

EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ

**XVI. YÜZYILDA
EDREMİT KAZASI**
(Doktora Tezi)

Danışman: Prof. Dr. Necmi Ülker

Hazırlayan: Fikret Yılmaz

İzmir 1995

EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ

**XVI. YÜZYILDA
EDREMİT KAZASI**
(Doktora Tezi)

Danışman: Prof. Dr. Necmi Ülker

Hazırlayan: Fikret Yılmaz

İzmir 1995

ÖNSÖZ

Bu araştırma konusunu seçmemizin nedenini, XVI. yüzyılda küçük bir taşra kasabasını yakından tanıma isteği oluşturmaktadır. Gerek kasabalıların gerekse köylülerin yaşadıkları sorunlar, çatışmalar veya paylaşımların tespiti ve incelenmesi, XVI. yüzyıl insanları hakkında bir imaj oluşturmamızı sağlayabilir. Bu imajın oluşturulabilmesi durumunda, onların, sadece vergi mükellefi olmadığı, doğdukları, yaşadıkları, yiyip-içtikleri ve kısaca insan oldukları da anlaşılacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında danışman hocam Prof.Dr. Necmi Ülker'in, çok destekleyici olduğunu belirtmem gerekiyor. İlgi için kendisine teşekkür ediyorum. Değerli arkadaşım Dr. Cristoph K. Neumann'ın benim için çektirdiği fotokopileri, kitapları hazırlamak için günlerini harcadığını biliyorum. Kristoph'a teşekkür etmek benim için zevkli bir görev! Ayrıca kütüphanelerinden yararlanmama izin veren Sayın Mehmet Genç ve Prof.Dr. Nejat Göyünç'e; verdiği kitaplarını bir yıldan fazla bir zaman gasp ettiğim Prof.Dr. Suraiya Faroqi'ye; hala epeyce bir miktar kitap ve ayrı basımını tuttuğum Prof.Dr. Salih Özbaran'a teşekkür borçlu olduğumu biliyorum.

Arkadaşlarımın ise çeşitli şekillerde yardımları oldu; Yekta Demiralp ve Şevket Işık haritaların çizimini gerçekleştirdiler. Melek Göregenli tereke defterlerinin analizi için, bilgisayar başında günlerini geçirdi. Cumhur Tanrıver, Haluk Sağlamtimur ve Gürcan Polat bibliyografyayı düzenledi. Hepsine şükran borçluyum.

Tezimin yazımını gerçekleştiren Sayın Şenay Keser, çok titiz ve özverili çalışması ile bu araştırmanın son şeklini almasında büyük pay sahibidir. Kendisine teşekkür ediyorum.

Fikret Yılmaz

Bornova - 1995

İÇİNDEKILER

	<u>Sayfa No.</u>
ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKILER	II
KISALTMALAR	IV
TABLolar LISTESİ	VI
ŞEKİL VE GRAFİK LISTESİ	VIII
HARİTA LISTESİ	VIII
GİRİŞ	1-10
I. BÖLÜM:	
EDREMIT KAZASININ COĞRAFYASI	
VE BÖLGENİN TARİHİNDE DOĞAL ÇEVRENİN PAYI	11
A- EDREMIT KAZASININ YERİ VE COĞRAFI SINIRLAR	11
1- Edremit Kazasının Yeri: Coğrafi Sınırlar	17
2- Edremit Kazasının Yeri: İdari Sınırlar ve Sorunlar	18
B- BÖLGENİN TARİHİNDE DOĞAL ÇEVRENİN PAYI	26
1- Zorluklarına Rağmen Vazgeçilmez Bir Alan: DAĞLAR	27
2- Dağlardan Düzlüğe: Edremit Ovası ve Akarsular	40
3. Edremit'i İstanbul'a Bağlayan Olanak: Deniz	48
4- Ulaşım Olanakları ve Yol Sistemi	71
5- İklim	82

II. BÖLÜM:**YERLEŞME SİSTEMİ VE NÜFUS****93**

1. Bölgenin Tarihine Kısa Bir Bakış ve Karesi Beyliği	93
2- Edremit Bölgesinin Osmanlı Egemenliğine Girmesi ve Türkler Tarafından İskanı	100
3- Yerleşme Sistemi ve Sistemin Merkezlerinin Nüfusları	108
a- Edremit: Fiziksel Yapı, Kasabanın Gelişimi ve Nüfus	118
b- Kemer: Kasaba mı, Köy mü?	133
c- Havran: Bir Köyün Farklılığı	137
4- Köyler: Nüfus ve Gündelik Hayattan Görüntüler	153
5- Konar-Göçer Kitleler	182
6- Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme	193

III. BÖLÜM**EKONOMİK YAPI****208**

A- ZIRAI ORGANİZASYON	208
1- Tımar Arazisi: Köylerde Üretim ve Tımarın Yönetiminde İltizam Sistemine Geçiş Sürecinin Oluşumu	209
2- Vakıf Köyler: Hasılları ve Yönetimleri	246
3- Yaya Çiftlikleri	261
B- ENDÜSTRİYEL FAALİYETLER	269
1- Yağhane	269
2- Dokumacılık	275

SONUÇ **282****KAYNAKLAR** **284-327**

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AAS	:	Asian and African studies
ASTD	:	Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi
AÜDTCFD	:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
BF	:	Byzantinische Forschungen
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
CSSH	:	Comperative Studies Society and History
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
EFTD	:	Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
EI ²	:	Encyklopedia of Islam (ikinci edisyon)
EÜTİD	:	Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi
FEHE	:	Fontana Economic History of Europe
Haz.	:	Hazırlayan
IJMES	:	International Journal of the Middle East Studies
IA	:	İslam Ansiklopedisi
IFM	:	Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
ITED	:	İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
IÜHFM	:	Istanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
IÜTED	:	Istanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi

JEEH	:	The Journal of European Economic History
JESHO	:	Journal of Economic and Social History of the Orient
JPS	:	The Journal of Peasant Studies
JSH	:	Journal of Social History
JTS	:	Journal of Turkish Studeis
MES	:	Middle Eastern Studies
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya
TOEM	:	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
vd.	:	Ve devamı
Yay.	:	Yayınlayan

TABLOLAR LISTESİ

		<u>Sayfa No.</u>
TABLO I:	Edremit Iskelelerine Buğday Almak İçin Gelen Gemiler	80
TABLO II:	Karesi Oğullarına Ait Vakıflar	107
TABLO III:	1530 ve 1573 Tahrirlerine Göre Edremit Vergi Nüfusu	121
TABLO IV:	1530-1590 Yılları Arasında Altın Değerleri Üzerinden Edremit ve Köylerdeki Ev Fiyatları	126
TABLO V:	1530, 1537 ve 1591 Tahrirlerine Göre Kemer'in Vergi Nüfusu	134
TABLO VI:	Kemer Kazasına Bağlanan Köyler ve Vergi Nüfusları	136
TABLO VII:	1530, 1573 ve 1591 Tahrirlerine Göre Havran'ın Vergi Nüfusu	139
TABLO VIII:	Edremit Kazasındaki Köyler ve Vergi Nüfusları	156
TABLO IX:	Edremit ve Köylerindeki Konar-Göçer Yörüklerin Vergi Nüfusu	184
TABLO X:	Edremit, Kemer ve Havran'ın Karşılaştırmalı Vergi Nüfusları	197
TABLO XI:	Edremit Kazasında 1530-1573 ve 1591 Tahrirlerine Göre Konar-Göçerlerin Toplam Vergi Nüfusu	201
TABLO XII:	1530 ve 1573 Tahrirlerine Göre Edremit Kazasının Vergi Nüfusu	202
TABLO XIII:	1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinin Hasılları ve Reayanın Statüleri	211
TABLO XIV:	1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinde Üretilecek Hububatın Vergi Hasılları ve Değerler	219
TABLO XV:	1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinde Çeltik Üretimi	221

	<u>Sayfa No.</u>
TABLO XVI: 1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinde Pamuk Hasılı	222
TABLO XVII: 1536-93 Yılları Arasında Tereke Defterlerinin ve Zeytinliklerin Dağılımı	224
TABLO XVIII: 1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinin Susam Hasılı ve Kıymeti	227
TABLO XIX: 1573 Tahririne Göre II. Murad'ın Vakıf Köyleri, Vergi Mükellefleri ve Hasılları	246
TABLO XX: 1573 Tahririne Göre II. Murad Vakfının Perakende Reayası	248
TABLO XXI: Vakıf ve Tımar Köylerindeki Hububat Vergisi ve Toplam Kıymetleri	253
TABLO XXII: Vergilendirilmiş Pamuk Üretimi	255
TABLO XXIII: Susam Üretiminin Vergi Toplamları	256
TABLO XXIV: Vakıf ve Tımar Köylerindeki Çeltik Üretimine Bağlı Vergi Hasılları	259
TABLO XXV: 1530 Tahririne Göre Edremit Yaya Çiftlikleri	265
TABLO XXVI: 1551-52 Tahririne Göre Edremit Yaya Çiftlikleri	266
TABLO XXVII: Yaya Çiftliklerini Tımara Dönüştüren Tahririn (1585) Sonuçları	269
TABLO XXVIII: Edremit'ten Alınan Astarlık Kumaş Miktarı ve Fiyatları	279

ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

	<u>Sayfa No.</u>
ŞEKİL 1: Ortalama, Ortalama Yüksek ve Ortalama Düşük Sıcaklıklar İle Ekstrem Sıcaklık Değerleri	85
ŞEKİL 2: Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı	86
ŞEKİL 3: Edremit İstasyonu Aylık Yağış Tutarları	87
GRAFİK I: 1570 ve 1579'da Nüfus Gruplarının Genel Nüfus İçindeki Payları	202
GRAFİK II: Kara Üzüm Fiyatları	231
GRAFİK III: Pekmez Fiyatları	231
GRAFİK IV: Üzüm Turşusu Fiyatları	232
GRAFİK V: Buğday Fiyatları	254
GRAFİK VI: Burçak Fiyatları	254
GRAFİK VII: Pamuk Fiyatları	255
GRAFİK VIII: Susam 257	Fiyatları
GRAFİK IX: Çeltik Fiyatları	259

HARİTA LİSTESİ

	<u>Sayfa No.</u>
HARİTA 1: Lokasyon	19
HARİTA 2: Edremit ve Çevre Kazalar	20
HARİTA 3: Yerleşmelerin Dağılımı ve Yollar	77
HARİTA 4: Yerleşme Sisteminin Merkezleri ve Etki Alanları	113
HARİTA 5: Edremit ve Kemer Kazaları	141

GİRİŞ

Bir bölgenin tarihini yazmak, bir anlamda o bölge için tarihi yaratmaktır. Yaşanan ve biten olayların üzerinden yaklaşık beş yüz yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra, Edremit'in kendisinin bile unuttuğu tarihi, bir tarihçi elinde ve zihninde yeniden canlandırılırken, yaşamadığı hangi olaylar tarihinin içinde öne çıkartılacaktır? XVI. Yüzyılda bu bölgede yaşayan insanların günlük hayatı içinde, kendiliğinden olagelen ve hiç dikkate almadıkları hangi sıradanlıklar abartılacak veya çok dikkate aldıkları ve derinden etkilendikleri, hangi olaylar suskun bırakılacaktır? Sorular çoğaltılabilir ve hatta pek çoğunun cevabı da bulunamayabilir!

Bu durum tarihçi için araştırmasında dikkate alması ve gözönünde tutması gerekli bir uyarı demeti olmaktan öte hiç bir anlam ifade etmez. Bu ve benzeri uyarılar tarihçinin kendisine sürekli olarak düşünmesini telkin etmek gibi, yararlı bir işlev görebilirler. Hepsinden önemlisi, tarihçinin, yaptığı işin bir kurgu olduğunun farkında olarak olgularına yaklaşması ve değerlendirmelerinde bunu gözönünden uzak tutmaması gerekliliğidir. İncelenen dönemle tarihçi arasındaki bağlantıyı kuran yegane diyalog malzemesi, belgelerdir. Öyleyse herşeyden önce belgelerini tanımak zorundadır. Onların hangi amaçla kayıtları, sınırları ve iletecekleri malumatı aslına göre ne denli yansıtılabildikleri, içeriklerinin hangi farklılıklara sığınak olduğu ve daha basit bir kaygıyla uydurma olup olmadıkları bile tarihçinin eleştirisine uğramalıdır. Çoğu kere olduğu gibi eleştirinin sonuç vermeyeceği kaygısı hasil olabilir. Oysa sonucun kendisi, hem de olumlu anlamda olmak üzere, bu pek de memnun olunamayan durumdur. Çünkü, sonuç ne kadar tatminsiz bir iletişim şeklinde hissedilirse edilsin, tarihçi artık tartışmaya başladığı noktadan, epeyce ileri doğru hareketlenmiştir. Zihninde sorular şekillenmeye başlamış ve artık, ne arayacağını

bildiği bir noktaya gelmek üzeredir. Diyalog, yani kurulacak tarih başlamaktadır. Bundan sonrası, zihninde şekillenen problem ve merak alanlarının açılması ve derinleşmesi çabasını bekleyen, belki el yordamı ile değil fakat duraklamalar ve geri dönüşlerle ilerlenebilecek bir yoldur. İncelediği dönemin insanlarına giderek daha da yaklaşabilecektir. Bu yaklaşmanın hissedilme derecesi ve yoğunluğu, diyalogunun gelişkinliği ile de bağlantılıdır. Bu yolculuk sırasında, neyi nasıl yapabileceği de somutlaşacaktır. Yani, tarih kurulmaktadır.

Benzer bir süreç bizim için de söz konusudur. Hemen belirtmeliyim ki Edremit düşünülerek seçilmiş bir çalışma alanıdır. Ülkemiz de ve genel olarak yurt dışında da, Osmanlı Yeniçağ tarihi ile ilgilenenler, son yıllarda tapu tahrir defterlerinin temel kaynak olarak kullanıldığı; Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi içinde sancak veya, daha çok, kaza birimlerini kapsayan coğrafi alanların oluşturduğu bölge tarihi çalışmalarını doktora tezlerinin konusu olarak seçtiler¹. Sancak ve kaza bölgelerinde tahrir defterlerinin çizdiği çerçevede üretimi yansıtan ürün vergileri, özellikle kaza ve sancakların merkezi olan şehirlerin fiziksel yapısı, demografik gelişimleri ve pazar faaliyetleri, bu araştırmaların açıklamaya çalıştığı tarihsel durumlardı². Bu çalışmaların köylülerin hukuksal konumu ve bunun içinde varoluşları hakkında da mesai sarfettikleri bilinmektedir. Ya da doğrudan doğruya köylüleri konu aldığını bildiğimiz bazı çalışmaların da, tapu defterlerinin verilerinden yararlandığı örnekler bulunmaktadır³.

¹ Akademik planda bu çalışmalar, doçentlik tezi olsa da N. Göyünç'ün XVI. yüzyılda Mardin sancağı üzerine yaptığı inceleme ile başlatılabilir. Bkz. N. Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969.

² Tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalar, bir bibliyografya denemesine konu olabilecek sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Çoğu basılmamış olan bu eserleri takip etmek bile başlı başına bir iş olmuştur. Aynı bölgenin ikinci kez tez konusu yapılabildiği de söz konusudur. İçlerinde titiz bir emeğin ürünü odolarak dikkati çekenlerden bazıları: F. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, 1989; B. Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)**, Ankara, 1985. B. Lewis-A. Cohen, **Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century**, New Jersey, 1978. M. Ali Ünal, **XVI. Asırda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara, 1989.

³ S. Faroqhi, "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, VIII (1983), ss. 215-250.

Tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nde 30-40 yıl gibi belli aralıklarla yapılan arazi yazımlarının sonuçlarını içermektedir⁴. Her köy ve kasabadaki yetişkin erkek nüfus baba adlarıyla bu defterlerde yazılı bulunmakta, işledikleri toprak büyüklüğüne ve medeni durumlarına göre bazı sembollerle gösterilmektedirler⁵. Fakat tahrir defterlerinin bazı durumlarda yetersiz kaldıkları; hububat üretimini devamlı kılabilmek için bir çerçeve olarak, arazinin bölümlenmesini sağladığı ve çoğu zaman verilerinin tartışılır olduğu, son zamanlarda sıkça belirtilmektedir⁶. Bu bilgilerin yönlendirmesi ile, tahrir defterleri ile mühimme kayıtları ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinin diğer belge fonlarını birlikte kullanmak düşüncesi; kaynakları birbiri ile denetleme ve zenginleştirme isteği, giderek tez konusu olarak seçeceğimiz bölgenin daha farklı bir kaynak grubuna sahip olmasını da isteme şekline dönüştü. Üstelik bu yerin, daha önceki çalışmaların konu edindiği yerlere göre nisbeden daha küçük ve sıradan olmasını da tercih ediyorduk. Sonuçta XVI. yüzyıla ait 37 defterden oluşan ve 1515-1591 yılları arasında bir kaç yıl kopukluktan başka eksiği bulunmayan bir şer'iye sicili koleksiyonuna sahip olan Edremit kasabasının, bu isteğimize uygun olduğunu tespit ettik. Yani, tahrir defterleri, mühimme kayıtları, maliye evrakı ve diğer belli başlı belge fonlarının sağlayacağı verileri; doğrudan doğruya Edremit'in özel tarihi demek olan mahkeme kayıtları ile birlikte kullanabilme şansı sözkonusuydu. Bu, tahrir defterinde sadece, o da

⁴ Ö.L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakan'a Mahsus İstatistik Defterleri", *İFM* II/1 (1940), ss. 20-59 ve II/2, ss. 214-247.

⁵ *A.g.m.*, s. 20-21.

⁶ H.W. Lowry, "The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations", *Studies in Defterology Ottoman Society in the XVth and XVIth Centuries*, İstanbul, 1992, ss. 3-18. Ö. Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, LII/203 (1988), s. 677 vd. G. Kaldy-Nagy, "Der Quellenwert der Tahrir Defterleri für die Osmanische Wirtschaft geschichte", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts-und Sozialgeschichte In Memoriam Vanko Boskov*, Wiesbaden, 1986, ss. 25-33. A. Singer, "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriage of Sources", *Tarih*, 1 (1990), ss. 95-125. Bir eleştiri olmamakla birlikte, tahrir defterlerinin kapasitesi, üzerindeki çalışmalarda gözlenen metod farkları açısından bir değerlendirme için bkz: M. Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXXI (1991), ss. 430-439.

çok güvenilir olmamak üzere, isim ve rakam olarak karşılaştığımız, insanların hayatını daha yakından izleme olanağı demektir. Bu nedenle çalışmalarımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) ve sicillerin bulunduğu Ankara Milli Kütüphane'de devam etti.

Şer'îye sicilleri, Osmanlı kadı mahkemelerinin dava tutanaklarını içeren ve bu nedenle gerek bölgede olan her türlü şikâyetin ve gerekse devlet merkezinden kazaya gelen emir ve fermanların kayıtlı bulunduğu; muhteva olarak Edremit'in en canlı belgesel manzarasını çizebilecek özellikte oldukları da tahmin edilecektir⁷. Sicil malzemesi ile tahrir ve diğer kaynaklardan çıkarılan veriler birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tahrir Defterleri:

Mufassal Defterler:

BOA. TT. 153.

1530 tarihli ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) döneminin ilk tahrirlerindedir. Fakat ne yazık ki eksik bir defterdir. Yarıdan fazlası kopmuş ve kaybolmuştur. Edremit kazasına ait olan kayıtlar da bu kaybolan kısımdadır. Yani, yüzyılın başına ait mufassal tahrir bilgilerine sahip değiliz.

TKGMA. KK. 152

Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime arşivinde bulunan defter, başındaki dibaceye göre, tahrir emini Mustafa bin Ahmed ve katib Piyale bin Abdullah

⁷ Edremit sicillerinin kataloğu için bkz: M. İlgürel, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **İÜTD**, 28-29 (1974-1975), s. 145-146. Şer'îye sicilleri hakkında ayrıca bkz: H. Ongan, **Ankara'nın I Numaralı Şer'îye Sicili**, Ankara, 1958. Bu eserin giriş bölümü siciller hakkında en kapsamlı bilgiyi vermektedir. Daha sonra yazılan ve sicilleri belgesel içerikleri açısından tanıtan bütün çalışmalar, bu eserdeki malumatın, bazen çok kötü olmak üzere, bir kopyasıdır. Örn. M. Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", **AÜİED**, IV (1980), ss. 303-328. Değerlendirme için bkz. F. Yılmaz, **Amasya'nın I Numaralı Şer'îye Sicili**, İzmir, 1987, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. XI-XXXIX.

tarafından gerçekleştirilen sayımın sonuçlarını mufassalan muhtevidir. Tahrirle ilgili mühimme defterlerinde tespit ettiğimiz ilk kayıt 1568 tarihlidir⁸. Tahrir sırasında daha önceden olan bazı olaylara bulunduğu atıflardan dolayı, tahririn bir süre önce başladığını düşünebiliriz. Bu bilgiler muvacehesinde tahririn yaklaşık beş yıl sürdüğü söylenebilir.

TKGMA. KK. 568

1573 yılında tamamlanmış olan mufassal bir vakıf defteridir. Başında II. Selim (1566-1574)in tuğrası ile bir medhal vardır. II. Murad'ın (1421-51) Edremit çevresindeki vakıf köyleri hakkında zengin bilgi verebilecek bir içeriktedir.

BOA. TT. 1024

Sadece II. Murad'ın vakıf köylerinin mufassal sayımıdır. Arşivdeki tahrir kataloğunda III. Murad (1574-1595) devrine tarihlendirilmiştir. Bizim bulduğumuz bazı belgeler tahririn 1585 yılında başlamış olabileceğini ve 1591'de tamamlandığı izlenimini vermektedir. Belgelerin ilki, 993 Rebi'ül-ahirinin onuncu gününe diğeri ise Receb 999 tarihlerine aittirler ve II. Murad'ın vakıf tahriri ile o yıllarda lağvedilen yayaların tahririne ilişkindiler⁹. Bölgede tahrir heyetinin bulunduğu bu yıllar arasında yapılmış bir tahrir olmalıdır. Tahrir ile ilgili son tarih 1591 olduğu için bu yıla tarihlendirdik.

⁸ **BOA. MÜD.** 7, s. 306, (14 Şaban 975).

⁹ **BOA. KK.** 105, vrk. 310/b (10 Rebi'ül-ahir 993/11 Nisan 1585) ve **BOA. KK.** 112, s. 29 (1591 Nisan-Mayıs ayları).

Icmal Defterleri

BOA. TT. 166

Yarısı kayıp olan TT. 153'ün sonuçlarını muhtevi bir icmal defteridir ve 1530 tarihli dir. Vakıf ve tımar icmalarını toplam hasıl ve hane sayılarını vererek belirtir. Tüm Anadolu Eyaleti için düzenlenmiş olan bir icmalın yarısıdır. Diğer yarısı ise TT. 438'dir. Yani, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk sayımlarının sonuçlarından icmalen bütün Anadolu Eyaleti için hazırlanmış bir özet defterdir. 1530 sayımlarına ait hasıl ve hane verilerini, bu defterden elde ettiğimizi belirtmeyiz. Edremit kazası defterin 272-279. sayfaları arasındadır.

BOA. TT. 89

Tarihsiz bir tımar icmalidir. Fakat maddi özelliklerinden ve şehzade Korkud tarafından tımar verilen bir sipahinin mukarrername kaydından, defterin II. Bayezid (1481-1512) veya I. Selim (1512-1520) zamanlarında var olan bir defterin icmalı olduğunu düşünüyoruz. Edremit sipahileri ve tımarları, defterin 31-37. sayfaları arasında bulunmaktadır.

BOA. TT. 72

Biga, Saruhan ve Karesi sancaklarına ait tımar icmalidir. Defterin 1-57 sayfaları arası Saruhan'a, 158-249. sayfaları arası Karesi'ye ve 251-306. sayfaları da Biga sancağına ait kayıtları muhtevidir. Bazı sayfalarda dirlik sahiplerinin, ne zaman ve hangi sebeplerle değiştirildiğine dair şerhler vardır. Defterin 209-216. sayfaları arasında Edremit sipahileri ve tımarları icmalen belirtilmiştir. İçinde işlem kayıtlarının

hepsi 1530 tarihli olduğundan, defter 1530 sayımlarının sonuçlarına göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1530'a tarihlenmemizde bir sakınca yoktur.

BOA. TT. 697

Tarihsiz bir vakıf icmalidir. 1573 tarihli **TKGMA. KK. 568** numarada kayıtlı mufassal vakıf defterinin icmalidir.

Yaya Defterleri

Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları:

0.62

Karesi sancağının elde bulunan en eski ve şerhleri ile göçürülmüş kayıtları Yıldırım Bayezid (1389-1402) devrine kadar geri giden, 1530 tarihli mufassal bir yaya defteridir. Şerhleri, yaya teşkilatının gelişimi ve toprak tasarrufu açısından önemlidir.

BOA. TT. 277

Arşiv katalog fişinde 1551-52 yılına tarihli olan defter; dağılan Karesi ve Edremit yaya çiftliklerini yeniden şenlendirmeyi amaçlayan bir tahririn sonuçlarını mübeyyindir. Şerhlerinden anlaşıldığına göre, çevre sancaklardan gelen haymanaları yaya yazmak suretiyle, çiftlikler yeniden yapılandırılmışlardır.

BOA. TT. 678

1585 tarihli bir yaya defteridir. Fakat, özelliği, lağvedilen yaya teşkilatının bu çiftliklerine tahrir sırasında reaya kaydedilmesidir. Yani tımara dönüştürülen yaya

çiftliklerinin dönümü, yeni yazılan reayanın statüleri ve çiftliklerin hasılı kayıtlıdır. Yaya mensuhatı açısından önemli bir kaynaktır.

Birbirlerini tamamlayıcı kaynakların kullanılması, tezin oluşma aşamasında kendisini iyice hissettirdi. Çünkü; tahrir, mühimme, maliye kayıtları gibi merkezi devletin istek ve yaptırımlarını bildiren belgeler yanında; birbirleriyle konuşan, alış-veriş yapan, küfürleşen hatta kavga eden canlı insan ilişkilerinin bir dengesini kurmak; hiç bir tarafa ağırlık vermeden, günlük yaşam pratiğini anlayabilmek şansı ve imkanını yükseltmişti.

Belgeler üzerinde çalışmalarımız ilerledikçe, doğal çevrenin insanların hayatında önemli bir belirleyici olabileceği düşüncesi oluşmaya başladı. İster istemez bu konuda dikkat göstermemiz sonucunda, doğal çevre ve insan ilişkilerine dair bir bölüm yazılabileceği fikri giderek olgunlaştı. Bu nedenle birinci bölümü, Edremit kaza bölgesinin coğrafyası üzerindeki hareketliliğe ayırdık. Dağlar, deniz, akarsular, hatta bataklıkları tarihin içine sokmaya çalıştık. Belgelerin izin verdiği ölçüde, iklim ve insanları etkileyiş biçimlerine dikkat ettik.

İkinci bölümde ise birinci bölümle bağlantılı olan, yerleşme sistemi ve nüfus konusunu işlemedik. Bu bölümde **merkezi yer sistemleri** modelini tanıtmaya ve Edremit kaza bölgesine uygulamaya çalıştık. Ayrıca yerleşme sisteminin merkezlerinin, Osmanlı Devleti'nde kasaba kavramının ifade ettiği anlama uygun olup olmadıklarını anlamak için, karşılaştırmaya çalıştık. Bu vesileyle kamusal mekanlar ve yerlerin kasaba hayatındaki önemi ve Edremit kasabasının fiziksel gelişimini irdeledik. Köylerin sosyal hayatlarına genel hatlarıyla değinerek, köy ortak hayatının paylaşım ve çatışma alanlarını sergilemeye özen gösterdik. Konar-göçer yörükler ve yerleşiklerin ilişkilerini karakterize edebilecek olgular üzerinde düşünmeye çalıştık. Özellikle ilk iki bölümü yazarken tercih ettiğimiz olay kurgusu, ayrıntı örneklerini oluşturduğu genel görüntüleri yakalama çabası olarak belirtilebilir.

Üçüncü bölümde ise zirai organizasyon ve endüstriyel faaliyetleri işlemeye çalıştık. Toprak sisteminde, kanunnamelerden bildiğimiz bazı yaptırımların pratikte ne denli geçerli olduğu veya olmadığını tespitte yönelik örnekler ve karşı örnekler vermeye çalışarak, olayların çeşitli boyutlarını birlikte sunmak istedik.

Belirtmek istediğimiz bir konu, tereke defterleri ile ilgilidir. Şer'îye sicillerindeki miras kayıtlarının adı olan tereke veya muhalefat¹⁰ defterlerinin çok oluşu nedeniyle (733 adet), yaptığımız grafikler ve tablolarda, verilerin alındığı tereke defterlerini dipnot olarak gösteremedik. Çünkü, ortalama her dipnot yirmi sayfayı bulmaktadır. Teknik açıdan mümkün olmayan bu olayın, zaten şimdiye kadar hiçbir çalışmada da gösterilmemiş olması nedeniyle, dipnot verilmemesinde sakınca görmedik.

Çalışmamız sırasında Balıkesir'in Halkevi yayını olan Kaynak dergisinden, çeşitli gezi notlarının yayınlandığı imzasız, "*Memleket Manzaraları*" başlıklı ve birkaç ayda bir çıkan yazılardan, bazı köylerin yerini tespit edebildik. Bunun dışında yayınlanmış olan pek çok yazı, özellikle Karesi ailesi ve Osmanlı fetihleri hakkında yazılmış olanlar içinde Edremit'e ilişkin malumat bulunmaktadır. Fakat bunlar ya erken dönem Osmanlı kroniklerinde okuduklarını hayalle süsleyip sunan; ya da sicillerde bizim de tespit ettiğimiz bazı belgelerin oldukça yanlış okunmalarından oluşmuş oldukları için, yararlanmayı düşünmedik. Fakat, T. Harimi Balcıoğlu ve Gıyas Yetkin adlı mahalli araştırmacıların Edremit çevresini tanıttıkları eserlerinden çok yararlandık¹¹.

¹⁰ Tereke defterleri ve yayınları hakkında bkz: Ö.L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", **Belgeler**, III/5-6 (1966), ss. 1-479; H. Özdeğer, **1463-1640 Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul, 1988. H. Inalcık, "Osmanlı İdare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Tereke Defteri", **Belgeler**, XV/19 (1993), ss. 23-168.

¹¹ T.H. Balcıoğlu, **Tarihte Edremit Şehri**, Balıkesir, 1937. G. Yetkin, **Edremit Tarihinden Yapraklar**, Balıkesir, 1939. Aynı yazar, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'te Olup Bitenler**, Balıkesir, 1957. Bu sonuncu eserin, XX. yüzyıl başlarından itibaren yayınlandığı yıla kadar, yazarın günlük notlarından oluştuğunu belirtmeliyim. Pek çok tarihsel yapının yeri ve yıkım tarihlerini bu eserin sahibinin özel notları sayesinde öğrenmek mümkün olabildi.

Son olarak, XVI. yüzyılda Karesi Sancağı¹² adlı bir doktora çalışmasından söz etmek istiyorum. Bu çalışmayı bibliyografyamıza aldık. Fakat hiç kullanmadığımızı belirtmeliyim. Çünkü, her şeyden önce bu tezde özel bir araştırmanın sonucu diyebileceğimiz bir bilgi yoktur. Yanlışlıklarla dolu, vakıf, tımar, sipahi, köy mahsulleri, daha önce defalarca yayınlanmış yasakname metinleri ve tablolarla doldurulmuş bir çalışma diyebileceğimiz tezin yazarının kaynak bilgisi de çok zayıf olmalıdır. Aynen aktarıyorum "... yaya ve müselleme defterleri dediğimiz bir defter grubu daha mevcut olmakla birlikte, arşivlerimizde, Karesi sancağında bulunan yaya ve müselleme teşkilatı hakkında düzenlenmiş bir defter bulunmadığı için açıklamalarımıza bu grubu dahil edemedik..."¹³ Oysa bu tezin kaynaklar bölümünde tam yirmi bir tahrir defteri görünüyor¹⁴. Bunların içinden yaya defterlerini seçiyorum: 277, 678. Yaya defterini ayırtedemeyecek bir donanımla nasıl 21 tahrir defteri bulduğu da ayrı merak konusudur. Bunların sadece yedi tanesi Karesi sancağına aittir. Ayrıca Edremit sicillerinin XVI. yüzyıla ait olanlarını bibliyografyasına dolduran yazar, sicillerden hiç yararlanmamıştır. Sadece iki yerde, sancak beyi ismini sicillerden tespit ettiğini anlıyoruz. Elbette yazdıklarımızdan başka örnekler bulunabilir. kaynakları arasında görünen yaya defterlerini bilmeyen bir tarihçinin yazdıkları için fazla iyimser olmak mümkün olmamaktadır. Alıcı bir gözle inceledikten sonra bu tezi kullanamayacağım anlaşılmıştı.

Belirttiğimiz bölge tarihi hakkındaki çalışmalar dışında amatör denemeler de mevcuttur, fakat faydalanmak çok riskli bir girişimdir.

¹² S. Sevim, **XVI. Yüzyılda Karesi Sancağı**, Ankara, 1993, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi).

¹³ **a.g.t.**, s. 2-3.

¹⁴ **a.g.t.**, s. 334.

I. BÖLÜM

EDREMİT KAZASININ COĞRAFYASI

ve

BÖLGENİN TARİHİNDE DOĞAL ÇEVRENİN PAYI

A- EDREMİT KAZASININ YERİ VE COĞRAFİ SINIRLAR

"Edremid nam mahal bir canibi
leb-i derya ve bir canibi Kazdağı
ve Madra nam cibalin dahilinde
olmak ile..."¹

Aslında, bir divan² katibinin yazdığı ve yukarıya aldığımız ibare, Edremit kazasının yerini -bir anlamda- belirtmektedir. Böyle estetik bir form ve anlamlı bir içeriğe sahip olan bu cümlede, Edremit kazasının yerinin coğrafi unsurlara göre belirtilmesi, belki de, bölgenin XVI. yüzyılı üzerinde tez çalışması yapan bir tarihçi için de çıkış noktası olması sonucunu kendiliğinden hazırlamaktadır. Çünkü alıntıladığımız ibarenin bulunduğu belgelerin devamında, yeri belirtilirken öne çıkartılarak vurgulanan Edremit kazasının coğrafi özelliklerini hem yönetimi hem de insanların hayatını etkileyen bazı sorunların, nedenleri olmasalar bile, sürekliliğini sağlayan uygun koşulları oluşturan alanlar olarak yorumlamamıza izin veren bilgiler bulunmaktadır³. Bu

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (=BOA) **Kamil Kepeci tasnifi** (=KK), 103, s. 128 (1 Aralık 1583) ve **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (14 Ekim 1584).

² Osmanlı Devleti'nin en yüksek idari organı olan divan hakkında bkz: A. Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara, 1976; Z. Arıkan, **Divan-ı Hümayun**, İstanbul, 1966 (I.Ü.E.F. yayınlanmamış lisans tezi); I.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı İmparatorluğunun Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1948, ss. 1-95; B.Lewis, "Diwan-ı Hümayun", **Eİ²**, c. II, ss. 337-339.

³ Belgeler, eşkiyanın çok olmasından yakınan ve bunun nedeni olarak da coğrafi koşullar ile bir **yasakçı**'nın görevini yapamadığını gösteren kadıların mektubuna cevap özelliği taşımaktadır. "... *bir canibi leb-i derya ve bir canibi Kaz dağı olub levend daima ayak üzerine olub avretler çeküb on beş - yirmi neferi bir yere cem' olunub evler basub ademler katl edüb ve gece ile levend gemileri dahi külli*

durumda tarihçi için benimsenebilecek bakış açısı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çok değişik, çeşitli ve derin sosyal nedenlerle ortaya çıktığını bildiğimiz, birbiri içinde veya biri diğerinden bağımsız olayların kendini tekrarlayarak sürdürme olanağı, coğrafi ortam tarafından hazırlanmaktadır. İnsanların üzerinde yaşadıkları coğrafi mekan onların her türlü faaliyetini belirleyen, tercihlerini ortaya çıkaran, bir bakıma insanları kendine tabi kılan koşulların toptan ifadesi olarak da tanımlanamaz mı? Elbette kastettiğimiz bakış açısı **coğrafi determinizm** değildir! Fakat ısrarla savunmayı istediğimiz konu, insanın kendi istekleri için kimi zaman mücadele etmek, kimi zaman uyum sağlamak zorunda olduğu doğal ortamla olan ilişkisini; bu ilişkinin taraflarından birinin -coğrafyanın- rolünü ihmal ederek ya da görmezden gelerek anlayabilme şansımızın olmadığıdır. Üstelik, incelediğimiz dönemdeki bilimsel ve teknolojik imkanlarıyla insanın doğal ortamın yapısından, daha yoğun bir şekilde etkileneceği de kendiliğinden belli olan bir olgudur. Tezimizin ilerideki bölümlerinde ziraat hayatından beslenmeye, ulaşım koşullarından devletle bölgenin ilişkisine kadar bu etkinin -şekli, niteliği ve yoğunluğu farklılaşsa bile- kendini düzenli olarak hissettirdiği görülecektir.

Meseleyi bu bakış açısıyla ele aldığımızda, incelenen yer ve zaman diliminde oluşmuş olan tarihe, her şeyden önce bir altyapı olması özelliğiyle katkıda bulunan doğal ortamın payını tespit etmek gerekmektedir. Bu tespiti gerçekleştirmek ve göstermek iki bilimsel disiplinin işbirliği ile mümkündür. Kastettiğimiz işbirliğinin ortaya çıkardığı araç **tarihi coğrafya**dır. İki disiplinin beraberliğinin oluşumu ve faydası hakkında ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel'in, adıyla özdeşleşen kitabında yazdıkları, konuyu kavramamıza yardımcı olacaktır: "... bu andan itibaren her şey, zaman ve mekanı aşarak sürekli değerleri ortaya koyan yavaş bir tarihi açığa çıkartma

fesad ve şenaat etmekle müslümanlar mutazzarır olub hala yasakçı olan Yusuf ehl-i fesadın hakkından gelmeğe kadir olmayub ehl-i fesad günden güne ziyade olub...", **BOA. KK.** 103, s. 128 (1 Aralık 1583). **BOA. MÜD.** 54, S. 105/554 (14 Ekim 1584).

*konusunda işbirliği yapmıştır. Coğrafya bu oyun içinde kendi için bir amaç olmaktan çıkarak bir araç haline gelmektedir. Yapısal gerçeklerin en yavaş olanlarını keşfetmeye, en uzun sürenin kaçış hattına göre bir bakış açısının örgütlenmesine yardımcı olmaktadır. Tıpkı tarih gibi, kendisine her şeyi sorabileceğimiz coğrafya, böylece hemen hemen hareketsiz bir tarihi ayrıcalıklı hale getirmektedir, tabii ki onun derslerini izlemek, onun ayrımlarını ve kategorilerini kabullenmek koşuluyla."*⁴

Tarih ve coğrafyanın bir yardımlaşma içine girdiği anda görülecektir ki insan ve ortam bütünleşecek, sosyal ve ekonomik tarih sıradan insanın günlük hareketliliğine bağlı, onların birbiriyle ya da çevre ve yönetimle olan ilişkilerini anlatan mikro açılımların toplamı şeklinde somutlaşmaya doğru yönelecektir⁵.

İnsanın, yaşadığı doğal ortamdan ayrı bir şekilde ele alınmasının getireceği eksiklikleri gidermenin yolu olarak, tarihçilerin coğrafya biliminin teknik ve bakış açılarını yanlarına alma isteğinin ortaya çıkışı yeni olmasa da, yetkin örneklerin verilmesinin üzerinden çok zaman geçtiğini söylemek pek mümkün değildir. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren tarih vecoğrafya işbirliğinin örneklerini görmeye başlıyoruz⁶. Fakat coğrafya, tarihçiler yanında en müstesna yerini Fransız tarihçileri nezdinde buldu⁷. Bu müstesna yerin ağırlığı F. Braudel'in

⁴ F. Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c. I, (Çev: M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1989, s. 1.

⁵ Osmanlı Devletinin çeşitli bölgeleri üzerine yaptığı araştırmalarla tanıdığımız bir coğrafyacının yazdıkları, belirttiğimiz çıkarımı pekiştirecek bir içeriktedir: "... devletlerin yüce tarihinden sıradan halk çoğunluğunun tarihi olan toplumsal ve ekonomik tarihe doğru adım attığımızda belirli bölgenin doğal faktörlerinin önemi daha çok ortaya çıkar. Onlar, söz gelimi, zeytin üretiminin yapılıp yapılmadığı, sulamanın mümkün olduğu ya da olmadığı bir bölgede, yaşadıkları alanların sıradağlarla çevrili veya geniş ovalarla ulaşabilecekleri yerlerde yaşayabilirler.." yaptığımız alıntı tarihi coğrafyanın amacını oluşturan görüşlerin tartışılması nedeniyle W.D. Hütteroth tarafından yazılmıştır, bkz: "Methods of Historical Geography-Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, 1990, s. 487.

⁶ İlk çalışmalar ve tarihsel coğrafyanın yöntem sorunlarına ilişkin başlangıç tartışmalarının değerlendirildiği, belirteceğimiz çalışma yararlı olabilir: J.A. Jakle, "Time, Space, and the Geographic Past: A Prospectus for Historical Geography", **Amerikan Historical Review** 76/4 (Oct., 1971), ss. 1084-1103. Özellikle s. 1084-1086.

⁷ Bu konuda bir değerlendirme için bkz: Xavier de Planhol, "Historical Geography in France", **Progress in Historical Geography**, (ed: Alan R.H. Baker), Newton Abbot, 1972, ss. 29-44.

Akdeniz'inde net ve kesin bir şekilde hissedilmektedir⁸. F. Braudel gibi kendisi de Fransızların ünlü **Annales** okulunun mensubu olan G.Duby konuyu "*Annales'in iyi zamanlarında Fransa'da en ileri durumdaki bilim coğrafyaydı*"⁹ diyerek belirtiyor ve F. Braudel'in Akdenizini açmamızı söyleyerek devam ediyor: "*F. Braudel'in manzaraya ayırdığı pay önceliklidir. Rüzgarlar ve engebeler, otlaklar ve meyve bahçeleri, göç akımları muhteşem şekilde kurduğu sahnenin ön cephesindedirler...*"¹⁰. Aslında bu bakış açısının yansımaları gördüğümüz örnekler çoğaltılabileceği gibi¹¹, Fransız tarihçilerinin sadece fiziki coğrafyaya değil, aynı zamanda iklim vb. coğrafi olaylara da dikkatlerini yönelttikleri ve onlara tarihin yapıcıları rolüyle özel bir önem attiklerini, böylece bir anlamda tarihin alanını genişlettikleri de bilinmektedir¹². İklim ve tarihin içiçe geçmiş, birer karşılıklı etkilenimler alanı olduğu, artık tarihçi için işinde gözönünde bulundurması gereken bir olgudur¹³. Yağmurluksuzluk¹⁴ veya aniden bastıran ve

⁸ Akdeniz ve çevresinin II. Philippe dönemindeki tarihini yazmaya girişen F.Braudel, fiziki çevreye ve bunun üzerinde tarımdan ulaşıma, göçebelerden iklime kadar her türlü coğrafi alan ve olaya özel bir önem vererek incelemiştir. Bkz: F. Braudel, **a.g.e.**, c. I, ss. 3-235.

⁹ G. Duby, "Tarih Araştırmalarının Fransa'da Aldığı Yönler", **Erkek Ortaçağ. Aşka Dair ve Diğer Denemeler**, (Çev: M.A. Kılıçbay), İstanbul, 1991, s. 206.

¹⁰ **Gösterilen yer.**

¹¹ E. Le Roy Ladurie, **The Peasants of Languedoc**, (Çev: John Day), Urbana, 1974; aynı yazar, **Montaillou, Cathars and Catholics in a French Village, 1294-1324**. (Çev: Barbara Bray), Harmondsworth, 1980.

¹² Örneğin, E. Le Roy Ladurie'nin iklim tarihini kendisine araştırma konusu seçtiği bilinmektedir: **Times of Feast, Time of Famine: A History of Climate Since the Year 1000**, (Çev: Barbara Bray), New York, 1971. Ya da aynı yazarın **insansız tarih** olarak nitelediği ve araştırmanın yeni alanı olarak belirttiği "*iklim*", "*yağmur*" ve hatta "*güzel havalar*" bu konudaki açılımı derinleştiren örnekler olarak zikredilebilir: "Writing the History of the Climate", **The Territory of the Historian**, (Çev: Ben and Sian Reynolds), Chicago, 1979, ss. 287-292 ve "The History of Rain and Fine Weather", **a.g.e.**, ss. 293-319. Laudire'nin çalışmalarının bir değerlendirmesi için bkz: S. Faroqi, "Ricardo, Yapısalcılık ve İklimsel Değişme: E. Le Roy Ladurie'nin Yapıtları", **Toplum ve Bilim** 23 (Güz 1983), ss. 103-114.

¹³ H. H. Lamb, **Climate, History and the Modern World**, London, 1982. Coğrafya ve iklimin, tarih bilimi için katkıları ve buna ilişkin gelişmelerin örneklerle belirtildiği bir değerlendirme için bkz: Salih Özbaran, "Alan Boyutunda Gelişmeler: Tarih İçin Coğrafya", **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul, 1992, ss. 56-65.

¹⁴ Kuraklık ve bunu izleyen doğal sonuç olan "*kıtlık*" XVI. yüzyıl insanını bazen çaresiz bırakmaktadır. Her türlü ürün ve özellikle pirinç mahsulünde bu durum daha kesin olarak gözlemlenebilir: Edremit çevresinde de 1521-22 ve 1583 yıllarında yağmursuzluk ve sağanak sonucu oluşan sellerden zarar gördüğü için çeltik ekilen alanlardan mahsul alınamıyordu. Bkz: **EŞS**. 1178, vrk. 23/b, belge: 2 (1521-22) ve **Bursa. Şer. Sic.** A. 129, vrk: 203/a, belge: 1 (1583).

beklenmeyen şiddetli bir sağanak gündelik hayatın işleyişini, dolayısıyla tarihi etkilemektedir¹⁵.

Dünya tarihçiliğindeki bu gelişmenin yansımalarının ülkemizde de kendini gösterdiği ve gerek coğrafyacılar gerekse yerli ve yabancı tarihçiler tarafından yapılan çalışmalarla temsil edildiği bilinmektedir¹⁶.

Belirtmeye çalıştığımız bakış açısı ve tarihi coğrafya hakkında yapılan araştırmaların etkisi altında, incelemeye çalıştığımız Edremit kazasının yayıldığı alanın özelliklerini, yerini ve XVI. yüzyılda burada yaşayan insanların hayatlarına etkisini açıklamayı deneyeceğimiz, doğal ortam ve insanın etkileşim biçimlerini anlamamıza yardımcı olabilecek bir çaba bizim için de kaçınılmaz olmuştur.

Kaynaklarımız isteğimizi gerçekleştirme imkanını bize verebilecek içerikte midir? Bu soruya cevap olarak önce "*hayır*" denilebilir! Çünkü bilinmektedir ki, incelemeye çalışılan zamandan bize intikal eden belgeler daha çok idari-adli olayları yansıtan ve devlet merkezinin çeşitli konulardaki istek ve tavrını bildiren bir

¹⁵ 1526 yılı Ocak ayı başlarında yağmurun yolları hasara uğrattığı, bu nedenle pazara kimsenin gelmediği ve pazarın kurulamadığı hakkında bkz: EŞS. 1180, vrk: 33/b, belge:1; 1536 yılı Aralık ayı başlarında yağın yağmurlar nedeniyle tuz mahzenlerinin çatıları delinmiş ve içindeki tuz zarar görmüştü: EŞS. 1185, vrk: 119/b, belge: 1. Bir diğer belge yağmur nedeniyle oluşan selin evleri ve bir camiye bastığından ve hasar verdiğiinden söz ediyor. EŞS. 1200, vrk: 80/b-81/a, belge 1 (21 Haziran 1575).

¹⁶ Osmanlı tarihi üzerine çalışmalar yapan yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinden örnekler vermek gerekirse belirtilebilecek olanları şöyle gösterebiliriz: Xavier de Planhol, **De La Plaine Pamphlyienne aux lacs Psidiens. Nomadisme et vie Paysanne**, Paris 1958; W.D. Hütteroth-Kemal Abdulfattah, **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late XVIth Century**, Erlangen, 1977; W. D. Hütteroth, "The Demographic and Economic Organization of Southern Syrian Sancaks in the Late XVIth Century", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu, 1071-1920**, (Yay. O. Okyar-H. Inalcık), Ankara, 1980, ss. 35-47; M. Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", **Coğrafya Araştırmaları**, I/2 (Şubat 1990), ss. 11-44; T. Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 1988. E. Toledano, "The Sanjaq of Jerusalem in the Sixteenth Century: Aspects of Topography and Population", **Archivum Ottomanicum**, IX (1984), ss. 279-319. W.D. Hütteroth, "The Pattern of Settlement in Palestine in the XVIth Century Geographical Research on Turkish Defter-i Mufassal", **Studies On Palestine During The Ottoman Period** (Ed. M. Maoz), Jerusalem 1975, s. 310. Tarihi Coğrafyanın Türkiyedeki durumu hakkında bir değerlendirme için bkz: S. Özbaran, **a.g.m.**, ss. 61-64.

içeriktedirler. Elimizde amacımız doğrultusunda kullanabileceğimiz ve inceleme dönemimize ait veya yakın tarihli rapor, anı ve benzeri, herhangi bir diğer tanıklık bulunmamaktadır.

Fakat aynı zamanda bu soruya "evet" cevabını da verebiliriz! Belki, elimizde bulunan belgelere bu gözle bakarak gerçekleştirilecek uzun bir çalışma ile satır aralarından, ya da tamamen farklı bir konudan bizi haberdar eden bir fermandaki ipuçlarından çıkartacağımız bilgiler, bu cevabı vermemizi mümkün kılacaktır. Yukarıda alıntıladığımız ibarenin bulunduğu belgeler bu konuya örnek olabilirler. Hatırlanacağı üzere sözünü ettiğimiz belgeler, aslında, bölgedeki "eşkiyalık" olayları ile ilgilidir¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin divanından çıkan ve Karesi sancak beyi ile Edremit kadısının şahsında bölgeye gönderilen belgelerde bu türden, amacımız doğrultusunda kullanabileceğimiz, önemli bilgiler verebilecek cümleleri yakalama imkanına sahibiz. Bu belgelerde belirtilen ve çözümü istenen olaylar bir eşkiyanın halka yaptığı zulüm ve baskı, buğday veya başka bir maddenin kaçakçılık konusu olması, İstanbul'un ihtiyacı için istenen herhangi bir mal ya da ürüne ilişkin sorunların belirtilmesiyle veya daha fazla çeşitlilik sunarak karşımıza çıkabilirler¹⁸. İncelemeye çalıştığımız dönemde

¹⁷ Bakınız, yukarıda s. 11, dn. 1 ve 3.

¹⁸ Bu olaylar ve konular çalışmamızda yerleri geldikçe değerlendirilecektir. Burada verdiğimiz örnekler konunun anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Eşkiyalık hakkında: "... Edremid ve Kemer ve Ayazmend kadılarına hükümki (.....) zikr olunan kadılıklar leb-i derya olub Kazdağı ve Madra nam cibalin dahilinde olmak ile ehl-i fesad mahreci olub..." **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (15 Ekim 1584) tarihli ferman sureti; aynı konuda bkz: "... liva-yı mezburda (Karesi) Kazdağı ve azim derbendler olub ehl-i fesad daima hareket üzere olub..." **BOA. MÜD.** 64, s. 225/580 (16 Mayıs 1588). Ya da dağ ve denizin eşkiyaya nasıl uygun sığınma şansı verdiği hakkında bkz: "... Karesi sancağı beğine Edremid ve Balıkesir ve Ayazmend kadıları mahzar gönderüb liva-yı mezburun bir canibi leb-i derya ve sayir cevanibi Kazdağı ve eşirra yatağı olmağla ehl-i fesad ve kutta-i tarikden nice kimesneler cem' olub kara caniblerinde fesad eylediklerinde firKate ile deryaya ve deryada fesat etdiklerinde gemiden çıkub ol etrafta olan dağlara tahassun edüb...", **BOA. MÜD.** 69, s. 287/569 (27 Ekim 1592). Bir diğer örnek ise deniz için çok çarpıcıdır: "... zikr olunan kazalar sahil-i derya olmağla küffar-ı haksar ve levend havfından..." **BOA. MÜD.** s. 224/593 (26 Kasım 1596). Kaçakçılık hakkında bkz: **BOA. KK.** 115, s. 75 (pamuk ipliği kaçakçılığı), **EŞS.** 1194, vrk: 1/b, belge: 2 (Buğday kaçakçılığı); İstanbul'un ihtiyacı için buğday talebi hakkında bkz: **BOA. MÜD.** 61, s. 66/172-173-174. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

devletin gerek taşra gerekse merkez bürokrasisi içinde çeşitli kademelerde, hangi nedenle yazılmış olursa olsun kaleme alınan bu belgelerdeki sözkonusu veriler, şüphesiz, dönemin dili ve öncelikleriyle Edremit kazasının yerini tanımlama gibi bir olanağı bize sağladıkları için, önemlidir.

1- Edremit Kazasının Yeri: Coğrafi Sınırlar

Inceleme alanımızı oluşturan bir idari birim olarak Edremit kazasının¹⁹ yayıldığı coğrafyaya baktığımızda dikkati çeken bir unsur olarak dağlar karşımıza çıkmaktadır. Bunu tamamlayan bir diğer coğrafi unsur ise, kazanın batı tarafını baştan-başa sınırlayan denizdir. Deniz, Biga yarımadasının güney kenarını da tespit ettiği için, Edremit kazasının bu kısımda kalan bölümüne de sınır olmaktadır (Bak: Harita: 3).

Bölgenin belirtmeye çalıştığımız coğrafi sınırlarını, elimizde bulunan belgeler de, dile getirmektedir: "**Edremid** ve Kemer ve Ayazmend ve Kozak ve Ivrinti ve Balya ve Ezine kadılıklarına hüküm ki, (.....) zikr olunan kadılıklar leb-i derya olub Kazdağı ve Madra nam cibalin dahilinde olmak ile..."²⁰. Belgelerin de işaret ettiği üzere, öne çıkan coğrafi unsurlar, aynı zamanda bölgenin doğal sınırlarını da oluşturmaktadır. Haritalarda da görüleceği gibi Edremit kazası kuzeyden, kabaca doğu-batı ekseninde uzanan Kazdağı²¹ (esas Kazdağı, Eybek dağı, Gürgen dağı) tarafından kuşatılır. Kazdağının güneye doğru uzanan yamaçları Edremit kazası içindedir. Dağın eteklerinin

¹⁹ Osmanlı yönetimi için kaza, bir kadı'nın yetki alanını kapsayan bölgedir. Bkz: E. Mardini, "Kadı", **I.A.** c. VI, ss. 42-46.

²⁰ **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (14 Ekim 1584). Aynı konuda; "*Edremid, Kozak ve Tuzla kadılarına hüküm ki, (...) kaza-yı mezburların bir canib-i leb-i derya ve bir canibi Kazdağı olub...*", **BOA. KK.** 103, s. 128 (1 Aralık 1583). Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

²¹ T. Bilgi, **Biga Yarımadasının Güney-batı Kısımının Jeomorfolojisi**, İstanbul, 1969, s. 171 ve devamı.

denize ulaştığı kıyı hattında dar bir kıyı ovası, Edremit körfezinin kuzey kenarı boyunca uzanmaktadır²².

Güney sınırı ise Madra dağı tarafından oluşturulmuştur. Madra dağı, kuzey-doğuya doğru kıvrılarak uzanır ve kuzey sınırı oluşturan dağ sırası ile Edremit ovasının doğu sınırını belirleyerek Havran'ın doğusunda birleşir. Güneyde bulunan bu dağ sırasının kuzey yamaçları da Edremit kazası içinde yer almaktadır²³.

Güney ve Kuzey sınırı oluşturan bu doğal sınırların hemen hemen birleştiği bölgeden başlayarak batıya doğru uzanan ve Edremit körfezinde nihayet bulan, Edremit ovası bu iki dağ sırası tarafından sınırlanan ve kazamızın büyük bölümünü kapsayan coğrafi unsurdur²⁴. Sonuç olarak Edremit kazası etrafını dağların çevirdiği ve bu dağların arasında kalan bölümde, doğu-batı istikametinde denize kadar uzanan verimli bir ovadan oluşan bir coğrafi bölge olarak tasvir edilebilir.

2- Edremit Kazasının Yeri: İdari Sınırlar ve Sorunlar

Günümüzde Balıkesir iline bağlı bir ilçe olan Edremit, XVI. yüzyılda da merkezi yine Balıkesir olan Karesi sancağı²⁵ içinde bulunan bir kaza²⁶ birimi idi. Karesi sancağı

²² **A.g.e.**, ss. 171-210. Ayrıca bkz: Ş. Hocaoğlu, **Edremit Ovası ve Çevresinin Uygulamalı Jeomorfolojik Etüdü**, (Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1991, ss. 89-122.

²³ Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, ss. 101-104.

²⁴ T. Bilgin, **a.g.e.**, ss. 211-220. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, ss. 118-122. Edremit'in yeri için ayrıca bkz: J.H. Mortmann, "Edremit", **I.A.** c. IV, ss. 128-129. Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, İstanbul, 1313, ss. 50-51. Ş. Sami, **Kamus'ül-alam**, c. II, İstanbul, 1316, ss. 807-808.

²⁵ Sancak yönetimi ve idari birim olarak tanımı hakkında bkz: J. Deny, "Sancak", **I.A.**, c. X, ss. 186-189. H. İnalcık, **The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600**, London, 1973, s. 104 vd.; M. Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve II İdaresi**, İstanbul, 1978, ss. 15-26. T. Baykara, **a.g.e.**, ss. 83-112. Karesi sancağı hakkında yakın zaman önce yapılmış olan, fakat önemli eksikliklerini tespit ettiğimiz bir tez çalışması bulunmaktadır. S. Sevim, **XVI. Yüzyılda Karesi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)**, Ankara, 1993 (Yayınlanmamış doktora tezi)

²⁶ Karesi sancağında sekiz kaza birimi bulunmaktadır. Bkz: **BOA. TT.** 166, ss. 244-300. Bu kazalardan birisi önemli bir yörük cemaati olan Karacalar yörükleri kadılığıdır. "*Cemaat-ı mezkurün müstakil*

Harita: 1

Harita: 2

ise Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı içinde Anadolu Eyaletine²⁷ bağlı bulunuyordu.

Yukarıda coğrafi sınırlarını çizmeye çalıştığımız, Edremit kadısının yönetimi altında bulunan kazada, merkez olarak Edremit ile buna bağlı doksan civarında (iki tahrirde farklı sayıda köy vardır) köy yerleşmesinin bulunduğu ve bunların, bir idari ünite olarak **Edremit Kazasını** oluşturduğunu biliyoruz²⁸.

Kuzey tarafını Biga sancağı ve buna bağlı kazaların kuşattığı Edremit kadılığının batısından, Biga yarımadasının güney-batı ucunda bulunan ve Hüdavendigâr sancağına bağlı olan Tuzla kazası ile komşu olduğu görülmektedir.

Güneyde bulunan bölgede ise Ayazmend (günümüzde Altınova) Karesi'ye ve Bergama, Hüdavendigâr (Bursa) sancaklarına bağlı iki komşu kaza olarak karşımıza çıkarlar.

Doğu tarafında ise Karesi sancağına bağlı İvrindi kazası bulunmaktadır.

Denizden yani batı yönünden ise Kaptan paşa eyaletine bağlı Midilli sancağı ile bağlantılıdır²⁹.

Anlaşılabileceği üzere Edremit kazası karışık bir mekan organizasyonu içinde bulunmaktadır. Bu durumu açacak olursak, Edremit'in güneyinde olan Bergama ve Tarhala kadılıkları ile batısında bulunan Tuzla kadılığının, Karesi sancağının yukarısında bulunan Hüdavendigâr sancağına bağlı olduğunu belirtmemiz gerekir.

²⁷ Eyalet ve Anadolu Eyaleti için bkz: H. Inalcık, "Eyalet", **Eİ²**, c. II, ss. 740-743. M. Kunt, **a.g.e.**, ss. 24-29; V.L. Menage, "Beglerbeg", **Eİ²**, c. I, s. 1159-1160. Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı, (H. 1041 M. 1631-32) tarihli bir idari taksimat defteri", **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, (Erzurum 1962), ss. 201-232. M. Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, c. I, İstanbul, 1979, ss. 339-410; M. Çetin Varlık, "XVI. yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2 (1986), ss. 202-225. I. Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risali", **I.Ü.T.D.**, 32 (1979), ss.905-935. H. Hadzıbegiç, "Rasprava Ali Čauša iz Sofije o tımarskoj organizaciji u XVII Stoljeću", **Bulletin du Musee de la Republique Populaire de Bosnie et Hercegovine a Sarajevo**, yeni seri c. II (1947), ss. 139-206. Ayni Ali, **Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan**, İstanbul, 1280.

²⁸ **BOA.TT.** 166, ss. 272-279. **TKGMA. KK.** 152, vrk. 213-239 ve **TKGMA. KK.** 568, vrk: 3/a-105/b.

²⁹ Edremit kazasının idari alanı ve komşu kazaları için bkz. **Harita: 2.**

Belirtilen kazaların bağılı olduğu sancağın merkezinden (Bursa), arada Karesi ve Biga sancakları bulunduğundan, uzak olmaları ve coğrafi bir birlik içinde bulunmamaları, idari olarak bölgeyi çeşitli karmaşık sorunlarla baş-başa bırakmıştır³⁰.

Bu sorunları tartışmaya geçmeden önce, belirtmeye çalıştığımız idari yapının bize intikal eden belgelerde nasıl dile getirildiğine bakmak, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Belgelere bakıldığında ilk dikkati çeken, idari yapının "*karışıklık*" arzettiğinin vurgulanması olduğudur. "... *Hüdavendigar ve Karesi ve Biga sancakları ve kazaları birbirine mahlut olub...*"³¹ ya da "... *Karesi ve Biga ve Hüdavendigar sancakları birbirine karib ve muhtelit olmağla...*"³² şeklinde belirtilen, bu üç sancağın birbirine yakın ve içiçe olma özelliği coğrafi koşullar tarafından daha da güçlendirilmiştir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi sancak merkezlerine uzak ve ondan kopuk olan Hüdavendigar sancağına bağılı kazalar (Tuzla, Bergama, Tarhala) ile Edremit kazasının sınırlarını dağlar belirlemektedir.

Kuzey sınırı oluşturan ve bir duvar gibi uzanan Kazdağının neresinden geçtiği belli olmayan ya da belli olsa bile korunması ve denetlenmesi mümkün olmayan sınırlar söz konusudur. Bir derenin geçilmesi veya bir tepenin üzerinde gerçekleştirilecek kısa bir yolculukla sağlanacak yer değiştirme, bir kazadan diğerine geçişi anlık bir olay haline getirebiliyordu³³. Elbette bu konunun bazı idari meselelere neden olacağı

³⁰ Böyle bir mekan organizasyonu içindeki idari çevrenin hazırlayıcısı olan nedenleri belirlemek ve tartışmak ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır. Bu nedenleri anlamak için çeşitli ipuçlarına sahip bulunsak da, bunlar bazı varsayımlar ileri sürmemizden öte, verili bir tartışma yapmamıza imkan verecek içerik ve olgunlukta değildirler.

³¹ **BOA. MÜD.** 14, s. 456/644 (29 Ağustos 1570).

³² **BOA. MÜD.** 14, s. 246/347 (14 Ağustos 1570)

³³ **Bursa Şer. Sic.** A. 51, vrk. 63/b, belge no: 337 (7/17 Aralık 1514). **BOA. MÜD.** 52, s. 123 (7 Haziran 1583); **BOA. MÜD.** 58, s. 140/372, (1585 yılı Ağustos başları). **BOA. MÜD.** 62, s. 98/217 (10 Ekim 1587) "*İne ve Edremid ve Tuzla ve Ayazmend kadılarına hüküm ki, ... ehl-i fesad ve haramzade yollara ve bellere inüb tüccar taifesinden ve gayriden nice müslümanları katil ve malların garet idüb enva' hakaret eyledüklerinden gayri bazı müslümanların avret ve oğulların cebren çeküb*

açıktır. Coğrafyanın ve idari organizasyonun birlikte hazırladığı sonuçlar olan bu meselelerin başında, yöneticilerin aralarında vukubulduğunu tespit ettiğimiz "yetki alanı" çekişmesi gelmektedir. Özellikle eşkiya ve suçlu takibinde bu sorun kendini iyice hissettirmektedir. Örneğin, Edremit tarafında suç işleyen birisini takip eden bir görevliye, suçlunun Kazdağ'ından Biga sancağına geçmesi nedeniyle, Bayramiç kazası yöneticileri tarafından "sizin tarafınızdan teftiş emri Karesi vilayetindedür" denilerek suçlunun yakalanmasını engellemesi, bu çekişmenin açığa çıktığı olaylardan sadece birisidir³⁴. Kanun dışı faaliyetleri nedeniyle yönetim tarafından cezalandırılmak üzere aranan ve takip edilen harami, hırsız, ehl-i fesat, levent, kutta-i tarik (yol kesenler) gibi adlar altında karşımıza çıkan suçlular, bu konum ve koşulları kendi amaçları için sonuna kadar kullanmışlar, bu durumdan yararlanmışlardır.

Aynı durum Edremit'in güney komşuları ile arasında olan sınır için de geçerlidir. Bu kesimde bulunan Madra dağı da kuzeydeki Kazdağ'ının rolünü üstlenmiştir. Bu dağ üzerinde Bergama ve Edremit-Ayazmend arasında faaliyet gösteren eşkiya çeteleri

Hüdavendigâr sancağında Tuzla kazasına geçüb anda saklanub ve ol canibde dahi vech-i mezkur üzere fesad idüb Edremid kazasına geçüb fiil-i şeni' üzere olub..." Bu konu alıntılatacağımız belgede de somut olarak karşımızdadır: "... Gönen ve Biga kadılarına kaza-yı Biga ve Edremid ve Ezine sınırında Kazdağı demekle maruf olan mevzide mutavattın olan haramilerden (on altı kişinin ismi sayılmış) on altı nefer kimesne cem' olub (Gönen'de sipahi evi basmışlar) Mehmed çavuş il eri ile üzerine gönderilüb beş gün-beş gece ardlarınca izleyüb yine mekanları olan Kazdağında erişüb cenk ve cidal ve harb ve katle mübaşeret olundukda mezburan ehl-i fesada serdar olan Kırcaoğlu Musa'nın be-inayet-ullah başı kesilüb ve kimi Biga sancağında ve kimi Karesi sancağında ve kimi Hüdavendigâr sancağında dağılmağla ele getirilmek mümkün olmayub..." **BOA. MÜD.** 58, s. 140/372 (1585 yılı Ağustos başları).

³⁴ **BOA. MÜD.** 14, s. 452/637 (10 Eylül 1570); Bu konuda başka örnekler vermek de mümkündür: "... Hüdavendigâr ve Karesi ve Biga sancakları ve kazaları birbirine mahlut olub fesad vaki' olsa ehl-i fesadı ele getirmek lazım oldukda zikr olan sancaklara tahassün eyleyüb kuzat dahi emrinüz Karesi vilayetindedür deyü ehl-i fesadların ele vermeyüb mani' oldukların..." **BOA. MÜD.** 14, S. 456/644 (29 Ağustos 1570). "Karesi ve Biga sancakları kadılarına hüküm ki, Hüdavendigâr sancağında zuhur eden hırsız ve harami ve ehl-i fesadı ele getirmek üzere iken Karesi ve Biga sancaklarına firar etmeğın ardlarınca varub ele getirmeğe mübaşeret etdikde bu sancaklarda sen harami tutmağa memur değılsin deyü bazı voyvodalar mani' oldukların..." **BOA. MÜD.** 26, s. 73/187 (12 Temmuz 1574). **BOA. MÜD.** 6, s. 195 (27 Kasım 1564); **BOA. MÜD.** 52, s. 123 (7 Haziran 1583) "... bir sancaktan bir sancağa firar etmekle halas olmağın...". **Bursa Şer. Sic.** A-51, vrk. 63/b, belge: 337 (7-17 Aralık 1514).

gerek yönetimi, gerekse bölge insanını sürekli olarak uğraştırmaktadır. Hareket alanlarının kimin yetki ve sorumluluğunda olduğunun net olarak belirlenememesi, ayrıca belirtilen kazaların farklı sancaklarda bulunması, bu faaliyetleri sistemli bir şekilde karşımıza çıkarmaktadır³⁵.

Sonuçta, sürekli olarak karşılaşılan bu idari meselenin çözümlenmesi için bazı girişimlerin, sorunlarla birlikte devreye sokulmak üzere, geliştirildiği de görülmektedir.

Bu girişimlerden birisi, pratikliği ve Kazdağı çevresinde bulunan değişik sancaklara bağlı çeşitli kazaları **bir idari ünite** olarak değerlendirmesi özelliklerinden dolayı dikkat çekicidir. Bu çözüm girişiminin esasını, Kazdağı çevresinde olup da yetki alanı çekişmesi yaşanan kadılıkları, Kazdağı ve etki alanının yönetiminde -en azından asayiş ve güvenlik konularında- birlikte davranma diyebileceğimiz ortak bir sorumluluğun atfedildiği, ifası istenen bir görev dağılımı oluşturmaktadır³⁶. Yani, aslında zaman zaman kimin yetkisinde olduğu belli olmayan, zaman zaman da yetki alanındaki sorumluluğunu başkasına devretmek istemeyen yöneticilerin karşımıza çıkabildiği bir bölgeyi, devletin, pratik bir yöntemle çevredeki bütün kaza yöneticilerinin yetkisine devrederek, kadılıklar üstü bir bölge haline getirmesi söz konusudur. Bu işlemin yolu da gayet basittir; çözümü istenen olaylar için yazılan fermanların hitap kısmına "*Kazdağına tabi' olan kadılara hüküm ki*"³⁷ ibaresini koymak yeterlidir. Hemen belirtmek gerekir ki, yine bu girişimi destekleyen ve doğrudan asayişle ilgili ve sadece

³⁵ **BOA. KK.** 103, s. 128 (1 Aralık 1583); **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (14 Ekim 1584). Bergama, nevahi-i Bergama, Ilıca, Tarhala, Ayazmend, Kozak ve Güzelcehisar kadılıklarına, bu konuda yazılan bir ferman sureti için bkz: **BOA. MÜD.** 75, s. 60/90 (10 Mayıs 1605). Dikkat edilecek olursa belirtilen kazaların hepsi Edremit'in güneyinde bulunmaktadır. Yine bu konuda bkz: **BOA. KK.** 314, s. 106-107 (Ağustos 1585).

³⁶ "*Kazdağı kadıları Hüdavendigar ve Karesi ve Biga sancaklarında mahlutdur...*" **BOA. MÜD.** 10, s. 51/73 (1571 yılı Mayıs sonları ve Haziran başları.) **BOA. MÜD.** 35, s. 265/672 (10 Aralık 1578); **EŞS.** 1209, vrk: 57/b, belge: 3 (11/21 Temmuz 1582); **BOA. MÜD.** 58, s. 140/372 (1585 yılı Haziran sonları, Temmuz başları) **BOA. MÜD.** 14, s. 858/1252 (4 Ocak 1571).

³⁷ "*Kazdağına tabi' kadılara...*" **BOA. MÜD.** 10, s. 51/73 (1571 yılı Mayıs sonları, Haziran başları) **BOA. MÜD.** 14, s. 858/1252 (4 Ocak 1571); "*Kazdağına mülahik Edremit kadılığından...*", **BOA. MÜD.** 64, s. 5/15 (21 Temmuz 1588).

Kazdağı bölgesinden sorumlu bir görevli tayini de söz konusu olmuştu³⁸. Bu görevli Hüdavendigâr sancağı beyine bağlı olarak görev yapan **Kazdağı subaşısı** idi³⁹. Anlaşıldığına göre hangi sancağa bağlı olursa olsun, her kazada suçlu takibi yapabilmesi için Kazdağı subaşılığı⁴⁰ yetkili idi ve dağın çevresindeki kadılıklar görev alanı içine giriyordu. Fakat, alınan önlemlere rağmen bu yetki alanı meselesi devam etmiştir. Hatta önlem olarak düşünülen ve görevlendirilen Kazdağı subaşısı da sonunda bir diğer mesele olmuştur. Subaşı Halil'in görevi nedeniyle topladığı paranın muhasebesini Hüdavendigâr beyine vermediği gibi, devlet adına Kazdağı ve çevresinden, köylülerden topladığı tüfekleri de alarak Saruhan (Manisa bölgesi) sancağına kaçtığı, ayrıca görevi sırasında reayadan usülsüz olarak para topladığı da, kendisine isnad edilenler arasındadır⁴¹.

Bölgenin coğrafi özellikleri ve idari organizasyonunun yol açtığı "*yetki alanı*" meselesine ve ona karşı geliştirilen çözüm yollarına yukarıda açıklamaya çalıştığımız örnekler yanısıra, başka idari sorunları da eklemek mümkündür. Fakat bizim burada yapmak istediğimiz coğrafya ile bağlantılı bir idari mesele ve ona karşı geliştirilen çözüm önerilerini sergilemektir. İdari yapının işleneceği bölümlerde diğer sorunlar tartışılacaktır.

³⁸ Belgemiz 7 Nisan 1578 tarihini taşıyor. Yani, en geç bu tarihte Kazdağı subaşılığı mevcuttur. Eğer daha önceden de bu görev varsa, bu, değindiğimiz idari problemlerin eskiliğine işaret eder. Bu tarihten kısa bir süre önce kurulduysa -çünkü üç aylık bir süre öncesinden beri İbrahim adlı birisinin bu görevi deruhde ettiği, belgede belirtiliyor- yine açıklamaya çalıştığımız idari meselenin çözümüne destek bir uygulama olarak düşünülmüş, problemin önemini gösteren bir olay olarak değerlendirilebilir. **BOA. MÜD.** 34, s. 91/207 (7 Nisan 1578).

³⁹ "... Hala Hüdavendigâr sancağı beği Halil mektub gönderüb kendü ademlerinden İbrahim nam kimesne Kazdağı subaşısı olub üç ay miktarı zaman zabt idüb muhasebesin virmeyüb ve reayadan miri için nice tüfenk kabz edüb anı dahi getirüb teslim etmeyüb..." **aynı belge**.

⁴⁰ Şubashılık hakkında bkz: H. Inalcık, **The Ottoman Empire**, s. 117. M. İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iye Sicillerine Göre Subashılık Müessesesi", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c. II (Ankara 1981), ss. 1275-1281. J. H. Kramers, "Su-başı", **I.A.**, c. XI, ss. 78-79. T. Baykara, **a.g.e.**, s. 31.

⁴¹ **BOA. MÜD.** 34, s. 91/207 (7 Mayıs 1578). Subaşı Halil'in Manisa'lı olduğu anlaşılıyor. Halil'i takip edenler, Manisa yöneticilerinin, yine, "*kazalarında takipte bulunmaya emir olması gerektiği*" şeklindeki itirazıyla karşılaşmışlar ve bu belge gönderilmiş.

B- BÖLGENİN TARİHİNDE DOĞAL ÇEVRENİN PAYI

İnsanlar hayatlarını sürdürme ve geçinme uğraşlarında, olanaklarından yararlandıkları hatta mücadele etmek durumunda kaldıkları doğal ortamla kendiliğinden bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu ilişkinin aldığı çeşitli biçimler ve oluştuğu süreçler, bir açıdan tarihin de oluştuğu ve şekillendiği süreçlerdir yani bizatihi tarihin kendisidir.

Yukarıdaki sayfalarda doğa ve insan ilişkisinin geçmişteki görüntüsü ve içeriğinin anlaşabilmesi için **Tarihi Coğrafya**'ya duyulan ihtiyacı belirtmeye çalışmıştık. Şimdi tam da bu ihtiyacın açıkça kendisini hissettirdiği bir yerdeyiz. Bu disiplinin yardımı ile inceleme bölgemizde, doğanın, insanların gündelik hayatına yaptığı etkiyi ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu amacı açarsak karşımıza, bölgenin coğrafi unsurlarını, yüksekliğini, ekim alanlarını, bitki örtüsünü, su kaynaklarını, doğanın izin verdiği biçimde şekillenen ulaşım sistemini, yine doğaya bağlı olarak şekillenen yerleşme sistemini ve yağış rejimini tarihin içine sokma isteği çıkar. Bu amacı gerçekleştirmek için gösterilecek gayret belki de, anlamına uygun bir içerikte araştırmayı coğrafya içine oturtup, aslında olduğu şekliyle tarihi bina etme şansını tarihçiye verebilir.

Bu düşüncelerin etkisi ve yönlendirmesiyle inceleme bölgemizin coğrafi yapısını, sadece bir topografik tanım ve koordinat belirtimi şeklinde değil de, çeşitli konulardaki rollerinin somutlaştığı haliyle açıklamayı ve değerlendirmeyi istedik. Bunu, basit bir tasnifle, bölgenin fiziki coğrafyasını esas elamanlarına ayırarak, incelediğimiz süreç içinde olagelen olaylarla bağlantılarını kurarak gerçekleştirmeye çalıştık.

1- Zorluklarına Rağmen Vazgeçilmez Bir Alan: DAĞLAR

"Bir dağ tam anlamıyla nedir? Bu konuda birkaç basit tanım vermek-örneğin 500 metrenin üzerinde olan Akdeniz topraklarının tümü-yararsız bir kesinleme olacaktır. Harita üzerine dökmesi zor ve belirsiz olan insani sınırlar sözkonusu olmalıdır."⁴² diyen F.Braudel, Raoul Blanchard'dan yaptığı bir alıntıyla devam ediyor: "Açık ve anlaşılır bir dağ tanımlaması bile verilmesi hemen-hemen olanaksız bir şeydir."⁴³ Dağı tanımlamak gerçekten olanaksız **bir şey** olabilir, fakat dağ belki de **herşey** demek değil midir? Dağ herşeyden önce farklıdır! Bu farkı ortaya çıkaran referans ise, dağın eteklerinden itibaren başlayan ve kazanın merkezine yaklaştıkça, yani Edremit'e doğru, kendini iyice hissettiren yerleşik bir hayat tarzıdır. Ovada, dağların ova ile birleştiği çizgide yoğunlaşan yerleşme içinde sözkonusu olan devlet düzeninin ağırlığı, yukarılara doğru çıkıldıkça daha az hissedilmektedir. Dağlarda devletin temsilcileri daha çok suçlu takibi nedeniyle bulunurlar⁴⁴. Düzenli olarak ise, padişahın özel avcılarını ile karşılaşabiliriz⁴⁵. Ya da yol güvenliğini sağlamak amacıyla geçit noktalarında hizmet eden görevliler, devleti temsilen dağın düzenli sakinleri olarak karşımıza çıkabilirler⁴⁶. Belki, devletin istediği keresteyi kesmek ve hazırlamak için

⁴² F. Braudel, **Akdeniz**, c. I, s. 6.

⁴³ **A.g.e.**, s. 6.

⁴⁴ **BOA. KK.** 79, s. 337 (11 Aralık 1571); **BOA. KK.** 89, s. 113 (23 Mart 1582 ve 1 Nisan 1582 tarihli iki belge). **BOA. KK.** 90, s. 177, (10/20 Ağustos 1582). **BOA. KK.** 314, s. 106-107 (Ağustos 1585).

⁴⁵ **BOA. MÜD.** 23, s. 295/636 (14 Şubat 1574). **EŞS.** 1204, vrk. 34/b, belge: 1.

⁴⁶ Kazdağında pek çok geçit yeri (derbent) olduğunu biliyoruz. **BOA. MÜD.** 64, s. 227/580 (16 Mayıs 1588) ve **BOA. MÜD.** 74, s. 19/86 (5 Temmuz 1596). Derbent teşkilatı hakkında bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul, 1990². Kazdağında ünlü iki derbent daha biliyoruz: bunlardan biri, Manyas ovasından güneye doğru dağlık bölgeye girildiğinde karşılaşılan Sulariye, diğeri ise Edremit ovasının doğu ucunda In boğazından İvrindi tarafına çıkıldığı bölgede bulunan Musluk derbentidir. Bkz: **BOA. KK.** 91, s. 10 (10/20 Kasım 1579) ve **BOA. KK.** 92, s. 12 (22 Nisan 1581). Önemli bir derbent olmasa bile belirtmemiz gereken bir diğer geçit ise Kaldırkoz boğazıdır. Bkz: **EŞS.** 1179, vrk: 20/a, belge: 1 (10 Ağustos 1586). Derbentler yol sistemi içinde ayrıntılı olarak işlenecektir.

görevliler nezaretinde çalışan -ve bu hizmetlerine mukabil bazı vergilerden muaf olan⁴⁷ köylülerin kısa süreli fakat her yıl tekrarlanan ziyaretleri, dağda geçici bir hareketliliğe neden oluyordu⁴⁸. Fakat bunlar kalıcı değillerdi!

Devletin ve düzeninin hatta ovadaki hayat tarzının çok az hissedildiği ve belirttiğimiz gibi bu yanlarıyla aşağılardan farklı olan alanlar dediğimiz dağlarda, düzenli ve yerleşik bir hayat olmadığına göre, muhtemelen kimler var olurdu? Tabii ki, herkesten önce, yaylamak⁴⁹ amacıyla buraları ziyaret eden **Türkmenler**⁵⁰. Bunlarla birlikte hemen belirtilmesi gerekenler ise, her an bir saldırının korkusuyla dağı geçmeye çalışan tüccarlar ve yolcular olmalıdır⁵¹.

Dağdan geçen patikalardan biraz ayrıldığınızda atı, keçileri, iki ineği ve belgenin kara ev dediği basit meskeni ve çadırı ile bir yörük⁵² veya yeşil tülbendi, hırkası ve asasıyla bir derviş⁵³, ya da kavali, kebesi, elinde nacak, belinde bıçağı ve azığını koyduğu dağarcığı ile bir çobanla⁵⁴ yüz-yüze gelmek de mümkündür.

Her an bir saldırının hedefi olma korkusu ile dağda ilerleyen yolcular, bu saldırının gerçekleşmesi halinde kendilerini bekleyen muhtemel sonu canlı bir şekilde görme şansı ya da şanssızlığına da sahiptirler. Gördükleri, belki de kendilerinden kısa

⁴⁷ Kereste kestikleri yıllarda avarızdan muaf oldukları hakkında bkz. **EŞS.** 1209, vrk: 33/b (11 Temmuz 1582). **EŞS.** 1208, vrk: 237/b, belge: 1 (1 Temmuz 1582) ve **EŞS.** 1210, vrk: 13/a, belge: 1 (7/17 Ocak 1582).

⁴⁸ Özellikle Kazdağı zengin çam ormanları ile, devletin gemi yapımı için ihtiyaç duyduğu keresteyi karşılayan bir kaynaktı. Örnekler için bkz: **EŞS.** 1194, vrk: 139-140 (7/17 Ocak 1571) ve **EŞS.** 1994, vrk: 154/b, belge: 1 (23 Temmuz 1570).

⁴⁹ **EŞS.** 1179, vrk: 94/b, belge: 2 (1586-1587).

⁵⁰ **BOA. MÜD.** 55, s. 73/131 (1 Kasım 1586) ve **BOA. MÜD.** 58, s. 13/40 (17 Mart 1585).

⁵¹ **BOA. MÜD.** 40, s. 79/182 (5 Eylül 1579). **BOA. MÜD.** 42, s. 54/262 (18 Temmuz 1581), **BOA. MÜD.** 62, s. 42/94 (25 Nisan 1587), **BOA. MÜD.** 64, s. 102-103/284 (Ağustos başları 1588) ve **BOA. MÜD.** 70, s. 31/56 (20 Ocak 1593). **Bursa Şer. Sic.** A. 52, v. 23/a, belge: 5126, vrk: 35/b, belge: 581, vrk: 58/a-b, belge: 703-706, vrk: 59/a, vrk: 709-711. 1534-35 yılında gerçekleşen bir tüccar soygununa ait dava kayıtları.

⁵² **EŞS.** 1197, vrk: 42/a, belge: 1 (Nisan başları 1573).

⁵³ **EŞS.** 1206, vrk: 79/a, belge: 1 (18 Mart 1580).

⁵⁴ **EŞS.** 1185, vrk: 87/b, belge: 1 (7/17 Aralık 1533) ve **EŞS.** 1190, vrk: 93/a, belge: 1 (1561-62).

bir süre önce yine aynı korkularla dağı geçmeye çalışırken, korktuklarının başlarına gelmesi sonucu öldürülen insanlara ait **cesetlerdir**⁵⁵.

Anlaşılabileceği üzere dağıda hayat zordur. İhtiyaçları için uğrayan insanların her zaman görülebileceği, fakat düzenli olarak kimsenin yaşamadığı bir iskan eksikliğinin söz konusu olduğu dağlar, belki de bu özelliklerinden dolayı *"sürekli olarak alınması, fethedilmesi, yeniden fethedilmesi gereken"*⁵⁶ evrenlerdir. İhtiyaçları nisbetinde dağı başvuran aşağıdakinin insanların *"ve kentlerin yaşam tarzları, bu yüksekteki dünyalara tartışılmaz bir şekilde düşük derecede nüfuz edebilmektedirler. Bu hayat tarzı buraya damla yavaşlığıyla sızmaktadır."*⁵⁷

Fakat aynı zamanda dağlar ve ova arasında hangi biçimde olursa olsun sürekli bir ilişki de mevcuttur. Bu ilişkinin ortaya çıkış sebebini, dağların, aşağıdaki yaşama, kaynaklarını sunması oluşturur. Sözünü ettiğimiz ilişkinin biçimlerini ve dağın sürekli sakinlerinin de olabileceğini göstermeye geçmeden önce, biraz coğrafya açısından dağları tasvir etmek yararlı olacaktır.

Edremit Körfezi'nin doğu kısmının kuzeyinde geniş bir dağ kütlesi halinde uzanan Kazdağı ve onun devamının teşkil eden kısımlar bölgenin topografyasında yüksek ve kütleli bir saha olarak görülür⁵⁸. En yüksek noktasında 1766 m. olan Kazdağı, Türkiye'nin çeşitli dağlarına göre ilk bakışta çok fazla sayılmayacak olan yüksekliğine rağmen, güneyde Edremit Körfezi, kuzey ve kuzey-batısında Kara Menderes Çayı Havzası ve kuzey-doğusunda da Kalkım depresyonunun oluşturduğu

⁵⁵ EŞS. 1177, v. 50/b, belge: 2 (3 Nisan 1516). BOA. MÜD. 14, s. 839/1218 (2 Ocak 1571). BOA. MÜD. 10, s. 51/73 (5-15 Mayıs 1571). EŞS. 1179, vrk. 20/a, belge: 1 (1 Ağustos 1587). EŞS. 1190, vrk. 103/a, belge: 1.

⁵⁶ F. Braudel, **Akdeniz**, c. I, s. 9.

⁵⁷ **A.g.e.**, s.10.

⁵⁸ T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 171. Karş: Ş. Hocaoglu, **a.g.e.**, ss. 89-93. M. Mutluer, **Edremit-Burhaniye Ovası ve Yakın Çevresinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası Üzerine Bir Araştırma**, İzmir, 1990 (Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 5-7.

geniş çukurluklar arasında bulunuşu, bu kütleyle büyük bir nispi yükseklik ve dolayısıyla heybetli bir görünüş kazandırmaktadır⁵⁹. Bu kütle esas olarak Küçükkuyu-Bayramiç arasında Dede Dağı kütlesiyle başlar, Edremit Körfezi'nin doğu nihayetine kadar uzanır (Esas Kazdağı kütlesi)⁶⁰. Daha sonra kuzey-doğu yönünde devam eder (Gürgen Dağı)⁶¹.

Yükseklikleri daha az olmasına rağmen kuzey-doğudaki Koca Katran, Küçük Katran dağları, güneydeki bu büyük dağ kütesini topografik olarak Biga Yarımadası'nın iç kısımlarına bağlamaktadır. Diğer taraftan, Edremit Ovası'nı kuzey ve kuzey-doğudan çeviren Eybek Dağı kütesinin de Kazdağı'nın yine topografik anlamda doğuya doğru devamını oluşturduğu söylenebilir⁶². Hemen belirtmeliyiz ki, belgelerde karşımıza çıkan Kazdağı tanımlaması, batıdan doğuya doğru, belirttiğimiz bütün kütlelerin (Kazdağı, Gürgen Dağı ve Eybek Dağı) tanımlanması için kullanılmıştır.

Kazdağı, Gürgen Dağı ve Eybek Dağı'nı birbirinden ayıran vadiler akarsular tarafından yarılmış ve bunlar doğal yol güzergahları olmuştur.

Kazdağı'nın güney yamaçları üzerinde sıralanan akarsular topografyayı derin bir şekilde yarımlar ve arızalı bir yapının oluşmasını sağlamışlardır⁶³.

Kazdağı'nın Edremit Körfezi'ne inen yamaçları ile deniz arasında Küçük Kuyu'dan başlayarak doğuya doğru devam eden bir kıyı ovası bulunur. Bu kıyı ovası, Güre'den itibaren doğu yönünde genişlemeye başlar ve biraz ötede Edremit ovasının kuzey kısmını teşkil ederek ona dahil olur. Bu kıyı kuşağında denize doğru ilerlemiş ve aralarında koylar bulunan çeşitli burunlar müşahede edilmektedir. Bunların her biri

⁵⁹ T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 171. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁰ T. Bilgin, **a.g.e.**, 171-172.

⁶¹ **Göst. yer.** ve s. 186-187.

⁶² **A.g.e.**, s. 172. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 91-93.

⁶³ T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 186. Bu durum belgelerde de dile getirilmektedir: "*Kazdağında azim derbendler olub*", "*Kazdağı ve ... dimekle maruf mahaller azim derbendler olub*". **BOA. MÜD.** 64, s. 225/580 ve **BOA. MÜD.** 74, s. 19/86.

kuzeyinde ki büyükçe vadilerden birine tekabül etmektedir. Bu vadileri kazmış olan akarsuların aşağı mecraları kıyı ovasını katetmekte ve ekseriya tam burunda denize açılmaktadır. Çok alçak bir saha halinde devam eden bu kıyı ovası, kuzeye yani gerideki tepelik sahaya doğru gidildikçe yükselir ve vadilerin geniş alanlarında bir müddet devam eder. Bunun malzemesi tamamen gerideki araziden yani tepelik saha ve Kazdağı'ndan gelmiştir⁶⁴. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Kazdağı kütesinin güney yamaçlarında derin vadiler kazan muhtelif akarsular kıyıda kaide seviyesine ulaştıkları noktalarda bu malzemeyi bırakmışlar ve denize doğru ilerleyen birikinti konileri ve yelpazelerini birer basit delta halinde oluşturmuşlardır⁶⁵. Bu birikinti koni ve yelpazeleri yerleşme sistemi açısından oldukça önemlidir. Çünkü göreceğimiz üzere, köylerin büyük çoğunluğu bunlar üzerinde yerleşmiştir⁶⁶.

Dağlar Edremit kazasının güney-güneydoğu sınırı boyunca da karşımızdadırlar. Bu bölümdeki dağlar Madra-Kozak masifinin kuzey ve kuzey-doğu cephesinden müteşekkildir. Fakat bu dağ sırasının güney-batısında bulunan ve daha az bir yükseltiye sahip olan tepelik alan ayrı bir topografik formasyon olarak dikkati çeker⁶⁷.

Bu bölgedeki dağların yüksekliği 1206 ve 932 m. arasında değişir. Önemlilerini sayacak olursak, Çakılgören, Kızılgörme, Çalkaya, Şabla, Kocakır, Gelinindiren, Büyükdere ve Alankaya gibi dağları belirtmemiz gerekir⁶⁸.

Bu dağlar da çeşitli akarsular tarafından yarılmışlardır. Bunların da ovaya açıldıkları noktalarda birikinti yelpazeleri oluşturdukları görülür⁶⁹.

⁶⁴ T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 195 ve 197-198. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 114 ve 121-122.

⁶⁵ T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 198. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 114, 121 ve devamı. M. Mutluer, **a.g.e.**, s. 8. A. Durukal, "Edremit Ovası Kuzeybatı Kesiminde Yeralan Birikinti Yelpazelerinin Morfolojik Gelişimi", **Jeomorfoloji Dergisi**, 7 (1978), ss. 35-54.

⁶⁶ Bkz: **Harita: 3**.

⁶⁷ Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 98.

⁶⁹ Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

Bu dağ sırasının denize doğru ucunda, Edremit ve Gömeç (Armutova) ovalarını birbirinden ayıran tepelik alan yer alır⁷⁰. Bu tepelik alan içinde Karga (Şahinler)*, Resulhisarı (Hisarköy) ve Ağacık köyleri arasında önemli bir tarım alanı bulunur. Havza görünümünü arzeden bu sahanın sularını Karınca Dere'nin bir kolu olan Mana Deresi toplar⁷¹.

Yukarıda belirttiğimiz gibi dağların geçici ziyaretçileri dışında, bu ziyaretler periyodik olarak tekrarlanırsa bile, düzenli olarak orada yaşayan sakinleri yoktur. Tasvir ettiğimiz topografya buna izin vermemektedir. Fakat bu topografyayı çekici bulan insanlar da çıkabilmektedir. Bunlar belki de buraların sahibi diyebileceğimiz **eşkiyalardır**. Daha elimizdeki en erken tarihli belgelerden başlayarak, bu sorun dile getirilmektedir⁷². Eşkiya baskısının yoğunluğundan ve halkın şikayetlerinden sözeden belge⁷³, hangi kazada olursa olsun gerek hırsızlık, gerek adam öldürme gibi suçları işleyenlerin hiçbirinin kaçmasına fırsat verilmeden yakalanıp cezalandırılmalarını emrediyordu⁷⁴. Fakat belge de belirtilen bir konu hepsinden daha önemlidir. Eşkiyanın "*bir durağı*" olmasa o bölgede faaliyet gösteremeyeceği belirtilerek, önemli bir gerçeğe dikkati çekiyor⁷⁵. Bu meselenin erken dönemlerden başlayarak bölgede yaşanan bir

* Parantez içindeki isimler köylerin günümüzdeki isimleridir.

⁷⁰ **A.g.e.**, s. 100.

⁷¹ **A.g.e.**, s. 100.

⁷² **EŞS.** 1177, vrk: 24/a-b-25/a (19/28 Ekim 1515).

⁷³ "*Karesi sancağı beyi Hüseyin'e, ... şimdiki halde bazı mevazide olan hırsuz ve haramiler ketmatından ve ehl-i şenaat ve fesad fitratından reaya ki halik ve da'i-i berayadur ziyade müteazzi olub ve nice yerlerde maktüller bulunub müslümanlara enva' hayf ve taaddi olub südde-i adalet-bahşımında fevk'al-hadd ve'l-add tazallümler ve şikayetler olunur oldu...*" **Aynı belge.**

⁷⁴ "*her kangısının nahiyesinde bir kimesne maktül veya mecruh buluna veya bir kimesnenin eshabı garet oluna bu fesadı kimler kılmuşlardır ve bu şenaat kimlerden sadır olmuşdur ve idenler ne asıl kimesnelerdür ve ne şehirlidür ve ne köylüdür ve ne mahalde mütemekkindür ve ne demekle maruf kimesnelerdür ve yatakları kimin evidür ve kaç neferdür (...) malum edinüb elbette elbet ele getirmeyince olmayub ve bir ferdi kaçırmayub bi-kusur cem'i yoldaşlarıyla ve esbablarıyla ve yaraklarıyla ve davarlarıyla ve yataklarıyla dutub sana teslim ideler sen dahi mecal virmeyüb cezaların verüb siyaset etdüresiz...*" **aynı belge.**

⁷⁵ "*kat'a bu sancakda ol asıl kimesne yokdur haricden kimesne gelüb etmişdür deyü veya bir aher tarikle galat beyan eyledüklerin istima' eylemeyesiz elbette ol nevahide anın bir yatağı ve durağı olmasa ol mahalle gelüb fesad eylemeği ikdam eylemezlerdi...*" **aynı belge.**

olay olduğu, Kara Veli adındaki eşkiyanın 1540 yılından beri Germiyan (Kütahya), Saruhan (Manisa), Hüdavendigâr (Bursa), Karesi (Balıkesir) ve Biga sancaklarındaki diğer eşkiyaları başına toplayarak adam öldürme, soygun, kervan basmak gibi fiilleri ile adeta dehşet saçmasından da anlaşılıyor⁷⁶.

Kara Veli'nin faaliyet süresi otuz yıldır. Gerek bu kadar uzun bir süre bu dağları mesken tutması, gerekse hangi sancağa giderse gitsin dönüp geri gelmesi, dağların gerçek sahibinin eşkiyalar olmasından değil midir? Eğer bir üstteki belgede belirtilen **durak** aranacak olursa, Kara Veli'yi takip ettiğimizde o, bizi sorulan durağa götürecektir. Gideceğimiz yer dağlardır, Kazdağ'ıdır! Bu nedenle devlet tarafından da burası *"..kadimden hırsız ve harami taifesi firar edegelmış yerler..."*⁷⁷ olarak görülmektedir. Alıntıda *"kadim"* nitelemesi önemlidir. Çünkü buraların, belirtilmeye çalışılan bu özelliğinin eskiliğini tekrar düşündüren, bir başka kanıttır. Nedeni ise, Osmanlı Devleti'nin *"kadim"* sözcüğünü rastgele kullanmadığını, bu tabiri *"kadim kırk-elli yıla denilmez kadim oldur ki anın evvelin kimesne bilmeye"*⁷⁸ formülüyle açıkladığını bilmemiz oluşturur. Sonuçta dağlarda eşkiya ile her an karşılaşılacak derecede bir yoğunluğun olduğu⁷⁹ ve buna bağlı olarak da insanların hayatının olumsuz olarak

⁷⁶ Belgenin tarihi 1571 yılını gösteriyor. *"Ince kara demekle maruf otuz yıldan beri ol canibde vaki olan levendlere baş olan Kara Veli nam levend Germiyan ve Saruhan ve Hüdavendigâr ve Karesi ve Biga sancaklarında gezüb..."* **BOA. KK.** 79, s. 377 (11 Aralık 1571).

⁷⁷ **BOA. MÜD.** 27, s. 200/459 (15 Ocak 1576).

⁷⁸ "Osmanlı Kanunnameleri", **Milli Tettebular Mecmuası**, I (1331), s. 98.

⁷⁹ **EŞS.** 1177, vrk: 24/a, belge: 1 (1515); **EŞS.** 1177, vrk: 9/a, belge: 2 (1516); **EŞS.** 1177, vrk: 50/b, belge: 2 (1516); **BOA. MÜD.** 14, s. 838 ve 858 (1570-71); **BOA. MÜD.** 10, s. 51/73 (1571-72); **BOA. KK.** 79, s. 377 (1571-72); **BOA. MÜD.** 19, s. 59/131, (1572-73); **BOA. MÜD.** 26, s. 73/187 (1574); **BOA. MÜD.** 27, s. 200/459 (1575-76); **BOA. MÜD.** 34, s. 91/207, (1578); **BOA. MÜD.** 35, s. 265/672 (1578-79); **BOA. MÜD.** 40, s. 79/182 (1579); **BOA. MÜD.** 42, s. 54/262 (1581); **BOA. MÜD.** 42, s. 202/627 (1581); **EŞS.** 1200, vrk. 79/b, belge: 1; **EŞS.** 1209, vrk: 57/b, belge: 3 (1582); **EŞS.** 1204, vrk: 33/b, belge: 1 (1583); **BOA. KK.** 89, s. 113 (1582); **BOA. KK.** 90, s. 177 (1582); **BOA. KK.** 91, s. 10 (1579), **BOA. KK.** 92, s. 12, (1581); **BOA. MÜD.** 47, s. 234/556-557 (1582); **BOA. KK.** 103, s. 128 (1584); **BOA. MÜD.** 48, s. 239/965 (1584); **BOA. MÜD.** 48, s. 334/978 (1583); **BOA. MÜD.** 52, s. 123 (1583); **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (1584); **BOA. MÜD.** 55, s. 73/131 (1584); **BOA. MÜD.** 58, s. 13/40 (1585); **BOA. MÜD.** 58, s. 41/122 (1585); **BOA. MÜD.** 58, s. 140/372 (1585); **BOA. KK.** 314, s. 106-107 (1585); **BOA. MÜD.** 62, s. 42/94 (1585); **BOA. MÜD.** 62, s. 98/217 (1585); **BOA. MÜD.** 62, s. 103/227 (1586); **BOA. MÜD.** 64, s. 5/15 (1587-88);

etkilendiği söylenilebilir. Bu etkinin ortaya çıkış şekillerini açmaya çalışırsak, dağlar ve kazanın aşağı bölümü arasındaki ilişki daha iyi anlaşılabilir.

Herşeyden önce eşkiyalar, ulaşımı etkilemektedir. Edremit'in ova tabanında kalan bölümü, çevreyle çeşitli ilişkilerini sürdürmek için mutlaka etrafını çeviren dağları geçmek zorundadır. Bu amaçla yola çıkan köylüler ölümle her an karşılaşıya kalabilirlerdi⁸⁰. Dağdan geçerken öldürülmek ve soyulmak sadece köylülerin değil, önemli devlet görevlilerinin de başına gelebilirdi. Asayişin sağlanması ile görevli olan subaşılarından birisi, Edirne subaşısıyla oğlu, bu dağları geçerken öldürülmüştü⁸¹. Soruşturma için "*Gelibolu'dan beri yakada Saruhan sancağına kadar olan kadılar*"⁸² ve özellikle "*Kazdağına tabi*"⁸³ kadılar görevlendiriliyor, fakat bir sonuç alınamıyordu. Aynı şekilde, Biga'ya bağlı Lapseki kasabasında maktül bulunan bir kişinin katil zanlılarını aramak için Edremit tarafına geçen subaşılar için de dağı geçmek riskli ve zor bir yolculuk oluyordu⁸⁴.

Bir diğer etki yine yolculukları, fakat bu sefer "*ticari yolculukları*" ilgilendiriyordu. Tüccarlar saldırıya uğruyor, kervanlar basılıyor, öldürme ve soygun olayları birbirini izliyordu⁸⁵. Tüccarlar mal ve can güvenliklerini garantiye almak için, eşkiyaya düzenli olarak haraç ödemek zorunda kalıyordu⁸⁶. Tabii hemen eklemek gerekir ki, eşkiyanın

BOA. MÜD. 64, s. 102-103/284 (1587-88); **BOA. MÜD.** 64, s. 225/580 (1587-88); **BOA. MÜD.** 69, s. 287/569 (1592-93); **BOA. MÜD.** 70, s. 31/56 (1592-93); **BOA. MÜD.** 74, s. 19/86 (1595); **BOA. MÜD.** 74, s. 224/593 (1596-97); **BOA. MÜD.** 75, s. 60/90 (1604).

⁸⁰ **EŞS.** 1177, vrk: 50/b, belge: 2 (3 Nisan 1516); **EŞS.** 1190, vrk: 103/a, belge: 1; **EŞS.** 1179, vrk: 20/9, belge: 1 (10 Ağustos 1585).

⁸¹ **BOA. MÜD.** 14, s. 838/1218 (2 Ocak 1571); **BOA. MÜD.** 14, s. 858/1252 (6 Ocak 1571).

⁸² **BOA. MÜD.** 14, s. 858/1252 (6 Ocak 1571); **BOA. MÜD.** 10, s. 51/73 (5/15 Mayıs 1571).

⁸³ **BOA. MÜD.** 10, s. 51/73 (5/15 Mayıs 1571).

⁸⁴ **EŞS.** 1177, vrk: 9/a, belge: 2 (1516).

⁸⁵ **BOA. KK.** 79, s. 377 (10 Aralık 1571); **BOA. MÜD.** s. 265/672 (11 Ekim 1578); **BOA. KK.** 91, s. 10 (1/10 Kasım 1578); **BOA. KK.** 92, s. 12 (22 Nisan 1581); **BOA. MÜD.** 47, s. 234/556-557 (22 Şubat 1582); **BOA. MÜD.** 48, s. 334/978 (Mart 1583). Örnekler çoğaltılabilir.

⁸⁶ **BOA. MÜD.** 42, s. 54/262 (18 Temmuz 1581). "*Ayazmend ve Edremid ve Kemer ve Ivrindi ve Manyas ve Sındırgı ve Bigadiç kazalarında nice fesad zuhur edüb tüccar taifesine alenen salgun salub...*".

sığındığı köyler, kendilerine kılavuzluk eden köylüler ve tüccarlardan istedikleri **geçiş hakkını** toplayıp kendilerine ulaştıran işbirlikçileri vardı⁸⁷.

Kazdağı ve Madra dağlarının bu özellikleriyle etkiledikleri alanı tespit edersek, Bursa-Balıkesir hattının batısından Ege Denizi'ne, Marmara kıyılarından güneye Bergama'ya kadar uzanan geniş bir bölgenin bu alan içinde olduğunu görürüz⁸⁸.

Dağlara, eşkiya meskeni olmalarından dolayı, bölge insanının hayatını zorlaştıran bir faaliyet zincirinin sürmesini sağlayan bir alan olduğu rolünü yüklemek, eksik bir değerlendirme olacaktır. Çünkü aynı zamanda insanların çeşitli ihtiyaçlarına doğrudan ve dolaylı bir şekilde cevap verme özelliklerine de sahiptirler. Bölgenin tarihinde sahip oldukları pay, böylece olumlu bir alana kaymakta ve genişlemektedir.

Herşeyden önce yarı-yerleşik bir hayat süren Türkmenlerin yaylasıdır⁸⁹. Yaylalar daha çok, kuzeyde, alçak ve az meyilli olan alanlar ile güneyde Madra-Kozak dağları yamaçlarında yer almaktadır⁹⁰. İnceleme dönemimizde yerleşik olupta yazın yaylaya çıkan köylüler de bulunmaktadır. Bunlardan Kaşıkçı (Şahbelen ve Karapınar

⁸⁷ "Zikr olunan ehl-i fesadın ekseri yatağı ve kılavuzları etrafında olan kaza ahalisinden olmağla fesadları günden güne ziyade olub..." **BOA. MÜD.** 42, s. 54/262 (18 Temmuz 1581).

⁸⁸ **BOA. KK.** 79, s. 377 (10 Aralık 1571). "Balya, Bigadiç, Balıkesir kadılarına; **BOA. MÜD.** 19, s. 59/31 (1572) Gelibolu kadısına ve Boğazhisarları dizdarlarına. **BOA. MÜD.** 26, 73/187 (1574-75) Karesi, Biga, Hüdavendigâr kadılarına. **EŞS.** 1209, vrk: 57/b, belge: 3 (1582) Kazdağı ve Boğazhisar ve Bozcaada ve Midilli ve Sakız kadılarına, kazdağı kurbüde hala bazı ehl-i fesad bir rençber gemisin basıb...". **BOA. MÜD.** 75, s. 60/90 (1604-5). "Bergama ve nevahi-i Bergama ve Ilıca ve Tarhala ve Ayazmend ve Kozak ve Güzelcehisar kadılıkları ahalisi südde-i saadetine mektub gönderüb zikr olunan kadılıklar Kazdağı kurbü olmağla..." Belki Katip Çelebi'nin "Kazdağı bu dahi Bergama semtlerinde bir meşhur cebeldür" demesi, bu etkiden olabilir. Bkz: Katib Çelebi, **Kitab-ı Cihannüma**, İstanbul, 1245, s. 660; **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (1584), "Edremid ve Kemer ve Ayazmend ve Kozak ve İvrindi ve Balya ve Ezine kadılarına hüküm ki, (...) zikr olan kadılıklar (...) Kazdağı ve Madra nam cibalin dahilinde olmak ile ehl-i fesad mahreci olub..."

⁸⁹ Örnekler için bkz: **BOA. MÜD.** 23, s. 295/637 (15 Şubat 1574); **EŞS.** 1179, vrk: 94/b, belge: 2 (1586-87); **BOA. MAD.** 7597, s. 58 (1588-89).

⁹⁰ Bugünde bu hayat tarzını sürdüren köyler bulunmaktadır. Belli başlı yaylalar kuzeyde, Çınarlıhan, Yellice, İkizoluk, Sarıkaya, Soğukalan, Efekli, Kıryayla, Kertil, Doğançukuru, Hebil, Koyunağılcağı, ve Beypınar yaylaları ile güneyde Kocadağ kütlesi üzerinde Üçkavak, Kabağaçaçınarı, Güzle, Böyren, Burunören, Tilkicik, Ayıklıören ve Gürlek yaylaları olarak belirtilebilir. Ayrıca Eybek dağındaki Ofran, Elmacık, Kumluca ve Arpacık yaylaları da bunlara eklenmelidir. Bkz: M. Mutluer, **a.g.e.**, s. 104.

yaylarına), Dereli, Kadı, Taşçılar, Zeytinli, Güre, Papaslık (Akçaağaç Yaylası'na) ve Çepni köyleri Kazdağı'na; İnönü, Eymir, Dereviran, Kileciler, Kozluca ve Şabcı (Kelik Alanı ve Tan Alanı yaylalarına) köyleri Eybek dağına; Karalar, Kayalı, Reşid, Bahadınlı ve Dutluca köyleri de Madra Dağı yamaçlarına yaylaya çıkarlardı⁹¹.

Elbette, **eşkiya yatağı** olarak tanımlanan bir mekanda yaylaya çıkmak, göze alınması gereken pek çok tehlikeyi davet eder. Kimi zaman eşkiyaya karşı silahla kendilerini korumak⁹², kimi zaman da onların sığınacağı yer olmak⁹³, bu tehlikeleri hafifletebilen, geçici sürelerle de olsa durduran ve her nasıl olursa olsun yaşanan bir ilişkinin çeşitli vechelerini oluşturur. Taşınması ve kullanılması yasak olan tüfek⁹⁴, tahmin edileceği üzere eşkiyada ve bölge halkı elinde, yaygın bir yoğunlukta bulunmaktadır⁹⁵. Devletin, ellerindeki silahı topladığı köylülerin ve Türkmenlerin şikayetleri ise dağın sahipleri yani eşkiyaların yapabileceklerine karşı, insanların dağda nasıl barınmaya çalıştıklarını göstermektedir. Ellerinden silahları toplanan köylüler, Kazdağı ve denizden gelen eşkiyaların tehditi altında olduklarını, her türlü baskıya

⁹¹ **TKGMA. KK.** 152 ve 568. Değişik sayfalardan derlenmiştir.

⁹² Türkmenler genellikle silahlıdır. **BOA. MÜD.** 55, s. 73/131 (1584).

⁹³ **BOA. MÜD.** 64, s. 102-103/284 (1587-88).

⁹⁴ Bu konuda bkz: M. İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı, **I.Ü.T.D.**, 32 (1979), ss. 301-318. Krş: H. Inalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", **War, Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V.J. Parry-M.E. Yapp), London, 1975, ss. 185-217.

⁹⁵ Erken tarihlerden itibaren özellikle tüfeğin bölge halkının eline geçtiği hakkında: **Bursa Şer. Sic.**, A. 50, s. 27, belge: 80 (24 Ekim/4 Kasım 1528). Aynı fermanın Edremit sicilindeki kaydı için bkz: **EŞS.** 1183, vrk: 56/b, (24 Ekim/4 Kasım 1528). Özellikle Türkmenlerin silahlı oldukları belgelerde sıklıkla dile getirilmektedir: **BOA. MÜD.** 23, S. 295/636 (1573-74), **BOA. MÜD.** 34, S. 91/207 (1578-79); **BOA. MÜD.** 49, S. 100/346 (1582-83); **BOA. MÜD.** 58, S. 13/40 (1585); **EŞS.** 1204, vrk: 34/b, belge: 1; **BOA. MÜD.** 74, S. 224/593 (1596-97). Kazdağı ve çevresinde yaşayanların silahla olan tanışıklığı eski olduğu kadar, tüm önlemlere rağmen önü alınamayan ve devam eden bir ilişkidir. Nitekim, 1606 yılında bir isyanın bastırılmasında kullanılmak üzere, buralardan 20.000 iyi silah kullanan insan toplandığı bilinmektedir. "bu diyarın ve Kazdağı demekle maruf menazil-i safa-asarın dilaver ve yararlarından yirmi bin mikdarı tüfenk-endaz ve nize-güzar müheyya ihzar eylemişem...". Hasan bey-zadenin **Tevarih-i Al-i Osman**'ından nakleden: M. İlgürel, "Ateşli Silahların Yayılışı", s. 310. Özellikle aynı sayfadaki 28 no'lu dipnot. Memluk Sultanının Portekiz'lilere karşı mücadelesinde "Kazdağı yalıllarının ateşli korsanlarından" yararlandığı hakkında: S. Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Ankara, s. 243, dipnot: 6.

maruz kaldıklarını, mal ve can güvenliklerinin olmadığını belirterek, şikayet ediyorlar ve eşkiyayı yakalamak için silaha ihtiyaçları olduğunu⁹⁶, devlet merkezine arz ediyorlardı. Fakat böyle, geçerli olacağını düşünebileceğimiz bir mazeret bile onların silah taşımaları için gerekli olan izini sağlamaya yetmiyordu.

Her şeye ve her türlü zorluğa rağmen yayla ve dağın otlakları, Türkmenleri ve köylüleri buraya gelmek için ikna etmeye yetiyordu. Yani bu ilişki sürüyordu; dağ bu amaçla gelen insanlara yurt olmaya devam ediyordu.

Dağın, aşağı kesim insanları için vazgeçilmez derecede öneme sahip olan kaynakları da vardı. Devlet, ovada yaşayanlar yani dağlı olmayanlar, vazgeçemeyecekleri bir ihtiyaçlarını, dağdan karşılamak zorundaydı. Bu ihtiyaç insanların konutundan devletin yaptırdığı gemiye kadar her alanda eksikliğini hissettiren önemli bir tüketim malzemesi olan **kereste** idi.

Orman ve ağaç ürünleri açısından özellikle Kazdağı'nın bitki örtüsü çok elverişlidir. Gemi yapımı için istenilen kerestenin miktarı göz önüne alınacak olursa Kazdağı'nın çam ormanları ile kaplı olduğu söylenilebilir⁹⁷. Çünkü, miktar ciddi boyutlarda ve hemen hemen her yıl düzenli bir şekilde istenmektedir. Bu miktar bazen

⁹⁶ "(Kazdağı bölgesi kastedilerek) *zıkr olunan kadılıkların ahalisi meclis-i şer'e gelüb vilayetimiz Kazdağı nam cebel-i azimin civarında vaki olmağla eşkiya taifesi cebel-i merkumu mesken idünüb etrafında olan reaya taifesinin koyun ve kuzu ve yem ve yemeklerin cebren alub inad edenleri döğüb ve bazılarımızdan koyun ve kuzu ve ok ve yay bahası deyü akçemiz alub zıkr olunan kazalar sahil-i derya olmağla küffar-ı haksar ve levend havfından kendü malımız ile tüfenk ve yarak alub olmakule kafir ve levend kayıklarından eşkiya zuhur iderse ele getürmek kasdına müttehi iken.."* **BOA. MÜD.** 74, s. 224/593 (26 Kasım 1596). Fakat, anlaşılan, köylüler silahla eşkiyaya karşı kendilerini korumanın dışında, soygun vb. fiilleri de gerçekleştiriyorlardı: "... reayası ekseri tüfenk ve sayir alat-ı harb ile (...) olub bir canibi Kazdağı dimekle maruf dağ olmağla ziyade isyan üzere olub ayende ve revendeden nice müslümanların malları yağma ve garet ve niceler dahi katl..." **BOA. MÜD.** 58, s. 13/40 (17 Mart 1585).

⁹⁷ Kazdağından kesilmesi istenen seren direkleri için bkz: **EŞS.** 1182, vrk: 85/a, belge: 1 (10/20 Mart 1530). Toplam 5.000 adet gemi küreği ki bunun 1950 tanesi Edremit'ten istenmiş. **EŞS.** 1194, vrk: 139-140 (Ocak 1571). Ayrıca 1950 adet çam tomruğu: **EŞS.** 1194, vrk: 154/b, belge: 1 (24 Temmuz 1570).

yirmi adet kadirganın inşa edilmesine yetecek kadar⁹⁸ ya da bazen beş kadirgayı tamamlayacak büyüklüktedir⁹⁹. Fakat, her zaman bu boyutlarda bir ağaç kesimini kaldırdığına göre, yoğun bir orman ve bunun oluşturduğu önemli bir kaynak sözkonusu olduğunu belirtmek, belkide bir zorlama olmayacaktır. Bunun yanında belirtilmesi gereken bir diğer konu, kerestenin kesilip hazırlanması ve istenilen iskelelere gönderilmesi, Edremit kazası halkının olduğu kadar, Kazdağı etrafındaki diğer kadılık halklarının da yapması istenen bir görevdi. Anlaşılacağı üzere düzenli olarak ve büyük miktarlardaki kereste, aşağıının hizmetine sunulmak üzere, dağlardan sağlanıyordu¹⁰⁰.

Çam kerestesi gemi yapımı için ne kadar önemli ise, onun kadar gerekli bir diğer malzeme de yine çam ağaçlarından elde ediliyordu. Bu malzeme, gemilerde ahşap kısımların aralarındaki dolgu malzemesi üzerine çekilen ve suya karşı dayanıklılığını artıran, koruyucu bir madde olan zift ve katrandı. Çam ağacının reçinesinden elde edilen bu malzeme için Kazdağı'nın zengin çam ormanları önemli kaynaklardan birisiydi¹⁰¹ ve gemi inşa edilen tersanelerde kullanılmak üzere isteniyordu.

Bunlardan başka, dönemin önemli iş kollarından dericilik için her zaman ihtiyaç duyulan ve Kazdağı'nda yaygın bir alanda yetişen meşe ağacından elde edilen palamut, bölge ekonomisi için önemli bir ara maddenin yine yöreden sağlanması açısından değerlendirilmesi gereken bir olanak değil midir? Gerçekten de meşe

⁹⁸ EŞS. 1185, vrk: 277/b, belge: 1 (14 Nisan 1537).

⁹⁹ BOA. KK. 67, s. 462 (16 Şubat 1573).

¹⁰⁰ Yıllar itibarıyla bazı örnekler vermek gerekirse: EŞS. 1182, vrk: 85/a, belge: 1 (1529-30); EŞS. 1185, vrk: 224/a, belge: 1 (1536-37); EŞS. 1185, vrk: 227/b, belge: 1 (1536-37); BOA. MAD. 2775, s. 1245 (1565-66); BOA. MÜD. 5, s. 215/545 (1565-66); EŞS. 1994, vrk: 139-140 (1570-71); EŞS. 1994, vrk: 154/b, belge: 1 (1570-71); BOA. KK. 67, s. 462 (1572-73); BOA. MÜD. 26, s. 131/343 (1574-75); BOA. MAD. 7534, s. 1323, 1620 (1576-77); EŞS. 1204, vrk: 38/a, belge: 2 (1584).

¹⁰¹ Zift ve katran talebi için bkz: BOA. MAD. 2775, s. 315 (1565), s. 631 (1565); BOA. KK. 67, s. 318/b (1572), s. 486 (1572); BOA. MAD. 7534, s. 29 ve 1446 (1576).

palamutu deri tabaklamak için biricik malzeme idi. Palamut, bu işle uğraşan debbağ ya da tabak denilen esnafın, her an elinin altında bulunması gerekiyordu¹⁰².

Konumuz açısından Kazdağı'nın bir diğer önemli rolü, buraların hassa avlak olmasında¹⁰³ yani padişah adına bu özellikleriyle korunan bir alan statüsünde bulunmasında somutlaşıyor. Tahmin edileceği üzere, sık bir ağaç örtüsüne ve engebeli bir yüzey şekline sahip bir dağ, doğal hayatın zengin olduğu bir ortam olacaktır. Belgelere yansıdığı kadarıyla kaplan¹⁰⁴, vaşak¹⁰⁵, geyik¹⁰⁶, kurt-tilki¹⁰⁷, domuz¹⁰⁸, şahin-doğan¹⁰⁹ ve turna¹¹⁰ gibi türler Kazdağı'nda bulunan hayvanlardandır.

Hassa avlak olması nedeniyle buradaki av hayvanlarını sadece, padişahın bu işle görevli memuru olan Kazdağı avcıbaşısı ve yardımcıları avlayabilirdi¹¹¹. Dışarıdan kimsenin avlanmaması, istenilen ve uyulması gereken bir kuraldı. Hatta bu kural şehzade yani padişahın kendi oğlu için bile geçerliydi¹¹². Yukarıda söz ettiğimiz, köylünün elinde ki silahların toplattırılmasının nedenlerinden birisi de, av hayvanlarına zarar verildiği ya da kaçak avlanması gerekçeleriydi¹¹³. Köylüler tarafından, ürüne zarar veren yaban hayvanlarının öldürülmesi bile bu kuralın ihlali anlamına geliyordu¹¹⁴. Köylülerin, görevliler tarafından av için kurulan tuzakları bozmaları, belki de duyulan

¹⁰² İşile ilgili diğer herhangi bir araç gibi palamut da, debbağların miras defterlerinde her zaman karşımıza çıkmaktadır. **EŞS.** 1190, vrk: 86/b, belge: 1; **EŞS.** 1197, vrk: 75/b, belge: 1; **EŞS.** 1200, vrk: 70/a, belge: 1; **EŞS.** 1207, vrk: 136/a, belge: 2.

¹⁰³ **BOA. MÜD.** 21, s. 210/500 (1572-73).

¹⁰⁴ **BOA. MÜD.** 34, s. 32/63 (1578-79).

¹⁰⁵ aynı belge.

¹⁰⁶ **EŞS.** 1185, vrk: 73/b.

¹⁰⁷ **BOA. MÜD.** 49, s. 100/346 (1582).

¹⁰⁸ aynı belge.

¹⁰⁹ **EŞS.** 1177, vrk: 54/a, belge: 2 (1516-17); **EŞS.** 1191, vrk: 32/a, belge: 2.

¹¹⁰ **EŞS.** 1177, vrk: 42/b-43/a (1515-16).

¹¹¹ **BOA. MÜD.** 21, s. 210/500 (1572-73); **BOA. MÜD.** 34, s. 32/63 (1578-79).

¹¹² **BOA. KK.** 111, s. 196 (1586-87).

¹¹³ **BOA. MÜD.** 23, s. 295/636 (1573-74); **EŞS.** 1204, vrk: 34/b, belge: 1.

¹¹⁴ **BOA. MÜD.** 49, s. 100/346 (1582-83).

tepkinin bir ifadesiydi¹¹⁵. Padişahların, sürekle avlarında kullandıkları şahin, doğan gibi avcı kuşlar da dağlardan yakalanarak İstanbul'a gönderiliyordu¹¹⁶.

Edremit ve çevresi gibi sıcak sayılabilecek bir iklimin hakim olduğu yerlerde, yazın bulunabilecek bir avuç kar, insanlar için-XVI. yüzyılın olanaklarında-ne ifade ediyordu, sorusu günümüz insanı tarafından basit bir cevapla geçiştirilebilir. Fakat, insanlar buna büyük bir ihtiyaç duyuyorlardı ki, kışın dağ başlarında, yazın sıcak günleri için gömerek kar depolamayı ihmal etmiyorlardı¹¹⁷. Belki de bu "*XVI. yüzyıl Türkiye'sinde karsuyu, bir zengin ayrıcalığı bile değildi*"¹¹⁸ diyen F. Braudel'i Edremit örneğinde doğrulamaktır. Kışın dağlara uygun yerlere gömülen kar, yazın Edremit çarşılarında bir bardak soğuk şerbet içmenin getireceği ferahlığa hazırlıktı.

Ovayı doğal sulama kanalları gibi ören akarsuların da kaynağı olan dağlar, bir taraftan bölge insanına sunduğu olanaklar, diğer taraftan getirdiği zorluklarla karşımızdadırlar. Fakat hangi biçimde olursa olsun, anlaşılacağı üzere bölgenin tarihinde oynadıkları rol belirgindir.

2- Dağlardan Düzlüğe: Edremit Ovası ve Akarsular

XVI. yüzyılda Edremit kazasında yaşayanların faaliyetlerinin gerçekleştiği, onların hayatlarını sürdürdükleri, ekip-biçtikleri alan olan ova'nın sınırlarını nereden başlatabiliriz? Bu sınırı ararken ova ve dağın yapısal özelliklerini mi dikkate alacağız?

¹¹⁵ EŞS. 1177, vrk: 42/b-43/a, belge: 2 (1515-16).

¹¹⁶ EŞS. 1177, vrk: 54/b, belge: 2 (1516-17); EŞS. 1178, vrk: 115/b, belge: 1 (1521-22); EŞS. 1991, vrk: 32/a, belge: 2; BOA. MAD. 2275, s. 1262 (1565-66).

¹¹⁷ Manastır köyünden, aynı adı taşıyan dereyi takip eden yolda ilerleyen yolcuların tarifi burada bir karlık olduğunu anlatıyor: "... *Manastır canibinden Kazdağını aşmak için giderken karlık yanında...*" EŞS. 1177, vrk: 9/a, belge: 2 (Mart/Nisan 1516). Yine, Alahan köyü gelirleri içinde 400 akçe yıllık vergisi ile bir karlık dikkati çekiyor. TKGMA. KK. 152, vrk: 239/a.

¹¹⁸ F. Braudel, **Akdeniz**, c. I, s. 4. Belirtilen yerin devamında XVI. yılda Akdeniz ülkelerinde ve Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde kar suyunun yaygın kullanımı anlatılmaktadır.

Yoksa sadece yükseklik mi bu iki coğrafi unsur arasındaki belirleyici ölçü olacak? Ya da insanların yerleşme alanlarının dağa doğru uzanan ve yerleşik hayatın temel özelliği olan tarımın yapılabildiği en uç noktalardan geçen bir hat mı aradığımız sınırı çizecek? Bu sorulara ayrı ayrı verilecek cevaplar da, bize istediğimiz sınırı tespit etme olanağını yaklaşık olarak verebilirler! Fakat belki de, bütün bu soruların hepsinin dikkate alınmasının sözkonusu olduğu bir cevap arayışı, bulunabilecek sınırları tespit ederken daha sağlıklı bir sonucu ortaya çıkarmamızı mümkün kılacaktır.

Tabanı denize doğru olan ve kabaca bir üçgeni andıran, yüzeyi alüvyal dolgu ile örtülmüş bir çöküntü alanı olarak değerlendirilen Edremit ovası yaklaşık 200 km²'lik bir alanı kaplamaktadır¹¹⁹. Kuzeyden ve güneyden dağ sıraları ile kuşatılmış olan ova, doğuda İvrindi tarafına geçit veren boğazın (In boğazı) da üzerinde yer aldığı kuzey ve güney çerçeveyi birbirine bağlayan topografik bir formasyona kadar uzanır¹²⁰. Batı yönünden ise deniz tarafından belirlenir¹²¹. Ortalama yüksekliği 30-40 m. civarında tespit edilen, düz ve düze yakın gayet hafif dalgalı bir yüzeye sahip olan ova¹²², XVI. yüzyılda nasıl bir görüntü arz ediyordu? Acaba her yanıyla insanların işletmesine müsait miydi?

Bu sorulara verilecek cevaplar kesin olmasa da günümüzle olan benzerlik ve farklılıklara dikkati çekmesi açısından önemli olabilir! Arayacağımız cevapların bazıları yerleşmelerin dağılımına genel olarak bakmamızla ortaya çıkabilir. XVI. yüzyılda Edremit kadılığı içinde varolan köyleri harita üzerine yerleştirdiğimizde ova tabanında yerleşmelerin sık olmadığı görülmektedir. Köylerin büyük çoğunluğu ova ile dağın birleşme çizgisini oluşturan ve daha önce belirttiğimiz birikinti koni ve yelpazeleri

¹¹⁹ T. Bilgin ovanın 150 km² (a.g.e., s. 217), Ş. Hocaoğlu ise (a.g.e., s. 5) 200 km² olduğunu belirtiyorlar.

¹²⁰ T. Bilgin, a.g.e., s. 214; Ş. Hocaoğlu, a.g.e., s. 99-100.

¹²¹ T. Bilgin, a.g.e., s. 218; Ş. Hocaoğlu, a.g.e., s. 111.

¹²² Ş. Hocaoğlu, a.g.e., s. 116-120; M. Mutluer, a.g.e., s. 8-9.

çevresinde veya bunları oluşturan akarsuların yardığı vadilerin ovaya açılan noktalarına yakın yerlerde yoğunlaşmıştır. Gerek kuzey çerçeveyi gerekse güney çerçeveyi oluşturan dağlardan ovaya geçildiğı çizgiden başka, güney çerçevenin batı ucunda bulunan tepelik alanda da bir yerleşme yoğunluğu göze çarpmaktadır¹²³.

Yukarıda ovanın XVI. yüzyıla ait yapısı hakkında sorduğumuz soruya, ova tabanının tarım yapmaya müsait olmaması mı yerleşme açısından insanların tercih etmediğı bir alan olması özelliğini kazandırmıştır, sorusunu ekleyerek cevap aramak doğru bir yaklaşım olabilir! Bu uygun olmayan koşullar nelerdir ve onları tespit etmek mümkün müdür? Edremit ovasında tarıma uygun olmayan alanlar bulunduğunu ve bunun yaklaşık olarak Çıkrıkçı, Çoruk ve Kemer'in batısında kalan bölgede yer aldığını, bazı belgelerden çıkarmak mümkündür. Belirttiğimiz bölgenin denize ulaştığı yerde, bataklık alanları olduğunu tespit edebiliyoruz. Bu alanlarda, kendiliğinden yetişen sazlıklar¹²⁴ bulunduğu da, yine kesin olarak bildiğimiz bir konudur.

Ovayı geçerek denize ulaşan akarsuların denizle buluştuğı noktalarda balık dalyanları kurmağa müsait ve kara tarafında sulak alanlar olduğu da¹²⁵ tespit ettiklerimizdendir. Ayrıca hemen eklememiz gerekir ki, belirttiğimiz bölge, yapısı itibarıyla, zaman zaman kuruyan bölümleri olsa bile, yağışlı bir mevsimden sonra ya da bir su taşkınıyla tekrar sazlık haline dönüşmeye uygundur¹²⁶. Anlaşılacağı gibi, ovanın deniz seviyesine yakın bir yükseklikte olduğu bölgelerinde tarım için elverişli olmayan alanlar bulunmaktadır¹²⁷. Zaten bu alanlar kurutma çalışmalarına rağmen yakın zamanlara kadar varlıklarını korumuşlardır.

¹²³ Bkz: **Harita: 3**.

¹²⁴ **EŞS.** 1182, vrk: 56, belge: 1; **EŞS.** 1182, vrk: 37/a, belge: 2; **EŞS.** 1187, vrk: 13/a, belge: 4; **EŞS.** 1179, vrk: 72/b, belge: 1.

¹²⁵ **EŞS.** 1178, vrk: 46/b, belge: 2-3; **EŞS.** 1179, vrk: 81/a, belge: 1.

¹²⁶ "... sazlık ki sene 944 (1527) de vaki' olmuştur..." **EŞS.** 1187, vrk: 13/a, belge: 4 (Ağustos başları 1537).

¹²⁷ Ovadan geçen akarsuların denizle buluştukları yerlerde oluşturduğu bu alanlar hakkında bkz: T. Bilgin, **a.g.e.**, ss. 218-220. Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 106-107; M. Mutluer, **a.g.e.**, s. 9.

Fakat, sahip olduğumuz bir diğer belge, yaklaşık olarak ovanın tamamını, sazlık alanlar da dahil olmak üzere, tarım yapılabilen topraklar olarak göstermektedir. Sözünü ettiğimiz belge ovada bulunan köylerin bazılarının sınırını denize kadar uzatmaktadır¹²⁸. Elimizdeki bilginin kaynağının bir vakfiye olması ve bu nedenle sınırları belirtilen köylerin vakfedilen gelir birimleri konumunda bulunması, tespit ettiğimiz tarıma elverişsiz alanları tartışılır bir duruma getirmektedir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, gerek evlerde çatı malzemesi¹²⁹, gerek yere serilen bir yaygının¹³⁰ hammaddesi olması nedeniyle sazlıklar da gelir getiren kaynaklardandır¹³¹. Yetişen sazın biçilerek satılması sonucu elde edilen gelir vakıf yöneticilerince toplanır ve yerine iletilirdi. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz köylerin sınırının deniz olarak gösterilmesi, tespitimizi geçersiz kılmaz. Çünkü, tarım yapılacak toprak özellikleri sözkonusu olmasa da, vakfedilebilecek bir gelir kaynağı bulunmaktadır.

Ovadaki tarım faaliyetlerini etkileyebilecek bir diğer unsur ise akarsular ve bunların rejimleridir. Kaynakları ovayı çeviren dağların yamaçlarında bulunan bölgedeki dereler ve çaylar, dik sayılabilecek bu yamaçlardan ovaya doğru akarken havzalarından topladıkları sularla beslenerek, özellikle yağmur mevsimlerinde yüksek bir akış hızına ulaşabilmektedirler¹³². Dik yamaçlardan topladıkları suyla, düz bir yüzeye sahip olan ovaya ulaştıklarında, akış hızlarındaki zorunlu yavaşlama nedeniyle

¹²⁸ "Kible canibi deryaya...", Çoruk köyü sınırından söz ederken "*Şimal canibi At Hasan ve deryaya muttasıldur...*", Kemer'in sınırını belirtirken "*... şimal canibi deryaya muttasıldur...*" ifadelerini kullanmaktadır. Bkz.: **VGMH**. 595, s. 96, sıra: 93. II. Murad'ın (1421-51) 1429-30 tarihli vakfiyesinden.

¹²⁹ Çatıda ağaç örtü ile toprak arasında bir dolgu malzemesi olarak kullanılıyordu. Hatta basit evlerin sazdan yapılması da söz konusuydu: "*bir saz dam*" **EŞS**. 1197, vrk: 42/a, belge: 2. "*Sazdan ev*" **EŞS**. 1191, vrk: 25/b, belge: 1. Mezar hazırlanmasında da kullanıldığı bilinmektedir. **EŞS**. 1190, vrk: 94/a, belge: 2.

¹³⁰ Biçildikten sonra kurutulan sazların, bir müddet suda islatıldıktan sonra örülerek hasır elde edildiği ve evlerin tabanında kullanıldığı hakkında: **EŞS**. 1200, vrk: 67/b, belge: 1.

¹³¹ **EŞS**. 1179, vrk: 72/a-b ve **EŞS**. 1187, vrk: 13/a, belge: 4.

¹³² Ş. Hocaoglu, **a.g.e.**, s. 64 vd. Bu akarsuların akım değerleri düzenli değildir. Hatta Havran çayı dışındaki dereler yazın kurumaktadır. **A.g.e.**, s. 71 vd. Fakat ani yağışlarla birden yükselebilirler, sel karakteri gösterebilirler. T. Bilgin, **a.g.e.**, s. 216.

sahip oldukları fazla suyu taşkın halinde mecraları çevresine bırakabilmektedirler. Dolayısıyla hem ekili alanlar, hem de ekim için hazırlanan tarlalar zarar görmektedir¹³³. Fakat akarsuların bu özelliğini kazamız insanları, dönemin beslenme açısından en önemli ürünlerinden olan pirinç tarımında kendi lehlerine kullanmayı düşünerek yararlı hale getirmeyi başarmışlardır. Yetiştirilmesi için bol suya ihtiyaç duyulan pirinç, Edremit ovasından denize akan suların geçtiği yerlerde bulunan köylerde üretilmektedir¹³⁴. Su içinde yetişen bu ürün filizlenme aşamasında "*bulanık vermek*" olarak adlandırılan ve özü itibarıyla, içinde alüvyal malzeme bulunan su ile en az bir kere olmak üzere sulanma işlemine tabi tutulmaktadır. Bu işlem hem ürün kalitesini hem de rekoltesini yükseltmektedir. Dik yamaçlardan inen ve yoğun alüvyal malzeme taşıyan sel karakterli sular bu işlem için aranan fırsatı yaratıyordu.

Gerek sözünü ettiğimiz sazlık alanlar, gerekse taşkınların yol açtığı geçici su birikintilerinin insanların sağlığını olumsuz etkileyecek bazı gelişmeleri hazırlayıp hazırlamadığını tartışacak veriye -ne yazık ki- sahip değiliz! Ama bilinen bir gerçek var ki "*kinin kullanımından önce **malarya** sıklıkla öldürücü bir felaket idi. Selim olduğu durumlarda bile, bireylerin canlılığında ve verimliliğinde bir azalma meydana getirmekteydi. İnsanları tüketmekteydi. Daha sık emek gücü taleplerine yol açmaktaydı. Bu, sonuç olarak, **gerçek bir coğrafi ortam hastalığı** olmaktaydı. Veba ne kadar tehlikeli olursa olsun Hindistan ve Çin'den uzun mesafeli ilişkiler yoluyla ne kadar taşınırsa taşınısın, sonuçta o, Akdeniz'den geçen bir yabancıydı. Malarya ise burayı mesken tutmuştu. Bu hastalık **Akdeniz Patolojisi** tablosunun zeminini meydana getirmektedir. (...)* Fiilen Akdeniz'in alçak bölgelerinin bütün coğrafyasına bağlı olan,

¹³³ Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 135-139. Günümüzdeki bu sorunlar inceleme dönemimiz için de geçerlidir. Bir belgede bu durum şu şekilde belirtiliyor: "... *bu hafta ziyade yağmur yağub çaylar taşub....*" **EŞS.** 1180, vrk: 33/b, belge: 1 (1526 yılı Ocak başları). Ya da, taşkınların ürüne zararı hakkında bkz: **Bursa Şer. Sic.** A. 129, vrk: 203/a, belge: 1 (27 Ağustos 1573).

¹³⁴ Çoruk, Çamlıca, Kadı, Gürederesi. (**BOA. TT.** 166, s. 276). Ayrıca bkz: "*karye-i Manastır argına üç müd tohum-ı çeltük ekilir...*" **TKGMA. KK.** vrk: 49/b.

dağ sıtmasının bile yanında hafif kaldığı, ağır ve inatçı bir şekilde hasta eden, biyologların malarya kompleksi işte böyledir."¹³⁵ Yoğunluğunu ve şiddetini bilmiyoruz ama Edremit ovasında sivrisinekten şikayet eden insanların bulunabileceğini, hiç olmazsa bunun **tarihçi tarafından düşünülebileceğini** belirtmek istiyoruz!

Bölgeyi ve insanları, tarım koşullarından -belki- sağlıklarına kadar etkileyen akarsuların başlıcalarını sayacak olursak, ovanın kuzey ve güney yamaçlarından çıkan Koca çay, Manastır Çayı, Güre deresi, Fındıklı çayı, Zeytinli çayı, Edremit çayı, Havran çayı, Çoruk çayı, Çınarlı dere, Kileli dere, Gelin dere, Çehiz dere ve Karıncalı dereyi belirtmemiz gerekir. Ovayı geçen akarsular ise Zeytinli, Edremit, Havran ve Çoruk çayları ile Karıncalı deredir. Ovayı geçen veya körfeze ulaşan akarsuların beslenme havzalarından -saymadığımız- pek çok kol aldıkları da bilinmektedir¹³⁶.

Dağların yamaçlarından hızlı bir şekilde ovaya doğru yol alan akarsuların insanlar için sağladıkları faydalardan biri de müthiş enerjileriyle işlettikleri değirmenlerde kendisini gösterir. Edremit kazası sınırları içinde 62 adet değirmen olduğu¹³⁷ ve en temel gıda maddesinin hazırlanmasında yani buğdayı öğütme işleminde değirmenin tartışılmaz yeri dikkate alındığında, suların bölge için önemi kendiliğinden anlaşılabilir mi?

Doğal sulama olanakları açısından zengin sayılabilecek kaynaklara sahip olmasına rağmen, Edremit ovasında XVI. yüzyılda su kavgaları eksik olmamaktadır. Özellikle az yağışlı yıllarda şiddetlenen bu çekişmeler kuraklık¹³⁸ yanında suyun

¹³⁵ F. Braudel, **a.g.e.**, s. 25-26.

¹³⁶ Ş. Hocoğlu, **a.g.e.**, ss. 65-77; M. Mutluer, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹³⁷ Elde ettiğimiz sayı gösterdiğimiz **tahrir defterleri**'nin değişik sayfalarından derlenmiştir. Bkz.: **TKGMA. KK.** 152, vrk: 217-239 ve **TKGMA. KK.** 568, vrk: 35-54 ve 83-105. Değirmenler dışında defterlerde "*çıkriğ, bile suyla yürür...*" (**TKGMA. KK.** 568, vrk: 48/b Kuruçay köyünde), şeklinde belirtilen tesisler de bulunmaktadır.

¹³⁸ Çoruk çayı çevresinde bulunan çeltik (=pirinç) mahsulü (1520-21 yılındaki kuraklık nedeniyle kurumuştur: "... *Oldur ki sene 927 tahvilinde ziyade kuraklık olube Sultan Murad tabe serahünün*

kullanım hakkından da¹³⁹ kaynaklanmaktadır. Bu olgunun en çok gözlemlendiği örnekler ise, özel statüleri gereği çeltik yani pirinç üreten ve suyun öncelikli olarak kullanım hakkına sahip olan reaya¹⁴⁰ ile dönemin endüstriyel tarım ürünleri diyebileceğimiz susam ve pamuk üreticileri arasındaki çekişme ile ortaya çıkmaktadır¹⁴¹. Sulu tarım mahsulü olan susam ve pamuk üretiminin ovada önemli bir uğraş olduğunu, üretimin işleneceği bölümde göreceğiz. Üstelik bu ürünler yağ ve dokuma endüstrisi için hammadde olmaları nedeniyle ayrı bir öneme de haizdirler. Bölge ekonomisi için hem tarımsal üretime konu olmaları hem de protoendüstriyel kurumların çalışmalarına vesile olduklarından, ovanın işlenebilen her yerinde, ekimi yapılan bu ürünlerin geniş bir alanda üretildikleri görülmektedir. Dolayısıyla su ihtiyacı kendisini iyice hissettirmektedir. Özellikle yaz aylarında ortaya çıkan su açığı yer altı sularının devreye sokulması ile giderilmeye çalışılmaktadır. Edremit ovası yeraltı suları açısından zengin sayılabilecek bir potansiyele sahiptir¹⁴². Vurulan kuyulardan elde edilen suyun, içme ve

Edremit nahiyesinde olan enharından Çoruk nehrinin otuz müd tohumundan nesne hasıl olmayub...." EŞS. 1178, vrk: 23/b, belge: 2.

- ¹³⁹ EŞS. 1178, vrk: 19/b, belge: 2 (1521-22); EŞS. 1191, vrk: 19/a, belge: 3 (1563-64) ve aynı defter. vrk: 19/b, belge: 1 (1563-64).
- ¹⁴⁰ Çeltiği sulamak için tahsis edilen suyu (hakk-ı şürb) başka mahsul için kullandıklarından dolayı, suyun çeltiğe yetmediği ve çeltiğin kurduğunu öne süren vakıf görevlesinin zararını, suyu diğer mahsul için kullananlardan tazmin etmek istemesi bu önceliğe somut bir örnek olabilir. EŞS. 1178, vrk: 19/b, belge: 2 (1521-22). Osmanlı İmparatorluğunda çeltik (=pirinç) üretimiyle ilgili olarak bkz: N. Beldiceanu-I. Beldiceanu-Steinherr, "Rizi Culture dans L'Empire Ottoman (XVIe-XVe Siecle)", **Turcica**, IX/2-X (1978), ss. 9-28; H. Inalcık, "Rice Cultivation and the Çeltikçi-Reaya System in the Ottoman Empire", **Turcica**, XIV (1982), ss. 69-141. Z. Arıkan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (1989)**, Ankara, 1990, ss. 477-482.
- ¹⁴¹ Çevresindeki ziraat alanları ile çeltiğin sulanmasına yetmeyen bir su miktarına sahip olduğu anlaşılan Güre deresinin suyunun paylaşımında sürekli sorun çıkmaktadır: "... Güre deresi çeltikçülerinden (.....) zikr olan çeltiğin suyun alub meyaminiz ve panbuğunuz ve bostanınız suvardınız çeltiğe zarar etdünüz çeltik kurudu zararın size tazmin etdürürüz..." EŞS. 1178, vrk: 19/b, belge: 2 (1521-22). Su haklarını kullandırmayan çeltik reisine karşı dava açan Güre halkının iddiaları sorunu daha somut olarak aktarabilir: "... karye-i Güre ahalisi meclis-i kazada karye-i mezkur çeltiği reisi olan Hacı Temür muvacehesinde iddia idüb mezkur Hacı Temür zikr olunan çeltiğin argundan bizim tarlalarımız ma'takaddemden ila yevmina suvarı gelmiş idik hakk-ı şürbümüz olmak ile..." EŞS. 1191, vrk: 19/a, belge: 3 (1563-64). Tahtalı köylüleri de öteden beri pamuk ve susamlarını sulamak için hakları olduğunu, fakat çeltikçi reisinin bu haklarını kullandırtmadığını bildirmektedir. EŞS. 1191, vrk: 19/b, belge: 1 (1563-64).
- ¹⁴² Yeraltı suları açısından, Edremit ovasının çok zengin olduğu belirtiliyor: Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 65.

sulama amacıyla kullanıldığını görüyoruz¹⁴³. Bölgede sıcak su kaynaklarının olduğunu da belirtmeliyiz¹⁴⁴.

Bu bilgilerin ışığında düşündüğümüzde, ovada dikkati çeken yerleşme azlığının, ovanın iskana müsait olmama özelliğine sahip olduğundan kaynaklanmadığını söyleyebiliriz. Küçük bir bölümü bataklık ve zaman zaman su baskınlarının etkilediği, yerleşme koşullarının var olmadığı alanlar olsa bile genel olarak yerleşme ve tarım için uygun koşullara sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Aslında ova kenarında sıralanmış olan köylerin önlerinde yani ovada, arazilerinin bulunduğu da gözönüne alınırsa, önemli bir bölümünde tarım yapılabilen bir coğrafi mekan olduğu sonucu çıkartılabilir.

Eğer en başta sorduğumuz soruyu tekrar düşünecek olursak, ovanın üzerinde gerçekleşen hayat tarzının, yerleşmelerin yoğun olarak var olduğu hattı yani yükseltinin artmaya başladığı birikinti konilerini ve tepelik alanları da içine alarak dağların eteklerine doğru ilerlediğini ve bir anlamda ovayı dağla bütünleştirerek genişlettiğini, dolayısıyla ovanın sınırlarının yükseklerle kaydığını söyleyebiliriz. Sorumuz ovanın sınırlarını neye göre belirleyeceğimizi cevaplamaya yönelikti. Yükseltinin ve rölyefin izin verdiği ölçüde, keskin engebelerin karşılına engel olarak çıktığı yerlere kadar ovadaki hayatlarını dağlara taşıyan insanların, bunu gerçekleştirebilecekleri en uç noktalara kadar yaygınlaştırdıkları ve bu istila sonucu ovayı dağla bütünleştirdikleri, sorumuza cevap olamaz mı?

3. Edremit'i İstanbul'a Bağlayan Olanak: Deniz

¹⁴³ **TKGMA. KK.** 568, vrk: 103/a, Havranda içme suyu için iki kuyu, Biller köyünde bahçe kuyusu, vrk: 100/b, Edremit'de içme suyu kuyusu. Eskiden kalanlarla yeni açılanların sayısı 1500'den fazladır.

¹⁴⁴ Güre kaplıcası XVI. yüzyılda da bilinmektedir, "*kaplıca kurbünde*", "*Ilıca ayağınca*" gibi tanımlara rastlıyoruz: EŞS. 1179, vrk: 16/b ve 72/a. Bu konuda ayrıca bkz: Ş. Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 67-68.

Deniz, Edremit kazasının Biga yarımadasının güneyinde kalan bölümünü ve ovanın batı kenarını baştan başa kuşatan doğal unsur olarak karşımıza çıkar. Bir tarafının "*leb-i derya*"¹⁴⁵, "*sahil-i derya*"¹⁴⁶ olduğu, sıklıkla belirtilen bir bölgenin tarihini, denizi hesaba katmadan anlamak mümkün olabilir mi?

Denizi hesaba katmayı düşündüğümüz zaman, aklımıza gelen bazı sorular olmaktadır. Denizin hemen yanında olması, bölgeye ne gibi avantajlar sağlıyordu? Ya da bu konumundan dolayı, hangi olumsuz etkilere maruz kalabiliyordu? Bu deniz üzerinde, Edremit kıyılarına çok yakın bir mesafede bulunan Midilli ve Yund adalarının bölge ile ilişkisi var mıydı ve hangi biçimlerde ortaya çıkıyordu? Deniz, doğal bir ulaşım imkanı sağladığı için, Edremit bölgesini İstanbul hedefli bir ticaretin başlangıç alanlarından birisi haline getirerek, bölge dışına mal sevkedeabilen avantajlı bir yer olma özelliğine mi kavuşturuyordu? Edremit ve deniz ilişkisini açıklamaya yönelik bu türden soruları çoğaltmak mümkün olsa bile, bu sorular etrafında gerçekleştirilecek bir çalışmayla da, Edremit kazasının XVI. yüzyıl boyunca oluşan tarihine coğrafi konumunun katkısını-bir parçayı daha ekleyerek-anlama çalışmamızı sürdürebiliriz.

Istanbul'dan gönderilen 1516 tarihli bir fermana -büyük bir ihtimalle Edremit mahkemesi katibi tarafından deftere kayıt edilirken- yazılan "*denizin korunması hakkındaki padişah hükmünün sureti*"¹⁴⁷ başlığı, XVI. yüzyılda, bir kaza birimi için, deniz kenarında olmanın getireceği sonuçlardan birisinin, ne olabileceğini yansıtması açısından önemlidir. Çünkü, belgenin yazılma amacı, yaklaşan bir saldırı tehlikesine karşı tedbirli olmaları konusunda Karesi sancağı yöneticilerini uyarmaktır¹⁴⁸. Sözü edilen bu tehlikeyi oluşturan olay, Rodos halkının (aslında bunlar ünlü Rodos

¹⁴⁵ **BOA. MÜD.** 27, s.200/459 (1575-76). **EŞS.** 1200, vrk: 79/b, belge:1 **EŞS.** 1204, vrk:33/b, belge:1 (1583). **BOA. KK.** 103, s.128 (1583). **BOA. MÜD.** 54, s. 105/554 (1584). **BOA. MÜD.**69, s. 287/569 (1592-93). **BOA. MÜD.** 75, s. 60/90 (1604).

¹⁴⁶ **BOA. MÜD.** 74, s. 224/593 (1596-97).

¹⁴⁷ "*suret-i hükm-i padişahi el-hıfz-ı derya*", **EŞS.** 1177, vrk. 55/a, belge: 2.

¹⁴⁸ **Aynı belge.**

sövalyeleri olmalı) yağma ve soygun amacıyla denize açılmalarıdır¹⁴⁹. Ve tabii ki, tehlike bütün Batı Anadolu kıyıları için geçerlidir. Bu tehlikenin muhtemel maruzları yani "derya kenarlarında olan"¹⁵⁰ köyler ve ahailerinin korunmaları da, fermanda, bölge yöneticilerine emredilmektedir¹⁵¹.

Belirttiğimiz belge, deniz kenarındaki bir yerleşme veya idari birimin, karşılaşılabileceği önemli bir sorunu ve bu sorunun gelebileceği coğrafi alanın boyutlarını aktarması özelliklerinden dolayı dikkat çekicidir. Bu sorun tahmin edileceği üzere, denizden gelen saldırılardır. Sözünü ettiğimiz saldırılar, gerçekleştirenleri dikkate alındığında iki grupta toplanabilir. Denizden karaya yönelen ve dostça niyetler taşımadıklarını bildiğimiz bu ziyaretçiler, Osmanlı tebasından yani **yerli** ya da yabancı bir devletin tebasından-hatta bir yabancı devletin bizzat kendi askeri güçleriyle yaptığı bir saldırı olabilir-yani **yabancı** menşelidir.

Yabancı menşeli saldırılar ile yerli saldırıları birbirinden ayırtetmek- her zaman- mümkün olmayabilir, "*Kurbanlar genellikle kendilerine saldıranın kim olduğunu bile anlayamıyordu, zira bir korsan gemisinin hangi ülkeye ait olduğunun kuşkuya yer bırakmıyacak bir şekilde saptanabilmesi için, saldırganlardan en az birinin yakalanması gerekiyordu. **Kafir korsan** gibi muğlak bir terimin sık-sık kullanılıyor olması saldırganlardan hiçbirinin yakalanamadığı olaylara ilişkin olsa gerektir.*"¹⁵²

¹⁴⁹ "...şimdiki halde (.....) oğlum Süleyman şah (....) dergah-ı muallama mektub gönderüb ve İzmir ve Çeşme ve Tarhanıyat (Menemen) kadularından arzlar gelüb ve mutemed'ün-ileyh ehl-i örf ve yarar kimesnelerden dahi sahih haber alınub haliya Rodos'un halkı barça ve kadırğa ve kayıkla derya yüzüne çıkmışdur maksadları müslümünları garet edüb yalıda olan köyleri urub hasarat etmekdür derya yüzüne bunun gibi ağır donanma dahi çıkmış değildir deyü ilam olunmağın....." **Aynı belge.**

¹⁵⁰ **Aynı belge.**

¹⁵¹ "...taht-ı kazanuzda gereği gibi bend ve te'kid eyleyüb oklu ve yaylu yarar ve güzide yiğitlerden cem eyleyüb derya kenarlarında olan mahuf yerleri gecede ve gündüzde görüb ve gözedüb ve hıfz ve hırsatde dakika fevt eylemeyesiz bi'l-cümle ol canibde olan karyelere ve ahalisine donanmalardan bir vechile zarar ve ziyân erişmekten ziyade hazer idesiz..." **Aynı belge.**

¹⁵² S. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul, 1993, s.123.

Inceleme bölgemiz için, yoğun etkisi Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyetini sağladığı yıllara kadar sürmüş olan, failleri yabancı olan saldırıların tarihi epeyce eskidir¹⁵³. Ege denizinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti II. Mehmed (1451-1481)¹⁵⁴ döneminde büyük ölçüde sağlanmıştı. Rodos dışında kalan ve aralarında Edremit'in hemen karşısında bulunan Midilli adası da olmak üzere, önemli adalar Türk yönetimi altına sokulmuştu¹⁵⁵. Fakat, Rodos 1479-80 yılında kuşatılmasına rağmen alınamadı¹⁵⁶. 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)¹⁵⁷ın ilk fethettiği yerlerden birisi oldu¹⁵⁸. Rodos'un Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte, inceleme bölgemizin de dahil olduğu, Batı Anadolu kıyıları üzerindeki saldırı tehditi büyük ölçüde etkisini yitirmiştir denebilir. Aslında Midilli'nin fethinin gerçekleşmesiyle, Edremit bölgesi için ciddi korsan tehlikesi oluşturan bir kaynak safdışı bırakılmıştı¹⁵⁹. Böyle olmakla birlikte bu olay tamamen ortadan kalkmış değildir. Bazı zamanlarda Ege kıyıları bu türden saldırı ve yağma hareketlerine hedef olmaya devam edecektir. Hangi kaynaktan gelirse gelsin yalılar yani deniz sahilleri ve buralardaki yerleşmelerin korunması

¹⁵³ Örneğin 1198 yılında, Venedik-Pisa rekabetinin yoğunlaştığı bir dönemde Edremit korsan saldırısına uğradı ve yağma edildi. W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev.E. Z. Karal), Ankara, 1975, s.260-261.

¹⁵⁴ H. Inalcık, "Mehmed II", **IA**, C.VII, ss.506-535. S. Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, İstanbul, 1971

¹⁵⁵ Midilli 1462 yılında Türklerin eline geçti. Tursun Bey, **Tarih-i Ebü'l-Feth** (Yay.Mertol Tulum), İstanbul, 1977, ss.118-120. I.H.Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolijisi**, C.II, İstanbul, 1971, s.298-299. S.Tansel, **a.g.e.**, s.238-239. I.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.1. Ankara, 1983, s. 260 vd. Besim Darkot, "Midilli" **IA.**, c. VIII, s. 282-284.

¹⁵⁶ I. H. Danişmend, **a.g.e.**, ss. 347-349. S. Tansel, **a.g.e.**, ss. 243-247.

¹⁵⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", **IA.**, c.XI, ss.99-155. A. Clot, **Muhteşem Süleyman**, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, 1987.

¹⁵⁸ Kıbrıs ve Malta adaları bir müddet daha Türklerin hakim olamadıkları adalar olarak kalsalar da, Rodos'un fethi ile Ege ve Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyeti büyük anlamda gerçekleştirilmiş oluyordu. Ş. Turan, "Rodos'un Zabından Malta Muhasarasına" **Kanuni Armağanı**, Ankara, 1970, ss.47-117.

¹⁵⁹ "Midilli'nin alınması ile birlikte Osmanlılar yakın sahillerini korsanların tecavüzünden kurtarmışlar, aynı zamanda Ege denizinde önemli bir üsse sahip olmuşlardı..." S. Tansel, **a.g.e.**, s.239.

Osmanlı merkez ve taşra yönetiminin sürekli olarak gündeminde kalacaktır¹⁶⁰. Çünkü *"Akdeniz'de korsanlık, tarih kadar eskidir"*¹⁶¹ ve *"o bir meslek, bir yaşamı sürdürme aracıdır"*¹⁶² insanlar özellikle ada halkları, bazen açlık gibi bir zorunluluktan¹⁶³, bazen sadece maceralı bir yaşamın ganimetlerinden yararlanmak amacıyla bu *"eski ve genelleşmiş endüstrinin"*¹⁶⁴ içinde yer alıyorlardı. Sonuçta bu anlamda düşünüldüğü vakit, güvenlik açısından Osmanlı düzeninin Ege denizindeki geçerliliği görecelidir. Fakat *"büyük çaplı korsan sefer ve savaşlarının merkezlerinden hiç biri Anadolu kıyılarında değildi. Bu nedenle, bölge halkı genellikle, büyük çaplı korsanlığın kurbanı olur, ama olaya fiili katılım sınırlı kalırdı."*¹⁶⁵

Akdeniz'de geniş ölçekli, sistemli, hatta kurallı ve kimi zaman devletlerin korumasında gerçekleşen korsanlık dışında bir de, yukarıda belirttiğimiz gibi yerli unsurlar tarafından sürdürülen ve her zaman var olan bir korsanlık faaliyeti sözkonusuydu ki, üzerinde durmak konumuz açısından hem yararlı hem de kaçınılmazdır.

Herşeyden önce belirtmek gerekir ki Edremit körfezinde gerçekleşen korsanlık¹⁶⁶, daha çok **kıyı yağmacılığı** şeklinde ortaya çıkmaktadır. Elbette gemi

¹⁶⁰ **BOA. KK.296**, s.19 vd. (1559-60). **EŞS.1190**, vrk.112/b, belge:1 (1560-61). **BOA. MÜD.36**, s.49/145 (1578-79). **BOA. KK.91**, s.364 (1580-81), **BOA. KK.103**, s.88 (1584).

¹⁶¹ F. Braudel, **Akdeniz**, c.II, s.147.

¹⁶² **A.g.e.**, s.148.

¹⁶³ Midilli adası, belgenin deyimi ile, *"dağ ve taş yer olmağla ziraat ve hırsat kalil olub"* yiyeceklerini Ayazmend, Bergama taraflarından sağlıyorlardı. **BOA. KK. 63**, vrk. 373/a-b (1552-53). **BOA. KK. 67**, vrk. 318/b (1572-73). Yund adaları içinde aynı özellik geçerliydi. Hatta burası herhangi bir sipahinin, tımarı bile değildi. Belgeye göre adalar *"hali ve harabe"* idi. **BOA. KK. 91**, s. 378, (1580-81).

¹⁶⁴ F. Braudel, **a.g.e.**, c. II, s. 147.

¹⁶⁵ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁶⁶ XVI. yılda Akdeniz'de sözkonusu olan korsanlık hakkında geniş bilgi için bkz: F. Braudel, **Akdeniz**, c. II, ss. 146-164 ve M. Aymard, "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", (Çev: M. Genç), **IFM**, 23/1-2, (1962-63), ss. 218-238. R. Mantran, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", **Belleten**, LII/203 (1988), ss. 685-695.

baskını ve soygunu ile ilgili olaylar da konunun bir parçasıdır. Midilli körfezi (Edremit körfezi) çevresinde tüccar gemilerine saldırıldığına dair bilgilere de sahibiz¹⁶⁷. Fakat, denizde gerçekleştirilen gemi baskınlarından başka, ilginç bir gemi soygunundan daha haberdarız. Olayın ilginç yanı gemiye yapılan saldırının denizden değil karadan gelmesidir¹⁶⁸. Karaya yakın bir rota izlediği anlaşılan bir gemiye "*Kazdağı eşkiyası*" saldırarak yağmalamıştı¹⁶⁹. Bu olay ilginç olduğu kadar, bize körfezde gemilerin seyir hattını düşündürmesi açısından da önemlidir. Karaya yakın bir seyir hattı izlendiği Piri reis tarafından da belirtilmektedir¹⁷⁰. Ayrıca incelediğimiz yüzyılda Akdeniz gemiciliğinde, denizde seyrederken kıyının takibi-neredeysse-genel bir prensiptir. Tabii, aynı zamanda da zorunluluk! Çünkü, "*her zaman kıyı en iyi yol gösterici, en emin pusuladır; bu kıyı seyrüseferi yönlendirmektedir (.....). Yakın liman aynı zamanda sizi izleyen korsana karşı bir kaçış yeridir. En kötü durumda tekne kendini kıyıya atar ve mürettebat karada kurtulabilir.*"¹⁷¹ F. Braudel'in bu yorumu verdiğimiz örnekte geçerli olmayabilir! Fakat genelde, izlenen rotanın belirleyicisi kıyıdır ve kıyı kendini izleyerek deniz üzerinde yol alan gemicilere, güvende olduklarını hatırlatmaktadır.

Kıyıyı izleme geleneğinin bölgemiz için de geçerli olduğu sözkonusu olsa bile, kıyının korsanlar dışındaki denizciler için sığınak olmasının, bölgemiz için pek mümkün olmadığı anlaşılıyor. Çünkü, coğrafya nedeniyle, bölgede, karadaki eşkiya ile denizdeki

¹⁶⁷ "*Akdeniz'de Baba Burnu ve Midilli Körfezinde ve adalar aralarında bazı levend firkateleri zuhur idüb mürur ve ubur iden tüccar ve rençber gemilerin ve yalılarda reaya ve berayayı rencide eyledükleri arz olunmağın...*", **BOA. MÜD.** 75, s. 107/189, (1604-1605). Edremit ve Kemer kadılarına: "... *Topal Ilyas demekle maruf firkate reisi yirmi nefer yoldaşlarıyla ehl-i fesad olub nice gemiler ve köyler basub...*", **BOA. MÜD.** 39, s. 43/102, (1579-80).

¹⁶⁸ **BOA. MÜD.** 47, s. 234/555-556, (1582). **EŞS.** 1209, vrk. 57/b, belge: 3, (1582). **BOA. MÜD.** 48, s. 334/978, (1583).

¹⁶⁹ "... *Kazdağı kurbünde hala bazı ehl-i fesad bir rençber gemisin basub taaddi eyledikleri ilam olunmağın...*", **EŞS.** 1209, vrk. 57/b, belge: 3, (1582).

¹⁷⁰ "*(Edremit limanı için) eğer denizden mezkur limancuğun nişanın bilmek dilerse alameti işbudur kim Kazdağı kenarı kurbünce şol kadar yürürler kim...*" Piri Reis, **Kitab-ı Bahriye**, (Yay. F. Kurtoğlu-H. Alpagot), İstanbul, 1935, s. 142.

¹⁷¹ F. Braudel, **a.g.e.**, c. I, s. 57.

korsan rol ve mekan değiştirmekte, her iki mekanı da karşılıklı olarak kullanmaktadırlar¹⁷². Deniz ve kara, eşkiya ve korsanlar için, karşılıklı olarak gerektiğinde kaçıp sığınılacak alanlar ve aynı zamanda da faaliyetlerine devam ettikleri mahaller olmaktadır. Bölge coğrafyası bu imkanı vermeye müsaittir. Etekleri, deniz ve kıyının birleştiği çizgiye kadar inen Kazdağı, korsanların denizden gelerek bir anda selamete ulaşmaları için özellikle hazırlanmış bir sığınak gibidir. Kazdağı ile deniz arasında, bütün Edremit körfezi boyunca uzanan, daracık kıyı ovası ise, Edremit üzerinden Çanakkale'ye giden yolun mecburi güzergahıdır. Bu kıyı ovasından başka yol olarak kullanmaya elverişli bir alanın bulunmaması, korsanların saldırıları için uygun bir olanak sağlamaktadır. Papaslık (bugünkü Altınoluk) yakınında karaya çıkarak yol kesen korsanlar, yolcuları soymakta hiç zorlanmamaktadır¹⁷³. Çünkü karaya çıkıp soygunu gerçekleştirmeleri ve tekrar denize açılabilmeleri için fazla zahmete katlanmalarına gerek olmamaktadır.

Aynı durum kazanın diğer tarafı için yani Edremit ovasının deniz kıyısında olan ve özellikle Ayazmend kazası ile ova arasındaki sınırı oluşturan tepelik alanda da görölmektedir. Denize yakın sayılabilecek bir hat izleyen Edremit-Bergama-Izmir yolu korsanlar tarafından kesilerek¹⁷⁴, yine soygun, öldürme, adam kaçıрма gibi olaylar

¹⁷² Karesi sancağı beyine, Edremit, Balıkesir ve Ayazment kadılarının mahzarına cevaben gönderilen ferman: "... liva-yı mezburun bir canibi derya ve sayir cevanibi Kazdağı ve eşirra yatağı olmağla ehl-i fesad ve kutta-i tarikden nice kimesneler cem' olub kara caniblerinde fesad eyledüklerinde firkate ile deryaya ve deryada fesad etdüklerinde gemiden çıkub ol etrafıta olan dağlara tahassun edüb...", **BOA. MÜD.** 69, s. 287/569 (1592).

¹⁷³ "... nahiye-i Edremid deryaya karib olmağla Yund kayıkları gelüb Ayaklı liman demekle maruf mahalde pusu urub Papaslık demekle meşhur boğazda Ine ve Tuzla ve Rumili'ne giden erbab-ı sebinin yollarına inüb ademler katl idüb emval ve esbabın mahz ve garet eyledüklerinden gayri...", **BOA. KK.** 92, s. 113 (1580-81).

¹⁷⁴ "... cezire-i Yund adalarında sakın kefare taifesi nefis-i Ayazmend ile cezire-i mezbure mabeyninde Eğri Bucak ve Kafır Ağılı nam mevziler mahuf ve muhatara yerler olub eyyam-ı şiftada haramzade levendat yaz günlerinde aher levendat ile geliüb sakın olub daima ebna-yı sebilden ve rençber ve tüccar taifesinden nicesin katl idüb malların alub ve bazımın avret ve oğlanların ve kızların fiil'i-şeni' idüb...", **BOA. KK.** 250, s. 17 (1579-80). **BOA. A. DVN.** Dosya no: 3, belge no: 92 (1580).

vukubulmaktadır. Hatta bu bölgeyi kara eşkiyası ile korsanlar aralarında paylaşmışlar, birisi yazın diğeri kışın soymaktadırlar¹⁷⁵.

Coğrafi yapıdan dolayı kara yolu üzerinde bile soygunlar gerçekleştirebilen korsanlar nereden geliyorlardı? Sığınakları neresiydi? Karadaki meskun bölgelerde yardımcıları var mıydı?

Daha uzak yerlerden, örneğin Ege denizindeki diğerk adalardan da gelmeleri ihtimali söz konusu olsa bile, Edremit körfezinde dolaşan korsanların körfezde bulunan adalardan yani Midilli ve Yund adalarından geldiği anlaşılıyor. Midilli'den kalkan ve genellikle "geceleri"¹⁷⁶ kazamız sahillerine gelen korsan gemileri köyleri basıyor; evler yakılıyor, köylüler esir ediliyor hatta öldürülüyordu¹⁷⁷. Midilli adası diğerk pek çok Ege adası gibi ziraat açısından uygun koşulların var olmadığı bir yapıya sahipti¹⁷⁸. Osmanlı yönetimine geçtiğinden beri ada halkının ihtiyacı olan yiyecek maddeleri-özellikle buğday-Ayazmend, Bergama ve Edremit tarafından sağlanıyordu¹⁷⁹. Karşı taraftan adaya gelen buğday herhangi bir nedenle verilmediği takdirde, ada halkının açlık tehlikesiyle baş-başa kalacağı açıktır. Bu durum başka bir olumsuzlukla birleştiğinde, örneğin 1572-73 yılında olduğu gibi korkunç bir veba¹⁸⁰ ya da yine aynı yıl yaşanan "çekirge afeti" nedeniyle adada yetişen az miktardaki hububatın dahi ürün olarak

¹⁷⁵ **Bir üstteki dipnotta belirtilen belgeler.**

¹⁷⁶ "*.. gece ile levend gemileri dahi külli fesad ve şenaat etmekle müslümanlar mutazarrır olub...*", **EŞS.** 1204, vrk. 33/b, belge: 1 (1583). Aynı konuda, **BOA. KK.** 103, s. 128 (1583).

¹⁷⁷ **EŞS.** 1185, vrk. 223/b, belge: 1 (1536-37); **EŞS.** 1189, vrk. 128/a, belge: 1 (1550-51).

¹⁷⁸ "*... Midilli ceziresi dağ ve taş yer olmağla ziraat ve hırsaset kalil olub...*", **BOA. KK.** 63, s. 373/a-b (1552-53).

¹⁷⁹ "*.... maişetimiz Ayazmend ve Bergama ve Edremid kadılıklarından göre gelüb buğdayı ve arpa ve sayir hububat ve koyun ve keçi her ne kim olursa ol canibden göregelmişdik ve zahire lazım oldukda boğaz sefineleri varub buğday ve arpa tahmil idüb getirüb erbab-ı hacete bey' itmekle halka vüs'at gelir idi...*" **aynı belge.**

¹⁸⁰ Sözüünü ettiğimiz vebanın önemli miktarda insan ölümüne yol açtığı anlaşılıyor. 92 hane olan Midilli çingenelerinin hane sayısı veba nedeniyle 8 haneye düşmüştür. Yani, 84 hanelik bir ölüm! **BOA. KK.** 67, s. 406/a (1572-73).

alınamayışı¹⁸¹ gibi sebeplerle, adalılar için korsanlık belki de zorunlu bir iş haline geliyordu.

Yund adaları ise konumuz açısından daha dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Adaların, belki de Midilli örneğinde olduğu gibi tarıma uygun olmayan bir yapıya sahip olmasından dolayı, tımar sisteminin yani tarımsal üretim organizasyonunun oluşmadığı, kayıtlı vergi mükelleflerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır¹⁸². Bu özelliği ile **denetlenmesi zor** ve bundan dolayı da **korsanlar için uygun bir sığınaktır**. Yund adası halkının da korsanlık faaliyeti içinde olduğunu görüyoruz¹⁸³. Yund adası çıkışlı korsan saldırılarının artması nedeniyle, Osmanlı'nın deyimi ile adaların "*şenletilmesi*" yani tımar sistemi içine alınarak iskan edilmesi düşünülmüştü¹⁸⁴. Bu girişimin korsanlık hareketini nasıl etkilediği bizim için meçhul olsa da, korsanlığın bölge için sorun olmaya devam ettiğini biliyoruz. Korsanlık ilginç ilişkiler ve yardımlaşmalar içinde var oluyor, "*...köyler arasındaki düşmanlıklar karşı tarafa saldıran korsanlara yardım etmeye ve bu korsanları teşvik etmeye*"¹⁸⁵ dönüşüyordu. Karadan yardım almayan bir korsanın faaliyetine uzun süre devam edemeyeceği açıktır. Belki de bu gerçek nedeniyle korsanlara yardım etmeyi ve "*azıklandırmayı*" çok kere yasak ettiğini belirtme gereği duyan¹⁸⁶ Osmanlı yönetiminin bu isteği uygulama şansına bir türlü kavuşamıyordu.

¹⁸¹ Belirttiğimiz çekirge afeti, belgenin tarihinden önceki bir kaç yıl boyunca sürmüştür. **BOA. KK.** 67, s. 318/b (1572-73).

¹⁸² **BOA. KK.** 91, s. 378 (1580-81).

¹⁸³ **BOA. KK.** 250, s. 17 (1579-80). **BOA. A. DVN.** Dosya no: 3, Belge no: 92 (1580). **BOA. KK.** 92, s. 113 (1580-81).

¹⁸⁴ Bu girişim adaların tasarrufu açısından bir tartışmaya da neden olmuş görünüyor. "*... Kapudanım Kılıç Ali (.....) mektub gönderüb Karesi sancağında Yund adaları dimekle maruf üç pare cezire şenledüp ihya etmek üzere üç bin akçe tapu ve her sene üç bin akçe mukataa ile sabıka kendüye verilüb şimdiki halde ol adalar hali ve harabe yerler olmağla kimesne tasarrufunda olmayub şenletmek üzere iken 3500 akçe ile vilayet katibi bir sipahiye ber-vech-i tımar tevcih idüb ve zikr olunan cezireler vilayet-i Anadolu'da Karesi'ye muttasıl olmamağla kimesnenin merası olugelmiş değil iken hala bazı kimseneler meramızdur dimekle...*", **BOA. KK.** 91, s. 378 (1580-81).

¹⁸⁵ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁸⁶ "*... levend taifesi(ne) muin olub azıklandırmak bundan akdem nice def'a men' olmuş idi...*", **BOA. MÜD.** 3, s. 473, (1559-60).

Bu yardım çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Yiyecek vermek ve barınma olanağı sağlamak çok önemli olmayan yardımlardandı! Çünkü, korsanlar bunu zorla da sağlayabilirlerdi. Fakat korsanların vazgeçemeyeceği bir yardım biçimi **kılavuzluk** olsa gerektir! Kılavuzluk, basılacak köylerin yani hedefin belirlenmesi -hedef büyük ihtimalle ganimetin büyüklüğü dikkate alınarak belirleniyor olmalı- ve ona ulaşmak için karada yapılacak yolculukta önemini hissettiriyordu. Böyle bir kılavuz eşliğinde Midilli'den kalkan korsanlar, Edremit kazasında bir köyü basıyordu. Sonuç; köy yağmalanmış, altmış köylü kaçırmış ve iki tanesi de öldürülmüştü¹⁸⁷.

Korsanların, yardımlaşma içinde olduğu kişiler dikkate alındığında, devletin "*korsana yardım edilmesinin men olunduğuna dair emrinin*"¹⁸⁸ yaptırım gücü olmadığı görülecektir. Çünkü, devletin bazı memurları ve hatta güvenlikten sorumlu görevlilerinin korsanlarla birlikte hareket etmesi ve onlara çeşitli levazımat sağlaması sözkonusudur. Edremit'in güneyinde bulunan ve kıyıların korunmasında önemli bir işleve sahip olması beklenen Yenice (Çandarlı) kalesi komutanının korsanlara barut verdiği¹⁸⁹ düşünülecek olursa konu kendiliğinden anlaşılacaktır. Belge, kale komutanının **eşkiyadan** olduğunu belirtiyor!

Bu konudaki bir başka örnek ise Midilli'den! Midilli kalesindeki askerlerin korsanlarla daha girift bir ilişkisi olduğu anlaşılıyor. Bunlar, korsanların yağmaladığı ve ganimet olarak ele geçirdikleri malların karada -belli ki bir pay alarak- satımını

¹⁸⁷ EŞS. 1189, vrk: 128/a, belge: 1, (1550-51).

¹⁸⁸ BOA. MÜD. 3, s. 473 (1559-60).

¹⁸⁹ "... mukaddema kale-i Yenice dizdarı olan İbrahim eşkiyadan olub firKate eşkiyasına miri barut verüb...", BOA. MAD. 18062, s. 7, (1605-1605).

üstlenmişlerdi¹⁹⁰. Hatta, sancakbeyi korsanları yakalamak için bir girişimde bulunsa, bu hazırlık, askerler tarafından korsanlara duyuruluyordu¹⁹¹.

Edremit körfezinde, kazamız topraklarının çok yakınında bulunan Midilli kalesindeki askerler ve Yenice kale komutanının korsanlarla kurduğu işbirliği, körfezin bu açıdan ne kadar güvenli bir yer olduğu konusunu açıklamıştır sanıyoruz! Aslında bu durum düzenli olarak olmasa bile, değişik zamanlarda ve yerlerde, gerek kale dizdarları gerekse ada insanlarının korsanlarla kurduğu bir ilişkidir. Korsanların ise, gemilerinin ikmal ve onarımını sağlamak, alınan ganimetin elden çıkarılmasını gerçekleştirmek için bu suç ortaklığı ağına ihtiyaçları vardır¹⁹².

Köylerin, gemilerin ve karaya çıkararak kervan ya da tüccarların soyulması sırasında, korsanların elde ettiği ganimetin çeşidi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmamakla birlikte, bunları tahmin etmek güç değildir. Basılan gemilerin yükleri, körfezdeki deniz trafiğinin büyük bir bölümünü İstanbul'un ihtiyaçlarını nakleden gemiler oluşturduğu için, daha çok tahıl türlerinden meydana geliyordu denilebilir. Aranılan ve talibi çok olan buğdayın, korsanlar için önemli bir ganimet olacağı şüphesizdir. Edremit-Tuzla ve Edremit-Bergama yollarında gerçekleştirilen soygunlarda ise, tekstil ürünlerinden baharata kadar çeşitli ve değerli malların ganimet olarak alınabileceği ihtimali yüksektir¹⁹³. Köy vurgunları ise tahıl, mutfak eşyaları, belki

¹⁹⁰ Midilli sancağı beyine, Mulva (Midilli'de), İzmir, Menemen, Ayazmend ve Edremit kadılarına yazılan belgede: "... Midilli'de sakin olan bölük hakkından bazılarının levend ile iymaları olub levendlerin deryadan yağma ve garet ettikleri esbab ve emvali mezkurlar bey iderler...", **BOA. MÜD.** 27, s. 161/368, (1575-76).

¹⁹¹ "... ve sancak beğleri anun gibi levendat ehl-i fesadı ele getürmek murad idünüb tedarik itseler mezburlar haber verirler deyü Midilli halkı gelüb haber virüb...", **BOA. MÜD.** 27, s. 161/368, (1575-76).

¹⁹² Yöneticiler ve ada halklarının korsanlarla işbirliği içinde oldukları hakkında bkz: S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 122-123.

¹⁹³ Korsanların faaliyetlerine ilişkin olarak elimizde bulunan belgelerde, onların yaptıkları anlatılırken, ganimetleri "*esbab ve emval*" gibi muğlak ifadelerle tanımlanıyor. Ya da baskınlar sırasında, baskına uğrayanlara yapılan eziyet ve kötü muamele dile getiriliyor. Fakat, ne kadar belirsiz olursa olsun ganimetin satıldığı söz konusu edildiğine göre, sonuçta satılabilecek nitelikte ve soygun yerinden

hayvanlar ve günlük kullanım araçları yanında, korsanlar için en değerli ganimet olan **insan**'ı ele geçirmelerine vesile oluyordu¹⁹⁴. Çünkü, kaçırılan insanlar imparatorluk içinde, kaçırıldıkları bölgenin dışında, **esir** pazarlarında satılabilirdi. Hatta erkeklerin istihdam edileceği ve insan gücüne çok ihtiyaç duyulan bir alan bulunuyordu ki, bu alan esir ticaretini teşvik eden bir unsur oluyordu. XVI. yüzyılda gemilerin her zaman talip olduğu **forsaların**, elde edildiği kaynaklardan birisini, büyük bir ihtimalle köylerinden kaçırılan insanlar oluşturuyordu. Kaçırılan kadın ve çocuklar ise ev hizmetkârı olarak satılabilirdi¹⁹⁵. Bu bilgilerin desteğinde düşünürsek Edremit taraflarından bir köyden kaçırılan altmış kişinin¹⁹⁶ akıbetini tahmin etmek güç olmayacaktır. Erkek esirlerin, forsa olarak satılmaları olanağı yanısıra, özellikle kentlerde ve kasabalarda günlük hayatta, yerli ahali tarafından çeşitli işlerde kullanılmalarının da sözkonusu olması¹⁹⁷ - esir pazarını genişleten bir unsur olarak karşımıza çıkan- olaya ait bir diğer boyuttur. Gerçi, Osmanlı tebasından, hem müslüman hem de cizyesini ödeyen hristiyanlardan hiçbirisinin, kendisi veya ailesi isyan halinde yakalanmadığı sürece esir alınamayacağı ve köle olarak satılamayacağı Osmanlı yönetimi tarafından benimsenmiş bir ilke idi¹⁹⁸. Fakat sonuçta sadece **bir ilkeydi!** Gerek müslüman gerekse hristiyan köyleri basılmaya ve sakinleri esir olmaya devam ediyordu. Osmanlı merkez idaresi bunun

gemiye, gemi ile de satıldığı yere taşınabilecek özellikte, mallar ganimet olarak alınıyor olmalıydı. Alman ganimetlerin satıldığına dair bkz: **BOA. MÜD.** 27, s. 161/368, (1575-76).

¹⁹⁴ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁹⁵ **gösterilen yer.**

¹⁹⁶ **EŞS.** 1189, vrk: 128/a, belge: 1, (1550-51).

¹⁹⁷ Bu konuda tezimizde, kölelerin toplumsal hayattaki rolleri, elde edilmiş biçimleri, fiyatları, kökenleri ve köle davalarının tartışılacağı bilgiler, ilgili bölümde verilecektir. Ancak, aşağıdaki çalışmaları, konunun biraz daha yakından görülebilmesi için belirtmeyi uygun gördük: H. Sahillioğlu, "XV. Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları**, c. VII (1975-76), ss. 217-230. A.W. Fisher, "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, c. VI (1978), ss. 149-174. H. Sahillioğlu, "XV. Yüzyılın Sonu ile XVI. Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1979-80 özel sayısı)**, ss. 67-138. E.R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti**, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994.

¹⁹⁸ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 122. Bu ilkenin kaynağı olan fetvalar için bkz: M.E. Düzdağ, **Şeyhülislam Ebussuuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul, 1983², s. 100-101. 437-438-439 numaralı fetvalar.

önüne geçmek için önlemler alır ve esir avcılarını tarafından yakalandıklarını kanıtlayabilen Osmanlı uyruklarının serbest bırakılmalarını emrederdi¹⁹⁹. Bu önlemlerden birisi de "*levant taifesinden*" yani korsanlardan esir satın alınmasını yasaklamak olarak düşünülmüştü. Ege adalarından veya Rumeli kıyılarından, köylerin basılmasıyla toplanmış olan esirler, korsanlar tarafından Anadolu tarafında satılmak istenebilirdi. Bu gibi durumlardan birisine ait canlı bir örnek meseleyi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir²⁰⁰.

Bu açıklamalar aklımıza hemen şu soruyu getiriyor: Acaba körfezdeki korsanlık nasıl bir teçhizatla gerçekleştiriliyordu? Buna eklenecek ikinci bir soru ise; korsan çetelerinin kaç kişiden oluştuğunun cevabını aramamızı isteyebilir!

Hemen belirtmek gerekir ki elimizdeki bilgiler sorduğumuz soruların cevaplarını net ve kesin bir şekilde vermemize çok uygun değildir! Fakat, önemli sayılacak bazı ipuçlarına sahip olma avantajı da yine bu bilgiler nedeniyle içinde bulunduğumuz durumda ulaştığımız olumlu bir noktadır.

Korsan gemilerini tanımlamak için belgelerde, genellikle, **firkate**²⁰¹ ve **gemi**²⁰² sözcükleri tercih edilmektedir. Fakat gemi kelimesinin bütün deniz araçlarını tanımlayacak genel bir isim olduğu düşünülürse, gemi olarak belirtilenlerin de firkate olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki kelimenin aynı tipteki bir deniz aracını tanımladığını,

¹⁹⁹ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 122.

²⁰⁰ "*Karesi beyine, (...) haliya deryada bazı levend fesad üzere olub Ağrıboz (Ege denizinde bir Ada) caniblerinde bazı kura urub reayayı esir idüb kimin anda bey' eyleyüb ve kimin Anadolu caniblerinde bey' etmek üzere olub imdi levend taifesinden esir almak ve anlara muin olub azıklandırmak bundan akdem nice defa men' olmuş idi imdi buyurdum ki vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub yalılarda vaki' olan kasabat ve kura halkına gereği gibi tenbih ve tekid eyleseninki anun gibi levend taifesi esir getirüb bey' etdiklerinde kendülerin dutub ve esirlerin alub sana ilam edeler..*", **BOA. MÜD.** 3, s. 473 (1559-60).

²⁰¹ "*firkate reisi*", **BOA. MÜD.** 39, s. 43/102 (1579-80). "*deryadan firkate*", **BOA. MÜD.** 75, s. 60/90 (1604-5). **Aynı defter**, s. 107/189 (1604-5). "*firkate eşkiyası*", **BOA. MÜD.** 18062, s. 7 (1604-5).

²⁰² "*levend gemileri*", **BOA. MÜD.** 103, s. 128 (1583). "*levend gemileri*", **EŞS.** 1204, vrk: 33/b, belge: 1 (1583). "*korsan levend gemileri*", **EŞS.** 1185, vrk: 223/b, belge: 1 (1536-37).

elimizdeki bir belgede ikisinin bir-biri yerine kullanılmasından da çıkartıyoruz²⁰³. Bunlardan farklı bir tanımlama ise, **yund kayığı**²⁰⁴ biçimindedir. Belgede bu şekilde belirtilen korsan aracı, acaba Osmanlı denizcilik terminolojisindeki "*at-kayığı*"²⁰⁵nı mı kastediyor? Yoksa bu terim Yund adalarından gelen korsanların kullandığı ve bu adalara özgü bir kayık türüne mi tekabül ediyor? Anlaşıldığı gibi belirsizlik **yund** kelimesinden kaynaklanıyor! Çünkü bu kelime, hem Osmanlı denizciliğinde yaygın olarak kullanılan bir kayık türünün hem de Edremit'e çok yakın olan bir adalar grubunun adıdır. At anlamına gelen²⁰⁶ yund kelimesi ile tanımlanan bu korsan aracı, yukarıda belirttiğimiz ihtimallerden hangisine uyarsa uysun bizim açımızdan sonucun çok değişmeyeceği bellidir. Yund kayığının küçük bir deniz aracı olduğunu sanıyoruz!

Sonuçta korsanların kullandığı gemilerin, gerek **firkate**²⁰⁷ olsun gerekse **yund kayığı** olsun, çok büyük gemiler olmadığını düşünüyoruz²⁰⁸. Fakat firkatenin nisbeten büyük bir gemi sayılabilmesi de mümkündür. Enleri yaklaşık olarak 4 m., boyları ise büyüklerinin, yine yaklaşık ölçüyle 18 m. ve küçüklerinin 14 m. olurdu²⁰⁹.

Korsan çetelerinin kaç kişilik gruplardan oluştuğu konusunda kesin sayı olarak elimizde iki örnek bulunuyor. Bunlardan birisinde, Topal Ilyas adlı korsan reisinin çetesinde 20 kişinin²¹⁰, diğer örnekte ise çetede 60 kişinin²¹¹ olduğunu biliyoruz.

²⁰³ "*fesad eyledüklerinde firkate ile deryaya ve deryada fesad etdüklerinde gemiden çıkub...*" **BOA. MÜD.** 69, s. 287/569 (1592-93).

²⁰⁴ "*Yund kayıkları gelüb*", **BOA. KK.** 92, s. 113 (1580-81).

²⁰⁵ Dört kürekli küçük bir gemidir. Bkz: I.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara,, 1984², s. 457. Ayrıca bkz: I. Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVIII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, Ankara,, 1992, s. 92.

²⁰⁶ **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara,, 1983, s. 253.

²⁰⁷ On ile on yedi oturaklı olur ve her küreğini ikişer-üçer kişi çekerdi. I. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 459 ve I. Bostan, **a.g.e.**, s. 83-84.

²⁰⁸ Piri Reis'de, Edremit limanına küçük gemilerin girdiğini söylüyor. Bkz: Piri Reis, **Kitab-ı Bahriye**, s. 142.

²⁰⁹ I. Bostan, **a.g.e.**, s. 84.

²¹⁰ **BOA. MÜD.** 39, s. 43/102 (1579-80). "*Edremid ve Kemer kadılarına, Topal Ilyas dimekle maruf firkate reisi yirmi nefer yoldaşlarıyla...*".

Çetelerin verilen sayılardan daha az veya çok kişiden oluşması mümkün olmakla birlikte, ortalama 20-30 kişilik gruplardan oluştuğu düşünülebilir.

Yaygınlığı hakkında aydınlatıcı bilgiye sahip olmamakla birlikte, korsanların ateşli silah kullandığı anlaşılmaktadır. Yenice kale komutanından aldıkları barut²¹², bunun kanıtı olabilir!

Acaba deniz kenarındaki Edremit köylerinden korsanlık edenler var mıydı? Bu konuda herhangi bir bilgiye sahip değiliz! Fakat korsanlığın hem müslümanlar hem de gayri-müslimlerin ilgi duydukları bir alan olduğunu biliyoruz. Hatta müslüman korsanların hristiyan köyelerine, hristiyan korsanların da müslüman köyelerine saldırdıkları bilinmektedir²¹³. *"Ancak, bu anlaşmazlıklarda dinin oynadığı rol fazla abartılmamalıdır; din, bir çatışma nedeni olmaktan çok düşmanın kimliğinin belirlenmesinin ve eskiden beri var olan köyler arası düşmanlıkların dile getirilmesinin aracıydı."*²¹⁴

Anlatmaya ve açıklamaya çalıştığımız gibi Edremit bölgesi deniz aracılığı ile korsanlık tehlikesine açıktır. Fakat, Edremit tarihi açısından denizin rolü, sadece bu konuda somutlaşmaz. Bu rolün ortaya çıktığı değişik alanlar da sözkonusudur.

Bu alanlardan başlıcasını, kimi zaman yasal, kimi zaman kaçakçılık gibi yasadışı ve bazı zamanlarda da devletin isteklerinin karşılanması nedeniyle zorunlu hale gelen bir ticaret faaliyetinin gerçekleştiği bir mekan olmasında bulabiliriz.

Edremit ve artbölgesi, barındırdığı nüfusun beslenmesi için her türlü ihtiyacını dışardan sağlamak durumunda olan başkent İstanbul ile düzenli ve sürekli bir ilişki

²¹¹ Belge 60 kişilik bir korsan grubunun köyleri bastığından söz ediyor. **EŞS.** 1189, vrk. 128/a, belge: 1 (1550-51).

²¹² **BOA. MAD.** 18062, s. 7 (1604-5).

²¹³ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 121.

²¹⁴ **göst. yer.**

içindedir. Bölgede yetiştirilen çeşitli ürünler ve bazı ma'mül malların İstanbul'a sevkiyatı, körfezde, yoğun diyebileceğimiz bir deniz trafiği oluşturmaktadır. Aynı zamanda, bölge ile devletin sürekli ilişkisini de! Bu ilişki, bölge açısından bir gelir nedeni olduğu kadar, devletle birlikte aynı malı talep eden diğer alıcıların rekabeti dolayısıyla, körfezin bir sorunlar alanı olması sonucunu da hazırlamaktadır. Sonuçta, çeşitli biçimlerde olmak üzere incelediğimiz dönemde, deniz, bölgenin tarihi açısından önemini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. XVI. yüzyılda yüzbinlerle ifade olunan nüfusu²¹⁵ ile dev bir kent, R. Mantran'ın deyimi ile bir "*miğde-kent*"²¹⁶ olan İstanbul, başta beslenme olmak üzere ihtiyaç duyduğu her türlü mal için, imparatorluğun çeşitli yerleriyle bağlantılı olmak zorundaydı. Bu bağlantı zinciri aracılığıyla, imparatorluğun her yanından düzenli bir mal akımının söz konusu olduğu bilinmektedir²¹⁷.

İstanbul'un bitmek bilmeyen ihtiyaçlarına bir de piyasadaki sürekli ve en büyük alıcı olan devletin talepleri eklenince, bu mal akımı daha da önemli boyutlara ulaşıyordu. Gerek, İstanbul'a yakın oluşu ve gerekse bu yakınlığın denizden kolayca ulaşılabilir olma özelliğiyle pekişmesi, Edremit bölgesini sık ve düzenli bir şekilde, İstanbul'a mal gönderen bir çevre haline getirmişti. Edremit'ten İstanbul'a sevkedilen malların başında çeşitli hububat türleri -özellikle- buğday gelmektedir. İstanbul için

²¹⁵ XVI. yüzyılda İstanbul'un nüfusu konusunda değişik rakamlar sözkonusu ise de, araştırmacılar 500.000 civarında bir nüfus toplamında birleşmeye yatkın görünüyorlar. Bu konuda bkz: R. Mantran, **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul,'da Gündelik Hayat**, (Çev: M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991, ss. 46-48. Aynı yazar, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. 1, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), İstanbul, 1986, ss. 47-50. Z. Arıkan, "Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin İstanbul, Sayımı, 1577-78" **Tarih Boyunca İstanbul, Semineri**; Bildiriler, (İstanbul, 1989). ss. 39-58.

²¹⁶ R. Mantran, **a.g.e.**, c. I, s.173.

²¹⁷ İstanbul'un iaşesi için bkz: Ş. Tekindağ, "İstanbul", **I. A.**, c. V/2, s. 1208. S.Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul, 1951. S.Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ Rodosçuk Limanı (16-17 Yüzyıllar)" **ODTÜ Gelişme Dergisi (1979-80 özel sayısı)**, ss. 139-154. R. Mantran, İstanbul, c.I, ss. 173-179 ve c. II, ss. 83-99. F. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul, ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", **Tarih Boyunca İstanbul, Semineri**, İstanbul, 1989, ss. 197-230.

buğday, bir günlük gecikmesine bile tahümmül edilemeyecek bir önem taşıyordu²¹⁸. İstanbul'un buğday ihtiyacının hemen giderilebilmesi için, taşıma kolaylığı gözönüne alınarak deniz kıyısındaki kadılıklardan istenmesi²¹⁹ doğaldır. Bergama, **Edremit**, Tuzla, Ayazment, Kemer, Menemen ve Ezine Pazarı'ndan 16 seferde yaklaşık 665 ton buğday istendiği²²⁰ dikkate alınırca önemli bir buğday ihracının söz konusu olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Nakliyatından haberdar olduğumuz bir diğer hububat türü de, hayvan yemi olarak saraya istenen arpadır²²¹.

Hububat dışında Edremit bölgesinden İstanbul'a bol miktarda kuru ve yaş üzüm, pekmez, üzüm turşusu gönderildiğini²²² belirtmemiz gerekir. Ayrıca, nerede ve nasıl kullanıldığını tespit edemediğimiz 169.5 ton cibre yani üzüm posası istendiğini ilginç bir not olarak eklemek istiyoruz. Olayın ilginçliği, istenen üzüm posasının şehzadelerin yani padişah çocuklarının sünnet düğünü için gerekli olduğunun belirtilmesi ile daha da artmaktadır²²³.

Bunlar dışında İstanbul'a gönderilen mallar içinde odun²²⁴, tereyağı²²⁵, badem²²⁶, susam²²⁷ ve zeytinyağı²²⁸ bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Sarayın kiler ve

²¹⁸ İmparatorluğun hangi bölgelerinden İstanbul, için buğday gönderildiği ve önemi hakkında bkz: F. Emecen, **a.g.m.**, ss. 200-206.

²¹⁹ Karesi sancağında "yalılara karib" kadılıklardan istenen buğday: **EŞS.** 1188, vrk. 131/a, belge: 1. Aynı konuda: **BOA. MÜD.** 26, s. 334/959 (1574-75). **BOA. KK.** 85, s. 69 (1577-78). Gösterilen sayfada bir hüküm daha var. **BOA. MÜD.** 51, s. 87/268 (1583). **BOA. MÜD.** 61, s. 66/173-174 (1585).

²²⁰ **BOA. KK.** 2282, s. 21, 47, 110, 121, 123, 125, 133-135, 140-142 (Nisan-1577 ve Kasım-1578 arasında).

²²¹ İstenen miktar, 600 ton gibi önemli bir tutardır. bkz: **EŞS.** 1200, vrk. 116/b-117/a (1575-76).

²²² Bu konuda çok sayıda belgeden örnek olarak seçtiklerimiz: **BOA. KK.** 63, s.650-51 (1552-53). **BOA. KK.** 88, s. 117 (1573-74). **BOA. MÜD.** 30, s. 49/119 (1577-78). **BOA. MÜD.** 34, s. 11/24 (1578-79). **BOA. KK.** 105, s. 81 (1584-85).

²²³ **EŞS.** 1210, vrk: 56/b, belge: 1 (1582 şubat sonları).

²²⁴ **EŞS.** 1188, vrk: 132/b, belge:1(1574). R. Mantran, **İstanbul**, c.I, s. 306.

²²⁵ **BOA. MAD.** 7534, s. 592 (1576-77). **BŞS.** 693, s. 117, belge:2 (1603-4).

²²⁶ **EŞS.** 1204, vrk: 19-b (1583).

²²⁷ **Aynı belge.**

mutfağı için istenen, bu saydığımız ürün ve mallar, İstanbul'a deniz yoluyla naklediliyordu²²⁹.

Belirtmeye çalıştığımız tarım ürünleri ve yiyecek maddelerine²³⁰ ek olarak, Edremit kazasından istenen ve her yıl düzenli olarak alımı gerçekleştirilen dokuma ürünlerinin de sayılması gerekmektedir. Yeniçerilen giydiği çuhaların astarı olarak kullanılan ve bölgede dokunan kumaştan yıldan-yıla beş bin beş yüz top istendiği anlaşılmaktadır²³¹.

Anlatmaya çalıştığımız gibi denizin sağladığı kolay ulaşılabilirlik özelliği Edremit ve çevresini, ürettiğini-bazı zamanlarda istemese bile-dışarıya satabilen bir bölge olarak öne çıkartmaktadır. Fakat bir de, bu özelliğin yol açtığı bir diğer sürekli olay söz konusudur: **Kaçakçılık!** İstanbul, saray, ordu ve donanmanın ihtiyaç duyduğu malların talibi olarak devletin, istediği kadar ve zamanında mal bulamama durumuna tahammül edecek koşulu yoktur. Bu mallara başka talipler çıktığı ve piyasada daha yüksek fiyatlarla -izinsiz de olsa- mal alımı yaptığı durumları, devlet yasadışı sayarak kabul etmeme tavrı göstermektedir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan ve bazısı stratejik denilebilecek çeşitli malların ihracı yasaklanmıştır. Osmanlı literatüründe "*memnu meta*" olarak belirtilen bu malların başlıcalarını hububat, pamuk, pamuk ipliği, barut, at, silah, deri, gön, balmumu, kurşun, gümüş ve altın olarak belirtmek mümkündür²³².

²²⁸ BŞS. 693, s. 117, belge: 2 ve s. 119 (1603-4).

²²⁹ Bu malların "*İstanbul zahiresi için varan gemiler*" ile gönderilmesi belirtilmektedir. EŞS. 1188, vrk: 132/b, belge: 1 (1574-75). BOA. MÜD. 30, s. 49/119 (1577-78), EŞS. 1204, vrk: 19/b (1583).

²³⁰ Ege Denizi kıyılarından ve Edremit'ten yapılan meyva ve diğer ürünler için bkz: S. Faroqhi, a.g.e., s. 100 vd. F. Emecen, a.g.m., ss. 197-230.

²³¹ Alınan kumaşların muhasebesi için bkz: BOA. KK. 6593, s. 14, 18, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 31. Bu konuda münferit istemler için örnekler: BOA. MAD. 2775, s. 1306/b (1566-67). BOA. KK. s. 605/b, (1572-73). BOA. MÜD. 7534, s. 222 (1576-77).

²³² Z. Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu' meta)", **Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 279-306. Ayrıca, bu malları belirten bir belge için bkz: BOA. MÜD. 24, s. 16/43 (1573-74). Bu belgeye göre ihracı yasak mallar, At, hububat, kurşun, silah, pamuk, balmumu ve sahtiyandır.

Bu yasaklar her fırsatta hatırlatılmakta fakat devletin bu türden uyarıları sorunu çözmeye yetmemektedir. Temel besin maddesi olmaları nedeniyle hububat türleri ve özellikle buğday, kaçakçılık konusu olmaya, en ön sırada, devam etmektedir. Edremit kazasının denizle olan kıyıları boyunca müsait yerlere²³³ demir atan gemiler buğday yükleyip, denize açılıyorlardı²³⁴. Alınan buğday, uzak ya da yakın bir başka kıyıda veya deniz üzerinde bekleyen ve kıyılardan buğday alıp gelen küçük gemilerdeki yükleri toplayan daha büyük bir gemi tarafından, Osmanlı belgelerinin deyimi ile "*kafir*"e satılmak üzere götürülüyordu²³⁵.

Tüccarlara ve belgelerin deyimi ile "*kafir*"e buğday satanlar içinde sıradan köylüler²³⁶ bulunsa bile, bu olay daha çok, devlet görevlileri tarafından gerçekleştiriliyordu. Sipahiler ve zaimler gibi toprak tasarrufundan sorumlu bazı görevliler "*at, deve ve katır ile*" buğdayı deniz kenarlarına taşıyorlar ve kaçak olarak satıyorlardı²³⁷. Aynı olay, daha geniş bir alanda yeniçeri, topçu ve cebeci gibi askerlerin işlediği bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta, bu saydıklarımız, sattıkları buğday yakalandığında ve İstanbul'a götürülmek istendiğinde, buğdayın kendilerinin olduğunu

²³³ Bugünkü Altınoluk (Papaslık) iskelesi olduğunu sandığımız Ayaklı liman (Piri reis, buradaki bir su kaynağının adının Ayaklı olduğunu belirtiyor: **Kitab-ı Bahriye**, s. 142. Ayrıca elimizdeki bir belge, açık bir şekilde, Ayaklı limanın Papaslık yakınında olduğunu belirtiyor. **BOA. KK.** 92, s. 113 (1580-81) bu uygun yerlerden biridir. Kaçakçılar burayı kullanmakta ve kaçırılan miktar önemlidir. Yaklaşık 150 ton! **BOA. MÜD.** 70, s. 51/107 (1582-93).

²³⁴ **EŞS.** 1178, vrk. 112/b, belge: 1 (1529-30). **BOA. MÜD.** 3, s. 6 (1558-59). **BOA. MÜD.** s. 54 (1558-59). **BOA. MÜD.** 3, s. 175 (1559-60). **EŞS.** 1191, vrk. 40/a, belge: 1 (1564). **BOA. MÜD.** 6, s. 60 (1564). **BOA. MÜD.** 7, s. 620 (1568-69). **BOA. MÜD.** 36, s. 65/197 (1578-79). **BOA. MÜD.** 35, s. 386/982 (1578-79). **BOA. KK.** 86, s. 266 (1580-81). **BOA. MÜD.** 60, s. 88/199 (1585). **BOA. MÜD.** 69, s. 75/152 (1592-93). **BOA. MÜD.** 70, s. 188/370 (1592-93). **BOA. MÜD.** 70, s. 51/107 (1592-93). **BOA. MÜD.** 73, s. 381/835 (1595-96).

²³⁵ "... nam iskelelere büyük karamürseller ve bazı sandallar yanaşub bila-emr-i şerif tereke alub bazıları kendüler varub kafir vilayetinde bey' idüb ve bazıları dahi cezireler arasında kafir gemilerine bey' idüb..." **BOA. MÜD.** 69, s. 75/152 (1592-93).

²³⁶ Elimizdeki belgelerden birisinde, Edremit'ten iki köylünün dışarıya buğday sattıklarını itiraf ettikleri bildiriliyor. **BOA. MÜD.** 3, s. 6 (1558-59).

²³⁷ "*Karesi sancağı beğine, Edremid kadısına, (...) amillerden ve züema ve sipahilerden ve gayriden bazı kimesneler at ve deve ve katır ve merkeb ile deryaya ve küffar-ı haksara tereke virdükleri ecilden...*", **EŞS.** 1991, vrk. 40/a, belge: 1 (1564). **BOA. MÜD.** 6, s. 60 (1564). **BOA. MÜD.** 7, s. 620 (1568-69).

söyleyerek, bir anlamda, suçlarını itiraf etmekten de çekinmiyorlardı²³⁸. Edremit'in hemen sınırında bulunan Kemer kazasından yapılan bir kaçakçılık olayında, buğdaya karşılık, neler alındığını öğrenmemiz mümkün oluyor. Bunun yanında, kaçakçının kadı olduğunu da öğrendiğimiz -yani yine bir görevli karşımızdadır- bu olayda buğday, çuha, kemha ve atlas gibi değerli kumaşlar ve para alınmak suretiyle satılmıştır²³⁹.

Kaçakçılığa konu olan buğday miktarının önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Gerek büyük gemilerle bu olayın gerçekleştirilmesi, gerekse elimizdeki kesin rakamlar-birisi 150 ton²⁴⁰ diğeri 500²⁴¹ ton-büyük miktarda buğdayın dışarıya satıldığını düşündürmektedir. İstanbul'un ihtiyacı ve kaçakçılık nedenleriyle bölgeden büyük miktarda buğday çıkması sonucu olsa gerek, bölgede buğday kıtlığı başgöstermiş²⁴² ve fiyatlar insanların şikayet edeceği bir noktaya fırlamakta gecikmemiştir²⁴³.

Buğday kaçakçılığının ortaya çıkış biçimlerinden birisi de, ya İstanbul'un ihtiyacı için resmen alıcı olanların buğdayı aldıktan sonra İstanbul yerine başka bir mahalde tüccara satması ya da bazı gemicilerin topladıkları buğdayı İstanbul'a götüreceklerini söyleyerek, yasal bir görüntü altında bu olayı gerçekleştirmeleridir²⁴⁴. Bu yöntem,

²³⁸ Sığla beğine, Ayazmend, Çandarlı, Foçalar, İzmir, Kuşadası, Susam adası, Gökova ve Acısu iskelelerinden dışarıya satılan buğdayın yakalanması halinde; "... ahz olunub aynı ile der-saadete irsal olunmak murad olundukda içlerinde bazılarının yeniçeri ve acemi oğlanları ve topçu ve cebeci taifesinden bazı kimesne olmağla gemi bizümdür deyü inad ve muhalefet idüb mufassal fesad ve şenaat..." **BOA. MÜD.** 69, s. 75/152 (1592-93).

²³⁹ "Kemer kazası ahalisi arz-ı hal idüb (...) hala kadıları olan (...) gelen gemilerden bazıdan çuka ve kemha ve atlas ve akçe ve altun alub ekl etmeğle..." **BOA. MÜD.** 60, s. 88/199 (1585).

²⁴⁰ **BOA. MÜD.** 70, s. 51/107 (1592-93).

²⁴¹ **BOA. MÜD.** 60, s. 88/199 (1585).

²⁴² "Küffar-ı haksara tereke verdükleri ecilden vilayet zahire babında müzayaka üzeredür..." Edremit'lilerin şikayeti üzerine gönderilmiş bir ferman, bkz: **EŞS.** 1191, vrk: 40/a, belge: 1 (1564). Aynı konuda, **BOA. MÜD.** 6, s. 60 (1564) ve **BOA. MÜD.** 7, s. 620 (1568).

²⁴³ "zıkr olan kazada buğdayın kilesi onbeşer-yirmişer akçeye iken hala deryaya tereke virmekle ziyade bahaya çıkub..." **BOA. MÜD.** 60, s. 88/199 (1585).

²⁴⁴ "vilayetimiz deryaya karib olmağla gemiler gelüb terekeyi İstanbul, zahiresi bahanesiyle deryaya ve aher vilayete alub gitmeğle vilayete külli kaht ve gadr müteveccih olduğundan..." **BOA. MÜD.** 35, s. 386/982 (1578-79).

buğday almaya giden gemicilerin ellerindeki, buğday toplamaya memur olduklarını gösteren görev kağıdının arkasına, ne kadar buğday aldıklarını ve hareket günlerinin, yerel yöneticiler tarafından yazılması ve gemiye bir görevlinin de bindirilmesi yoluyla aşılmaya çalışılmıştır²⁴⁵. Elindeki görev emrinin arkasına not yazılmayan gemiciler, aynı emirle defalarca buğday alabilmekteydi²⁴⁶. Anlaşılan odur ki, buğday almak için kullanılan izin kağıtlarının arkasına yazılan notlar, kaçakçılığı önleyememiştir!

Buğday gibi, yağ hammaddesi olan ve bölgede üretimi gerçekleştirilen susam da kaçakçıların ilgi duyduğu bir maldır²⁴⁷.

Hububat yanında dönemin iki önemli iş kolu olan tekstil ve dericilik için hammadde olmaları özellikleriyle bilinen pamuk-pamuk ipliği²⁴⁸ ve sahtiyan-meşin²⁴⁹ kaçakçılığı da söz konusudur.

Elimizdeki belgeler hemen-hemen bütün Ege kıyılarını kapsayan bir alanı muhatap olarak yazılmış olup, geniş bir coğrafyada karşılaşılan pamuk-pamuk ipliği kaçakçılığının önlenmesini istemektedir. Dokumacı esnafının, pamuğun dışarıya satılmasından dolayı, işleyecek iplik bulamadıklarını ve yukarıda sözünü ettiğimiz astarlık kumaşların dokunamadığını bildiren şikayetleri, konuyu canlı bir şekilde

²⁴⁵ "reisler emrim ile varduğunda ellerinde olan ferman-ı hümayunum mucibince bulunan yerlerden narh-ı ruzi üzere eğer arpa ve buğdaydur ihtiyarları ile bey' idenlerden aliverüb gemilerine tahmil eyleyüb şunlar ki deryada küffara bey' etmek ihtimali olsa içine yarar ademler koyub ve her reis gemisine ne mikdar tereke tahmil olunub ve ne semt üzere alınduğun yazub..." **BOA. MÜD.** 3, s. 175 (1559-60). **BOA. MÜD.** 70, s. 188/370 (1592).

²⁴⁶ "... gayri hükümleri ellerinden alınmayub zahrına hüccet yazılmamağla ol hükümle ikişer-üçer defa zahire alub istedikleri yere alub gitmekle..." **BOA. MÜD.** 70, s. 188/370 (1592).

²⁴⁷ "... limana Çubukçu Ali'nin gemisi gelüb ol gemide sisam zan' idüb marifetiniz ile varub arandıkda beş çuval sisam bulduk tahminen bir buçuk müd var diyücek..." **EŞS.** 1183, vrk: 13/a, belge: 2 (1529-30).

²⁴⁸ **BOA. MÜD.** 6, s. 184 (1564-65). **BOA. MÜD.** 7, s. 21 (1567-68). **BOA. MÜD.** 36, s. 195/524 (1579-80). **BOA. KK.** 115, s. 75/b (1588-89).

²⁴⁹ Akdeniz yayılarında olan sancak beylerine yazılan fermanla, "hasıl olan sahtiyan ve meşin kafire ve aher vilayetlere gönderilmeyüb doğru mahrusa-yı İstanbul,'a gönderilmek emr idüb", **BOA. MÜD.** 68, s. 13/26-27 (1590-91).

anlatmaktadır²⁵⁰. Kaçakçılık nedeniyle çeşitli kumaşlar ve pamuğun fiyatları hızla yükselmiştir²⁵¹.

Edremit bölgesinden İstanbul'a önemli miktarda üzüm, üzüm turşusu, pekmez ve sirke gönderildiğini belirtmiştik. Hatta, saray için istendiğinden olsa gerek, üzümün "gayet alasından" olması, "pekmezin sulu" olmayıp "koyu" olmasına kadar, istenen turşunun "ehl-i vukuf" olan kimselere yaptırılması da dahil olmak üzere, çeşitli ayrıntıların bildirilmesi de ihmal edilmiyordu²⁵². Turşunun "harab olmadan" taşınabileceği özellikteki bir gemi ile gönderilmesi de, uyarılara ekleniyordu²⁵³.

Belirtilen uyarılarla isteğine uygun üzüm, pekmez ve turşu bekleyen sarayın bu konuda çok titiz davrandığını, hatta sabırsızlandığını söylemek, istediklerinin gelmemesi halinde bölge yöneticilerine, beş aylık bir gecikme sebebiyle yönelttiği "..dört yüz sepet rezaki üzümü ve yüz desti rezaki üzümü turşusu için hükm-i şerifim gönderilmişdi bu zamana değin gönderilmediğüne sebep nedür? mesul ve muateb oliverirsüz..."²⁵⁴ sorusu nedeniyle, mümkündür. Bu sorunun yöneltildiği belgenin tarihi şubat 1577, üzüm ve turşunun istendiği tarih ise Ağustos 1576'dır²⁵⁵. Yani, saray isteklerinin en azından üzüm için olanından vazgeçmek zorundadır. Çünkü, tahmin edileceği gibi dönemin koşullarında üzüm gibi yaş bir meyveyi Şubat ayına kadar, bozulmadan saklamak mümkün değildir! Tabii ki yaşını yiyemediği üzümün kurusuna razı olabilir ve turşu konusundaki istediğini sürdürebilir! Hemen aklımıza bir soru

²⁵⁰ "...penbe ipliğin bazı kimesneler cem'idüb der-mahzen idüb küffar-ı haksardan gelen gemilere bey' etdikleri ecilden şehre aher yerden iplik gelmemeğin miri için tayin olunan astarı eda etmeğe külli aczimiz vardır..." , **BOA. MÜD.** 6, 184 (1564-65). **BOA. MÜD.** 36, s. 195/524 (1579-80).

²⁵¹ "... penbenin mukaddema vukıyyesi beşer akseye iken bir-iki seneden berü Frenk gemileri gelüb İzmir ve gayri iskelelere yanaşub hasıl olan penbeyi alub küffara iletmekle penbenin vukıyyesi yirmişerden ziyadeye çıkub ve kutni ve bogasi dahi ol sebebden bahada olub..." , **BOA. KK.** 115, s. 75/b (1588).

²⁵² **BOA. KK.** 63, s. 650-51 (1552-53). **BOA. MÜD.** 7, s. 720 (1568-69).

²⁵³ "turşunun ve üzümün gayet alasından alıgeldüğü üzere koyub tacilen gönderesin amma palamud gemisine komayub turşu harab olmaya..." , **BOA. MAD.** 7534, s. 1620 (1576-77).

²⁵⁴ **BOA. MAD.** 7534, s. 1620 (1576-77).

²⁵⁵ **BOA. MAD.** 7534, s. 1620 (9 Şubat 1577). Belgede üzümün 1 Ağustos 1576'da istendiği belirtiyor.

geliyor! Acaba, gönderilecek turşunun "*harap*" olmasını engellemek için taşımayı yapacak geminin özelliğini bile belirtmeyi ihmal etmeyen saray, kış ortasında "*rezaki üzüm*" isteyecek kadar koşullardan habersiz midir? Çünkü Şubat 1577 tarihinde, yaş üzümü istemekte -hem de yine alasından olmak üzere- ısrarlıdır²⁵⁶! Olayın bu yanı biraz espri konusu olabilse de bizim bilmediğimiz fakat incelediğimiz dönemde bilinen bir saklama yöntemi nedeniyle, sarayın bu isteğine kavuşma şansı da olabilir!!!

Bu ironik tartışmayı yapmamızın nedeni, söz konusu isteğin karşılanmama koşullarını anlamaya çalışmak için bir başlangıç yapmaktır. Acaba sarayın zamanında yerine getirilemeyen bu isteğinin ertelenme sebebi, aynı mala talip olan, piyasadaki diğer alıcıların rekabeti midir? Eğer bir ürün kıtlığı yoksa, geçerli nedenin bu olduğunu söyleyebiliriz! Çünkü, üzüm için piyasada gerçek bir rekabet yaşanmaktadır. İstanbul'un beklediği üzüm gayri-müslimler, özellikle yahudiler tarafından devletin verdiği rayicin üzerinde fiyat verilerek satın alınmaktadır²⁵⁷. Devlet verdiği fiyattan üzümün İstanbul'a gönderilmesini, **emrederek** sağlamaya çalışıyor²⁵⁸, satıcılar ve üreticiler ise, kuşkusuz daha fazla fiyat öneren alıcıyı tercih ediyorlardı.

Gerçekten de, yahudilerin talepleri devletin isteklerinin yerine getirilmesinin yani "*alasından üzüm*" beklentisinin ertelenmesine sebep olmuş görünüyor. Bunlar boş fiçılarla Edremit kazasına geliyorlar ve üzümü şarap yaparak fiçılara doldurup götürüyorlardı. Bu nedenle pekmez, turşu ve kuru üzüm bulunamadığı, yahudilerin fiçılarına el konulması gerektiği, bölge yöneticilerine emrediliyordu²⁵⁹.

²⁵⁶ "... *hassa-yı hümayunuma layık turşunun ve üzümün gayet alasından alıgeldüğü üzere koyup tacilen gönderesin...*", **aynı belge**.

²⁵⁷ "... *etraf-ı cevanibden gelen üzümü taht-ı kazalarınızda vaki olan iskelelere geldükde üzümü alub satan renber taifesi vesair alub-satan kimesneler üzümü hamr etmek için ziyade bahayla kefereye bey idüb İstanbul,'da üzümüne külli müzayaka olduğu ilam olundu...*", **BOA. MÜD.** 68, s. 69/133 (1590-91).

²⁵⁸ "... *üzüm alub satanlar kefereye ziyade bahaya bey' etmeyüb cümlesin gemilere tahmil ettürüb İstanbul,'a göndermenüz emr edüb buyurdum ki...*", **aynı belge**.

²⁵⁹ "... *hala bazı nasara ve yahudi taifesi boş fiçılarla taht-ı kazanuzda varub bağların üzümün hamr edüb (...) asla pekmez, kuru üzüm ve turşu olmayub müzayaka verdükleri ilam olmağın...*", **BOA. MÜD.** 55, s. 10/18.

Fakat Yahudiler inatla, şarap yapmak²⁶⁰ için üzüm toplamaya, bazen İstanbul'a gönderilmek üzere sirke yapacaklarını da söyleyerek, devam ediyorlardı²⁶¹. Yapılan şarap ise gemilerle tüketim bölgelerine sevk ediliyordu²⁶².

Çeşitli ürünlerde izlediğimiz Edremit çıkışlı kaçakçılık olayının tersine yani dışarıdan Edremit'e yöneleni yok muydu? Bu soruya sadece şap ve köle kaçakçılığı konularında olumlu yanıt verebilir.

Rumeli sancaklarının hangisinden olduğu belli olmasa da, bu bölgeden Edremit'e şap kaçırıldığını, kaçak şap'ın kullanılmamasını ihtar eden bir belgeden öğreniyoruz²⁶³.

Edremit'te, yasal ya da yasal olmayan yollarla bir köle ticaretinin canlı bir şekilde var olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu içlerinden Bozok (Yozgat çevresi) sancağından²⁶⁴ veya Edremit'in güneyinden, Ege Denizi kıyısındaki Menteşe (Muğla çevresi) sancağından²⁶⁵, esir almak veya satmak için gelmiş olan köle tüccarlarına Edremit'te rastlamak mümkündür. Yine aynı amaçlarla Edirne'de bulunan Edremit'li bir köleci de karşımıza çıkabilir²⁶⁶.

Köle ticareti açısından hareketli bir yer olan Edremit'e bu özelliğini, deniz kıyısında olmasından dolayı, coğrafyası kazandırmaktadır. Bazı Edremit'lilerin Rumeli tarafına geçip esir satın aldıkları ve bunları, "*pençik*" adlı vergiyi vermemek için,

²⁶⁰ **BOA. KK.** 105, s. 81 (1584).

²⁶¹ **BOA. KK.** 88, s. 117 (1573-74). **BOA. MÜD.** 30, s. 49/119 (1577-78). **BOA. MÜD.** 34, s. 11/24 (1578-79).

²⁶² **aynı belgeler.**

²⁶³ **EŞS.** 1178, vrk. 97/b-98/a (1521-22).

²⁶⁴ **EŞS.** 1179, vrk. 11/a, belge: 1 (1585-86).

²⁶⁵ **EŞS.** 1179, vrk. 14/b, belge: 3 (1585-86).

²⁶⁶ Edirne'de ölen Edremit'li bir esircinin miras defteri için bkz: **EŞS.** 1192, vrk. 119/b, belge: 2.

kelimenin tam anlamıyla kaçakçılık yaparak, sandallarla gizlice Anadolu taraflarına geçirdikleri anlaşılmaktadır²⁶⁷.

Bütün bunların yani-aslında birbiriyle ilişkili olan-korsanlık ve kaçakçılığın önüne geçmek, ayrıca yasal ticaretin düzenli bir şekilde cereyanını sağlamak için devletin çeşitli çabaları da devam etmektedir. Kıyıları muhafaza altında tutmak ve korumak için çeşitli çabaların sarfedildiğini bilmekle birlikte bunun gerçekleştiğini söyleyebilmek pek mümkün görünmemektedir.

4- Ulaşım Olanakları ve Yol Sistemi

Haberleşme imkanlarının, insanlara, yaşadıkları yeri terketmeden bir başka yere ulaşma şansını vermediği ve kurulacak ilişkilerin -büyük bir çoğunlukla- yüz yüze buluşmalarla sağlanması mecburiyetinin yaşandığı bir çağda yolculukların, hayatın önemli bir aktivitesi olarak belireceği kabul edilebilir bir gerçeklik olmalıdır!

İnsanların yaşadıkları bölge içinde veya dışında, uzak ve yakın çevresi ile bir ilişki kurma mecburiyetini ortaya çıkaran nedeni belirtmek istersek, muğlak -fakat, belki o derecede de net- bir ifadeye başvurmak durumunda kalabiliriz. Bu muğlak ve aynı zamanda da net olan ifade **ihtiyaçtır**. Bizim özelimizde belirtmek gerekirse; Edremit'e ihtiyaçları için gelenler,kaza sınırları içinde veya dışında aynı nedenle seyahat eden Edremit'liler ve bölgeyi yol güzergahı olarak geçmek durumunda olan, Edremit hedefli olmayan bir seyahatı -yine aynı nedenle- gerçekleştiren yolcular bulunmaktadır. Yani, yolculuk bir anlamda zorunlu ve her zaman gündemdedir.

Öyleyse, acaba Edremit ve çevresinde, üzerinde bu yolculukların gerçekleştiği nasıl bir yol sistemi vardı? Ve bu sistemin oluşmasında belirleyici olan faktörler nelerdi?

²⁶⁷ "Edremit, Ayazment ve İne kadılıklarına (...) zikr olan kadılıklarda mütemekkin bazı kimesneler varub Rumeli caniblerinden esirler getirüb Anadolu canibine geçürmeli oldukda getürdükleri esirlerin pençiklerin vermemek için yalı kenarlarında bazı sandallar ile hufyeten zikr olan kadılıklarda vaki olan yalı kenarlarına çıkarub...", **BOA. KK.** 62, s. 307 (1544-45).

Sistemi oluşturan yolları önemlerine göre tasnif etmek mümkün olabilir mi? Yollara atfedeceğimiz önem hangi ölçü esas alınarak belirlenebilir?

Bunlar ve benzeri sorular etrafında gelişecek bir tartışma, bize XVI. yüzyılda incelediğimiz bölge içinde varolan yol şebekesinin hem oluşma nedenlerini hem de bu nedenlere bağlı olarak Edremit kazasının ilişkiler bütünü; ayrıca bu ilişkileri ortaya çıkaran ihtiyaçları kavramamızı ve bölge insanların hayat şartlarını daha somut düzeyde düşünebilme imkanını sağlayabilir. Bölgedeki **anayolları** tespit etmek, bu soruların cevaplarını aramak için bir başlangıç noktası olabilir.

Sınırları dışından, birisi güneyden diğeri ise doğudan olmak üzere, kaza bölgesine giren iki ana yolun Edremit kasabasında birleştikleri ve batı yönünde, Kazdağı etekleri ile deniz arasındaki dar kıyı ovası üzerinden Behramkale'ye doğru devam ettiklerini belirtebiliriz. Doğal olarak, başka bir ifadeyle batıdan gelen anayolun, birisi doğuya diğeri güneye olmak üzere, Edremit'te ikiye ayrıldığını söylemek de mümkündür (Bkz. **Harita: 3**).

Bu yollardan doğu yönünde devam edeni, Edremit ve çevresini Havran-Ivrindi üzerinden Balıkesir'e; Edremit kazasının içinde yer aldığı Karesi sancağının merkezine bağlar. Yani, idari bir ilişkiye aracılık eder. Aynı yola, Edremit kazasının doğu sınırlarının başladığı, önemli bir geçit yeri olan Musluk boğazı çevresinde, kuzey-doğu yönünden Bursa üzerinden gelen yol da eklenir. Bu hatta, Manyas'tan başlayan ve Sulariye derbendinden girdiği dağları Çınarlı gediği üzerinden aşarak gelen yol da²⁶⁸, Havran ve Dereli köyleri yakınlarında iki bağlantı yaparak katılmaktadır. Çınarlı-Manyas güzergahı aynı zamanda Edremit kazası için, Manyas üzerinden, ikinci bir Bursa yoludur.

²⁶⁸ U.M. Luther, **Historical Route Network of Anatolia (Istanbul-Izmir-Konya) 1550's to 1850's: A Methodological Study**, Ankara, 1989, s. XXV, harita no: 7. Bu yol için ayrıca bkz: W.M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, s. 180 ve 490.

Doğu yolu Edremit'i, idari ve ticari açılardan sürekli ilişkide olduğu Balıkesir ve Bursa şehirlerine bağlarken, aynı zamanda, dahil olduğu önemli bir yol tarafından **ara yol** durumuna indirgenir. Çünkü, Edremit kazasından geçen bu yol İzmir-Manisa-Balıkesir ve Bursa'yı birleştiren, başlangıç noktası Antalya olan ve Batı Anadolu'yu İzmir'den sonra kuzey-doğu istikametinde baştan başa geçen çok önemli bir yolun²⁶⁹, Balıkesir-Ivrindi-Edremit üzerinden devam edip Behramkale'den sonra Çanakkale-Gelibolu güzergahı ile Rumeli'ne geçerek Anadolu-Balkanlar bağlantısını kuran, önemli bir koludur²⁷⁰.

Doğu-batı yani Edremit-Balıkesir-Bursa yolunu Havran-Çınarlı üzerinden dağları aşarak Manyas'a ulaştıran yol, aynı zamanda bir diğer Rumeli-Bursa yoluyla buluşmaktadır. Yani, Biga yarımadası üzerinde, biri kuzeyde Bursa-Manyas-Biga-Lapseki üzerinden Rumeli'ne giden, diğeri ise Bursa'dan gelen ve güneyden Balıkesir-Ivrindi-Edremit-Behramkale-Ezine-Çanakkale hattıyla Balkanlar'a uzanan iki Rumeli yolu bulunmaktadır²⁷¹. İşte, Havran-Çınarlı-Manyas yolu bu iki Rumeli yolunu kuzey-güney istikametinde birleştiren önemli bir bağlantı yoludur. Çınarlı yolunun Edremit'ten çıktıktan sonra Dereli üzerinden geçen ve daha sonra Havran üzerinden gelen güzergaha dahil olan tali bir ilavesi de vardır²⁷². Güney ve Kuzey Rumeli yollarının Manyas'a bağlı Koruköy'de birleştiği bilinmektedir²⁷³.

Bir diğer önemli güzergah ise, belirttiğimiz gibi Edremit'ten güneye devam eden yoldur. Bu hat, kelimenin tam anlamıyla bir **ana yoldur**. Geniş ölçekte birleştirdiği

²⁶⁹ U.M. Luther, **a.g.e.**, s. XIX, harita: 1, s. XX, harita: 2, s. XXII, harita: 4, s. XXIV, harita: 6. Belirtilen haritalarda açıkça görülen bu yolu belgelemek de mümkündür: "... *Manyas kazasına tabi' Kuru nam karye Saruhan ve Menteşe ve Aydın ve Hamid ve Teke sancaklarından Mahruse-i Istanbul'a ve Gelibolu iskelesinden Rumeli'ne giden yolun üstü olub...*", **BOA. KK.** s. 222, s. 94 (1570-71).

²⁷⁰ **A.g.e.**, harita: 1-2-3-4-5-6-7.

²⁷¹ **A.g.e.**, harita: 1-2-3-4-5-6-7. Biga yarımadasının kuzeyinde bulunan Rumeli yolu için bkz: **BOA. KK.** 222, s. 94 (1570-71).

²⁷² U. M. Luther, **a.g.e.**, harita: 7 ve s. 39.

²⁷³ **BOA. KK.** 222, s. 94. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 121/b. Antalya'dan Bursa'ya giden yol hakkında.

noktaları düşünürsek önemi kendiliğinden anlaşılacaktır. Söz konusu olan güney yolunun Antalya'dan başlayıp İzmir'e vardığı ve buradan kuzeye doğru devam edip Bergama-Kemer üzerinden Edremit'e ulaştıktan sonra batıya dönerek Behramkale'yi geçip boğazdan Gelibolu ve Balkanlar'a uzandığı görülmektedir. Yani, Balkanlar ve İzmir'in güneyindeki imparatorluk topraklarını birleştiren bir arter ile karşı-karşıyayız²⁷⁴.

Güney yolundan gelen yolcuların Havran-Çınarlı hattıyla kuzeye, yani Manyas'a devam edebileceklerini de eklersek, güney yolunun İzmir çıkışlı Bursa yolcuları için diğer bir alternatif olduğu görülecektir²⁷⁵.

Bu bilgileri verdikten sonra yol sistemini oluşturmak için ilk çıkarımı yapabiliriz. Edremit kazası toprakları üzerinde bulunan yol ağının merkezinde doğu-batı ve kabaca, kuzey-güney istikametlerinde uzanan iki **ana-yol** bulunmaktadır. Bu yollar Edremit'e ulaşmadan önce kaza topraklarında iki önemli yerleşme biriminden geçmektedir. Bu yerleşmeler güneydeki Kemer (günümüzde Burhaniye) ve doğudan gelen yol ile kuzey yolunun ona katıldığı noktada bulunan Havran köyüdür. Belirtilen yerleşmelerin, bu yollar nedeniyle sahip oldukları avantajdan dolayı, diğer köylere nazaran daha çok nüfus barındırdıkları²⁷⁶ ve fiziksel yapılarının ticari işlevlere göre - özellikle Kemer'in- belirlenip²⁷⁷, farklılaştığını söylemek bir zorlama olmasa gerektir.

Yol şebekesinin merkezine koyduğumuz kuzey-güney ve doğu-batı eksenli yolların esas birleşme noktasını ise Edremit kasabası teşkil ediyordu. Edremit bu

²⁷⁴ **A.g.e.**, harita: 4-6-8.

²⁷⁵ **A.g.e.**, harita: 7. Yolun bu özelliği ilkçağlarda, incelediğimiz dönemde ve sonrasında devam etmiştir. İlkçağlar için bkz: . Ramsay, **a.g.e.**, s. 490.

²⁷⁶ Havran: 1530 sayımlarına göre 3 mahallede 127 hane ve 43 mücerredten oluşan vergi nüfusu, 1573 sayımlarında 141 hane ve 113 mücerred toplamına ulaşmıştır. **BOA. TT.** 166, s. 276 ve **TKGMA. KK.** 568, s. 54/b. Kemer'de 6 mahallede 1530 tarihinde 275 hane 69 mücerredten oluşan vergi nüfusu sözkonusu iken, 1573'te bu sayılar 229 hane ve 180 mücerred şeklinde gerçekleşmiştir. **BOA. TT.** 166, s. 273 ve **TKGMA. KK.** 568, s. 10/a-b.

²⁷⁷ Kemer pazarında 80 dükkan bulunduğunu belirtmek konunun anlaşılması açısından yararlı olabilir. **BOA. TT.** 166, s. 280.

yolların katkısını her alanda hissetmektedir. Nüfusunun büyük bölümünün ticaretle uğraştığı²⁷⁸, kaza dışından gelen tüccarların sıklıkla görülebileceği bir ticari kimliğe sahip olması, yolların hazırladığı bir sonuç olmalıdır.

Edremit'te birleşen yolların batıya yani Behramkale'ye devam ederken, ilerlediği güzergahta sistemin yeni bir yol olanağı ile buluştuğu ve zenginleştiği görülmektedir. Edremit körfezi'nin kuzey sahili boyunca, Kazdağı etekleri ile deniz arasında bulunan daracık kıyı ovası üzerinde devam eden ve zaman-zaman içine girecek kadar denize yaklaşan kara yolu üzerindeki iskeleler, Edremit'in su yolu aracılığıyla dışarıya açılma noktaları olmaktadır. Ayrıca Edremit ve Kemer iskeleleri bu noktaların Edremit ovası kenarında yer alanları olarak dikkati çekmektedir. Belirttiğimiz ana yolların denizle birleşmelerinden dolayı, Edremit kazası dönemin iki önemli ulaşım alanına yani deniz ve kara yolunu birlikte kullanmak gibi önemli bir imkana sahip bulunuyordu (Bkz. **Harita 3**).

Bölge içinde köyler arasında bir ağ gibi yerleşmeleri birbirine bağlayan yollar ise aynı zamanda ana yollara eklenen, sistemin ikinci halkasını oluşturan ara yollardır. Ara yollar, ister ana yola kavuşarak isterse de doğrudan, Edremit ile köyler arasındaki ilişkileri kurması nedeniyle sistemde önemli yere sahiptir. Bölge içinde gerçekleşen her türlü ve her amaçlı yer değiştirmenin üzerinde gerçekleştiği yerler, bu yollar olmaktadır.

Sistemin üçüncü halkası ise, yukarıda belirttiğimiz bölgenin doğusunda bulunan İzmir-Manisa-Balıkesir-Bursa; Güneyden bölgemize giren İzmir-Bergama-Edremit; ve kuzeyden Bursa-Manyas-Biga-Lapseki hattıyla Rumeli'ne giden ve Edremit kazasını üç tarafından çevreleyen büyük yollar tarafından oluşturulmaktadır. Üç yol grubu

²⁷⁸ 1573'te 517 hanelik vergi nüfusu olan Edremit'in 230 dükkanla bu nüfusun büyük bölümüne iş sağlandığı anlaşılmaktadır. Bkz: **TKGMA. KK. 152**, s. 4/a ve. ve **TKGMA. KK. 568**, s. 70/a.

tarafından meydana gelen bu sistemin önemli bir parçasının da deniz olduğu tekrar belirtilmelidir.

Hemen eklemeliyiz ki bölgedeki yollar coğrafyanın izin verdiği alanlardan geçmektedir. Dağları aşmak için, insanların takip ettiği yol, dağdan inen bir akarsuyun açtığı vadi ve o akarsuyun yatağıdır. Edremit kazasının doğudan girişi olan Musluk geçidi ve İnboğazı bir akarsuyun yardığı vadidir. Çınarlı üzerinden Manyas'a gidenler yine Çınarlı derenin yatağını takip etmek zorundadırlar. Aynı şekilde Zeytinli, Güre ve Manastır derelerinin yatakları doğal yol güzergahlarıdır.

İnsanlar bu doğal güzergahlara, yolculara hizmet vermek amacıyla hanlar²⁷⁹ ve kervansaraylar²⁸⁰ yapmakla ya da yol güvenliğini sağlamak amacıyla görevliler yerleştirerek müdahale etmektedirler. En önemli müdahale, yolu kesen bir çay üzerine, basit bir köprü²⁸¹ yapmada somutlaşabilir.

Edremit bölgesinden dışarıya gidenler veya dışarıdan Edremit kazasına gelenler bölge ve çevresiyle kurulan ilişkilerin yapıcısıydı. Bu yolculuklar çeşitli amaçlarla gerçekleştirilmiş olabilirler. Fakat konumuz açısından ticari yolculukların ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu, sadece tüccarları değil, aynı zamanda XVI. yüzyılda Edremit kazasında yaşayan her kişiyi ilgilendirmekteydi. İnsanlar, tüccarların getireceği mallara ihtiyaç duymaktaydı²⁸². Fakat bu ihtiyacın giderilebilmesi için beklemek gerekebilirdi. Çünkü, soygun ve saldırılar her yolculuğun muhtemel

²⁷⁹ Hanlar için bkz: **Harita: 3**. Yollardaki hanlardan başka Edremit'te de bir han vardır: **EŞS**. 1210, vrk. 25/a, Belge: 1-2-3-4-5 (1582).

²⁸⁰ Kazada tespit ettiğimiz iki kervansaraydan biri Havran-ı kebir köyünde bulunmaktadır. **EŞS**. 1208, vrk. 215/b, belge: 1 (1583). Diğeri ise; Edremit'tedir: **EŞS**. 1213, vrk. 51/a ve 59/a (1590-91).

²⁸¹ Böyle bir köprü Hacı Alioğlu ve Dere-i kebir köyleri arasında bulunmaktadır. **EŞS**. 1194, vrk: 8/b, belge: 4 (1569). Yol sistemimizin üçüncü halkasında bulunan ve Biga yarımadasının kuzeyinden Rumeli'ne giden yolun üzerinde II. Murat (1421-51) yapılan köprüler de belirtilmelidir. **BOA. MAD**. 233, s. 47 (1552-53).

²⁸² Edremit'e dışarıdan gelen mallar için sadece bir örnek bile fikir verebilir: baharat, boya maddeleri, kükürt, kumaş ve benzeri eşyalar. Bkz: **EŞS**. 1187, vrk. 70/b, belge: 1.

tehlikesidir²⁸³. Bu tehlikenin ortaya çıktığı hemen hemen her zaman görülebileceği noktalar geçit yerleri, boğazlar yani derbentlerdir²⁸⁴.

²⁸³ Bursa'dan Edremit pazarına kumaş getirirken soyulan tüccar buna örnek olabilir. **Bur. Şer. Sic. A.** 52, vrk. 35/b, belge: 581 ve aynı konuda 582, 706, 709, 710, 711 numaralı belgeler. Kervan soygunu hakkında bkz: **BOA. MÜD.** 7, s. 736 (1568-69). **BOA. MÜD.** 64, s. 102-203/284 (1587-88).

²⁸⁴ Derbentler için bkz: Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, değişik sayfalar.

Harita: 3

Oluşturmaya çalıştığımız yol sistemi içinde bu olaylara sürekli sahne olan derbentlerden Musluk, In boğazı, Papaslık ve Çınarlı derbentleri kazamız dahilinde bulunmaktadır²⁸⁵.

Edremit kazasında bulunan yolları sistemleştirirken iki unsurlu yani deniz ve kara yollarının birlikte oluşturdukları bir yol şebekesinin söz konusu olduğunu belirtmiştik. Yol sisteminin daha önce belirttiğimiz bir diğer özelliği ise, Edremit körfezinin kuzey kenarı boyunca ilerleyen Behramkale yolunun denizle bir arada devam ettiği konusuydu. Edremit-Behramkale arasındaki bu yol kazamızın en işlek yollarından birisidir. Çünkü, Behramkale tuzlasında üretilen tuz Edremit'e ve tuzlanın **örüsü**²⁸⁶ yani burada üretilen tuzun satılacağı tekel bölgesine, taşıma işiyle görevli deveçiler tarafından bu yoldan nakledilirdi²⁸⁷. Dolayısıyla hem Rumeli-Edremit yolcuları ve kervanları hem de tuz çeken deve katarları bu yolun trafiğini canlı tutmaktadırlar.

Behramkale tuzlasında üretilen tuzun bölgeye dağıtılması sırasında sistemin iki unsuru arasında, tuzun taşınma maliyetinden kaynaklanan bir rekabet yaşanmaktadır. Tuz taşıma işi kendilerine görev olarak verilen deveçilerin bu ayrıcalığı, bir kanun maddesi olarak düzenlenmiş ve erken dönemlerden itibaren deveçiler lehine garanti altına alınmıştı²⁸⁸. Fakat yine erken sayılabilecek dönemlerden başlayarak, tuzun denizden gemilerle nakledildiğini de görmekteyiz. Üretilen tuz gemilerle Kemer

²⁸⁵ **BOA. KK.** 91, s. 10 (1579-80). **BOA. KK.** 92, s. 12 (1581-82). **BOA. MÜD.** 70, s. 31/56 (1592-93).

²⁸⁶ L Güçer, "XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz Inhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", **IFM**, 23/1-2 (1962-63), ss. 97-103.

²⁸⁷ Bu konuda şimdilik bkz: H. Inalcık, "Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century", **Revue d'histoire Maghrebine**, 31-32 (1983), ss. 256-270, özellikle s. 258-60. Ayrıca bkz: F. Emecen, **a.g.e.**, s. 139-140 ve dipnot 101. Deveçilerin sorunları hakkında bkz: **BOA. KK.** s. 93 ve 762 (1552-53).

²⁸⁸ R. Anhegger-H. Inalcık, **Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmani**, Ankara, 1956, s. 31. Ayrıca bkz: H. Inalcık, **a.g.m.**, s. 258-60.

iskelesine ve Edremit'e getiriliyor ve burada depolanarak²⁸⁹ ihtiyaç halinde dağıtımı yapılıyordu. Tuzun gemi ile taşınması isteğinin nedeni bellidir. Taşıma payının azalması nedeniyle maliyeti düşen gemi tuzu, develerle taşınan tuzdan daha ucuz olacağı için tüketiciler tarafından tercih ediliyordu²⁹⁰. Hatta, bu nedenle bazı haksız kazançların yolunun açıldığı da görülmektedir. Tuzu gemi ile getirip daha ucuza mal eden tuz dağıtımı ile ilgili görevliler olan **tavvaflar**, kara yolu ile getirilen tuzun fiyatına satış yapmak istiyorlar ve bu da çeşitli şikayetlere sebep oluyordu²⁹¹.

Kara yolunda yapılacak nakliyatın zorluğu ve yılın her döneminde kara yolunun taşıma için uygun olmama ihtimali de nakliyatı denize kaydıran nedenler olarak değerlendirilebilir. Kış aylarında tuz çekmeye zorlandıkları için develeri ölen devecilerin bu konudaki şikayetleri²⁹², olayın bu yanını da düşünmek gerektiğine işaret etmektedir. Gerçekten de karayolu ulaşımının zorluğu nedeniyle develerin büyük kısmının ölmesi sonucu, gemi ile tuz çekilmesi bir zorunluluk haline gelmişti²⁹³.

Deniz yolu, daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbulun iâşesi nedeniyle Edremit bölgesinden aktarılan mal ve ürünlerin taşındığı önemli bir yol olanağı olarak, bölge için kara yolu ile bütünleşen diğer bir alternatifti. İstanbul'un ihtiyaçlarını taşımak için gelen gemilerin yüklenmesi için kazanın iç kesimlerinden iskelelere yapılan mal sevkiyatı nedeni ile karayolundaki hareketin artmasına vesile olduğu da tahmin edilecek bir

²⁸⁹ "... tuz ocağından gemi ile irsal olunan tuz karye-i Kemer'de der-mahzen olub bir mikdarı tavvaflara irsal olunduktan sonra baki kalan tuzu Edremid tavvafları olan kimesneye emin-i mezbur marifetiyle aliverüb Edremid tavvaflarına teslim ettüresiz...", **EŞS.** 1177, vrk: 39/b, belge: 2 (1515).

²⁹⁰ "... Kızılca Tuzla tuzun gemiyle getirüb satanlardan alub benden almazlar sual olundukda gemi tuzu az baha ile virür ol ecilden senden almazuz deyü cevab verürler...", **BOA. KK.** 63, s. 306 (1552-53).

²⁹¹ **BOA. MAD.** 5452, parça: 8 (1605-6). Bu deftere arşiv görevlileri tarafından sayfa numarası verilmemiştir.

²⁹² "... kış eyyamında tuz çekilmeyüb develerimiz dinlendürürdük haliya memleha-yı mezbure emini olugelmışe muhalif bize taaddi idüb kış eyyamında tuz çekdürüb develerimiz helak olub biza zulm olmuşdur...", **BOA. KK.** 63, s. 93 (1552-53).

²⁹³ "her sene getürmek için kifayet kadarı gemiler verilüb ve tuz çeken hammal arabaların develeri kırılıb cüz'i deve kalub miri tuzun ekseri örüsü olan kadılıklara gemi ve araba ile gelmeğle...", **BOA. MAD.** 5452, parça: 8 (1604-5).

olgudur. Körfeze gelen gemilerin sefer sıklığı hakkında elimizde düzenli istatistiki bilgiler bulunmamasına rağmen, sahip olduğumuz bazı örnekler gemilerin büyüklüğü ve kapasitesi hakkında bir fikir verebilir düşüncesiyle oluşturduğumuz bir tabloyu²⁹⁴ buraya almayı uygun gördük.

TABLO: 1
Edremit Iskelelerine Buğday Almak İçin Gelen Gemiler

Sıra	Reisin adı	Tarih	Gemi kapasitesi/ton
1	Pazarcı reis	19-VI-1577	50
2	Cafer reis	30-VI-1577	45
3	Kaya reis	4-VIII-1577	20
4	Himmet reis	4-VIII-1577	15
5	Hasan reis	29-XI-1577	55
6	Mehmet reis	29-XI-1577	40
7	Nebi reis	29-VI-1578	40
8	Mustafa reis	24-IX-1578	25
9	Veli reis	4-X-1578	15
10	Arslan reis	19-X-1578	50
11	Ali reis	25-X-1578	25
12	Yorgi reis	26-X-1578	30

²⁹⁴ Gemilerin tonajları, belgelerdeki "... *Ali nam reis yüz elli müd tereke alur gemisine...*" biçimindeki ifadelerden çıkarılmıştır. Tablonun verileri için bkz: **BOA. KK.** 2282, s. 6, 23, 110, 133, 135, 140, 141, 142.

Piri reisin **küçük gemi** olarak²⁹⁵ nitelediği gemilerin tablomuzdaki tonajlara tekabül edip etmediğini tartışacak veriye sahip değiliz. Çünkü, Osmanlı denizcilik literatüründen bildiğimiz gemi tipleri donanmaya ait, yani savaş gemileridir. Fakat belirtilen gemi kapasiteleri bile, devrin kara taşımacılığında hayvanlarla ve kağnılarla taşınabilen yükler düşünüldüğünde, önemli büyüklükte bir malın deniz yoluyla nakledildiği sonucunu çıkarmamıza izin verir.

Bölge içi kara taşımacılığında ise tahmin edileceği üzere, yük hayvanları ve bu hayvanların çektiği araçlar kullanılmaktadır. Köylülerin at ile çekilen arabayı kullanma oranının düşük olduğunu söyleyebiliriz. Tekerlekli araç türleri içinde öküzlerin çektiği kağrı daha çok kullanılmaktadır. Edremit ve köylerinde ölen kişilerin kadı tarafından deftere kayıt edilen miras defterlerinden tespit ettiğimize göre kağrı % 85.6, araba % 14.4 oranında sahip olunan ya da kullanılan araçlardı. Arabaların kullanım alanı, daha çok bölgeden denize doğru, yani iskeleye gelen bir geminin talep ettiği malın taşınmasında²⁹⁶ ve karadan yapılan tuz nakliyatında²⁹⁷ kendini göstermektedir. Büyük mal taşımacılığı diyebileceğimiz gemilere yük taşınmasında arabanın kağrıya göre daha hızlı olduğundan tercih edildiği düşünülebilir. Bu tespitin tuz nakliyatı için de geçerli olduğunu sanıyoruz.

Kaçakçılık söz konusu olduğunda ise buğdayın hayvanlarla (at-katır-merkep) nakledildiği anlaşılıyor. İnsanların dikkatini çekmeden ve görünmeden yolculuk yapmanın zorunlu olduğu kaçak buğday naklinde, her türlü yol koşulunda ilerleyebilme özellikleri, bu sektörde hayvanlarla taşımacılığı gerekli kılmıştır²⁹⁸.

²⁹⁵ Piri Reis, **Kitab-ı Bahriye**, s. 142.

²⁹⁶ "... deryadan çıkarub arabaya koyub..." ve "... zikr olunan buğdayı arabalarımıza yükledüb bunda getirüb...", **EŞS.** 1194, vrk. 1/6, belge: 2 (1569).

²⁹⁷ "... develeri kırılıb cüz'i deve kalmağla miri tuzun ekseri örüsü olan kadılıklara gemi ve araba ile gelmeğle...", **BOA. MAD.** 5452, parça: 8 (1605-b).

²⁹⁸ "bazı kimesneler at ve katır ve merkep ve bargir ile deryaya ve küffar-ı haksara tereke verdükleri ecilden vilayetde zahire babında müzayaka olmağın...", **EŞS.** 1191, vrk. 40/a, belge: 1 (1564-65). **BOA. MÜD.** 6, s. 60 (1564-65). **BOA. MÜD.** 7, s. 620 (1568-69).

Doğal olarak yük hayvanları bölge içinde insanların günlük hayatlarında da kullanılmaktaydı. Gerek taşıma amaçlı gerekse binek hayvanı olarak kullanılınsınlar, önemleri büyüktür. Bunların içinde merkep en gözde olanıdır, bu nedenle olsa gerek ki, miras defterlerinde karşılaştığımız yük hayvanları içinde ilk sırayı % 57.1 ile bunlar işgal etmektedir. Bunu at (% 18.9) ve katır (% 16.6) izlemektedir. Beygir ise % 7.4'lük oranla insanların hayatında yerini almaktadır. Deve ise sözünü ettiğimiz kaynaklarda hiç karşılaşmadığımız, pek tercih edilmeyen bir türdür.

5- İklim

İklim olaylarının -endüstri öncesi dönemde daha kesin ve doğrudan olmak üzere- insanların hayatlarındaki belirleyici faktörlerin ön sıralarında yer aldığı olgusu genel kabul gören bir tespittir. Bugün artık hiç kimse bu etkinin önemini tartışmıyor! Tartışılan; iklim koşulları ve özelliklerinin etkilerini daha ayrıntılı öğrenme isteğinin tatmin edilmesine yönelik detaylardır.

Bilindiği gibi, yakın geçmiş öncesine ait ya da kabaca XX. yüzyılın başlangıç yıllarına kadar geçen zaman diliminde, dünya üzerinde herhangi bir bölgenin iklimi hakkında sağlıklı bilgiler edinmemizi olanaklı kılan, düzenli **meteorolojik** gözlem serileri bulunmamaktadır. Bundan dolayı tarihçilerin XX. yüzyıl öncesine ait dönemlere ilişkin çalışmalarında iklim olaylarının etkilerini tespit edebilmeleri, çoğu zaman tesadüflere ve incelenen dönemde yazılmış çeşitli belgesel tanıklıkların işaret ettiği anlarla sınırlı kalmaktadır. Tahmin edileceği üzere, bizi iklim olayları hakkında haberdar eden bu belgeler, iklimin insan yaşamı üzerinde olumsuz sonuçlar hazırladığı afetler ile ilgilidir.

Fakat hemen belirtmemiz gerekir ki, tarihçilerin arşivlerden çıkardığı belgelerin yanında, son zamanlarda insanlık tarihinin bilinen bütün dönemlerini iklim açısından

araştıran ve ortaya çıkaran yeni çalışma alanları oluşmuştur. Bu çalışmaların malzemesini jeolojik ve biyolojik veriler meydana getirmektedir. Glasiyologlar ve dendrokronologların çalışmaları iklim tarihi açısından, konuya ilgi duyanlara yakın gelecekte merak ettikleri bilgileri ayrıntılı bir şekilde sunacağa benziyor. Bu bağlamda, özellikle **dendroklimatoloji**²⁹⁹ çalışmalarını belirtmemiz gerekir. Dendroklimatoloji, kısaca belirtmek gerekirse **Dendrokronoloji** araştırmalarının sonuçlarına dayanmaktadır. Dendrokronoloji, esas olarak ağaçların her yıl oluşturdukları yaş halkalarının incelenmesi biçiminde özetleyebileceğimiz bir tarihleme metodudur³⁰⁰. Ağaçların yaş halkalarında kuraklık, don, yangın ve deprem gibi olayları kayıtladığı ya da bu türden dış faktörlerin ağaç halkalarının oluşum sistemlerini etkilediği ve bunun ağaçlardan alınan örneklerde tespit edilmesinin mümkün kılınmasıyla, tahmin edileceği gibi iklim tarihi için önemli bir gelişme ortaya çıkmıştır.

Buna bağlı olarak belirtmek istediğimiz bir diğer konu ise, Türkiye'nin doğu sınırlarından İtalya'ya ve Avusturya'dan Kıbrıs'a kadar uzanan bir alanda dendrokronoloji çalışmalarının 1973 yılından beri yürütülmekte olduğudur³⁰¹. M.Ö. 7200 yıllarından başlayıp yaklaşık olarak XX. yüzyıl başlarına kadar geçen bir süreyi yani hemen hemen bilinen bütün insanlık tarihini kapsayan bu proje³⁰²

²⁹⁹ C. Özkan, "Dendroklimatoloji", **Bilim ve Teknik**, 321 (Ağustos 1994), s. 28.

³⁰⁰ Bu tarihleme yöntemi hakkında bkz: P. Worsley, "Tree-ring Dating (Dendrochronology)", **Geomorphological Techniques**, (Ed. A. Goudie ve diğerleri), London, 1981, ss. 298-301. M.G.C. Baillie, "Dendrochronology", **Scientific Dating Methods**, (ed. H.Y. Göksu-M. Obehofer-D. Regulla), Brussels, 1991, ss. 195-216.

³⁰¹ M. Tekinalp, "Ege Dendrokronoloji Projesi", **Bilim ve Teknik**, 321 (Ağustos 1994), s. 31.

³⁰² Proje hakkında bkz: P.I. Küniholm - C.L. Striker, "Dendrochronological Investigation in the Aegean and Neighboring Regions, 1977-82", **JFA**, 10/4 (1984), ss. 411-420; Aynı yazarlar, "Schematic Introduction to Problem-Focus and Research Strategy 1977-1986", **II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1986, ss. 41-48; Aynı yazarlar, "Aegean Dendrochronology - 1986 Results", **III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1987, ss. 247-251; aynı yazarlar, "Aegean Dendrochronology Project: 1987 Results", **IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1988, ss. 97-102. Projeyi yürüten P.I. Küniholm'lün bu konudaki diğer yayınları için bkz: **Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, V, ss. 87-96; VI, ss. 127-125; VII, ss. 121-130; VIII, ss. 453-464.

tamamlandığında, iklimle ilgili düzenli bir serinin bilim adamlarına büyük kolaylıklar sağlayacağı çok açıktır.

İklim tarihi çalışmalarında ortaya çıkan bu yeniliklerin yanısıra tarihçilerin yazılı kaynakları kullanarak inceledikleri dönemin "*hava durumunu*" öğrenme istek ve çabaları da devam etmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlangıç yıllarından beri tutulan düzenli meteorolojik kayıtlar, bu çalışmalarda bir bölgenin iklimini anlama açısından temel teşkil etmektedir. Bulunan belgelerden çıkarılan veriler, bu özellikler gözönünde tutularak değerlendirilmektedir.

Bu nedenle biz de aynı çalışma yöntemine bağlı kalarak modern rasat sonuçlarını temel kriter olarak almayı tercih ettik. İnceleme alanımızda dört meteorolojik gözlem istasyonu bulunmaktadır. Bunlar Edremit, Burhaniye, Altınoluk ve Havran istasyonlarıdır³⁰³. Fakat Altınoluk ve Havran istasyonlarının gözlem süresi kısa olduğundan, coğrafyacılara tarafından Edremit ve Burhaniye istasyonlarının verilerine itibar edilmektedir³⁰⁴. Hemen belirtmemiz gerekir ki Edremit ve Burhaniye istasyonlarının sıcaklık ve yağış unsurları ile ilgili gözlem süreleri birbirinden farklıdır. Sıcaklık ile ilgili rasat süresi Edremit'te 1959-1985; yağış verileri ise 1931-1987 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Burhaniye meteoroloji istasyonunun gözlem süresi ise, sıcaklık için 1975-1985; yağış için 1958-1985 yıllarını kapsamaktadır³⁰⁵.

Bu verilere dayanılarak yapılan çalışmalarda Edremit ve çevresinin "*Akdeniz termik rejim tipinin*" etkisi altında bulunduğu belirtilmektedir³⁰⁶. Buna göre yıllık ortalama sıcaklık 16.1 °C gerçekleşmektedir. Sıcaklığın yıl içindeki değişimi ise, yüksek yaz sıcaklığının var olduğu ve kış aylarında genellikle ılık geçtiği şeklinde belirtilebilir.

³⁰³ M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 9.

³⁰⁴ **göst. yer.**

³⁰⁵ M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 9.

³⁰⁶ **a.g.t.**, s. 10.

Kış aylarında ortalama düşük sıcaklık değerleri 2.3 ile 5.7 °C arasında değişmektedir. Bunun yanısıra kış aylarında sıcaklığın 24.0 °C'yi bulduğu, yazın ise 40 °C'yi geçen maksimum sıcaklık değerlerinin ölçüldüğü bilinmektedir. Minimum sıcaklık değerlerinin ise kış aylarında -7 ve -8.5 °C olarak tespit edildiğini biliyoruz³⁰⁷ (Sıcaklık değerleri için Şekil: I'e bakılabilir).

Şekil: I*

Ortalama, Ortalama Yüksek ve Ortalama Düşük Sıcaklıklar ile

Ekstrem Sıcaklık Değerleri

Yağış özellikleri açısından Edremit Ovası ve çevresinin coğrafyacılar tarafından yine "Akdeniz yağış rejimi tipine dahil edildiğini görüyoruz³⁰⁸. Yıl içinde ortalama yağış

* M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 13'ten aktarılmıştır.

³⁰⁷ M. Mutluer, **a.g.t.**, ss. 10-13; Ş. Hocaoğlu, **a.g.t.**, ss. 38-41.

³⁰⁸ S. Erinç, **Klimatoloji ve Metodları**, İstanbul, 1969, s. 235; B. Darkot-M. Tuncel, **Ege Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul, 1978, s. 31.

değerlerinin farklılıklar gösterdiği ve değişken olduğu bilinse de, yıllık yağış tutarının yarısına yakın bir bölümü kış aylarında gerçekleşmektedir (Bkz: Şekil: II).

Şekil: II*
Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı

Eylül-Ekim aylarından itibaren artmaya başlayan yağışlar en yüksek değerine Aralık ayında ulaşır. Aralık-Ocak-Şubat aylarında bölgeye düşen yağışların yıllık yağış içindeki payı % 49 civarındadır. Yaz yağışlarının payı ise % 5 civarındadır. Az farklarla Ocak ve Şubat aylarında yağışta başlayan azalma Temmuz ayında en düşük değere ulaşır³⁰⁹.

* Ş. Hocaoğlu, **a.g.t.**, s. 43'ten aktarılmıştır.

³⁰⁹ M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 14-17; Ş. Hocaoğlu, **a.g.t.**, s. 44 vd.

Şekil: III*
Edremit İstasyonu Aylık Yağış Tutarları

Aylar

Özellikle kış aylarında gerçekleşen yağışın büyük bir bölümünü (% 80) sağanak yağmurlar oluşturmaktadır. Az ve orta şiddetteki sağanakların oranı % 98, çok şiddetli sağanaklar ise % 2'lik bir yoğunlukta gerçekleşirler³¹⁰. Belirtmeye çalıştığımız meteorolojik gözlemlerin büyük ölçüde XVI. yüzyıl içinde geçerli olduğunu, en azından yağış açısından ileri sürmek mümkündür. Çünkü, elimizde bulunan ve sağanak yağışların tahribatından sözedilen belgelerin tarihleri kış aylarına denk gelmektedir³¹¹. Daha önemlisi, şiddetli yağışlardan kaynaklanan sellerin Edremit içinde evleri bastığı

* M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 16'dan aktarılmıştır.

³¹⁰ Ş. Hocaoğlu, **a.g.t.**, s. s. 46; M. Mutluer, **a.g.t.**, s. 14-17.

³¹¹ Şiddetli sağanak yağmurları için bkz: **EŞS.** 1180, vrk. 33/b, belge: 1 (Ocak 1526); **EŞS.** 1185, vrk. 119/b, belge: 1(Aralık 1536).

ve bu olayın her sene kış mevsiminde tekrarlandığı³¹², yine belgelerden öğrendiğimiz bilgilerdendir. Burada belirtilen olayın her yıl tekrarlandığının vurgulanması, XVI. yüzyılda da yağışların kış aylarında çokluğunu düşünmemizi sağlayan bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yağışların bir hafta boyunca sürekli olarak devam ettiğini de bilmekteyiz³¹³. Bu yağışların şiddeti ve yoğunluğu bazı yapıların çatılarını yıkacak dereceye bile ulaşabilir olmaktadır³¹⁴.

Yaz aylarında bölgeye düşen yağış miktarının çok az olduğunu (bkz: Şekil: II-III) ve bu ayların kurak geçtiğini belirtmiştik. Meteorolojik gözlemlerin yaz mevsimi için belirttiği bu özellik, Edremit ve çevresinin yine XVI. yüzyıldaki iklim karakteri olarak değerlendirilebilir. Bu olgunun en belirgin kanıtı yaz mevsiminde ortaya çıkan su noksanı nedeniyle XVI. yüzyıl yazlarında köylülerin arasında eksik olmayan sulama sorunları ve su kavgalarıdır. Yağış yokluğu nedeniyle Edremit bölgesindeki akarsuların taşıdığı su miktarının azalması veya kesilmesi durumunda çeltik, pamuk, susam gibi tarla bitkileri ve bağ, bahçe, bostan benzeri su ihtiyacı yüksek olan ürünlerin olgunlaşması için gerekli nem koşulları oluşmamaktadır. Bu nedenle kıtlaşan su kaynaklarının paylaşımı köylülerin kavgalarına yol açmaktadır³¹⁵.

Normal seyir senelerinde oluşan yağış ve sıcaklık değerleri gözönüne alındığında Edremit ve çevresini yarı nemli bir bölge olarak değerlendirmek mümkündür. Buna ek olarak orta derece sıcak, yaz mevsiminde su noktasını görülen ve çok kuvvetli denizel koşullara yakın bir iklim kuşağında olduğu da belirtilmelidir³¹⁶.

³¹² "eyyam-ı şitada taşarak cami içine ve etrafındaki evlere girmekle (...) her yıl sel gelüb zarar etmekle gayet harab olub...", EŞS. 1200, vrk: 80/b-81/a, belge: 1 (1575).

³¹³ "... bu hafta ziyade yağmur yağub çaylar taşub...", EŞS. 1180, vrk: 33/b, belge: 1 (Ocak-1526).

³¹⁴ EŞS. 1185, vrk: 119/b, belge: 1 (Aralık-1536).

³¹⁵ Bu konuda bkz: EŞS. 1178, vrk: 19/b, belge: 2 (1522); EŞS. 1178, vrk: 23/b, belge: 2 (1522); EŞS. 1191, vrk 19/b, belge: 1 (1564); EŞS. 1191, vrk: 19/a, belge: 3 (1564); EŞS. 1212, vrk: 51/b, belge: 5 (1583); Bur. Şer. Sic. A. 129, vrk: 203/a, belge: 1 (1583); EŞS. 1212, vrk. 52/a, belge: 2 (1583).

³¹⁶ Ş. Hocaoğlu, a.g.t., s. 54 ve 62.

Daha yaygın ve bilinen deyimini ile Akdeniz iklim kuşağının kuzey sınır çizgisine yakın bir çevrede yer aldığını da söyleyebiliriz.

Edremit ve çevresinin dahil olduğu Akdeniz ikliminin özelliklerini belirleyen etki alanları Atlantik Okyanusu ve Büyük Sahra çölü üzerindeki alçak ve yüksek basınç alanlarıdır³¹⁷. Tahmin edileceği gibi Ekim ayından Nisana kadar Atlantik basınç alanı, yılın diğer kesiminde de sahra üzerindeki basınç alanı etkindir. Bu ise yukarıda belirtildiği üzere yağışın yıllık dağılımının düzensiz olması ve yazın çok sıcak ve kurak geçmesi demektir³¹⁸. *"Bu kabaca muson iklimlerinin tersidir. Muson iklimleri sıcaklık ve suyun verimli buluşmalarını örgütlemektedirler. Akdeniz iklimi ise, bu önemli hayat faktörlerini, tahmin edilecek sonuçlarıyla birlikte ayırmaktadır. (...) Kuraklık her yerde, akar suların duraklamalarına ve kurumalarına hükmederek, doğal sulamayı etkilemektedir. Kuraklık bütün otçul bitkilerin duraklamasına hükmetmektedir; bunun sonucu olarak tarım için olduğu kadar, bitkiler için de kuraklığa uyum sağlama, değerli su dağılımlarını en çabuk ve en iyi şekilde kullanma zorunluluğunu ortaya çıkartmaktadır..."*³¹⁹. F. Braudel'in bu satırlarının işaret ettiği gibi ve yine O'nun belirtimi ile kuraklık **Akdeniz'in Afeti**³²⁰ olarak nitelenmeye hak kazanan bir özellik olarak vurgulanmalıdır! Açlık ve yokluk gibi acımasız sonuçların hazırlayıcısı bu doğal olay XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunu³²¹ ve tabii ki Edremit bölgesini de etkilemekten geri kalmamıştı.

³¹⁷ Ş. Hocaoğlu, **a.g.t.**, ss. 35-38.

³¹⁸ F. Braudel, **Akdeniz**, C. I, s. 152.

³¹⁹ F. Braudel, **a.g.e.**, s. 152.

³²⁰ **göst. yer.**

³²¹ L. Güçer'in hububat meselesine ait çalışmasında bulunan, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde görülen kuraklık ve kıtlıkların -daha da zenginleştirilebilir- listesi bu konuda aydınlatıcı olacaktır: L. Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alman Vergiler**, İstanbul, 1964, s. 8-9. Ayrıca bu konuda genel fakat çok önemli olan şu esere bakılabilir. S. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul, 1951.

İnsanları çaresiz bırakan, ettiklerini alamadıkları için topraklarını terke zorlayan ya da yasal olmayan yollarla maişet teminine iten **kuraklık** -tespit edebildiğimiz kadarı ile- XVI. yüzyıl süresinde, Edremit bölgesinde üç kez karşımıza çıkmaktadır. Bunlar 1521-22, 1563-64 ve 1580-83 yıllarında vuku bulmuştur.

1521-22 yılında olan kuraklık³²² anlaşıldığına göre takip eden yıllarda devam etmeyip bir yılın ürününü etkilemiştir. Fakat çok şiddetli olduğunu, ertesi yıl köylülerin ekecek tohum bile bulamadıklarından³²³ dolayı, iddia etmek mümkün görünmektedir. Bu kuraklığın sebep olduğu tahribat geçiştirilmeden bunun üzerine üç yıl süren bir çekirge istilası 1525-1528 yılları içinde bölgede ürünü yok etmiştir³²⁴. 1563-64 yılında yine bir yıllık bir kuraklık yaşandığı anlaşılıyor³²⁵. Kuraklık nedeniyle üretim-tüketim dengesinin bozulduğu, zirai üretimin kesintiye uğramasının yarattığı iktisadi darlığın sosyal huzursuzlukların artmasında etkili olduğu bilinmektedir³²⁶.

1580-83 yılları arasında görülen kuraklık ise anlaşılacağı üzere hem süre olarak uzun hem de sonuçları çok etkileyici olmuştur. Aslında 1579 yılı da ürün açısından zarar yılıdır ve nedeni tamamıyla iklimdir. Çünkü şiddetli yağışlardan sonbaharla ısınan hava her türlü ürünü olgunlaşmadan kurutmuştur. Bu yılda dağdaki mahsulü dolu vurmuş, ovadaki ise hastalık nedeniyle kurumuştur³²⁷. Edremit ve çevresinde az görülen dolu yağışı ve yağışların birden kesilerek bastıran sıcak nedeniyle ürünün olgunlaşmadan kuruması gibi düzensiz tabiat olayları adeta bu yıl sonrasında başlayacak büyük kuraklığın habercisi gibidir. Sözdettiğimiz bu kuraklık döneminde

³²² "Oldur ki sene seb'a ve ısrın ve tis'a-mie tahvilinde ziyade kuraklık olup Çoruk nehrinin otuz müd tohumundan nesne hasıl olmayub...", EŞS. 1178, vrk: 23/b, belge: 2 (Mayıs-1522).

³²³ EŞS. vrk: 19/b, belge: 2 ve vrk: 23/b, belge: 2 (1522).

³²⁴ M. Akdağ, **Türk Halkının Dirlık ve Düzenlik Kavgası**, Ankara, 1975, s. 75.

³²⁵ EŞS. 1191, vrk: 19/a, belge: 3 ve vrk: 19/b, belge: 1 (Temmuz 1564).

³²⁶ M. Akdağ, **a.g.e.**, ss. 74-85.

³²⁷ "...sene seb'a ve semanın ve tis'a-miede vaki arpa ve buğday her ne ise dağda olan terekeyi **dolu** vurub ve ovada olan **san** (san, bir hastalık, bkz: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, 1983, s. 180) **olub** mahsul noksan üzere olmuştur...", EŞS. 1206, vrk: 71/b, belge: 3 (Mart 1580).

1580 ve 1581 yıllarında hemen hemen hiç yağmur yağmadığı anlaşılıyor³²⁸. Doğal olarak her türlü ürünün yetişmesi için gerekli su ihtiyacının giderilememesi sonucu mahsul oluşmamış görünüyor. Bu durum, kuraklık nedeniyle ürün hasıl olmamasına ve iktisadi hayatın akışında kesintilere sebep olmuştur. Bunun en açık göstergeleri, normal iklim koşulları gözönünde tutularak yapılan bazı **mukataa** sözleşmelerinde somutlaşıyor. İşletmeciler sözleşme yaparken tahminen bekledikleri ürünün hasıl olmaması üzerine, satacak mal bulamadıklarından ve zarar ettiklerinden acı acı yakınıyorlar³²⁹. Gerek tarla gerekse bahçe bitkilerinden "*nesne hasıl olmadığı*"ndan³³⁰ söz edildiği dikkate alınırsa kuraklığın nasıl bir kıtlığa yol açtığı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Kuraklık tımar reayasının ellerindeki toprağı da ekip-biçmesini engellemiş olmalıdır. Bu konu ile ilgili olarak reyanın, ettikleri tarlaların "*dokuz yüz seksen sekiz (1580-81) senesinde ziraata ve hırasete kabil*" olmadığını belirten ifadeleriyle karşılaşmak da mümkündür³³¹. Kuraklık ve kıtlık, köylü toplumlarının tüm dengelerini bozan ve belirleyici faktörler olarak tarihin oluşumunda etkili yapıcılardır³³². Rollerini

³²⁸ "... sene 988 ve 989 senelerinde yağmur yağmayup yıl kurak olmağla incir ve üzüm ve sayir meyve ekall-i kalil olmağa...", EŞS. 1210, vrk: 10/a, belge: 4 (1582).

³²⁹ Gümrük amillerinin şikayetleri; ürün yokluğundan dolayı "... gemiler iskeleye az gelüb ve gelen gemiye yük bulunmadığı ecilden cüz'i gümrük hasıl olub (...) zarar müterettib olmuştur...", EŞS. 1210, vrk: 10/a, belge: 4 (1582). Aynı konudan vakıf amilleri de şikayetçidir: "*Oldur ki Sultan Murad han aleyhü'r-rahme ve' l-gufran imareti evkafından Edremid ve Kemer kazalarında vaki' vakıfların iltizam idüb kaht-ı baran olmak ile külli zarar idüb Memed Çelebi'nin afet-i semavisin Kemer kadısı arz edüb...*", EŞS. 1212, vrk: 52/a, 1211, vrk: 39/a, belge: 1 ve 2 (1583).

³³⁰ "... Sultan Murad han tabe serahu evkafından Edremid ve Kemer kazalarında vaki evkafı mahsulüne sene dokuz yüz seksen sekiz tarihinde evahir-i Mart ibtidasından üç yıla amil ve mültezim olan Mehmed'in üç senede çeltük ve aşar ve eşcar ve gayri mahsulatdan kaht-ı baran olmak ile zarar ve ziyan ve afet-i semavi olduğu mukaddema Kemer kadısı arz edüb...", EŞS. 1212, vrk: 51/b, belge: 5 (1583) ve **Bur. Şer. Sic.** A. 129, vrk: 129/a, belge: 1 (1583).

³³¹ EŞS. 1208, vrk. 7/a, belge: 2 (1582).

³³² Bu konuda zengin bir literatür bulunmaktadır. Konuyu anlama açısından belirteceğimiz örnekler ve bunların bibliografyaları yararlı olacaktır: R.E. Seavoy, **Famine in Peasant Societies**, New York, 1986; D. Arnold, **Famine, Social Crisis and Historical Change**, New York, 1988. Ayrıca bu konuda ünlü bir dergi özel sayı yayınlamıştır ve çok önemlidir: "Hungar and History: The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society", **The Journal of Interdisciplinary History**, XIV/2 (Autumn, 1983), ss. 199-529.

Akdeniz havzasında kusursuzca oynamaktadırlar³³³. XVI. yüzyılın ikinci yarısında "bütün Akdeniz" kuraklık ve kıtlığın etkisi altındadır³³⁴.

XVI. yüzyılın iklimi hakkında değinmeden geçemeyeceğimiz bir tartışma, konu açısından çok önemlidir. Bu tartışma Akdeniz bölgesinde hissedilir bir ölçüde genel bir soğuma olayı konusunda sürdürülmektedir. Tarihçilerin "küçük buzul çağı"³³⁵ dedikleri iklimdeki bu nitelik değişiminin yaklaşık yüzyıl sürdüğü tartışmanın bir başka boyutudur. Varlığı kabul edilen ve nasıl gerçekleştiği, sonuçlarının neler olduğu konusunda araştırmaların devam ettiği "küçük buzul çağı"nın Edremit'te hissedilip, hissedilmediği özel araştırmaları gerektiren bir konudur. Fakat 1580'li yıllardan itibaren iklimin ritminde farklılaşmalar olduğunu ileri sürmek de mümkündür.

³³³ F. Braudel, **Akdeniz**, C. I, ss. 152/157.

³³⁴ **a.g.e.**, s. 157.

³³⁵ G. Parker, **Europe in Crisis, 1598-1648**, Glasgow, 1979. Özellikle ss. 17-28. J.A. Eddy, "The 'Maunder Minimum': Sunspots and Climate in the Reign of Louis XIV", **The General Crisis of the Seventeenth Century**, (ed. G. Parker-L.M. Smith), London, 1978, ss. 226-268. W.J. Griswold, **The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611**, Berlin, 1983, s. 238-239. E.R. Ladurie, **Times of Feast Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000**, (Trans: Barbara Bray), New York, 1971; F. Braudel, **Akdeniz**, c. I, ss. 174-179.

II. BÖLÜM

YERLEŞME SİSTEMİ VE NÜFUS

1. Bölgenin Tarihine Kısa Bir Bakış ve Karesi Beyliği

Edremit'in M.Ö. 1440'lı yılların başlarında Burhaniye'nin batısında bulunan **Ören** (XVI. yüzyılda Karataş köyü) denilen yerde kurulduğu belirtilmektedir. Truva savaşlarından sonra harabe halinde Lydia'lıların eline geçtiği; bu dönemde kentin, Lydia kralının kardeşi Adramys tarafından yeniden inşa edildiği ve ikinci kez kuruluşunu sağlayan bu kişinin adına atıfla **Adramyttion** ismini aldığı, genel kabul gören açıklamalardandır.

M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra Edremit bölgesinde Yunan kolonileri kurulmuş; bölge yine M.Ö. V. yüzyılın sonlarında Pers'lerin ve M.Ö. 334'ten itibaren Büyük Iskender'in yönetimi altında girmiştir.

Daha sonra Bergama krallığı dönemini yaşadığı ve Bergama kralı III. Attalos'un vasiyeti gereği Roma İmparatorluğu topraklarına katıldığı anlaşılıyor. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması sırasında da, tahmin olunacağı üzere, Bizans İmparatorluğu yönetimine geçmiştir¹.

Bizans Devleti (MS. 395-1453) döneminde, Türkler tarafından kesin olarak ele geçirildiği XIII. yüzyılın sonlarına kadar, Edremit **Neocastron Teması** (Edremit-Bergama-Kırkağaç bölgesi) içinde yer almaktadır². Bu dönemde Edremit, kalabalık bir

¹ A.M. Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988⁵, s. 488; R. Stewig, **Batı Anadolu'nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler**, (Çev: Ruhi Turfan), İstanbul, 1968, s. 60-64, 120; J.M. Cook, **The Troad, an Archaeological and Topographical Study**, London, 1973, s. 361; I.H. Uzunçarşılı, **Karesi Vilayeti Tarihçesi**, İstanbul, 1925, ss. 52-56; Strabon, **Coğrafya** (Anadolu), İstanbul, 1987, s. 72, 75, 77, 102, 105, 106, 114, 116, 118, 130.

² S. Vryonis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, Los Angeles, 1971, s. 218.

nüfus barındıran³ canlı bir ticaret kentidir⁴. Bu özellikleri yanısıra aynı zamanda bir piskoposluk merkezi⁵ olması da kente ayrı bir önem kazandırmaktadır.

1071 yılındaki Malazgirt Savaşından sonra Türklerin kısa bir süre içinde Batı Anadolu sahillerine kadar ulaştığı; Bizans Devleti'nin bu istila hareketi karşısında güçlü bir direniş gösteremediği, tarihçiler tarafından genel kabul gören bir değerlendirmedir. Gerçekten de bu savaştan 5-6 yıl sonra Iznik, Selçuklu ordularınca fethedilmiş⁶; İzmir, Çaka bey tarafından alınarak Ege Denizi üzerinden, kurulan bir donanma ile, Bizans'a karşı yapılan saldırıların bir çıkış noktası haline gelmiştir⁷. Edremit de bu yıllarda Çaka bey tarafından alınarak, Türklerin eline geçmiştir⁸. Türklerin bu bölgelerdeki etkinlikleri, Selçuklu ümerası içindeki çekişmeler⁹ ve 1096 yılından itibaren haçlı ordularının¹⁰ gelmesiyle, yerleşme hareketine dönüşmemiş, istila hareketi olarak kalmıştır¹¹. Yaklaşık olarak XIII. yüzyıl sonlarına kadar uzanan sürede, bütün Batı Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi Edremit de, Türklerin saldırıları ve buna direnmeye çalışan Bizans arasındaki mücadelenin etkilerini yaşayacaktır.

³ A.g.e., s. 26, dn. 135.

⁴ A.g.e., s. 12.

⁵ R. Stewig, **Batı Anadolu'nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler**, (Çev: Ruhi Turfan), İstanbul, 1968, s. 120.

⁶ Iznik'in fethi konusunda O. Turan 1075, I. Kafesoğlu 1078 tarihlerini belirtiyorlar: O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971, s. 54; aynı yazar, "Süleyman Şah (Kutalmışoğlu)", **IA**, c. XI, s. 206; I. Kafesoğlu, "Selçuklular", **IA**, c. X, s. 379. Bu dönemde Bizans-Türk ilişkileri ve Iznik sultanlığı için bkz: A.A. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire**, c. II, Madison, 1958, ss. 375-438. G. Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara, 1981, ss. 319-324.

⁷ Çaka bey ve faaliyetleri için bkz: A.N. Kurat, **Çaka Bey**, Ankara, 1966³; Ş. Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, İstanbul, 1990, s. 113.

⁸ Çaka Bey'in Çanakkale çevresindeki fetihleri 1092 yılından sonra olduğuna ve Çaka bey 1094 yılında öldürüldüğüne göre Edremit bu yıllar arasında fethedilmiş olmalı: A.N. Kurat, **a.g.e.**, s. 44-49; I. Kafesoğlu, "Selçuklular", **IA**, c. X, s. 379.

⁹ Çaka'nın öldürülmesi ve Iznik sultanları ile Konya sultanları arasında gelişen olaylar bu olguyu örneklemektedir. Bkz: bir üstteki dipnotta belirtilen eserler ve; M.H. Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, 1944, s. 2 vd; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 73 vd.; aynı yazar, "Süleyman Şah (Kutalmışoğlu)", **IA**, c. XI, ss. 201-218.

¹⁰ Haçlı seferleri hakkında genel olarak bkz: S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev: Fikret Işıltan), c. I, Ankara, 1986, c. II-III, Ankara, 1987.

¹¹ S. Vryonis, I. Haçlı seferine (1096) kadar Marmara bölgesinin büyük ölçüde Türklerin elinde olduğunu, hatta İstanbul Boğazına kadar ilerlediklerini yazmaktadır. Bkz: **a.g.e.**, s. 146.

1096 yılındaki I. Haçlı seferinden, 1204 yılında gerçekleşen ve Bizans İmparatorluğuna son veren IV. Haçlı seferine kadar geçen yaklaşık yüz on yıllık süre içinde gerçekleşen olayların sonuçları, Edremit tarihinde bir geçiş dönemi olarak vasıflandırılabilir. 26 Haziran 1097'de İznik'i Türklerden kurtaran Haçlı ve Bizans orduları güneye doğru ilerleyerek Edremit'i de aldılar; Türkler geri çekildi¹². Edremit'in bu mücadeleler sırasında tahrip olduğu ve Bizans İmparatoru I. Alexios (1081-1118) tarafından yeniden imar edildiği belirtilmektedir¹³. Edremit daha sonra tekrar yağma, ve tahribat yaşamıştır¹⁴. Türkler ile Bizans arasındaki savaşlar ve Türk akınları Edremit bölgesinde tarım ve ticaretin tamamen durmasına; Hristiyan nüfusun tamamına yakın bir bölümünün bölgeyi terk etmesine neden olmuş görünmektedir. Güvenliğin kaybolduğu bu kaos döneminde kırsal bölgeler ile kentlerin bağlantısı kesilmiş, Edremit-Bergama ve Kırkağaç'ın kırsal alanı nüfussuzlaşmıştır¹⁵. I. Alexios'un halefleri olan II. İoannes (1118-1142) ve I. Manuel'in (1143-1180) yönetimleri döneminde Batı Anadolu'nun canlandırılması ve kentlerin Türklere karşı korunması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan özellikle I. Manuel (1143-1180) zamanında yapılanlar dikkati çekicidir. I. Manuel, Edremit ve çevresinde durmuş olan ziraati yeniden başlatmak için bölgeye Sırp'lardan, Girit'li Rumlardan ve hatta Ermeniler'den oluşan çiftçi gruplar ve askerler yerleştirdi¹⁶. Ayrıca Edremit şehri surlarla çevrildi ve bütün Bergama-Kırkağaç-Edremit bölgesi kırsal alanı savunma tesisleriyle tahkim

¹² O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 95 ve 150.

¹³ S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁴ S. Vryonis, Edremit ve çevresinin iki kere tahrip edildiğini belirtiyor. Bkz: **a.g.e.**, s. 166-167'deki tablo.

¹⁵ **A.g.e.**, s. 165. 1113 yılında Edremit Türkler tarafından ikinci kez alındı. Bu fetih hareketi sırasında yerli halkın büyük bölümünün Balkan Yarımadasına geçtiğini Türk yazarlar da belirtiyor. O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 154-155. Bölgede yerli nüfusun azalmasında Hristiyanların Türkler tarafından esir alındıktan sonra köle olarak satılmaları da etkili olmuştur: O. Turan, **a.g.e.**, s. 205-206; S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 174 vd.

¹⁶ S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 165 ve 216-217.

edildi¹⁷. Bütün bunların Bizans'a savunma kolaylığı sağladığı düşünülse bile, Türk akınlarını önleyebildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Ziraat ise, tekrar başlamış, fakat yeterli düzeye ulaşmamıştır. Tarımsal üretim yerleşiklere bile yetecek seviyede değildir. Hatta zaman zaman, her iki taraf (Bizans ve Selçuklular) da, karşı tarafın yararlanmasını önlemek için sınır bölgelerindeki mahsülü imha politikası güdüyordu. Bütün bunların sonucu, kıtlık sürekli bir hal almıştı¹⁸.

Edremit açısından bu karşılıklı mücadelenin, 1204 yılından itibaren etkilerinin hafiflediğini söyleyebiliriz. Bu tarihte olan IV. Haçlı seferinde İstanbul'un Latin'ler tarafından alınmasıyla Edremit ve çevresinin, 1261 yılına kadar yaşayacak olan İstanbul'daki Latin İmparatorluğu'nun sınırları içinde kaldığını görüyoruz¹⁹. Edremit'in doğusunda kalan ve İç Anadolu bölgesine kadar uzanan bölgede ise, İznik Rum İmparatorluğu'nun toprakları, adeta Türkler ile Edremit arasında bir tampon bölge olarak uzanıyordu²⁰. Doğal olarak bu süre içinde Türk akınları, zaman zaman Edremit'e ulaşırlar bile, daha çok Edremit bölgesini kapsamayan İznik İmparatorluğu arazisi üzerinde etkili olmuştur. Zaten belki de bu nisbi güvenli ortamın bir sonucu olarak, bazı ticari faaliyetler görülmektedir²¹. Bu gelişme nedeniyle ticari ayrıcalık için mücadele eden Venedik ve Ceneviz rekabetinin de bölge tarihi açısından önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu rekabet Edremit tarihi için dönüm noktalarından biri olan

¹⁷ Şehirler surlarla çevrilirken; kırsal bölgelerde birbirine yakın savunma tesislerinin oluşturduğu bir güvenlik şebekesi, şehirleri birbirine bağlıyordu. S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 220. Edremit çevresindeki tahkimatın inşa tarihi 1162-1174'tür; **a.g.e.**, s. 123. Bu konuda aynı eserin 165, 188 ve 216-217. sayfaları da bilgi vermektedir. Ayrıca bkz: P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, (Çev: O.Ş. Gökyay), Ankara, 1986², s. 4; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 206.

¹⁸ S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁹ G. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 401, harita: 4. Bu olay 1214'de Latinler ve Bizanslılar arasındaki anlaşmanın bir sonucuydu. Bkz: **a.g.e.**, s. 397.

²⁰ G. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 401, harita: 4.

²¹ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev: E.Z. Karal), Ankara, 1975, s. 337. XIII. yüzyıl sonlarında Cenova ticaret gemileri İstanbul'dan başka Ege ve Marmara kıyılarındaki limanlara da uğruyorlardı ki bunlar arasında Edremit de vardı. Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 29.

ve 13 Mart 1261'de Nif'de (Kemalpaşa) imzalanan²² anlaşma ile bir ölçüde çözümlenmiştir. Öyleyse 1261 tarihinin Latin İmparatorluğunun yıkılmasıyla Edremit'in tekrar Bizans egemenliğine girmesi ve önemli bir ticari sözleşme olan Nif anlaşması nedeniyle, bölge tarihinde bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

Bu anlaşma ile Ceneviz, Venedik karşısında ticari haklar açısından daha avantajlı bir konum elde ediyordu. Çünkü içlerinde Edremit'in de bulunduğu çeşitli liman kentlerinde, Ceneviz'lilere ticari koloni kurma ayrıcalığı verilmişti²³. Bu ayrıcalık gereği Ceneviz'liler Edremit'te bir mahallede oturacaklar, kiliseleri olacak ve burada yaşayan vatandaşlarının yönetimi ve adli sorunlarını çözümlene yetkisine sahip bir konsolos bulundurabileceklerdi²⁴. Çok geçmeden Venedik de 18 Haziran 1265 tarihli bir anlaşma ile Bizans'tan benzer hakları aldı²⁵. Anlaşmaya göre Venedik devleti de, Edremit'de bir ticaret kolonisi oluşturulabilecekti. Hububat dışında her türlü mal ve eşyanın hiç bir kısıtlamaya tabi olmadan ticaretinin yapılacağı; vergi muafiyeti, serbest ve gümrüksüz giriş hakkı, anlaşma gereği Venedik'lilerin ayrıcalıkları olarak belirlenmişti²⁶. Bu bilgilerin ortaya çıkarttığı bir sonuç, anlaşılacağı üzere, Edremit'in ticari açıdan önemli bir kent olduğudur. Karışık ve zor koşullar sözkonusu olsa bile, bu özelliği gereği Edremit, devletler arası ilişkilerde gündeme gelebilmektedir²⁷.

²² Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 36. W. Heyd, **a.g.e.**, s. 480. W. Heyd, anlaşma tarihini tartışmalı olarak 1261-1262 verir ve kesin olarak belirtmese de 1261 yılını daha çok benimser. Bkz: **a.g.e.**, s. 480, dn. 1449.

²³ Edremit dışındaki diğer kentler arasında İstanbul, Selanik ve Kandiye (Girit) sayılabilir. Bkz: Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 36; W. Heyd, **a.g.e.**, s. 481.

²⁴ Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 36; W. Heyd, **a.g.e.**, s. 481.

²⁵ Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 55.

²⁶ **göst. yer.**

²⁷ Ş. Turan'ın yorumuyla; "... bir liman kenti olmasının dışında Marmara bölgesine giden yolların üzerinde bulunmasından ötürü de önem taşıyan Edremit...", bkz: **a.g.e.**, s. 41.

Bu tarihlerden sonra şehrin yönetiminde ve Türklere karşı savunulmasında Ceneviz'li Zaccaria ailesinin öne çıktığını görüyoruz²⁸. Fakat 1305'den sonra Edremit'in, Türklerin yani **Karesioğlu** beyliğinin topraklarına katılmasını engelleyemediler²⁹.

XIII. yüzyılın son çeyreğine girildiği yıllardan itibaren bütün Batı Anadolu, 1243'te Köse Dağı Savaşında Moğol'lar karşısında yenilgiye uğrayan ve sözünü ettiğimiz yıllarda yıkılmak üzere olan Anadolu Selçuklu Devleti'nden bağımsız hareket eden, uç beyliklerinin kontrolü altına girmeye başlamıştı. Karesi-oğlu beyliği de bunlardan birisiydi. Yaklaşık olarak bugünkü Balıkesir ile Bergama'yı içine alan, daha sonra da Çanakkale Boğazına kadar bütün Biga Yarımadasını kapsayacak biçimde genişleyen Karesi Beyliği³⁰ bölge tarihi için olduğu kadar, Osmanlı tarihi açısından da önemlidir.

Beyliğin merkezi Balıkesir'dir³¹. 1333 yılında Balıkesir'e gelen ünlü seyyah Ibn Batuta, Balıkesir'in kalabalık bir nüfus barındırdığını, güzel çarşıları olduğunu ve henüz inşa halinde bir cuma camii bulunduğunu haber veriyor³². Bu yıllarda bölgedeki gücü ve etkisi azalmış olan Bizans, diğer beylikler gibi Karasi Beyliğinin yayılmasını da engelleyemeyecek bir durumdadır. Hareketlerini batıya yani denize doğru devam ettiren Karesi oğulları kısa süre içinde bölgeyi kontrolü altına almış görünüyor. Edremit ise 1305 veya daha sonraki yıl Karesi beyliği topraklarına katılmış olmalıdır³³. Fakat

²⁸ Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 41; W. Heyd, **a.g.e.**, s. 481. E. Zachariadou, **Trade and Crusade, Venetian Crete and Emirates of Menteşe and Aydın (1300-1415)**, Venice, 1983, s. 7-8.

²⁹ Ş. Turan, **göst. yer.**; E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. 8. Yazar, Zaccaria ailesinin 1305 yılında Edremit'te olduğunu belirtiyor. Ayrıca bkz: S. Vryonis, **a.g.e.**, s. 138.

³⁰ I. H. Uzunçarşılı, **Karesi Vilayeti Tarihçesi**, İstanbul, 1343; aynı yazar, **Anadolu Beylikleri**, Ankara, 1984³, ss. 96-103. Ahmed Tevhid, "Rum Selçuki Devleti'nin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tevaif-i Mülukden Balıkesir'de Karesi-Oğulları", **TOEM**, II (1327), s. 564; Necib Asım-M. Arif, **Osmanlı Tarihi**, c. I, İstanbul, 1935, s. 496; H. Edhem, **Düvel-i İslamiye**, İstanbul, 1926, s. 274.

³¹ Bir üst dipnotta gösterilen yerler.

³² Muhammed et-Tanci, **Seyahatname-i Ibn Batuta**, (Terc: Mehmed Şerif Paşa), İstanbul, 1335, s. 339.

³³ Edremit'i Türkler'e karşı koruyan Cenevizli Zaccaria ailesinin kentte bulunduğu dair en son tarih 1305 yılıdır. E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. 8. P. Wittek, **a.g.e.**, s. 20.

daha önce Türklerin Edremit yakınlarına kadar ilerlediği, hatta Marmara Denizi kıyısında bulunan Erdek'te, Bizans'ın savunması için İspanya'dan gelmiş olan, yaklaşık on bin kişilik bir Katalan ordusunu 1303 yılında yenerek durdurduğu bilinmektedir³⁴. Zaten bu tarihten sonra yirmi binlere ulaşmış kara ordusu³⁵ ve önemli bir deniz gücüyle adalara ve Rumeli tarafına akınlar yapan³⁶ Karesi Oğulları, bölgedeki tek hakim güç olmuşlardır. Kısa sürede denizcilik konusuna adapte oldukları anlaşılan Karesi Oğulları Ege adalarına ve Çanakkale Boğazı'nın karşı sahillerindeki Bizans topraklarına sürekli akınlar düzenlemekten geri durmuyorlardı³⁷. Edremit bu akınların başlangıç noktası olan önemli bir üss konumu kazanmıştı. 1330'lu yılların başında Karesi sülalesinden Yahşi Bey Bergama'da oturuyor³⁸ ve bu akınları yönlendiren komutan olarak öne çıkıyordu. Gerek Karesioğlu Beyliği'nin, gerekse daha güneyde bulunan Aydınoğlu ve Menteşe beyliklerinin Ege Denizi'ndeki bu tür faaliyetlerinden zarar gören Bizans-Venedik-Ceneviz ve hatta Kıbrıs yöneticilerinin, karşı saldırı için birleşik bir ordu oluşturma gayretleri ortaya çıkmakta gecikmedi. Papanın önderliğinde gerçekleşen ve Fransa'nın da birkaç gemi ile katıldığı birleşik bir Haçlı donanması oluşturuldu³⁹. Bu donanmanın hareketi 1334 yılında başladı. Bu hareketin başladığı sıralarda Teselya

³⁴ M. Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", **Türkiye Tarihi, c. II; Osmanlı Devleti, 1300-1600**, (ed: Sina Akşin), İstanbul, 1988, s. 27-28; I. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 97. Yazar olayın tarihini 1304 olarak veriyor.

³⁵ Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 317.

³⁶ E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. 32'de Karesi-oğlu Yahşi Bey'in 1334'te yüz gemilik bir donanması olduğunu belirtiyor. Gemilerin büyüklük ve niteliği ne olursa olsun, sayı önemlidir. Yazar bu donanmada üç bin askerin bulunduğunu da yine aynı yerde belirtiyor. Karesi oğullarının deniz faaliyetleri için ayrıca bkz: Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 342.

³⁷ A. Tevhid, **a.g.m.**, s. 566; N. Asım-M. Arif, **a.g.e.**, s. 497; H. Edhem, **a.g.e.**, s. 274; I. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 98; aynı yazar, "Karesi-oğulları", **IA**, c. VI, ss. 331-335; M. Halil, **Düstürname-i Enveri, Medhal**, İstanbul, 1930, s. 33; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 342.

³⁸ Bir üst dipnotta belirtilen eserler ve; **Seyahatname-i Ibn Batuta**, s. 338; E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. 33. Yazar, Edremit Körfezi ve çevresinin Karesi Beyliği ile Bergama emiri Yahşi'nin canlı bir bölgesi olduğunu vurguluyor.

³⁹ M. Halil, **Medhal**, s. 33; E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. , s. 29-31; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 163-164. P. Lemerle, **L'emirat d'Aydın, Byzance et L'occident. Resherches sur "La geste d'Umur Pacha"**, Paris, 1957, s. 95 vd. K.M. Setton, **The Papacy and the Levant (1204-1571), c. I; The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Philadelphia, 1976, s. 182 vd.

çevresinde Bizans topraklarına çıkarma yapan Karesioğlu Yahşi Bey ve donanması, karadan Bizans kuvvetleri, denizden de, sözünü ettiğimiz Haçlı gemileri tarafından sıkıştırıldı⁴⁰. Bu mukavemet karşısında geri çekilen Karesi donanması ile haçlılar arasında Edremit körfezi'nde meydana gelen savaş, karada da devam etti. Karesi donanması ve ordusu yenilgiye uğradı; gemileri tahrip edildi ve donanmadaki askerlerin de büyük bölümü öldürüldü⁴¹. Türk tarihçileri bu savaştan sonra Yahşi Bey hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmadığını söylüyorlar⁴². Bunun nedeni bellidir; haçlılar tarafından büyük bölümü yok edilen Karesi ordusuyla birlikte Yahşi Bey de öldürülmüştü⁴³. Edremit zaferinden sonra haçlı donanması güneye doğru ilerleyerek İzmir'i de kuşatmış, fakat alamamıştır⁴⁴. 1334 yılındaki bu olaydan sonra Yahşi Bey'in kardeşleri Demirhan ile Dursun Bey arasında bir iktidar mücadelesi başlamış ve bu çatışmaya Karesi Beyliği'nin kuzey ve kuzey-doğudan komşusu olan Osmanlı Beyliği müdahale etmiştir. Karesi arazisini ilhak etmek için Osmanlı Beyliği tarafından bir fırsat olarak değerlendirilen⁴⁵ bu olaydan sonra, yaklaşık olarak on beş yıllık bir süreçte Karesi Beyliği ortadan kaldırılmıştır.

2- Edremit Bölgesinin Osmanlı Egemenliğine Girmesi ve Türkler Tarafından İskanı

⁴⁰ M. Halil, **Medhal**, s. 33.

⁴¹ Olayın ayrıntıları için bkz: V. Laurent, "Action de graces pour la victoire navale remportee sur les Turcs a Atramyttion au cors de l'automne 1334", **ΕΙΣ Μνημη Κ. Ι**, Athens, 1960, ss. 25-41. P. Lemerle, **a.g.e.**, s. 95-100; K.M. Setton, **a.g.e.**, s. 182; M. Halil, **Medhal**, s. 33; E.A. Zachariadou, **a.g.e.**, ss. 31-33; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 164; M. Halil, **Medhal**, s. 60, dn. 1.

⁴² Örn; I. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 99.

⁴³ V. Laurent, **a.g.m.**, s. 35 vd. P. Lemerle, **a.g.e.**, ss. 95-100; E. Zachariadou, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁴ Enveri, **Düstürname-i Enveri**, (neşr. M. Halil), İstanbul, 1928, s. 35; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 164.

⁴⁵ H. Inalcık, **The Ottoman Empire**, s. 9.

Karesi beyliği toprakları ile birlikte Edremit ve çevresinin de Osmanlı beyliğinin yönetimi altına girdiğini, erken dönem Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgilere dayanarak belirtmek mümkündür. Aslında erken dönem Osmanlı kroniklerinin bu olaya ilişkin olarak verdiği malumat, küçük farklılıklarla bu kaynakların hepsinde tekrarlanan ve aynı içeriğe sahip olan bir rivayetten başka bir şey değildir. Kabaca özetleyecek olursak bu rivayet, Osmanlı kroniklerinin hiç söz etmediği ve Karesi sülalesinin önemli bir şahsiyeti olan Yahşi Bey'in, yukarıda belirttiğimiz gibi haçlı donanmasına karşı yaptığı savaşta öldürülmesinden sonra başlamaktadır. Yahşi Bey'in kardeşleri arasındaki çekişmede, Karesi halkı ve ümerasının Osmanlılara başvurarak Demirhan'ın yönetiminden şikayetçi olmaları üzerine Karesi arazisine giren Orhan Bey'in bu hareketi sonucu Demirhan Balıkesir'den Bergama'ya gider ve kalede savunmaya çekilir. Bu mücadele sırasında Orhan Bey tarafından desteklenen Dursun Bey ölür ve kroniklere göre Orhan Bey bütün Karesi ilini fetheder; Demirhan Beyi esir alır ve iki yıl yaşayıp sonra vebadan öleceği Bursa'ya gönderir. Karesi'yi sancak statüsünde yapılandırıp, oğlu Süleyman Şah'a tımar olarak verir. Bu olayın tarihi, yine aynı kaynaklarda, H. 737/M. 1336-37 olarak gösterilmektedir⁴⁶. Bu rivayet gerek geç dönem kronik yazarları⁴⁷ tarafından, gerekse XX. yüzyıl başlarında yapılan araştırmalarda da⁴⁸, hemen hemen aynen nakledilmektedir.

⁴⁶ Aşıkpaşa-zade, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Neşr: Ali bey), İstanbul, 1332, s. 44-45. F. Giese (ed.), **Tevarih-i Al-i Osman (Anonim)**, (Çev: N. Azamat), İstanbul, 1992, s. 17; Y. Yücel-H. E.Cengiz, "Ruhi Tarihi-Oxford Nüshası", **Belgeler**, XIV/18 (1989-92), s. 383. Neşri, **Kitab-ı Cihannüma**, c. I, (Yay: F.RN. Unat-M.A. Köymen), Ankara, 1949, ss. 164-167. Lütfü Paşa, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Yay: Ali bey), İstanbul, 1341, s. 38-39.

⁴⁷ Örnekler için bak: Hoca Saadettin, **Tac'üt-tevarih**, c. I, İstanbul, 1279, ss. 47-51. Müneccimbaşı, **Sahaif'ül-ahbar**, c. II, İstanbul, 1285, s. 287.

⁴⁸ Yazılış tarihi daha erken olsa bile, ünlü Hammer tarihi de bu gruba dahil edilebilir. J. von Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, c. I, (Ter. Mehmed Ata), İstanbul, 1329, ss. 158-160. Kastedilen araştırmalar için bkz: H.A. Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, (Ter. R. Hulusi), İstanbul, 1928, s. 50-51. A. Tevhid, **a.g.m.**, s. 567-568. N. Asım-M. Arif, **a.g.e.**, s. 497-98. H. Edhem, **a.g.e.**, s. 274-275.

Karesi ili'nin Osmanlı Beyliği'ne sözkonusu rivayette belirtildiği şekilde katıldığı olgusu, günümüzde pek kabul görmemektedir. Bu olay Karesi topraklarının Osmanlı Beyliği'ne katılması sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilmekte ve yaklaşık on beş yıl gibi bir süre içinde Osmanlılar tarafından aşamalı olarak ele geçirildiği düşüncesi ağırlık kazanmış bulunmaktadır. M. Halil Yinanç'ın titiz araştırmaları sonunda ortaya çıkan ve daha sonra çeşitli tarihçiler tarafından da paylaşılan bu görüş, aynı zamanda bu ilhakin klasik bir fetih olmadığı; adeta Karesi ümerası ve halkının rızasıyla gerçekleşen bir birleşme olduğu izlenimini de verebilecek bir olay olduğu hissini uyandıracak niteliktedir⁴⁹. Çünkü, Karesi sülalesi mensuplarının 1350 yıllarına kadar bölge yönetiminde fiilen söz sahibi ve aynı zamanda Osmanlı Beyliği yöneticileri ile yardımlaşma içinde oldukları da bilinmektedir⁵⁰. Yine bu dönemde Karesi Beyliği ümerasından bazılarının Osmanlı hizmetinde bulunmaları da söz konusudur. Bütün bunlar dikkate alındığında, kısa bir süre için bile olsa, Osmanlılar daha belirleyici olmak üzere, iki beyliğin birlikte hareket ettikleri ve bu süre içinde zaten aynı etnik köken ve kültürden olan beylik halklarının kaynaşp⁵¹, birleştikleri düşünülebilir.

Karesi Beyliği'nin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin, bundan sonra oluşan tarihsel süreç gözönüne alındığında, sonuçları açısından büyük önem taşıyan bir olay olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Osmanlılar bu olayla hem hükümrانlık alanını genişletmişler, hem de Karesi ordularının da katılmasıyla önemli bir silahlı güç

⁴⁹ M. Halil, **Medhal**, s. 60, dn. 8. I. H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. I, İstanbul, 1971, s. 21-22. F. Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul, 1981, s. 173; S. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c. I, (Çev: M. Harmancı), İstanbul, 1982, s. 37. E. Werner, **Büyük Bir Devletin Doğuşu**, c. I, (Çev: O. Esen-Y.Öner), İstanbul, 1986, s. 169-170. M. Kunt, "Siyasal Tarih (1330-1600)", **Türkiye Tarihi c. II; Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Ed: S. Akşin), İstanbul, 1988, ss. 37-39.

⁵⁰ 1345 yılında Karesi Beyliği'nin idaresi, aynı sülaleden Süleyman bey'in elindedir. Hatta Süleyman bey ve Osmanlı beyi Orhan, ayrı ayrı yaptıkları anlaşmalarla Bizans'a yardım etmektedirler. M. Halil, **Medhal**, s. 85. E. Werner, **a.g.e.**, s. 169-170.

⁵¹ M. Kunt, **a.g.e.**, s. 38-39.

oluşturma imkanına sahip kavuşmuşlardır⁵². Osmanlı Beyliği'nin büyük bir devlet olmasını hazırlayan Rumeli fetihleri için vazgeçilmez derecede önemli olan deniz kuvvetlerine ve denizcilik bilgisine, Karesi Beyliği'nin bu alandaki birikim ve tecrübelerinden istifade ederek ulaşmış olmaları, bu askeri gelişmenin en önemli yanlarından birisini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli fetihlerinden sonra hızla büyüdüğü⁵³ ve bu bölgelere ulaşmak için en uygun yer olan Çanakkale Boğazı ile çevresine, Karesi arazisini yönetimleri altına aldıktan sonra ulaşmaları gerçeği gözönüne alındığında, olayın ne denli önemli olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır. Rumeli'ye geçiş olayı iskan ve yerleşme açısından da, ayrı bir öneme sahiptir. Bu bölgede Osmanlılar tarafından fethedilen yerlere Anadolu'dan, özellikle Karesi'den, Türk nüfus aktarılarak yeni alınan yerlerde nüfus dengesinin Türkler lehine değişmesi sağlanmıştır⁵⁴. Karesi ve Edremit çevresindeki Türkmenler, aktarılan bu nüfus içinde önemli yer tutuyordu: "... *Karesi vilayetinden ev gelür oldu her gelen yurd tutub gazaya meşgul oldu*"⁵⁵, "*Karesi vilayetinde göçer arab olurdu göçer evlerle gelmişlerdi anda olurlardı anları Orhan gazi sürüb Rumeli'ne geçürdü...*"⁵⁶ Belirttiğimiz bu nüfus aktarımı olayı ya da Osmanlı'nın deyimi ile "*sürgün ve şenletme*", Osmanlı Devleti'nin daha sonraki yüzyıllar boyunca uyguladığı, askeri fetihler ardından düzenli olarak yapılan ve fetih hareketini yerleşmeye dönüştüren kolonizasyon⁵⁷ politikasının bilinen ilk örneği olması açısından da önemlidir.

⁵² Karesi beyliğinin yirmi binden fazla bir sayıya ulaşan orduları olduğu hakkında bkz: Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 317.

⁵³ F. Köprülü bu olayı, Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde en önemli paya sahip faktörler arasında değerlendirir. Bkz: **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, s. 175-176.

⁵⁴ Aşıkpaşa-zade, **a.g.e.**, s. 49-50. Neşri, **a.g.e.**, s. 180-181.

⁵⁵ Aşıkpaşa-zade, **a.g.e.**, s. 50.

⁵⁶ Neşri, **a.g.e.**, s. 181. Bu olay hakkında ayrıca bkz: M. Tayyib Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul, 1957, s. 14.

⁵⁷ Sürgün yoluyla nüfus aktarımı için bkz: Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Iskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **IFM**, XIII/1-4 (1951-52), ss. 56-78 ve **IFM** XV/1-4 (1953-54), ss. 209-237. Fetih ve sürgün politikası için ayrıca bkz: H. Inalcık, "Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamica**, II (1954), ss. 103-129. Özellikle s. 122 ve devamı. Bu yöntemin uygulanması fetihlerden sonra İstanbul için de söz konusu olmuştur. Bkz. H. Inalcık, "The Policy of

Anlattığımız olayların öncesinde Karesi bölgesi ve Edremit çevresinin Türkler tarafından nasıl iskan edildiği ve yerleşmeye açıldığı konusu üzerinde durmak gerekli görünmektedir. Yukarıda belirtilen ve Rumeli'ne aktarılan nüfus Karesi bölgesine hangi şekilde gelmiş ve bu bölge kısa bir sürede Türklerin yoğun olarak barındığı bir çevre konumunu nasıl kazanmıştır? Belirttiğimiz gibi 1290'lı yıllardan başlayarak bu bölgeleri Bizans'tan fetih yoluyla alan Karesi ailesi köken itibariyle, konu üzerine yapılan araştırmalarda belirtildiğine göre, ünlü bir Türkmen beyliği olduğu ve Sivas'ta hükümet ettiğini bildiğimiz **Danişmendli**⁵⁸ sülalesine mensup bulunuyordu⁵⁹. Danişmendli Devleti'ne, Anadolu Selçukluları tarafından 1178 yılında son verilince⁶⁰ Danişmendli Türkmenleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştır⁶¹. İşte bu yıllarda Karesi oğlu ailesi de, büyük bir ihtimalle, Bizans-Selçuklu sınırına yani **uç** bölgesine, Bizans'a karşı girişilen mücadelede yer almak üzere yerleştirilmişti⁶². XIII. yüzyılın sonlarında bir beylik halinde ortaya çıkmazdan önce ise, Germiyan (Kütahya ve çevresi) beylerinin emrinde Bizans'a karşı sürdürülen **gaza** hareketi içinde yer alıyorlardı⁶³. Karesi ailesinin kökeni hakkında verdiğimiz bu bilgi, bölgenin iskanı açısından önem taşımaktadır. Çünkü Bizans'a karşı bu Türkmen beylerinin ve kitlelerinin yürüttükleri **gaza** hareketi, yerleşik hayata geçmiş olan nüfus gruplarından daha ziyade konar-göçer kitleleri

Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", **Dumbarton Oaks Papers**, 23/24 (1969-70), ss. 231-249.

⁵⁸ M.H. Yinanç, "Danişmendliler", **IA**, c. III, s. 468-479.

⁵⁹ Karesi Beyliğinin Osmanlılar tarafından fethini takip eden yıllarda Karesi ailesinin bazı fertlerinin Sivas tarafına geri döndüğü, Tokat'da bulunan mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Bkz: I. H. Uzunçarşılı, **Kitabeler I**, İstanbul, 1927, s. 43. I. Artuk, "Karesi-Oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke", **IÜTD**, 33 (1980-81), ss. 284-286. B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", **SAD**, II (1970), ss. 75-109. P. Wittek, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁰ I. Kafesoğlu, "Selçuklular", **IA**, c. X, s. 381. Danişmendli Devleti ve bunlar ile Anadolu Selçukluları arasındaki mücadelenin ayrıntıları için bkz: O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 112-190 ve 197-210.

⁶¹ M.H. Yinanç, "Danişmendliler", s. 476.

⁶² M.F. Köprülü, **a.g.e.**, s. 94 ve ss. 130-144. O. Turan, **a.g.e.**, s. 213 vd.

⁶³ Ibn-i Kemal, **Tevarih-i Al-i Osman: I. Defter**, (Yay. Ş. Turan), Ankara, 1970, s. 137. Yazar Karesi Beyin Anadolu Selçuklu sultanının nökerlerinden olduğunu belirtiyor. Ayrıca bkz: M.F. Köprülü, **a.g.e.**, s. 81. P. Wittek, **a.g.e.**, s. 20.

ilgilendiriyordu. Danişmendli Beyliği ile mensupları gaza geleneğine bağlı kalmışlar ve biricik görevlerinin fetihleri sürdürmek olduğuna inandıklarından da, bu kültür ve siyaset geleneğine her zaman sahip çıkmışlardı⁶⁴. Bu Türkmenler tarafından Bizans'tan alınan topraklara, tarikatların ve dervişlerin önderliğinde, genellikle **heterodox** kitleler yerleşiyorlardı⁶⁵. Karesi oğullarının fethettikleri bölgeler için de bu olgu geçerlidir. Bu dönemde "*iki bin ile on bin ev halkı*" arasında değişik sayılarla ifade edilen ve yine **heterodox** olan Sarı Saltuk Türkmenlerinin, Karesi bölgesine yerleştiği iddiaları sözkonusudur⁶⁶. Aslında tarikat ve dervişlerin fethedilen bölgelerde kurdukları tekke ve zaviyelerin etrafından köylerin kurulduğu; buralara yerleşilerek tarım yapıldığı ve daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin de iskan politikası içinde bu yöntemi sürekli olarak kullandığı bilinmektedir⁶⁷.

Edremit bölgesinde de bu olayın yaşandığı ve kolonizatör Türkmen dervişlerinin iskana öncülük ettikleri anlaşılmaktadır. Tarihleri geç olmakla birlikte bazı kayıtlarda rastladığımız çeşitli dergah ve tekkelere mensup dervişlerin, bu kolonizasyon hareketinin izlerini XVI. yüzyıla taşıyan örnekler olduğunu iddia etmek bir zorlama olmasa gerektir. **Doğan baba** zaviyesine ait vakıflar ve buna mensup dervişler⁶⁸; **Çanlı baba** dergahı ve dervişleri⁶⁹ belirttiğimiz kolonizasyonun XVI. yüzyıla intikal eden

⁶⁴ P. Wittek, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev: F. Berktaş), İstanbul, 1985, s. 33.

⁶⁵ M.F. Köprülü, **a.g.e.**, ss. 144-160. A.Y. Ocak, **Babailer İsyanı**, İstanbul, 1980, s. 172.

⁶⁶ Z.V. Togan, **a.g.e.**, s. 270. M.F. Köprülü, **a.g.e.**, s. 73; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 581, dn. 47.

⁶⁷ Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Iskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I; İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, II (1942), ss. 279-386.

⁶⁸ **BOA.TT.** 166, s. 273. "*Cemaat-ı dervişan-ı Doğan baba; neferen 20.*" Edremit'e bağlı Paşa köy veya Paşa Sultan adlı köyde bulunan Doğan baba zaviyesinin gelirleri Karesi oğlu Davud bey tarafından vakf edilmiştir: "*karye-i Paşa köy Karesi oğlu Davud beyden Doğan Paşa zaviyesine vakıfdur; hasıl 2229...*", **TKGMA.KK.** 568, vrk: 105/b-106/a. Ayrıca bkz: **EŞS.** 1213, vrk 3/a, belge: 2 (1592). **EŞS.** 1210, vrk. 3/b (1591).

⁶⁹ Çanlı baba dergahı Edremit'in kuzey-batısında bulunuyormuş. Edremit'lilerin bildirdiğine göre yıkılmış olan dergahın bulunduğu bölge, günümüzde mesire yeri olarak kullanılıyor. Çanlı baba dervişlerine ait bir tereke için bkz: "*muhallefat'ül-merhum Işık Ali el-müteveffa fi tekke-i Çanlı baba...*", **EŞS.** 1185, vrk: 86/b, belge: 2 (Kasım 1536).

hatıraları olmalıdır. Edremit kazasında rastladığımız ve dervişler tarafından kurulup yerleşmeye açılan köyler de⁷⁰ bu iskan sürecinin izlerinden sayılabilir. Aynı işleve hizmet eden başka dervişleri görmek de mümkündür⁷¹. Sonuçta Türkler ve Bizans arasındaki mücadeleler sırasında büyük nüfus kaybına uğrayan ve Hristiyan nüfusu çok azalmış olan Edremit çevresi, Türk fethini takip eden yıllarda, kısa denilebilecek bir zaman diliminde, kitleler halinde bölgeye akın eden Türkmenler tarafından istila edilmiş ve Türk nüfusun yoğunluk kazandığı bir bölge haline gelmiştir denilebilir.

Yönetim ve nüfus dengesi Türkler lehine değişen Edremit ve çevresinde Karesioğulları⁷² tarafından yapılan çeşitli hayırlar ve bunların mali kaynağını oluşturan vakıflar, bölgenin imar edilmesi ile ilgili ve yerleşmeyi destekleyici icraatlar arasında belirtilmesi gereken uygulamalardır. Bu uygulamalara örnek olarak yukarıda belirttiğimiz ve Karesioğlu Davud Bey'in Doğan baba zaviyesine yaptığı vakıflardan başka; yine Davud Bey tarafından Edremit'e bağlı Çıkrıkçı köyünde yaptırılan mektebe bu köyün gelirlerinin vakfedildiği ve tevliyetinin evladiyet üzere oğlu Osman Paşa'ya verildiğini de bilmekteyiz⁷³. Yine Karesi oğlu Yusuf Çelebi'nin ne için vakfedildiği bilinmeyen bir gelir tahsisinin bulunduğu, vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır⁷⁴. Aslında

⁷⁰ Örneğin **Akçabörklü** köyü aynı adı taşıyan bir derviş tarafından kurulmuştur: **EŞS.** 1191, vrk: 10/b-11/a (1614-15). Bu köy için bkz: **BOA.TT.** 166, s. 274.

⁷¹ "... *Kaza-yı Edremid'de ... Şeyhler deresinde Musa baba çiftliği dimekle maruf çiftliği ferman-ı hümayun ile teftiş eyledükde evkaf defteri suretinde nazar olundu mezkur çiftlik Musa baba evladına ve nesline vakfiyyet üzere mukarrer bulunub...*", **EŞS.** 1177, vrk: 37/a, belge: 2 (Ekim 1515). "... *merhum Hasan dede bin Abdal Barak...*", **EŞS.** 1206, vrk: 79/a, belge 1 (1580).

⁷² Sözünü ettiğimiz vakıfların kurucusu olan Karesi ailesi mensupları, Karesioğlu beyliği döneminde yaşadığı tespit edilenler arasında bulunmuyor. Bunlar büyük bir ihtimalle beyliğin Osmanlı'lar tarafından ilhakından sonra Osmanlı hizmetine girenler olmalıdır. Aile seçeresi hakkında bkz: I.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 103. Aynı yazar, "Karesi-oğulları", **IA**, c. VI, s. 334. I. Artuk, **a.g.m.**, s. 289.

⁷³ Konu ile ilgili bir ferman için bkz: **EŞS.** 1213, vrk: 52/a, belge: 1 (1590-91). Bu vakıf tahrir defterlerinde de mukayyedir: **BOA.TT.** 166, s. 277. "... *karye-i Çıkrıkçı tabi'-i Edremid Karesi-oğlu Davud beg'den vakıf, hasıl 3500...*". **TKGMA.KK.** 568, vrk: 100/b. "... *karye-i Çıkrıkçı Karesi oğlu Davud beg oğlu Osman paşa'ya vakf-ı evlad imiş... defter-i atıkde masturdur tabi-i Edremid, neferen 14, hasıl 3500*".

⁷⁴ **BOA.TT.** 166, s. 277. "*vakf-ı Karesi-oğlu Yusuf çelebi tabi-i Edremit, çiftlik 1, bağ 1; hasıl 500*". **TKGMA.KK.** 568, vrk: 104/a. "*Vakf-ı Yusuf çelebi bin Karesi*". Kayıtlarda Yusuf çelebi'nin Karesi

Karesioğlu ailesine ait vakıflara, Karesi sancağının diğer kazalarında da rastlamak m¼mk¼nd¼r. Iskan ve yerleşme hareketini destekleyen vakıf geleneğinin erken dönemlere kadar uzandığını kanıtlayan bir tespiti yansıtması nedeniyle, oluşturduğumuz bir tabloyu buraya almayı uygun gör¼yoruz⁷⁵.

TABLO: II
Karesi-Oğullarına Ait Vakıflar

Vakfedenin Adı	Vakfedilen Cihet	Bulunduğu Kaza	Gelir Miktarı (akçe)	
			1530	1573
Karesi Bey	Bir şeyhin evladına	Bigadiç	130	130
Karesi oğlu Davud Bey	Çıkırıkçı köyünde bir mektebin ihtiyaçlarına	Edremit	3500	3500
Karesi oğlu Davud Bey	Doğan Paşa zaviyesine	Edremit	2229	2229
Yusuf Çelebi bin Karesi	belirsiz ?	Edremit	500	500
Asl-ı Karesi	Mesud fakih'e ve çocuklarına	Manyas	3013	3013
Karesioğlu ?	Bir şeyhe ve çocuklarına ?	Sındırgı	360	360
Karesioğlu İmir Bey	S¼lemiř Bey zaviyesine	Balıkesir	7328	7328
Karesioğlu İbrahim Bey	Hundi hatun ruhuna kur'an okunması için	Balıkesir	550	550
Karesi oğlu İbrahim Bey	Şeyh Hasan zaviyesine	Manyas	belli değil	
Karesi oğlu Ağulu Paşa	Eskire köy¼ imamı ve kendi evladına	Bigadiç	2161	2161
Karesi oğlu Kılağuz Bey	Kutulmuş Hacib'in çocuklarına	Sındırgı	3333	3333
Karesi oğlu Kılağuz Bey	Firuz Paşa'nın çocuklarına	Sındırgı	370	370

Tahmin edileceği üzere Karesi bölgesi ve Edremit çevresi Osmanlı Devleti yönetimine geçtikten sonra da, benzer uygulamalar ile iskan politikası sürdür¼lm¼řtür.

bey'in oğlu olarak gösterilmesi, iskanın Karesi beyliğinin ilk devirlerinden itibaren organize bir şekilde gerçekteştiğine kanıt gösterilebilir.

⁷⁵ Tablo, **BOA.TT.** 166 ve **TKGMA.KK.** 568 numaralı defterlerden elde ettiğimiz verilerden oluşturulmuştur. Tablonun "Gelir Miktarı" bölümünde gösterilen 1530 tarihi **BOA.TT.** 166'ya 1573 tarihi ise, **TKGMA.KK.** 568 numaralı defterlerin tarihlerine işaret etmektedir.

Hatta bazı tarihçiler Aşıkpaşa-zade tarihinde⁷⁶ bulunan ve Karesi Beyliği arazisinin Orhan Gazi tarafından oğlu Süleyman Paşa'ya tımar olarak verildiği şeklindeki kayıta dayanarak, ilk tahririn Orhan Gazi (1324-1361) zamanında yapıldığı düşüncesine sahiptirler⁷⁷. Kesin olmamakla birlikte, en azından tahrire benzer ve tahriri gerekli kılan uygulamaların; ümeraya toprak dağıtımı, çeşitli vakıfların yapılması gibi bazı işlemlerin bu dönemden itibaren varolabileceği düşünülebilir. Karesi Sancağı Osmanlı Devleti'nin ilk şehzade sancağıdır⁷⁸. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman'dan başka, I. Murad'ın (1361-1389) oğlu Yakup da bu sancağa çıkarılan diğer bir şehzadedir⁷⁹. Şehzade Yakup I. Kosova (1389) Savaşına Karesi sancak beyi olarak katılmıştı⁸⁰.

Bütün bu gelişmeler sonucunda, Karesi Sancağı ile birlikte Edremit Kazası da Osmanlı taşra teşkilatı içindeki yerini almıştır.

3- Yerleşme Sistemi ve Sistemin Merkezlerinin Nüfusları

Edremit kazasının kapladığı alanda yer alan köyler ile kazanın idari merkezi olan Edremit kasabasının birlikte oluşturdukları yerleşme ağının özelliklerinin belirlenmesi ve bu özelliklerin bir arada değerlendirilmesi, çeşitli açılardan yararlı olacaktır. Bu değerlendirme herşeyden önce, aynı idari birim içinde yer alan köyler ile Edremit'in karşılıklı ve zorunlu bir bağlantıyı, sürekli olarak yaşadıklarını gösterebilecektir. İdari merkezin işlevlerinin; hem kendi iç yapısı açısından belirleyiciliği hem de bu işlevleri gereği, sunmuş olduğu hizmetlerden yararlanan köyler için önemi sergilenebilecektir. Yerleşmelerin aralarındaki ilişkilerin ve bağımlılıkların sistematize

⁷⁶ Aşıkpaşa-zade, **Tevarin-i Al-i Osman**, s. 45. "... oğlu Süleyman paşa'yı okudu. Karesi vilayetinde ana tımar verdi...".

⁷⁷ H. Inalcık, "Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamica**, II (1954), s. 109-110.

⁷⁸ I.H. Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", **Beleten**, XXXIX/156 (Ekim 1975), s. 667.

⁷⁹ **A.g.m.**, s. 667-668.

⁸⁰ Ş. Başstav, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1989, s. 79.

edilmesi, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde kaza biriminin daha yakından gözlenmesi için de faydalı olabilecektir.

Belli bir coğrafi bölge üzerinde bulunan bir yerleşme grubunun iç ilişkileri ve bağlantıları aracılığıyla bütünsel bir yapı oluşturdukları söylenebilir. Birbirinden kopuk ve bağımsız gibi görünen değişik yerleşim birimlerinin aralarında idari, ekonomik, kültürel vb. açılardan paylaştıkları ortak alanlar bulunduğu; ve bu alanlardan yararlanma mecburiyetlerinin ortaya çıkarttığı ilişkiler ağı ayrıştırılarak, bu ilişkileri oluşturan dinamikler belirlendiğinde ulaşılan sonuç, bu dinamiklerin bir sistemi olduğunu göstermektedir. Ayrıca hemen eklenmesi gereken bir özellik de, bu ilişkilerin kendini tekrarlayan bir düzen ve ahengi olduğudur. Belirtmeye çalıştığımız dinamikler aynı zamanda, insanların yerleşecekleri mekanları seçerken dikkate aldıkları doğal koşullar karşısındaki ortak tavırlarını ve seçtikleri mekanı nasıl kullandıklarını belirleyen zihni ve ameli tutumlarını da içermektedir. İnsanların ağırlıklı olarak tarımla ya da hayvancılıkla uğraşmaları, onları, yerleşecekleri yerin seçiminde bu ameliyelerini dikkate almaya zorlamaktadır. Tabii ki bunun tersi de mümkündür! Yani, insanlar yerleştikleri coğrafi mekanın olanaklarına göre bir faaliyeti de benimseyebilir. Fakat her iki durumda da ortaya çıkan kolektif bir tavır sözkonusu olmaktadır ve bu tavır, belli bir bölge içinde farklı yerlerde aynı şekilde kendisini gösteren ortak bir davranışı düzenlemektedir. Bu davranış biçimi, tahmin edileceği gibi, tercihlerde somutlaşmaktadır. Belirttiğimiz ekonomik meşgale yanısıra, yerleşim alanının korunaklı ve güvenli bir konum arzemesi, bir akarsunun yakınında bulunması, bölgedeki yol şebekesinin imkanlarından yararlanma avantajına sahip olması gibi nedenler, insanların tercihlerini belirleyen faktörler arasında öne çıkanlardır.

Bu gibi faktörler insanları benzer kaygılar ve düşüncelerle hareket etmek durumunda bıraktığı için, sonuçlar da benzer ve bir-birine uyumlu olmaktadır. Bir

yerleşim alanı bu açıdan değerlendirildiğinde bütün bölgeyi kapsayan bir ilişkiler ve paylaşımlar bağı veya bağları oluşturmak mümkün olabilmektedir. Bu bağıın yöneldiği merkez ise, çeşitli özellikleri ile çekim alanı halinde iskan bölgesinde daha ayrıcalıklı ve bu ayrıcalıklarından dolayı farklı bir yerleşme birimi olarak dikkati çekebilmektedir. Merkezlerin farklılığı, çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Bunlar; bürokratik bir örgütlenmeyi gerektiren adli-idari kurumların olması, ticari buluşmaları sağlayan bir pazarın bulunması, eğitim-öğretim kurumlarının varlığı, merkezlik ettiği yerleşme grubunu ve bölgeyi diğer bölgelere bağlayan bir konum arzemesi gibi özelliklerdir. Bölge içinde merkez ve çevresinin oluşturduğu bu birlik ve ilişkiler ağı, konu üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından **yerleşme sistemi** olarak tanımlanmaktadır⁸¹. Açıklamaya ve tanıtmaya çalıştığımız, yerleşme dağılımının sistemleştirilmesi ve yerleşim bölgesinin nasıl bir mekan organizasyonu sonunda şekillendiğini araştırma yöntemlerinin Edremit kazasını oluşturan kasaba ve köylerin yer aldığı iskan grubuna da uygulanabilmesi mümkündür.

Edremit kazasının yayıldığı coğrafi alan üzerinde yer alan köylerin dağılımına ve yol ağına dikkat edildiğinde, yerleşmelerin genel olarak aynı özellikleri arzeden bir topografya üzerinde yoğunlaştıkları görülecektir⁸². Bu yerleşim bölgesi, kazanın hakim yer şekilleri olan ova tabanı ve bu ovayı kuşatan dağların birleşme çizgisi üzerinde

⁸¹ Yerleşme sistemi hakkında yazdıklarımız, belirtilen çalışmalardan etkilenerek oluşturulmuştur. R.E. Dickinson, **City Region and Regionalism**, London, 1947; Aynı yazar, **European City: A Geographical Interpretation**, London, 1951; H. Carter, "The Urban Hierarchy and Historical Geography", **Geographical Studies**, 3 (1956), ss. 85-101; J.U. Marshall, **The Location of Service Towns: An Approach to the Analysis of Central Place Systems**, Toronto, 1969; F.S. Hudson, **A Geography of Settlements**, London, 1970; I. Tekeli, "On Institutionalized External Relations of Cities in the Ottoman Empire a Settlements Models Approach", **Etudes Balkaniques**, 2 (1972), ss. 49-72; G. Rozman, **Urban Networks in Ching China and Tokugawa Japan**, Princeton, 1973; W. Richardson, "Theory of the Distribution of City Sizes: Review and Prospects", **Regional Studies**, 7 (1973), ss. 239-251; J. Bird, **Centrality and Cities**, London, 1977; L. Erder-S. Faroqhi, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century", **JESHO**, XXIII/3, (1980), ss. 265-303; Ö. Ergenç, "Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten**, LII/203, (1988), ss. 667-683.

⁸² Bkz. Birinci bölüm, **Harita: 3**.

bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz⁸³ gibi ova ile dağların birleşme hattını oluşturan ve bu iki coğrafi unsur arasında bir geçiş alanı gibi uzanan birikinti koni ve yelpazeleri, kaza bölgesinin hem kuzey hem de güney kenarını baştan-başa kuşatmaktadır⁸⁴. Edremit bölgesinde yaşayanlar, genellikle, bu koni ve yelpazeleri yerleşme için tercih etmişlerdir⁸⁵. Bu yerler hem dağ yamaçlarından hem de ovanın verimli topraklarından dengeli bir şekilde yararlanma imkanını, köylerin sakinlerine sunacak özelliktedirler. Ayrıca bölgeden geçen yol ağının sağladığı ulaşım imkanlarını azami düzeyde kullanım kolaylığı vermeleri de, yerleşme için tercih edilmelerinin sebepleri arasında gösterilebilir. Köylerin yerleştiği kuşak, ova tabanından dağlara doğru yaklaşık 500 metrelik bir irtifaya kadar genişlemektedir. Daha yüksekte yer alan köyler bulursa da sayıları bir-kaç adeti geçmemektedir⁸⁶. Ova tabanında bulunan köyler ise sayıları az⁸⁷ olmakla birlikte ayrı bir grup olarak değerlendirilebilir.

Köylerin coğrafya üzerindeki dağılım şeklini ve yoğunluğunu tespit etmek yerleşme sistemi açısından önemli olsa da, sistemi oluşturma bakımından tek başına yeterli değildir. Esas önemli olan ise, köylerden bazı özellikleri ile farklılaşmış ve köyler için bu farklı özelliklerinden dolayı bir çekim alanı haline gelmiş olan, merkez ya da merkezlerin tespit edilmesidir. Bölge içinde köylerden farklılaşan yerleşim birimleri **Edremit**, **Kemer** ve **Havran** olarak belirlenebilir. Doğal olarak, kazanın yerleşme sisteminin merkezleri de belirttiğimiz bu yerleşim birimleridir. Sistemin esas merkezi veya birincil merkez konumunda olan yerleşme ise Edremit'tir. Edremit'in bu özelliği, ticari faaliyete ortam hazırlayan pazar yerlerine, kültürel hizmetler veren eğitim

⁸³ Yukarıda, s. 37.

⁸⁴ Bkz. **Harita: 3**.

⁸⁵ Kazada bulunan doksan beş köyden (1530'da 84, 1573'te 95 köy) yarısından fazlası bu alanda yerleşmiştir. Bkz. **Harita: 3**.

⁸⁶ Bu köyler Bahçeli, Çınarlı, Eymir, Karacaviran, Horzu, Demirci, Karadere, Köyücek, Karalar ve Halidler (Akçabörklü) olarak belirlenebilir. **Harita: 3**.

⁸⁷ Ova köyleri olarak At hasan, Çıkrıkçı, Çoruk, Karataş (Ören), Kemer, Börezli, Kızıklı, Teraş, Frenk, Gökköy, Havran-ı kebir, Havran-ı sagir, Şehir köy, Kaşıkçı ve Kuruçay sayılabilir. Bkz. **Harita: 3**.

kurumlarına, ibadethanelere ve konaklama tesislerine sahip olması yanısıra; kazanın idari merkezi olmasından da ileri gelmektedir. Bu nedenle hem bölgenin diğer merkezlerine ve köylerin tamamına merkezlik etmekte hem de sadece yakın çevresinde bulunan, özellikle bölgenin kuzey ve kuzey-doğu yönünde yer alan köylerle merkez-çevre ilişkisi kurmaktadır. Kemer ise, bölgenin ikinci merkezi olarak sistemde yer almaktadır. Birinci merkeze bağlı olmakla birlikte, kazanın güney ve güney-doğusunda bulunan köylerin merkezi olma işlevini Kemer yerine getirmektedir. Üçüncü merkez olarak, tali bir merkez olup, kazanın doğu ve kuzey-doğusunda kalan bir grup köyü Edremit ve Kemer'e (öncelikle Edremit'e) bağlarken aynı zamanda, bu köylerle doğrudan bir ilişki kuran ve onlara merkez olan Havran'ı görmekteyiz. Edremit sistemin merkezi olduğu için, hem bölgenin diğer alt bölge ve merkezlerini hem de kaza dışındaki bölgelerle merkezlik ettiği çevreyi ticari ve idari açılardan birleştiren bir rol oynamaktadır⁸⁸.

Bu bilgilerin ışığı altında yerleşme dağılımının sistemini özetleyecek olursak; kademeli bir merkez alanı etrafından halkalanan kırsal iskan birimlerinin yer aldığı kendi içinde bir merkez-çevre ilişkisini açığa çıkartan ikili bir sistemden söz edebiliriz. Ayrıca bu sistemin ilişkide olduğu İstanbul, Bursa ve Bergama gibi ticari, Balıkesir gibi idari merkezlerle bağlanarak daha dıştaki halkasıyla bütünleştiğini de belirtmeliyiz⁸⁹. Dikkat edileceği üzere sistemde köylerin oluşturduğu bir çevre ve bu çevrenin bağlandığı merkezden söz ediyoruz. Merkezler için, bölge içinde bir noktada yoğunlaşma da diyebiliriz. Bu yoğunlaşmanın Edremit, Kemer ve Havran'da ortaya çıkmasının nedenlerini açıklamaya geçmeden önce, oluşturduğumuz yerleşme

⁸⁸ Yerleşme sisteminin merkezleri ve etki alanları için bkz. **Harita: 4**.

⁸⁹ Bkz. **Harita: 4**.

sisteminin **merkezi yer sistemleri**⁹⁰ olarak adlandırılan model içinde anlaşılabilirliğini ve bu modele uygunluk

⁹⁰ Merkezi yer sistemleri modeli hakkında bkz: P.M. Hohenberg-L.H. Lees, **The Making of Urban Europe 1000-1950**, London, 1985, s. 3-5. Belirttiğimiz çalışmalardan da konu hakkında bilgilendiğimizi ifade etmeliyiz. M.J. Bekman, "City Hierarchies and Distribution of City Sizes", **Economic Development and Cultural Change**, 6 (1958), ss. 243-248; Aynı yazar, "City Size Distribution in a Central Place Hierarchy: An Alternative Approach", **JRS**, 10 (1970), ss. 25-33; B.J.L. Berry-W.C. Garrison, "Functional Bases of Central Place Hierarchy", **EG**, 34 (1958), ss. 145-154; W. Christaller, **Central Places in Southern Germany**, (Çev: C.W. Baskin), New Jersey, 1966; J.U. Marshall, **The Location of Service Towns: An Approach to the Analysis of Central Place Systems**, Toronto, 1969; J. Bird, **Centrality and Cities**, London, 1977; W. Richardson, "Theory of the Distribution of City Sizes: Review and Prospects", **Systems of Cities**, (ed. L.S. Bourne-J.W. Simmons), New York, 1978, ss. 169-184; R.E. Preston, "The Structure of Central Place Systems", **Systems of Cities**, (ed. L.S. Bourne-J.W. Simmons), New York, 1978, ss. 185-206; J.M. Hittle, **The Service City: State and Towns in Russia, 1600-1800**, Cambridge, 1979. Ayrıca bu konuda eski olmakla birlikte önemli bir bibliyografya için bkz: B.J.L. Bery-A. Pred, **Central Place Studies: A Bibliography of Theory and Application**, Philadelphia, 1961.

Harita: 4

Edremit Kazasında Merkezi Yerler ve Etki Alanları

sağladığını belirtmek yararlı olacaktır. Sözünü ettiğimiz kademeli merkez alanında bulunan yerleşmeler ve sistemin esas merkezi olan Edremit kasabası hangi özellikleri nedeniyle merkez konumunu kazanmıştır? Sorunun cevabı **kasaba** teriminde saklıdır! Bu soruyu cevaplamak için, Osmanlı Devleti'nde kasabanın genel olarak anlamı ve işlevleri hakkındaki çalışmalarda geliştirilen yaklaşımların, bulduğumuz bazı önemli belgelerle birlikte değerlendirilmesi ve Edremit ile sistemin diğer merkezlerinin ulaşılabilecek sonuca, uygunluk gösterip-göstermediğine bakmak gerekmektedir.

Kasaba teriminin Türk yerleşme tarihi içinde ve XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşra idaresinde hangi özellikleriyle farklılaşan yerleşim birimlerini sıfatlandırmak ve ayırt etmek için kullanıldığı konusunda, yaklaşık olarak bir fikir birliğinden söz etmek mümkün olsa bile, kesinlemelerle belirtilmiş bir tanımla bulunmamaktadır. Bu fikir birliği, özet olarak kasabanın işlevleri konusunda görülmektedir. Bu işlevler ise **kentsel işlevlerdir**. Öyleyse hemen kentin en önemli özelliğinin ve en kapsamlı tanımının belirtilmesi yerinde olacaktır. Buna göre kent; *"yerleşiklerinin yaşamaları için gerekli olan tarımsal gıda üretiminin sınırları içinde gerçekleştirilmediği iskan yeridir."*⁹¹ M. Weber'in kente ilişkin, *"yerleşiklerinin işbölümüne bağlı olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği"*ni vurgulayan belirtimi bu tanımla pekiştirirken, aynı zamanda kentlerin, ürettiği mal ve hizmeti *"yakın çevresi veya*

⁹¹ A. Toynbee, **Cities on the Move**, New York, 1970, s. 8. Kent çeşitli yanlarıyla araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Şehirleşme ve kent teorileri açısından bazı çalışmaları belirtmek yararlı olacaktır: R.E. Dickinson, **The East European City**, London, 1961; L. Mumford, **The City in History**, New York, 1961; G.S. Sjöberg, **The Pre-Industrial City: Past and Present**, London, 1965; A. Yörükan, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara, 1968; H. J. Dyos (ed), **The Study of Urban History**, New York, 1968; I.M. Lapidus, (ed.), **Middle Eastern Cities: A Symposium on Ancient, Islamic and Contemporary Middle Eastern Urbanism**, Los Angeles, 1979; N. Todorov, (ed.) **La ville Balkanique, XVe-XIXe siècle**, Sofya, 1970; Aynı yazar, **The Balkan City, 1400-1900**, London, 1983; A.H. Hourani-S.M. Stern (eds.), **The Islamic City**, Oxford, 1970; R. Keleş, **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, Ankara, 1972; K. Lynch, **The Image of the City**, Cambridge, 1974; H.A. Miskimin (ed.), **The Medieval City**, London, 1977; J. De Vries, "Patterns of Urbanization in Pre-Industrial Europe, 1500-1800", **Patterns of European Urbanization Since 1500**, (ed. H. Schmal), London, 1981, ss. 77-109; S.N. Eisenstadt-A. Shachar (eds), **Society, Culture, and Urbanization**, London, 1987.

daha geniş bir alan için pazarlama⁹² özelliğini de ekleyerek zenginleştirmektedir. Osmanlı yönetimi de şehiri (bundan sonra kentin karşılığı olarak **şehir** kelimesini kullanacağız⁹³) "*hafta bazarı olan mahal*"⁹⁴ olarak tanımlamaktadır. Pazar yeri, çarşı, esnafa ait dükkanların bulunması, şehir çevresindeki kırsal bölge ve köylerde hasıl olan tarımsal ürün ile şehirde üretilen çeşitli malların değişimi için gerekli altyapıyı oluşturmaktadır. Bunların yanısıra han, hamam, kervansaray, medrese, cuma camisi şehrin ve aynı zamanda kasabanın sahip olduğu ticari ve kültürel altyapının diğer elemanlarıdır. Şehri çevreleyen surlar da oraya korunmuşluk özelliği katan bir unsur olarak saydıklarımıza eklenebilir. Köylerden bir diğer farklı yapısal özelliği ise, şehir ve kasabaların mahallelere ayrılmış olmasından ileri gelmektedir⁹⁵. Osmanlı kanun-

⁹² M. Weber, **The City**, New York, 1966, s. 65-66.

⁹³ Bu tercihin nedeni, kullandığımız belgelerin kentsel özellikler taşıyan yerleşmeleri **şehir** olarak nitelmesi yanında, kent kelimesinin asıl şekli olan **kend**'in her zaman şehir ile aynı özellikleri gösteren yerlerin tanımlayıcısı olmamasıdır. Bu konuda açıklama için bkz. T. Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, 1985, s. 18-19.

⁹⁴ **BOA.KK.** 132, vrk: 110 (Haziran 1598). Bu konuda ayrıca bkz: Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Düşünceler", **VIII. TTK. Bildirileri**, c. II, s. 1265. Pazarların fonksiyonlarının şehirlerin ayırd edici özelliklerinden olduğu hakkında bkz: S. Faroqi, "The Anatolian Town and Its Place within the Administrative Structure of the Ottoman State (1500-1590)", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), s. 218.

⁹⁵ Yazdıklarımız hakkında bkz: Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, (Eds. O. Okyar-H. Inalcık), Ankara, 1980, ss. 103-109; Aynı yazar, "XVII. Yüzyıl Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, I (1980), ss. 85-108; Aynı yazar, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. TTK. Bildirileri**, c. II, Ankara, 1981, ss. 1265-1274; Aynı yazar, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 69-78; S. Faroqi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)**, Ankara, 1979, ss. 39-85; Aynı yazar, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 161-174; Aynı yazar, "The Anatolian Town and its Place within the Administrative Structure of the Ottoman State (1500-1590)", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), ss. 209-244; Aynı yazar, "Towns, Agriculture and the State in the XVIth Centruy Ottoman Anatolia", **JESHO**, XXXIII (1990); Aynı yazar, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev: N. Kalaycıoğlu), İstanbul, 1993; D. Kuban, "Anadolu-Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, VII (1968), ss. 53-73; A. Raymond, **The Great Arap Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction**, New York, 1984; M. Cezar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul, 1985, ss. 28-52.

namelerinde de belirtilen⁹⁶ kasaba ve şehirlerin ticari, dini ve kültürel hayatını oluşturan altyapının, şehir-kasaba ayrımı kriterlerinin başında geldiğini vurgulayan, arşiv çalışmalarımız sırasında bulduğumuz ve önemli olduğuna inandığımız, bir belgeyi konunun netleşmesi açısından yararlı olacağı için aynen aktarıyoruz: "*Çerkeş kadısına hüküm ki kuzat ve ayan-ı vilayet südde-i saadetime mahzar gönderüb kaza-yı Çerkeş tarik-i amm olub kasaba ve han olmamağla mürur iden ebna-yı sebil fakirlerinin ehlü iyalleri üzerine konub ahali-i vilayet müteellim olmağın hafta bazarı olan mahal kasaba olmak münasibdür deyü ahali-i vilayet iltimasları ile mevzi-i mezburda Mehmed ağa medine-i münevvereye vakf olmak üzere han ve dekakın ve hamam ve cami-i şerif bina etmek için hükm-i şerif verilüb ayan-ı vilayetden darendede Hacı Rıdvan nam kimesne(yi) vekil tayin eyleyüb ol dahi emr-i şerif mucibince iki han ve bazı dekakın bina idüb mağazalar dahi bina etmek üzere...*"⁹⁷. Anlaşılacağı gibi belge bir kasabanın oluşturulmasını canlı olarak aktarmaktadır. Belgenin öne çıkarttığı bir diğer husus, kasaba oluşturma ve inşa etme mecburiyetinin, Çerkeş'in anayol üzerinde yer almasından kaynaklandığını göstermesidir. M. Weber ve A. Toynbee'nin belirttiği, şehirlerde tarımsal üretimin söz konusu olmaması⁹⁸ özelliğinin, Osmanlı şehir ve kasabaları için de geçerli olduğunu, bunun, devletin iradi olarak yaptığı bir düzenlemenin sonucu olduğunu biliyoruz. Tarım yapılan toprakları organize ederken, şehir bu alan dışında bırakılmış ve şehirde yaşayanlar tarımsal üretim yapan **reaya**'nın ödediği vergilerden bağışık tutulmuştur. Ayrıca şehirlerin çevrelerinde bulunan ve genellikle bahçe tarımının yapıldığı alanlar özel mülk sayılarak, miri arazi kapsamına

⁹⁶ Değerlendirme için bkz: Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları...", **VIII. TTK. Bildirileri**, Ankara, 1981, s. 1265.

⁹⁷ **BOA. KK.** 132, vrk. 10 (Haziran 1598).

⁹⁸ M. Weber, **a.g.e.**, s. 65-66; A. Toynbee, **a.g.e.**, s. 8.

dahil edilmemiştir⁹⁹. Yani, Osmanlı şehirlerinde yerleşiklerinin gıda ihtiyacını karşılayacak miktarda hububat üretimi söz konusu değildir.

Osmanlı kasaba ve şehirleri nüfus kriteri açısından değerlendirildiğinde, kalabalık bir nüfusun; bir yerleşme yerini kasaba ve şehir olarak tanımlarken önemli olduğunu, fakat belirleyici bir unsur olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, çok az nüfuslu yerleşmeler kasaba olarak karşımıza çıkarken, daha kalabalık nüfus barındıran bazı yerleşmeler kasaba sayılmamaktadır¹⁰⁰. Bunun bir mekan organizasyonu politikası olarak devlet tarafından özellikle uygulandığını düşünüyoruz. Tarımsal üretimin aksamaması ve günün koşullarında rantabl olarak devam edebilmesi için gerekli emek gücünün büyük kısmının toprağa ve üretime bağlı kalması ve bu nüfusun köy statüsündeki bir yerleşmede meskun bulunması ile mümkün olabilirdi şeklinde ifade edilebilecek bir düşünce, iddiamızın eksenini oluşturmaktadır. Yani, bir bölgede merkezi bir yerde bulunan ve nüfusu az olan bir yerleşim birimi kasaba itihaz edilerek çevresindeki yerleşmelere ticari ve idari hizmetler sunan bir statüye kavuşturulurken, bölgede bulunan daha çok nüfuslu büyük yerleşmeler hem tarımsal üretimi sürdürür, hem de bu üretime bağlı olarak ödedikleri vergileri vermeye devam edebilirlerdi. Devletin gerekli gördüğü bazı bölgelerde bu uygulamaya özellikle işlerlik kazandırdığını düşünüyoruz.

⁹⁹ "Şehirler içinde olan yerler mülktür. Sahibi, bey'e ve hibeye ve vakfa kadirdir. Fert ölücek cem'i vereseye intikal eder. Miri arz, karyeler etrafında olan ziraat olunur yerlerdir ki, sahipleri kulluğunu çekip behresini verirler. Bey'e ve hibeye ve vakfa kadir değillerdir. Fevt oldukda oğulları kalsa tasarruf ederler ve illa sipahisi tapuya verirler." M.E. Düzdağ, **Ebussuud Efendinin Fetvaları**, İstanbul, 1983², s. 167.

¹⁰⁰ S. Faroqhi, "The Anatolian Town and its Place...", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), ss. 209-244. İçel sancağında Silifke (100 vergi nüfusundan az) ve Gezende (800'den fazla vergi nüfusu var) bu olgunun ilginç bir örneğidir. Kasaba, daha az nüfuslu olan Silifkedir. Bkz. S. Faroqhi, "Pazarlar", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)**, Ankara, 1979, s. 53.

Bunlardan başka kasaba olmanın bir diğer ölçütü idari bir merkez olmasıdır. Kasabalar genellikle sancak ve kaza merkezleridir¹⁰¹. Bu idari işlev bürokratik bir örgütlenmeyi gerektirdiği için kasabalar, merkezi oldukları bölgenin idari-adli sorunlarının çözümlendiği yerlerdir. Kasaba hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra yerleşme sisteminin merkezi olduğunu belirttiğimiz Edremit ve diğer merkezleri olan Kemer ile Havran'ın, kasaba kavramının içeriğine hangi ölçülerde uygunluk gösterdiklerini ve nüfuslarını incelemeye geçebiliriz.

a- Edremit: Fiziksel Yapı, Kasabanın Gelişimi ve Nüfus

Kazanın idari merkezi olan Edremit kasabası tahrir defterlerinde "*bazar durur şehirdür iki yerde cuma kılınur*"¹⁰² şeklinde tanımlandığı için, yukarıda belirtmeye çalıştığımız şehir ve kasaba kriterlerinden, ticari ve dini merkez olma özelliğine uygunluk göstermektedir. Diğer belgelerde de bu özelliği düzenli olarak dile getirilmektedir¹⁰³. Türkler tarafından ele geçirilmesinden bir süre önce Edremit'in yerinin değişerek bugünkü yerine çekildiği ve Türklerle Bizans arasındaki mücadeleler sırasında tahribata uğradığını biliyoruz¹⁰⁴. Gerçekten de, XIX. yüzyılda Edremit'e uğrayan seyyahlar, burada Türk öncesi döneme ait abide olmadığından

¹⁰¹ S. Faroqhi, "The Anatolian Town and its Place...", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), ss. 218-220. Bu tespiti Katip Çelebi'nin yazdıkları da doğrulamaktadır: "... *Ulubad dahi (...) bir kasaba ve kazadır (...) kasaba göl kenarında vaki' olub müteaddid hanları vardır...*" **Cihan-nüma**, İstanbul, 1245, s. 659. Bu tür örnekler, anılan eserde her sayfada rastlanılabilecek çokluktur.

¹⁰² **BOA.TT.** 166, s. 272 "*der kaza-yı Edremit der liva-yı Karesi, nefsi-i Edremit hassa-yı mirliva-yı Karesi, bazar durur şehirdür iki yerde Cum'a kılınur*"

¹⁰³ Şer'îye sicillerinde, hemen hemen aynı anlamlara sahip olan kasaba, şehir ve nefis kelimelerinin üçünün de, Edremit için kullanıldığını görmekteyiz, örnekler için bkz. "*oldur ki nefsi-i Edremit'de vaki' olan...*", **EŞS.** 1187, vrk. 1/b, belge: 1 (nisan 1537), "*nefs-i Edremit'den...*", **EŞS.** 1187, vrk. 15/a, belge: 1 (Şubat 1564). "*...nefs-i şehirde...*", **EŞS.** 1211, vrk: 1, belge: 2 (1583). "*...kasaba-yı Edremit'den*", **EŞS.** 1211, vrk. 7/a, belge: 1 (1583). "*... kasaba-yı Edremit'den...*", **EŞS.** 1179, vrk: 80/a, belge: 2 (1585), vrk: 81/b, belge: 2(1585), vrk: 82/b.

¹⁰⁴ Bkz. Yukarıda s. ?

sözediyorlar¹⁰⁵. Edremit'in bu özelliğini belirtmemizin sebebi, kasabanın fiziksel yapısının Türkler tarafından oluşturulması ve bundan dolayı da taşıdığı özelliklerin, bu kültüre ait bir şehirleşme karakterini yansıtmaları açısından, önemli bir örnek teşkil etmesidir. Edremit XIV. yüzyılın başlarında Türkler tarafından ele geçirildikten sonra istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Karesi oğulları beyliği zamanında şehir imar edilmeye ve mahalleleri oluşmaya başlamış, nüfusu da artma eğilimine girmiştir. Fakat esas gelişimi ve altyapısının oluşumu Osmanlı Devleti zamanında olmuştur. Erken Osmanlı dönemindeki gelişimin göstergeleri arasında Edremit'e iki adet cami yaptırılmasını sayabiliriz. Camilerden birisi, Yıldırım Beyazid (1389-1402) tarafından yaptırılan ve **cami-i kebir** veya **ulu cami** olarak bilinen ibadethanedir¹⁰⁶. Bu cami Edremit'i kuzeyden güneye doğru ikiye bölen ve bugün Yıldırım Caddesi olarak bilinen yol üzerinde yerliyordu¹⁰⁷. Caminin yeri, Edremit'in şehir merkezinin caminin yapıldığı tarihten XVI. yüzyıla kadar geçen süre içinde değiştiğinin ve camiden uzaklaştığının bir göstergesi olabilir. Çünkü bu ibadethane ile aynı adı taşıyan cami-i kebir mahallesi XVI. yüzyılda şehrin en küçük mahallelerinden birisidir¹⁰⁸. Bunun başlıca sebebini, Edremit çayına yakın oluşu sebebiyle her yıl mahalleyi ve camiyi sel basması oluşturmaktadır. Bu nedenle şehrin merkezi konumunda olan cami-i kebir mahallesi sakinleri, mahalleyi terk ederek Hekim-zade camii ve Cami-i Vasat arasında kalan bölgede gelişen şehrin yeni merkezi çevresine ya da diğer mahallelere yerleşmişlerdir. Mahallenin dağılması ve yok olmak durumuna gelmesi nedeniyle devlet, mahallede iskan için vergi (avarız) muafiyeti tanıyarak halkı özendirmeye çalışırken, bir taraftan da yıkılmak üzere olan ulu

¹⁰⁵ C. Texier, **Küçük Asya**, c. I, (Çev: Ali Suad), İstanbul, 1339, s. 367.

¹⁰⁶ "... kasaba-yı Edremid'de merhum ve mağfurun-leh Sultan Yıldırım han tabe serahu bina eylediği cami-i şerif...", **EŞS**. 1200, vrk. 80/b, belge: 1 (21 Haziran 1575). "... nefsi-i Edremid'de ulu cami evkafına...", **EŞS**. 1194, vrk: 9/a, belge: 3 (18 Ekim 1569).

¹⁰⁷ G. Yetkin, **Edremit Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1948, s. 45. Fakat, ne yazık ki, cami 1938 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yıktırılmış, yerine, şimdi eski belediye garajı olarak bilinen ve köylere giden araçların kalkış noktası olan terminal inşa edilmiştir. **a.g.e.**, s. 48-49.

¹⁰⁸ Bkz. **Tablo: III**.

caminin onarılmasına gayret göstermiştir¹⁰⁹. Fakat bu çabalar sonuç vermemiş olacak ki, aynı yıllarda yapılan bir sayım sonucuna göre mahalle nüfusu diğer mahallelere göre daha az görünmektedir¹¹⁰.

Edremit'e bu dönemde yapılan bir diğer cami, II. Murat (1421-1451) tarafından inşa ettirilen ve **cami-i vasat** olarak bilinen mabeddir¹¹¹. Büyük bir ihtimalle, cami, Hekim-zade ve Ulu cami arasında yer aldığı için veya büyüklük olarak diğer iki camiye kıyaslanarak, halk tarafından orta cami anlamına gelen vami-i vasat adıyla anılıyor ve dönemin belgelerine de bu isimle yansiyordu¹¹². Edremit'te bulunan camilerin üçüncüsü ise Hekim-zade ve Kurşunlu cami olarak bilinen, XV. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olan camidir¹¹³. Aslında bir külliye olarak inşa edilen bina yanında aynı adla anılan bir de medresesi bulunuyordu¹¹⁴. Cami olarak belirtilen bu üç yapı, kasabaların yapısal özelliklerinden olan "*cuma kılınabilen*" yerleşme özelliğini Edremit'e kazandıran şehirselsel unsurlardı. Çünkü incelediğimiz dönemde cuma namazı her mabedte

¹⁰⁹ "... Sultan Yıldırım han tabe serahu bina eylediği cami-i şerif harabe meşruf olub etrafında olan nehirler eyyam-ı şitada taşarak camii içine ve etrafındaki evlere girmekle mahallesi halkı külliye kalkub gidüb cami kalub her yıl sel gelüb zarar etmekle gayet harab olub hala üzerine varılıb görüldükde cami-i mezbürün üzerine akan selin mihrabını yıkub mihrablarını mamur etmeğe müminler otuz bin akçe ve bundan akdem minaresi varımiş külliye münhezim olub gitmiş tekrar minare yapmağa on bin akçe cümle kırk bin akçe tahmin eyleyüb ve etrafında cemaat olub tavattun etdürüb halk varmak hususunda otuz kırk nefer kimesneler avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olursa ki Edremid kadılığının kadimi avarız hanesine naks gelmeyüb kema-kan mukarrer olmak üzere mahalle-i mezbure halkı muaf buyrulmak..." EŞS. 1200, vrk. 80/b-81/a, (1575). Yaklaşık sekiz yıl sonraki bir belgeden caminin tamir edildiği ve yeni bir minare yaptırılmış olduğu anlaşılıyor: "... Edremid'de Sultan Yıldırım Bayezid han (.....) bina eylediği ulu caminin ibtidadan cedid minare binası..." EŞS. 1210, vrk: 34/b, belge: 2 (1582).

¹¹⁰ Bkz. **Tablo: III, TKGMA.KK.** 152, vrk: 213/b.

¹¹¹ Cami ile ilgili malumatı yine bir tamirat belgesinden öğreniyoruz. "... kasaba-yı Edremit ayarı cem'-i gafir ve cem'-i kesir bu fakire gelüb kasaba-yı mezkurede vaki' Sultan Murad aleyhürrahme ve'l-gufran bina itdüğü camiin sakf ü cidarında kapu ve pencerelerinde ve minaresinde tamir ve termime muhtaç yerleri bulunub..." EŞS. 1213, vrk. 8/a, belge: 3 (1594).

¹¹² "*cami-i vasat imami*..." EŞS. 1197, vrk. 27/b, belge: 4 (1572). Aynı isimli bir de mahalle vardı. **BOA. TT.** 166, s. 272. Cami 1938'de yıktırılmıştır. G. Yetkin, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹³ Caminin vakfiyesi 1492 yılında düzenlenmiştir. Bkz. G. Yetkin, **a.g.e.**, s. 39. Mimari özelliklerine nazaran tipolojik olarak da XV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II**, (Yay. S. Erken), Ankara, 1977, ss. 40-44.

¹¹⁴ **A.g.e.**, s. 40-44. Cami bugün mevcut olsa da, medrese ve diğer binalar 1949'da yıktırılmıştır. G. Yetkin, **Kuruluşundan Bugüne Edremit'de Olup Bitenler**, Balıkesir, 1957, s. 62.

kılınamazdı. Bunun iki nedeni vardı; birincisi caminin yapısıyla ilgili olan ve bir minbere yani cuma hutbesi okunabilen mimari bir elemana sahip olma mecburiyetiydi. İkinci neden ise, birincisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Padişahın hakimiyetini temsil eden hutbenin, padişah adına okunması keyfiyetinden kaynaklanan bu ikinci nedenden dolayı insanların sadece cuma kılınabilen yerlerde toplanması amaçlanıyordu¹¹⁵. Edremit bu özellikten dolayı çevresinde bulunan ve merkezlik ettiği köylerin cuma ibadeti ihtiyacını karşılamaktaydı. Şehirsel bir fenomen olarak gösterilen¹¹⁶ ve Edremit'te bir tane bulunan medrese ise çevreye eğitim imkanı sağlıyordu.

TABLO: III
1530 ve 1573 Tahrirlerine Göre Edremit'in Vergi Nüfusu

Mahalle Adı	1530				1573				
	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Müez-zin	Muaf
Kapıcıbaşı	15	5	1	10	43	-	1	-	1
Kadı Celal	20	3	1	-	45	-	1	-	-
Turhan bey	15	6	-	1	47	2	1	-	-
Hekim-zade	19	9	1	1	76	1	1	1	4
Hacı Tuğrul	12	3	1	-	45	1	1	-	4
Adil-zade	18	3	-	3	34	1	1	-	-
Tuzcu Murad nd. Şeyhler	28	8	1	3	73	-	1	1	-
Soğan Yemez	7	3	1	2	31	-	1	-	-

¹¹⁵ M. Cezar, **a.g.e.**, s. 39. S. Faroqhi, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535), **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 161-174; Aynı yazar, "The Anatolian Town and Its Place...", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), s. 216; S. Eyice, "Mescid", **IA**, VIII, s. 16 vd.

¹¹⁶ S. Faroqhi, "The Anatolian Town and Its Place...", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), ss. 235-239.

Cami-i evsat	14	6	1	3	72	3	2	1	2	
Cami-i kebir	9	4	1	-	15	1	1	1	-	
Akpınar	4	-	-	1	6	-	1	-	-	
Kadı İlyas	15	7	1	2	30	1	1	-	1	
Toplam	12	176	57	9	26	517	10	13	4	12

Bu dini yapılar buldukları mahallelere adlarını vermişlerdi. Edremit XVI. yüzyıl sonlarına kadar on iki mahalleli bir kasaba olarak gelmişti¹¹⁷. Yukarıda belirttiğimiz gibi Edremit'te cuma kılınabilen üç caminin¹¹⁸ adlarının verildiği mahalleler ile diğer mahallelerin, tahrir defterlerine göre isimleri ve vergi nüfusları belirttiğimiz şekildedir¹¹⁹.

Fakat XVI. yüzyılın sonlarında Edremit'te iki mahalle ismine daha rastlıyoruz. Işıklar ve Çömlekçi adlarıyla¹²⁰ karşımıza çıkan bu mahalleler, büyük bir ihtimalle, doğal ya da diğer yollarla oluşan nüfus artışı nedeniyle ihdas edilmiş olmalıdır.

Mahallenin şehir ve kasaba kriterleri arasında belirleyici bir yeri olduğu söylenebilir. Mahalle, bir mescid veya cami etrafındaki yer alan bir semti ifade etmektedir¹²¹. Bir yerleşme için mahallenin önemi sosyal ve idari açılardan öne çıkmaktadır. Çünkü kendi içlerinden seçtikleri "*mahalle kethüdarları*"¹²² ile şehir yönetimine katılmaları sözkonusudur. Kethüdanın, yönetici olarak rolü, daha çok, şehrin resmi idarecileri ile mahalleli arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde somutlaşıyor

¹¹⁷ BOA.TT. 166, s. 272; TKGMA. KK. 152, vrk. 213/b-217/b.

¹¹⁸ Tahrir defterlerinde iki yerde cuma kılındığı belirtilmekle birlikte, anlaşılacağı gibi Edremit'te Cuma, üç camide kılınabilmektedir.

¹¹⁹ **Tablo: III.** Tablonun verileri BOA. TT. 166 ve TKGMA. KK. 152 numaralı defterlerden derlenmiştir.

¹²⁰ "... kasaba-yı Edremit'ten Işıklar mahallesinden...", EŞS. 1211, vrk. 8/a, belge: 3 (1583). "... nefsi-i şehirde Çömlekçi mahallesi sükkanından...", EŞS. 1210, vrk. 81/a, belge: 2 (1582).

¹²¹ Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), s. 69 vd.

¹²² Bu seçim, mahallelinin çoğunluğunu temsil eden kişilerin topluca şehrin kadısına giderek seçecekleri kişiyi önermeleri şeklinde oluyordu: EŞS. 1185, vrk. 30/b, belge: 3 (1536). EŞS. 1187, vrk. 9/b, belge: 1 ve 2 (1537). EŞS. 1191, vrk. 56-a, belge: 4 (1564). EŞS. 1200, vrk: 41/b, belge: 1 (1575) örnekleri çoğaltmak mümkündür.

olsa bile, bir kethüdanın seçiminde ve görevine devam etmesinde mahalleli söz sahibidir¹²³. Bu ise Osmanlı şehirlerinde yerleşiklerin örgütsüzlüğü ve şehir idaresinde iradelerinin olmadığı yolundaki iddiaları geçersiz kılacak bir olgudur¹²⁴. Mahalle halkının birbirinden sorumlu ve gerektiğinde birbirlerine kefil olmaları özelliği ise, kasabanın sosyal hayatını etkileyen ve bir anlamda sosyal kontrol işlevi olan bir mekanizma olarak açıklanabilir. Çeşitli suçlardan özellikle ahlaki ihlallerden sorumlu tutulanların sorguları sırasında mahallesinden teftiş edildikleri ve komşularının zanlı hakkında bildirdikleri olumlu veya olumsuz görüş mahkeme tarafından dikkate alınarak karara yansıtılırdı¹²⁵.

Mahallenin ortak davranışlarının ve birlikte yaşamalarının pratikte yansıdığı önemli bir kurum da "*mahalle avarız vakfı*"dır. Mahallenin harcamaları için ortak bir maddi fon olarak tanımlayabileceğimiz bu kurum, mahallenin mescidine yapılacak harcamaların karşılanması yanında ihtiyaç sahiplerine, belli bir faiz oranı ile kredi de sağlıyordu. Bu fon faiz gelirinden başka, mahallelinin hibe olarak verdiği nakit para ve gelirini vakfettiği çeşitli taşınmaz malların katkısıyla desteklenirdi¹²⁶. Diğer kasabalarda olduğu gibi Edremit'te de bu vakıfların kontrolü genellikle imamın yetkisinde bulunuyordu. Her mahallenin mescidi veya camisinin imamı bu fonu idare ediyor,

¹²³ Mahalleli seçtiği kethüdanın çalışmalarından memnun olmazsa işlerinin "*muhtell*" olduğu, kethüdanın "*işinde ehil*" olmadığı gibi gerekçeler belirterek değişmesini ister ve yeni bir aday önerebilirdi: EŞS. 1188, vrk. 12/b, belge: 2-3-4 (1575). EŞS. 1198, vrk. 61/a, belge: 4, vrk. 78/a, belge: 2 (1573). EŞS. 1201, vrk. 71/a, belge: 1 (1578). EŞS. 1207, vrk. 40/b, belge: 4 (1585). EŞS. 1213, vrk. 14/b, belge: 3 (1592).

¹²⁴ Bu iddia ve değerlendirmeler için bkz: D. Kuban, "Anadolu-Türk Şehri...", s. 55; Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının...", s. 1266 vd.; Aynı yazar, "Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", s. 103 vd.

¹²⁵ Özellikle zina ve livata gibi cinsel suçlarda çok rastlanılan bir durum olmakla birlikte, hırsızlıktan öldürme olaylarına ve ticari davalara kadar izlenebilir. EŞS. 1177, vrk. 20/a, belge: 2, vrk. 24/a, belge: 2, vmrk. 45/b, belge: 1 (1515-1516). EŞS. 1189, vrk. 16/a, belge: 3, 17/a, belge: 1, vrk. 35/a, belge: 1-3 (1551). EŞS. 1179, vrk. 8/a, belge: 2; 9/b, belge: 3; 19/a-b (1586). EŞS. 1212, vrk. 11/a, belge: 1, vrk: 15/b, belge: 4, vrk. 61/a, belge 4 (1583).

¹²⁶ EŞS. 1178, vrk. 4/a, belge: 2 (1521). EŞS. 1182, vrk. 10/b, belge: 3-4 (1529). EŞS. 1186, vrk. 19/a, belge: 2; vrk. 30/a, belge: 2 (1536). EŞS. 1197, vrk. 33/b, belge: 4 (1572). Edremit mahallelerinin bir yıllık avarız muhasebeleri için bkz: EŞS. 1199, vrk.85-90 (1575). Osmanlı Devleti'nde kredi kullanımı için bkz: R. Jennings, "Loan and Credit in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, XVIII/1 (1975), ss. 53-114.

gerektiğinde de harcamaları yapıyordu¹²⁷. İmamın mahalle için önemi ve mahallenin yönetiminde oynadığı rol, sadece bu görevin sınırladığı bir alanda kalmazdı. İmamlar, mahallelinin doğal temsilcisi olmak gibi önemli bir işlevi de yerine getirmekteydi¹²⁸.

Edremit'te var olan mahallelerde, acaba kaç tane gerçek hane vardı? Şehrin fiziksel genişliği ve yapısı hakkında önemli katkı sağlayacak olan bu konudaki malumat, 1583 tarihli bir belgeden edinilebilmektedir¹²⁹. Buna göre Edremit'te belirtilen tarihte toplam **dört yüz - dörtyüz elli ev**¹³⁰ bulunmaktadır. Mahallelerde bulunan bu evlerin mimari yapısı hakkında ise, tereke defterlerinden ve ev satış senetlerinden çıkarılacak bilgilerle, kabaca bir profil çizmek mümkün olmaktadır. Evlerin iç düzenlemesi konusunda, kayda değer bir bilgi sunmak, zorlamaları gerektirirken, evlerin çevresini tasvir etmek ve çizilecek profile eklemek imkan dahilindedir. Edremit mahallelerindeki evler genellikle bir avlu içinde, müşterek kapılı bir-kaç konuttan oluşan bir ev grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse herşeyden önce evlerin avlu içinde ve **yurd** denilen bir müctemilat olduğunu belirtmek yerinde olacaktır¹³¹. Avluların hemen yanında yer alan bahçeler ve meyve ağaçları bu görüntüyü tamamlamaktadır¹³². Avluların içindeki meskenlerin yanında fırın, kiler¹³³ gibi evlere ait dış unsurlar da belirtilmesi gereken, günlük hayata ait öğelerdir. Avlu içinde bulunan esas yaşama alanları olan evler ise genellikle üç kuşağın, yani dede, baba ve oğul

¹²⁷ EŞS. 1187, vrk. 23/a, belge: 4 (1537). EŞS. 1192, vrk: 18/b, belge: 1-2 (1564).

¹²⁸ İmamlar vergi toplanmasında, idari-hukuki bir meselenin çözümünde kasaba yöneticileri karşısında mahalleyi temsilen hareket edebilirlerdi. EŞS. 1194, vrk. 91/a, belge: 3 (1570). EŞS. 1195, vrk. 29/a, belge: 2 (1567).

¹²⁹ EŞS. 1211, vrk. 72/a, belge: 1 (25 Mart 1583).

¹³⁰ "... nefs-i Edremid tahminen dört yüz - dörtyüz elli ev olub..." EŞS. 1211, vrk. 72/a, belge: 1.

¹³¹ "yurd içinde iki ev birbirine muttasıl" EŞS. 1194, vrk: 102/b, belge: 1 ve vrk: 103/a (1570). "ev yanında bir dam ve bir ev kileriyle" aynı belge. "yurd hududuyla ve havlusuyla" EŞS. 1194, vrk. 121/b, belge: 1 (1570). "Havlu içinde birbirine muttasıl iki ev" EŞS. 1194, vrk. 106/a, belge: 2 (1570). "Sakin olduğu yurd iki bab evi ve bir damı ile" EŞS. 1211, vrk. 63/b, belge: 1 (1583).

¹³² "ev yanında narlık..." EŞS. 1190, vrk. 94/b, belge: 1 (1560). "Ev hududuyla ve zeytiniyle..." EŞS. 1191, vrk. 27/a, belge: 1 (1561). "Önünde bahçesiyle ev" EŞS. 1191, vrk. 43/b, belge: 2 (1561). "Ev hududu ve bahçesiyle" EŞS. 1204, vrk. 39/a, belge: 2 (1577).

¹³³ EŞS. 1194, vrk. 107/a, belge: 1 (1570). EŞS. 1194, vrk. 121/b, belge: 1 (1570).

grubundan oluşan büyük aile tiplerinin birlikte oturdukları birleşik meskenlerdir¹³⁴. Evler, sahiplerinin mesleklerini sürdürmelerine olanak tanıyacak bir plan özelliği de gösterebilmektedir. Evlerde, tahminimizce yanında veya alt katlarında yağhane, sabunhane, dokuma tezgahı gibi birimler bulunuyordu¹³⁵. Eğer son yıllarda yapılan araştırmalarda *"tek katlılara ev, iki katlılara da haney ev"*¹³⁶ biçiminde ifade edilen ölçüyü esas alırsak, Edremit evlerinin çoğunlukla tek katlı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada ifade edilen *"haney ev"* ve zemin kat-asma kat şeklinde bina edilmiş¹³⁷, iki katlı diyebileceğimiz evleri belirten *"tahtani-fevkani ev"*¹³⁸ tanımlaması, çok karşılaştığımız bir olgu değildir. Evlerde tespit edebildiğimiz bir diğer bölüm ise, **hayattır**. Özellikle yaz günleri daha çok kullanılan bu mekan evlerin önünde geniş bir balkon niteliğinde yer almaktadır¹³⁹. **Hayat** denilen mekanın, XVI. yüzyıl Edremit evlerinde rastlanılan bir kullanım alanı olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁰. Sonuç olarak Edremit mahallelerinde bulunan yaklaşık dörtüüz elli ev, genellikle yanında bahçesi olan, bir avlu içinde birkaç kuşağı bir arada barındıran konut gruplarıdır. Bunlardan bazıları tanımlamalara göre, yani haney, tahtani-fevkani olarak adlandırılan ve küçük üretimin yapıldığı alanların yer alması özellikleri nedeniyle iki katlı olabilseler de, genellikle tek katlıdır. İncelediğimiz dönemden çok sonra, XIX. yüzyılın ilk yarısında Edremit'i ziyaret eden bir seyyahın *"Şehir ovadadır. Evler (...) ahşaptan yapılmış ve hemen*

¹³⁴ *"babası havlusunda müstakil ev..."* EŞS. 1188, vrk. 153/a, belge: 1 (1574). *"sakin olduğu yurd oğlu sakin olduğundan maada..."* EŞS. 1188, vrk. 156/a, belge: 2 (1574). *"oğlunda ev"* EŞS. 1194, vrk. 86/b, belge: 1 (1568). EŞS. 1194, vrk. 89/a, belge: 2 (1568). *"Avlu içinde oğlu sakin yeni ev..."*.

¹³⁵ Sabunhane: EŞS. 1188, vrk. 7/a, belge: 1 (1573). Yağ değirmeni: EŞS. 1194, vrk. 121/a, belge: 1 (1568). EŞS. 1196, vrk. 22/a, belge: 1 (1567). EŞS. 1197, vrk. 29/a, belge: 2 (1572). Dokuma tezgahı: EŞS. 1190, vrk. 88/b, belge: 1 (1561). EŞS. 1196, vrk. 22/a, belge: 2 (1567).

¹³⁶ B. Deniz, "Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi", E.Ü. ASTD., c. VI, (1992), s. 21.

¹³⁷ A. Arel, **Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar**, İzmir, 1982, s. 34 vd.

¹³⁸ Haney ev için bkz. EŞS. 1190, vrk. 103/b, belge: 2 (1561); Tahtani-fevkani ev için bkz. EŞS. 1194, vrk. 107/a, belge: 1 (1570).

¹³⁹ B. Deniz, **a.g.m.**, s. 21.

¹⁴⁰ EŞS. 1194, vrk. 107/a, belge: 1 (1570). EŞS. 1203, vrk. 74/b, belge: 2 (1578).

*hepsi bağlarla meyvedar ağaçların arasında bağçe içinde bina edilmişlerdir*¹⁴¹ şeklinde ifade ettiği gözlemleri de, evlerin avlulu-bahçeli kuşaklarla çevrildiğini kanıtlayan bir tanıklık olarak değerlendirilebilir. Ağaç ve kerpicingin esas yapı malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılan Edremit evlerinin fiyatlarını aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür¹⁴².

TABLO: IV
1530-1590 Yılları Arasında Altın Değerleri Üzerinden
Edremit ve Köylerindeki Ev Fiyatları

Ev değeri (akçe)	100-199	200-299	300-399	400-499	500-599	600-799	800-999	1000-1199	1200-1499	1500-1999	2000-2999	3000-3999	4000-4999	5000	6000	7000	8000	9500
kaç ailede görüldüğü	17	45	42	33	81	68	36	83	38	57	61	34	10	5	3	1	1	1

Edremit'e kasaba olma ayrıcalığı veren şehirselleşme unsurunun **pazar yeri** olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aslında Osmanlı Devleti'nde kasaba tanımı için, genel bir kriter olduğu bilinen pazar; hem Edremit sakinleri ve esnafının hem de Edremit'in merkezi olduğu etki alanından ve kazanın bütün köylerinden alış-veriş için gelen insanların karşılaştığı bir mekandı. Ayrıca buna Edremit merkezli yerleşme sisteminin

¹⁴¹ C. Texier, **a.g.e.**, s. 367.

¹⁴² Bkz: **Tablo: IV**. Tablonun verileri belirtilen yıllar arasına ait altı yüz altı adet tereke defterinden derlendiği için, dipnotlandırmak mümkün olamamaktadır. Evler akçe değeri üzerinden kıymetlendirildiği için altmış yıllık süre içinde akçenin değer kaybı ve enflasyondan doğan fiyat farklarını gidermek amacıyla, evlerin fiyatları belgelerin düzenleniş tarihinde geçerli olan altın ve akçe kuruna göre hesaplanmak suretiyle sabitlenmiştir. 1530-1590 yılları arasındaki altın ve akçe kuru, belirtilen çalışmalardan tespit edilmiştir. Ö.L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", **Belgeler**, III/5-6 (1968), s. 447; Aynı yazar, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, XXXIV/136 (1970), ss. 557-567; H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)**, Ankara, 1979, ss. 1-38; Ö. Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)**, Ankara, 1979, ss. 86-97; N. Aykut, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 343-360.

eklemlendiği Bergama, Bursa ve Balkanlar'dan gelen tüccarların da katıldığı düşünülecek olursa pazarın Edremit ve çevresi için taşıdığı önem kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Edremit'te pazar mekanının gelişimini iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem Edremit'in Türkler tarafından alınmasından itibaren başlayan ve XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın ilk yıllarına kadar geçen süredir. Bu süre içinde Edremit'te mutlaka pazar kurulan, bu amaç için düzenlenmiş bir mekan bulunmakla birlikte, kapasitesi hakkında bilgi verecek bir veriye sahip değiliz. Önemli bir yol ağının birleşme noktasında bulunmasından ve erken dönemlerden itibaren kasaba olmasından dolayı, sakinleri ve çevresi için bir pazar düzenlemesi faaliyeti sözkonusu olmuş olmalıdır. Bunun kanıtlarını çıkarmak da mümkündür. Edremit pazarının vergi gelirleri Karesi sancak beyine hasıl yazılmaktadır¹⁴³. Osmanlılar, Karesi sancağını fetihten sonra organize ettiğine göre, bu olgu Osmanlı Devleti'nin erken yıllarından itibaren geçerli bir uygulamayı tanımlıyor olabilir. Özellikle II. Mehmed (1451-1481) döneminden itibaren kentin ticari işlevinin arttığını söylemek, XV. yüzyılın sonlarında şehirdeki pazar yerine iki yüz dükkandan oluşan ticaret sitesi inşa edilmesinden¹⁴⁴ dolayı mümkündür. Bu yapılaşma, kentin ticari potansiyelini göstermekte ve ortaya çıkan bir ihtiyacın giderilmesini sağlamıştır ki, bu olayı Edremit'te pazar mekanının ve kasabanın fiziksel gelişiminin ikinci aşaması olarak değerlendiriyoruz. Kasaba ve

¹⁴³ **BOA.TT.** 166, s. 273. **TKGMA. KK.** 152, vrk. 217/b. Bu gelirler sancak beyleri değiştiği zaman da, yeni gelen mirlivanın tevcih beratına yazılarak, ruznamçeye kayıt edilmektedir. **BOA. TZRD.** 2, s. 132 (1536). **BOA. TZRD.** 2, s. 152, (1538). **BOA. TZRD.** 129, s. 915-916 (1591).

¹⁴⁴ Dükkanlar Şehzade Korkud'un lalası olan Hüsam bey tarafından yaptırılmıştır. "*Vakf-ı Hüsam bey der Edremid dekakin 700* (defterdeki kayıt yanlışdır.) *hasıl 7165*" **BOA. TT.** 166, s. 277. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 104/a. "*dekakin-i Hüsam bey lala-yı Sultan Korkud der bazar-ı nefsi-i Edremid vakf-ı medine-yi münevvere, bab 200, hasıl 7165*". Dükkanlar hakkında sicillerde de malumat vardır: **EŞS.** 1180, vrk: 33/b, belge: 1 (1526). "*Oldur ki, nefsi-i Edremid'de merhum Hüsam bey bina ettiği dükkanlar...*" **EŞS.** 1211, vrk. 33/a, belge 5 (1583). "*... nefsi-i Edremid'de merhum Hüsam beyin bina eylediği vakıf dükkanlar...*" Şehzade Korkut 1470-1513 yılları arasında yaşamıştır. II. Beyazid'in sekiz oğlundan birisi olan şehzade 1491 yılında Saruhan sancağına tayin edildikten sonra, lalası tarafından bu dükkanların yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Şehzade Korkut için bkz: M.T. Gökbilgin, "Korkut", **IA**, VI, ss. 855-860; S. Tansel, **Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı**, İstanbul, 1966, s. 260 vd.

şehirlerin gelişiminde hizmet merkezlerinin ve imaret sitelerinin çok önemli bir payı olduğunu biliyoruz¹⁴⁵. İşte bu iki önemli unsur, hemen hemen aynı tarihlerde Edremit yerleşiklerinin ve çevresindeki köylerin yararlanması için, eş zamanlı olarak Edremit kasabasında hizmete girmiştir. Sözünü ettiğimiz imaret sitesi XV. yüzyıl sonunda inşa edilen, Hekimzade veya Kurşunlu cami olarak bilinen ve aynı adı taşıyan mahallede yer alan yapı grubudur¹⁴⁶. Bu dükkanlardan başka ticari mekanların ve işyerlerinin de bulunduğu, pazar dışında çarşı niteliğinde, Edremit'in günlük ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hizmet veren esnafın faaliyet gösterdiği bir diğer alışveriş merkezinin de varolduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

XV. yüzyıl sonlarından itibaren ticari açıdan önemli bir gelişim gösteren Edremit'te bu yıllarda yapıldığını düşündüğümüz iki yüz dükkandan oluşan pazar yerinden önce, Edremit'in daha küçük hacimli bir pazar yerine sahip olduğu düşüncemizi erken tarihli bir belgenin verdiği malumat da destekler niteliktedir. Çünkü, 1516 tarihli olan bu belge, Edremit'te bir başka pazardan "*yukarı pazar*" olarak sözetmektedir¹⁴⁸.

Edremit'te pazarlar ve çarşıdan başka ticari mekan olarak iki bina daha bulunmaktadır. Bu binalar bir kervansaray¹⁴⁹ ve bir handır¹⁵⁰. Uzak sayılabilecek yerlerden gelen tüccarlar ve Anadolu-Rumeli yolunu kullanarak Edremit'ten geçen

¹⁴⁵ Ö.L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İFM**, XXIII/12 (1962-1963), ss. 239-296. Kent iş merkezinin kuruluş ve gelişimi hakkında bkz: S. Faraqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 27 vd. O. Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, 1936, ss. 34-58.

¹⁴⁶ Bkz. yukarıda s. 110.

¹⁴⁷ "... Mehmed bin Ali (...) Edremid çarşusunda...". **EŞS**. 1187, vrk. 16/b, belge: 2 (1564). "*Bostan bin Musa çarşuda dükkan açub...*". **EŞS**. 1194, vrk. 5/b, belge: 2 (1569). Vakıf dükkanlarından başka özel mülk olan dükkanların bulunması bunun bir diğer kanıtı olabilir. Bir alacak davasına konu olan "*bozacı Ahmed dükkanı kurbünde leblebici dükkanı*" için bkz: **EŞS**. 1211, vrk. 41/a, belge: 5 (1583).

¹⁴⁸ **EŞS**. 1177, vrk. 11/a, belge: 1 (1516). "... sene 921 tahvilinden ve altı aylık yevm'ül-kustundan yukarı bazarın mukataasından...".

¹⁴⁹ **EŞS**. 1213, vrk. 51/a, belge: 3 (1590-91).

¹⁵⁰ **EŞS**. 1210, vrk. 24/a, belge: 3; 25/a, belge: 1-2-3-4-5 (1582).

kervanların taşıdığı yolcular ile mallarının konaklama ve depolama ihtiyaçlarına cevap veren bu binaların, kasabanın ticari canlılığına katkıda bulunduğu bellidir. Yeni inşa edildiğini öğrendiğimiz kervansaray¹⁵¹, Edremit'in XVI. yüzyıl sonunda ticari olarak daha da geliştiği sonucunu çıkarmamızı sağlayabilir. Çünkü, kervansaray yakınında bulunan dükkanların kiralari bir yıl içinde, taliplerin karşılıklı artırımları ile hemen hemen iki katına çıkmıştı¹⁵². Edremit'te bulunan han ise, ticari gelişmenin doğurduğu konaklama ihtiyacının bir diğer kanıtıdır. Çünkü, söz ettiğimiz bina dükkan ve imalathanelerin bulunduğu bir han değildir. Han olarak adlandırılan bina aslında, tahminimize göre, büyük bir evdir. Sadece yolcuların gecelemesine olanak tanıyan bir plan tipine sahip olduğu ve bu amaçla kullanıldığı anlaşılan, İstanbul'lu evi ya da hanesi olarak da adlandırılan binanın, Adil-zade mahallesinde bulunduğunu, burada konaklayan birkaç yolcunun öldürülmesi vesilesiyle öğreniyoruz¹⁵³.

Şehircilik açısından önemli gördüğümüz bir konu ise, deri tabaklama işleminin yapıldığı debbağhane ile ilgilidir. Kokusu nedeniyle kasaba sakinlerini rahatsız edebilecek olan bu sektöre ait işyerleri Edremit'in dışında faaliyet göstermektedir¹⁵⁴. Büyük bir olasılıkla, ham derinin tabaklanması burada yapıldıktan sonra, deri mamülleri çarşıda tüketiciye sunuluyordu.

Edremit'in meskûn alanı dışındaki, bir diğer yapı grubu ise deniz kenarında, kasabanın epeyce uzağında, iskeleye yakın bir yerde bulunan depo ve mahzenlerdir¹⁵⁵.

¹⁵¹ "oldur ki Musa bin Hızır (...) çarşıda yeni karban-saray kurbünde olan vakıf dükkanını her ayda on-beş akçeye kabul eyledim..." EŞS. 1213, vrk. 51/a, belge: 3 (1590-91).

¹⁵² "oldur ki keçeci ustası Hasan meclis-i şer'de karban saray kurbünde olan vakıf keçeci dükkanını her ayda yirmişer akçeye icareye kabul eyledim..." EŞS. 1213, vrk. 59/a, belge: 2 (1590-91). Belirtilen dükkanın kirası bir kaç gün sonra, yapılan artırımlar nedeniyle 35 akçeye çıkmış. Aynı defter, vrk. 59/a, belge: 3 (1590-91).

¹⁵³ EŞS. 1210, vrk. 24/a, belge: 3, vrk. 25/a, belge: 1-2-3-4-5, vrk. 25/b, belge: 1, vrk. 31/a, belge: 2-3-4, vrk. 32/a, belge: 2-3-4 (1582).

¹⁵⁴ EŞS. 1190, vrk. 86/b, belge: 1 (1561).

¹⁵⁵ EŞS. 1177, vrk. 18/b, belge: 3 (1516). EŞS. 1199, vrk. 81/b, belge: 1 (1575). EŞS. 1207, vrk. 44/a, belge: 4 (1586).

Karayolları dışında deniz yolunun da ticari amaçlı bir sevk aracı olarak kullanıldığını bilmekteyiz. Denizden sevk edilecek olan, belki de, Edremit'e gelen malların da depolanması için, bu binaların kullanıldığı açıktır.

Kasaba hayatı için önemli unsurlardan birisinin de hamamlar olduğunu belirtmiştik. Hamamların, sosyal yaşam açısından, ihtiyaçların ortaya çıkardığı ortak kullanım amaçlı hizmet birimleri olduğunu söyleyebiliriz. Edremit'te bu hizmet birimlerinden üç adet bulunuyordu. Bunların en eskisi, Saruca paşa hamamı ve orta hamam adlarıyla bilinen hamamdır¹⁵⁶. Bir diğer hamam Hasan paşa hamamı adıyla karşımıza çıkan, kadın ve erkekler için iki bölüm halinde inşa edilmiş olan çifte hamamdır¹⁵⁷. Edremit'teki üçüncü hamam Akpınar adıyla bilinen¹⁵⁸ ve büyük ihtimalle aynı adlı mahallede bulunan olmalıdır. Bir kira sözleşmesinden öğrendiğimize göre, hamamlar sadece banyo yapmak amacıyla kullanılmıyordu. Edremit sakinleri tarafından çamaşır yıkamak amacıyla kullanıldığı gibi; keçeci ve urgancıların ürettikleri malın hazırlanışında, hamamın nemli ortamında özellikle keçeyi sıkıştırma işlemine tabi tuttıkları anlaşılıyor¹⁵⁹.

Edremit'te kasabanın fiziksel yapısı içinde değinilmesi gereken bir muallimhane¹⁶⁰ ve erken dönem hatırası olduğunu düşündüğümüz bir zaviye¹⁶¹ ve geliri bu zaviyeye vakfedilmiş, bir dükkan da dikkati çekmektedir.

¹⁵⁶ Hamam, II. Murad'ın (1421-1451) vezirlerinden Saruca paşa'nın 1442-43 yılında, Gelibolu'da inşa ettirdiği imaretine vakfedilmiştir. Bkz. M. T. Gökbilgin, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa, Mülk ve Vakıflar**, İstanbul, 1952, s. 248 ve 251. "*mukataa-yı hamam der nefis-i Edremid*". Ayrıca bkz. **BOA. TT.** 166, s. 277. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 93/a. XVI. yüzyıl boyunca faal olan hamam mukataa yoluyla icarlanmaktadır: **EŞS.** 1177, vrk. 7/b, belge: 2 (1516). **EŞS.** 1211, vrk. 8/a, belge: 3 (1583).

¹⁵⁷ **BOA. TT.** 166, s. 255. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 123/a. "*icare-i hamam der nefis-i Edremid iki kat'a fi sene 2000*" Hamam, Balıkesir'de Hasan paşa zaviyesi vakıflarındandır. Ayrıca bkz: **EŞS.** 1187, vrk: 13/a, belge: 1 (1537) "*hamam-ı Hasan paşa der Edremit...*"

¹⁵⁸ **EŞS.** 1177, vrk. 5/a, belge: 1 ve vrk. 14/a, belge: 3 (1516). **EŞS.** 1187, vrk. 4/a, belge: 3 (1538).

¹⁵⁹ **EŞS.** 1187, vrk. 4/a, belge: 3 (1538). Hamamlar hakkında, müşterilerin ilişkileri ve sağlık koşulları için bkz: C.F. Mullett, **Public Baths and Healts in England, XVIth-XVIIIth Century**, Baltimore, 1946.

¹⁶⁰ **BOA. TT.** 166, s. 277. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 93/a.

Edremit'in, bölgenin yerleşme sisteminde merkez olmasının nedenlerinden birisinde, kazanın idari merkezi oluşundan kaynaklandığını belirtmiştik. Tahmin edileceği gibi idari merkez olmasının bir sonucu olarak bürokratik bir örgütlenmeye sahiptir. Kasabadaki en yetkili ve adli, idari ve beledi konularda, hemen hemen bütün taşra bürokrasisinin üstünde yer alan görevli **kadı**'dır¹⁶². Osmanlı Devleti'ndeki genel uygulamaya göre bir idari merkezde mahkemenin oluşması, oraya bir kadı tayin edilmesine bağlıdır¹⁶³. Mahkeme kaza sakinleri arasında çıkan her türden meselenin çözümü için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Mahkemelerde kadıların yardımcısı olarak çalışan **naiblerin**¹⁶⁴ yanısıra önemli bir işlevi olan diğer görevliler ise **muhzırlardı**. Bugüne kadar herhangi bir monografik araştırmaya konu olmamış olan muhzırların, mahkemenin çalışması ve kasabanın yönetimindeki rolü önemli görünmektedir. Bu rol herhangi bir suçtan dolayı yargılanması gerekenlerin mahkemeye celbinde somutlaşıyordu. Dolayısıyla bazı tehlikelere açık bir görevdir. Mahkemeye davet edilen kişilerin bazen direndiği ve muhzırların fiziksel şiddete maruz kaldıkları anlaşılmaktadır¹⁶⁵. Bu tehlikelerden ötürü, muhızrlık sözleşmelerinde **can baha** adı altında bir miktar tazminat bedeli tespit ediliyordu¹⁶⁶. Muhzırlar, mahkemesi görülen dava sahiplerinin mahkeme masrafı olarak ödedikleri paradan, hizmetlerine

¹⁶¹ "Vakf-ı zaviye-i Ahi Barak der Edremid; karhane-i mutab fi sene 216, bağçe fi sene 55, Yekün: 271" **BOA. TT.** 166, s. 277. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 104/a.

¹⁶² I. Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Ankara, 1994, ss. 25-47; E. Mardini, "Kadı", **IA**, IV, ss. 42-46. G. Kaldy-Nagy, "Kadı", **EI²**, IV, s. 375; Ş. Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Selahiyet ve Vazifeleri Hakkında", **VI. TTK. Zabıtları**, Ankara, 1976, ss. 342-354; M.T. Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", **IV. TTK. Zabıtları**, Ankara, 1952, ss. 433-455; H. Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitab'ül-Kadı ve Süfteceler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri** (Ed. O. Okyar), Ankara, 1975, ss. 103-142.

¹⁶³ H. Inalcık, "Mahkeme", **IA**, VII, s. 149 vd. I. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 12 ve 49-67.

¹⁶⁴ C. Baysun, "Naib", **IA**, IX, ss. 50-52. I. Ortaylı, **a.g.e.**, ss. 30-33.

¹⁶⁵ "... Deli Ahmed nam kimesne talebiyle muhızr Nasuh bin Hacı Mehmed Karacalar'dan Dede Bali nam kimesneye tarik-i ammdede buluşub meclis-i şer'e davet idüb taleb itdükde mezbur Dede Bali yanından bıçağını çıkarub mezbur Hacı Nasuh'a hücum etdükde" **EŞS.** 1177, vrk. 8/b, belge: 2 (1516).

¹⁶⁶ **EŞS.** 1187, vrk. 11/a, belge: 3 (1537).

mukabil, belirlenmiş bir pay alırlardı. Bu nedenle muhızrlık açık artırma ile, bu işe talip olanlar arasından birine verilirdi¹⁶⁷.

Kasabanın yönetiminde çok önemli yeri olan bir diğer görevli ise **muhtesiptir**¹⁶⁸. Muhtesip pazar yerinin güvenliğinin sağlanmasından, vergi toplanmasından ve esnafın kurallara uygun olarak üretim ve ticaret yapmasının gerçekleşmesinden sorumludur¹⁶⁹. Edremit'te ihtisab vergisi Karesi sancak beyinin gelirleri arasında olup¹⁷⁰, mukataa yoluyla işletilirdi. Pazar yerinde oluşan alış-veriş işlemleri muhtesib ve pazarbaşı tarafından vergilendirilerek sancak beyinin görevlilerine teslim edilirdi¹⁷¹. Sosyal yaşamın kontrolünde de muhtesibin etkili olduğu bilinmektedir. Muhtesiplerin günlük hayatın akışına müdahale edebilecek yetkilerle donatılmış olması, bu görevin zaman zaman kötüye kullanılmasına da neden olmaktadır¹⁷².

Kasabanın yönetiminde, güvenliğin sağlanmasından sorumlu görevli ise **subaşı** idi. Gerek kasaba içinde, gerekse kaza bölgesinde suçlu takiplerini subaşılar yapıyordu. Hatta kimsenin şikayetçi olmadığı, fakat sosyal düzeni etkileyen olayları, kamu adına izler¹⁷³ ve zanlıları mahkemede yargılayabiliyordu.

¹⁶⁷ EŞS. 1177, vrk. 6/a, belge: 3 (1516); vrk. 15/b, belge: 1 (1516); EŞS. 1187, vrk. 11/a, belge: 3 (1537); vrk. 13/a, belge: 3 (1537); EŞS. 1179, vrk. 72-b, belge: 4 (1586).

¹⁶⁸ Z. KAZICI, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul, 1987, I. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 38-41.

¹⁶⁹ Z. KAZICI, **a.g.e.**, s. 65 vd. I. Ortaylı, **a.g.e.**, ss. 38-41.

¹⁷⁰ **BOA. TT.** 166, s. 273. **TKGMA. KK.** 152, vrk. 217/b. **BOA. TZRD.** 2, s. 132 (1535-36). **BOA. TZRD.** 129, s. 915-916 (1590-91).

¹⁷¹ EŞS. 1177, vrk. 7/b, belge: 1 (1516). EŞS. 1177, vrk. 9/b, belge: 1-2-3 (1516). EŞS. 1177, vrk. 13/b, belge: 1 (1516). EŞS. 1191, vrk. 49/a, belge: 3-4 (1563). EŞS. 1211, vrk. 1/b, belge: 4 (1583).

¹⁷² Örneğin pazar yerinde insanların dövülmesi: EŞS. 1187, vrk. 16/a, belge: 1-2-3 (1536).

¹⁷³ Zina töhmeti altında bulunanlar, içkili dolaşanlar, oruç tutmayanlar subaşı tarafından mahkemeye çıkarılırdı. EŞS. 1178, vrk. 35/a, belge: 4 (1520). EŞS. 1184, vrk. 3/b, belge: 3 (1532). EŞS. 1189, vrk. 54/a, belge: 2-3 (1551). EŞS. 1199, vrk. 25/b, belge: 2-3-4 (1575). EŞS. 1213, vrk. 39/b, belge: 4 (1592).

b- Kemer: Kasaba mı, Köy mü?

Bugün Burhaniye olarak bilinen, XVI. yüzyıldaki adıyla **Kemer** veya **Kemer-i Edremit**, yerleşme sisteminin ikinci merkezidir. Edremit ovasının güney sınırını oluşturan Madra dağının ovaya bakan kuzey yamaçlarında ve ovanın güneyinde bulunan köylere merkezlik etmektedir. Yerleşim yeri olarak Edremit'ten daha güneyde bulunmaktadır. İzmir-Bergama üzerinden gelerek Edremit'e ulaşan, sonra da batıya devam eden Rumeli yolunun, Edremit'ten önceki uğrak noktası Kemer'dir. Bu önemli yol üzerinde bulunan Kemer'in, deniz nakliyatını da mümkün kılan bir iskelesi olduğu da dikkate alınacak olursa, ticari avantajları olan bir noktada yerleştiği anlaşılacaktır. Bu özelliklerinden dolayı doğal bir merkez olduğu söylenebilecek olan Kemer'in kasaba kriterleri açısından, nasıl bir görünüm arzettiğini açıklayacak olursak, Kemer'in köy mü, yoksa kasaba mı olduğu sorusunun cevabını verebilmek mümkün olacaktır.

Herşeyden önce, hukuki statü olarak Kemer'in köy olarak belirtildiğini¹⁷⁴ vurgulamamız gerekmektedir. Fakat öyle bir köy ki Edremit'ten daha çok vergi hanesine sahip ve altı mahallesi bulunuyor¹⁷⁵! II. Murad'ın (1421-1451) Bursa'da yaptırdığı külliyesine vakfedilmiş¹⁷⁶ olan Kemer, tahrir defterlerinde "*bazar durur ve cuma kılınur*"¹⁷⁷ şeklinde belirtiliyor. Pazarda seksen sekiz dükkan olduğu¹⁷⁸ ve bunların gelirinin, Kemer'deki cuma kılınan tek cami olarak görünen, Şeyh Muhyiddin

¹⁷⁴ **BOA. TT.** 166, s. 276. "*karye-i Kemer...*". **TKGMA. KK.** 568, vrk. 33/a-37/a. Sicil kayıtlarında da bu şekilde belirtilmektedir. **EŞS.** 1177, vrk. 39/b, belge: 2 (1515). **EŞS.** 1177, vrk. 47/a, belge: 3 (1515).

¹⁷⁵ Bkz. **Tablo: V.**

¹⁷⁶ **BOA. TT.** 166, s. 276. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 33/a. **VGMA.** 595, s. 96 vd. Külliye hakkında bkz. E. H. Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II. cild, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, İstanbul, 1972, s. 298 vd.

¹⁷⁷ **BOA. TT.** 166, s. 276. **EŞS.** 1184, vrk. 57/b, belge: 2 (1532) "... müşar'ün-ileyh Mahmud Kemer bazarında..."

¹⁷⁸ **BOA. TT.** 166, s. 277. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 104/a.

camisine vakfedildiği¹⁷⁹ anlaşılmaktadır. Kasaba olmanın önemli ölçütlerinden olan mahalle örgütlenmesinin olması, pazarın bulunması, bir cuma camisine sahip olması yanında Kemer'de, bir diğer şehrsel unsur olan hamam da varolmakla¹⁸⁰ birlikte, yine de köy statüsündedir. Bütün şehrsel unsurların var olmasından dolayı, köy statüsünde olsa bile Kemer'i yerleşme sisteminin merkezlerinden birisi olarak değerlendirmemiz mümkündür. Barındırdığı nüfusun çokluğuna, çevresindeki köylerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir fiziksel yapıya sahip olduğu dikkate alındığında, Kemer'in merkez işlevini yerine getirebileceği kendiliğinden anlaşılacaktır.

TABLO: V*

1530, 1573 ve 1591 Tahrirlerine Göre Kemer'in Vergi Nüfusu

Mahalle Adı	1530				1573				1591				
	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	
Kethüda	55	13	1	-	49	35	1	-	33	16	1	-	
Hacı Musa	45	12	1	1	40	28	1	-	20	24	1	-	
Cami-i Şerif	65	17	1	4	56	40	1	-	33	20	1	-	
Zekeriya	52	20	1	5	52	47	1	3	45	38	1	-	
Yunus	31	3	1	1	21	18	1	-	24	14	1	-	
Divane Musa	18	4	1	-	12	12	1	-	-	-	-	-	
Toplam	6	266	69	6	11	230	180	6	3	155	112	5	7

* Tablo; **BOA.TT.** 166; **BOA.TT.** 1020 ve **TKGMA. KK.** 568 numaralı tahrir defterlerinden derlenen verileri yansıtmaktadır.

¹⁷⁹ **BOA. TT.** 166, s. 277. Dükkanların 56 tanesi şeyh Muhyiddin'in oğlu Hasan Çelebi tarafından yaptırılmıştır. **TKGMA.** 568, vrk. 93/b.

¹⁸⁰ **BOA. TT.** 166, s. 278. **TKGMA. KK.** 568, vrk. 104/a. Hamam, Kemer'deki Şeyh Muhyiddin camisine vakfedilmiş. Ayrıca bkz: "hamam-ı Kemer der uhde-yi Mehmed bin Musa..." **EŞS.** 1187, vrk. 11/b, belge: 4.

Kemer'i sistemin merkezlerinden birisi olarak değerlendirmemiz, sadece bir iddia olarak kalmayıp, bazı belgeler tarafından da doğrulanmaktadır. Çünkü, 1573 sayımından bir süre sonra, merkezlik ettiği köylerle birlikte Kemer kadılık haline getirilerek Edremit kazasından ayrılmıştır¹⁸¹. Edremit ve Kemer kadılarına hitaben yazılan fermanda Kemer'in Edremit kadılığından ayrılıp "*müstakil kadılık*"¹⁸² olduğu açıkça belirtilmektedir. Kemer'in müstakil kadılık olması, belgelerden anlaşıldığına göre, 1581 veya 1582 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü, Kemer kadısına hitab eden fermanlara bu tarihlerden itibaren rastlamaktayız¹⁸³. Kaza haline getirildikten sonra, belgelerde de, "*kasaba-yı Kemer*" olarak geçmektedir¹⁸⁴. Bu idari değişikliğe kadar, kasaba olmanın kriterlerinden hemen hemen hepsine sahip olan Kemer'in köy statüsünde olması, ancak bu idari düzenlemeden sonra resmi yazışmalarda kasaba olarak belirtilmeye başlanması konumuz açısından önemlidir. Anlaşılacağı üzere bu olay, bir yerleşim biriminin kasaba olabilme için bir kaza bölgesinin yönetim merkezi olması özelliğini taşıması gerekliliğini ortaya koymaktadır. En azından Kemer örneğinde, fiziksel olarak kasaba kriterlerinin hepsine sahip olan bir yerleşmenin kasaba olması için bunun yeterli görülmediğini, böyle bir yerleşmenin, ancak bir kaza bölgesinin idari merkezi haline getirildikten sonra kasaba sayılabileceğini söyleyebiliriz. Bu idari değişikliğin ardından gerekli bürokratik atamalar yapılmış¹⁸⁵, Kemer'e

¹⁸¹ EŞS. 1211, vrk. 72/a, belge: 1 (25 Mart 1583).

¹⁸² "... mevlana Edremit ve Kemer kadıları zide fazlühüma tevki'-i refi-i hümayun vasıl olacak malum ola ki haliya sen ki Kemer kadısının kapuma arz gönderüb **Edremit kazasından müfrez** olub müstakil kadılık olan mahiye-i Kemer halkı gelüb..." EŞS. 1211, vrk. 72/a, belge: 1 (25 Mart 1583).

¹⁸³ "Edremit ve Kemer kadılarına" EŞS. 1210, vrk. 13/a, belge: 1 (17-27 Ocak 1581). Gemi kerestesi hakkında Edremit ve Kemer kadılarına; EŞS. 1208, vrk. 137/b, (1 Temmuz 1582). EŞS. 1209, vrk. 33/b, (11 Temmuz 1582). EŞS. 1179, vrk. 87/a (1586).

¹⁸⁴ "... Kasaba-yı Kemer'den Yusuf bin Ahmed..." EŞS. 1211, vrk. 5/b, belge: 2 (1582); vrk. 6/b, belge: 4 (1583); "... Kasaba-yı Kemer'den Nasuh halife nam kimesne..."

¹⁸⁵ Belgelerde Kemer kadısından sözedildiğini belirtmiştik. Bunun dışında önemli bir diğer görevli olan, muhtesibin de görev yaptığını tespit edebiliyoruz: EŞS. 1179, vrk. 10/a, belge: 4 (1586) "*Oldur ki kasaba-yı Kemer'den Hasan bin Ali muhtesib Kara Ali muvacehesinde ikrar ve itiraf idüb merkur Kara Ali pirincin narhı doksandur deyü tespit etdükdün sonra doksan altıya bey' edim deyü...*"

bağlanan köylerin kapladığı bölgeye de Kemer kazası denilmeye başlanmıştır¹⁸⁶. Edremit kazasına bağlı iken, Kemer kazasının kurulmasıyla birlikte bu kazaya aktarılan köylerin, bu idari değişiklikten yaklaşık yedi-sekiz yıl önce yapılan sayıma göre vergi nüfusları aşağıda gösterilmiştir¹⁸⁷.

TABLO: VI
Kemer Kazasına Bağlanan Köyler ve Vergi Nüfusları

Sıra	Köy Adı	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Sıra	Köy Adı	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
1	Taylı şehir nd. Tayleli	38	36	1	1	17	Börezlü	11	5	1	1
2	Resul hisarı	8	9	1	1	18	Kızıklı	30	20	1	2
3	Bademli	22	12	1	2	19	Köyücek	h	a	1	i
4	Köpekli	68	47	1	2	20	Horzu	38	35	1	2
5	Ağacık	19	19	1	1	21	Depe	h	a	l	i
6	Halil bey	h	a	l	i	22	Dere-i sagir	57	39	1	-
7	Kızılköy nd. Demirciler	7	4	1	1	23	Kara Geyikli	18	15	1	-
8	Bölücek-i Kemer	56	47	1	2	24	Dere-i Kebir	58	61	1	-
9	Kayalı nd. Hacı Murad	4	12	-	-	25	Pelid önü	45	38	1	1
10	Çandırlu	h	a	l	i	26	Bahadınlı	22	20	1	-
11	Osmanoğlu	10	7	1	-	27	Karadere	h	a	l	i
12	Şehir köy	43	26	4	1	28	Sarı bey	7	4	-	-
13	Reşid-i kebir	5	4	-	-	29	Karalar	h	a	l	i
14	Reşid-i sagir					30	Gökköy	34	16	1	-
15	Alaca kilise	10	4	-	-	31	Dutluca	12	7	1	-
16	Karga nd. Kargu	14	5	1	1	TOPLAM		616	488	22	16

¹⁸⁶ EŞS. 1179, vrk. 14/a, belge: 1 (1586). "Sicill oldur ki Kemer Kazasına tabi' Gök nam karyeden..."

¹⁸⁷ Kemer kazasına bağlanan köylerin listesi, 1583 tarihli bir avarız-hane listesinden çıkarılmıştır. EŞS. 1210, vrk. 41/b-42/a.

Kemer'e bağlanarak Edremit kazasından ayrılan köyler, Kemer'in kasaba olmadan önce de merkezlik ettiği bir bölgeyi kapsamaktadır¹⁸⁸. Yani kasaba olmazdan evvel var olan fiili bir durum, Kemer'in kasaba olması ve Kemer kazasının kurulmasıyla hukuksal bir çerçeveye kavuşmuştur. Doğal olarak Edremit'in bölgedeki yerleşme sisteminin birinci dereceden merkezi olma özelliği, bu değişiklikten sonra, sadece Edremit kazası içine geçerli olmaya başlamıştır. Kemer ise, kendi kazasının birinci dereceden merkezi haline gelerek, kaza bölgesinde bulunan köylere kasaba hizmetlerini dağıtmaya başlamıştır.

c- Havran: Bir Köyün Farklılığı

Doğudan Balıkesir-Bursa üzerinden gelen yolcular, bu yolu Edremit ovasına bağlayan Inboğazi'nden çıktıktan kısa bir süre sonra Havran-ı kebir yani Büyük Havran köyüne ulaşırlardı. Bu yolun geçtiği Inboğazi Havran çayının aşındırması sonucu oluşmuş bulunan doğal bir geçittir. Havran çayı da Inboğazi'nden çıktıktan sonra Edremit ovasına açılır ve Havran-ı kebir köyünün yanından geçerek, ovada denize doğru olan yolculuğuna devam ederdi. Havran-ı kebir yanından mecrasını izleyerek geçerken, öbür yanında bulunan Havran-ı sagir yani Küçük Havran ile Havran-ı kebir köylerini ayıran doğal bir engel rolü oynardı. Bu engel iki köyü ayrı köyler halinde tutsa bile, Havran-ı sagir köyünün Havran-ı kebir'e bağlantısını etkileyememektedir. Çünkü, Havran-ı kebir Edremit kazasında, tali olmakla birlikte, üçüncü **merkezi yer** olarak önem kazanmaktadır. Belirttiğimiz yolun sağladığı olanaklar Havran-ı kebir köyünü, en başta Havran-ı sagir olmak üzere, kazanın doğu ve kuzey-doğuda bulunan köyleri için bir çekim alanı haline getirmiştir. Zaten belgeler de, bu köyden yakınlığından ötürü olsa

¹⁸⁸ Bkz. **Harita: 4**, karşılaştır; **Harita: 3** ve **Harita: 5**.

gerek Havran-ı kebir'e göre niteleyerek "aşağı köy" olarak söz ediyorlar¹⁸⁹. Günümüzde var olan Havran, bu iki köyün birleşmesi ile oluşmuş bir yerleşmedir. Bu olay hakkında iki rivayet bulunuyor. İlki Havran-ı sagir köylülerinin Havran-ı kebir'e göç ettiği şeklinde naklediliyor¹⁹⁰. İkinci rivayet ise, iki köyün ortasından geçen Havran çayının mecrasının değiştirilerek bugünkü mecrasına çekildiği ve köylerin de kendiliğinden birleştiği şeklindedir. İkinci rivayet daha tercih edilebilir görünmektedir.

Havran-ı kebir, belirttiğimiz gibi, Edremit ovasından geçen önemli karayolunun güzergahı üzerinde yer almaktadır. Hem verimli tarım topraklarının getirdiği bolluk, hem de sözkonusu yolun ticari avantajları Havran-ı kebir köyünün kalabalık bir nüfusa ulaşmasında etkili olmuştur denilebilir. Havran-ı sagir ile birlikte Havran-ı kebir köyünün iki mahallesinde yaşayan vergi nüfusunun verilmesi, bu olguyu daha somut bir hale getirecektir¹⁹¹.

Tablodan da anlaşılacağı gibi Havran-ı kebir'de Resul fakih ve Hacı Hasan adlarını taşıyan iki mahalle bulunmaktadır. Hacı Hasan mahallesi halk arasında yukarı mahalle olarak bilindiğine göre¹⁹², Resul fakih mahallesinin de aşağı mahalle olarak adlandırıldığını tahmin edebiliriz. Yukarı mahalle olarak bilinen Hacı Hasan mahallesi adını, sözkonusu mahallede bulunan Hacı Hasan mescidinden almaktadır¹⁹³. Tahmin edileceği gibi mahalle sözkonusu olduğunda kethüdası, imamı ve avarız vakfı da onunla birlikte, mahalle teşkilatı gereği var olmaktadır¹⁹⁴.

¹⁸⁹ EŞS. 1185, vrk. 166/a, belge: 1 (1536).

¹⁹⁰ G. Yetkin, **Edremit Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1948, s. 38.

¹⁹¹ **Tablo VII. BOA. TT. 166, BOA. TT. 1020 ve TKGMA. KK. 568'den çıkarılan verilerle oluşturulmuştur.**

¹⁹² "karye-i mezburede yukarı mahallede vaki..." EŞS. 1187, vrk. 19/a, belge: 2 (1564).

¹⁹³ "Oldur ki, karye-i Havran-ı kebir'den (8 kişinin ismi sayılmış) meclis-i şer'e gelüb karye-i mezbureden yukarı mahallede vaki' olan Hacı Hasan mescidini Mehmed Çelebi tevsi' idüb tamir etmek ister bu hususa..." EŞS. 1187, vrk. 19/a, belge: 2 (1564).

¹⁹⁴ EŞS. 1179, vrk. 7/a, belge: 2 (1586). EŞS. 1194, vrk. 5/b, belge: 5 (1569).

Kasabaya özgü bir diğer özellik ise cuma camisi olduğundan, Havran-ı kebir mahalle teşkilatından başka cuma camisine sahip bir köy olarak farklılaşmaktadır. Havran camisi¹⁹⁵, Hacı Hasan mahallesinde mescid bulunduğuna göre, diğer mahallede yani Resul fakih mahallesinde bulunmaktadır. Caminin, vakıf geliriyle hizmet verdiği tahmin olunacaktır¹⁹⁶. Çevresindeki köylerin cuma namazı için bu camiye kullandıklarını da söyleyebiliriz.

Havran-ı kebirde bir de hamam bulunmaktadır¹⁹⁷. XVI. yüzyıl boyunca varlığını bildiğimiz hamam 1563-64 yılında önemli bir tamirat geçirerek onarılmıştır¹⁹⁸.

Havran-ı kebir'de bulunan, çevre halkının ve yolcuların ihtiyaçlarına cevap veren, önemli hizmet binalarından bir diğeri de kervansaraydır¹⁹⁹. Havran-ı kebir'in üzerinde bulunduğu yolun doğuya doğru, ovanın bitiminde Inboğazı'na ve hemen peşinden Musluk derbendine girdiğini düşünecek olursak bu derbendleri gündüz geçmek için, Edremit yönünden gelen yolcuların Havran kervansarayında geceleyerek sabahı bekleyeceklerini ileri sürebiliriz.

Belirtmeye çalıştığımız özellikleri ile diğer köylerden farklılaşmış bir yapı arzeden Havran-ı kebir'in, bu özelliklerinden dolayı çevre köylere ibadet ve ticaret başta olmak üzere çeşitli hizmetler sunduğu açıktır. Pazarı bulunmayan Havran, bölgenin Edremit ve Kemer kazaları olarak iki idari bölgeye bölüdüğü değişiklikte, Edremit kazası içinde kalmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁵ "oldur ki Havran-ı kebir nam karyede vaki cami-i şerifde..." EŞS. 1213, vrk. 11/a, belge: 6 (1591).

¹⁹⁶ 1567 yılı vakıf muhasebesi için bkz. EŞS. 1188, vrk. 156/b-157/a.

¹⁹⁷ EŞS. 1187, vrk. 13/a, belge: 5 (1537). EŞS. 1179, vrk. 67/a, belge: 1; aynı defter, vrk. 67/b, belge: 1; aynı defter, vrk. 74/a, belge: 2 (1586).

¹⁹⁸ EŞS. 1191, vrk. 29/b, belge: 2; vrk. 30/a, belge: 1.

¹⁹⁹ EŞS. 1208, vrk. 215/b, belge: 1 (1583). Belirtilen yıla ait, adı geçen kervansarayın vakıf muhasebesi.

²⁰⁰ Bkz. Harita: 5.

Harita: 5

1581'den Sonra Yapılan İdari Değişikliğe Göre Edremit ve Kemer Kazaları

Edremit kazasındaki yerleşme sisteminin merkezlerinin, belirtmeye çalıştığımız özellikleri üzerine düşünecek olursak, fiziksel yapılarının iki kategori içinde toplanabileceğini söylemek mümkündür. Bu iki kategorideki şehirseller ile yerleşiklerini ilişkilerinin, genel olarak kasaba ve şehir hayatı hakkında da bir fikir verebileceği dikkate alınacak olursa, kasaba kavramı ve anlamının daha iyi anlaşılabilirliği iddia edilebilir.

Sözetlediğimiz kategorilerin, günümüzde şehirler üzerine yapılan çalışmalarda geliştirildiği²⁰¹ ve şehir tarihçileri tarafından, belki daha önemlisi, yakın-doğu islam şehirlerinin tarihi hakkında araştırmalar yapanlarca da kullanıldığı bilinmektedir²⁰². Belirttiğimiz kategorilerden birisi cami, pazar yeri, han, kervansaray ve hamam gibi kasabada yaşayanların kullanımına açık olan yerlerden oluşan **kamusal mekandır**. Aslında, kamusal olanın mülkiyet özelliği taşımaması yani birinin mülkü olmaması gerekmektedir. Oysa biliyoruz ki söz ettiğimiz alanlar içinde özel mülk olan işyerleri olabilmektedir. Fakat, burada kullanılan kavram ve bu kavrama dayanarak oluşturulan kategoride, mülkiyet hakkından daha çok, kullanım hakkı belirleyici olmaktadır. Yani, kamunun kullanımına açık olması, herhangi bir şehirseller birimin özel mülk dahi olsa, kamusal mekân olarak nitelenmesini engellemez. Bu açıdan değerlendirirsek; cami, pazar yeri ve imaret siteleri gibi, kamusal kullanım için vakıflar aracılığı ile düzenlenmiş mekânların, çekirdek merkezlerin etrafında gelişen²⁰³ Osmanlı şehir ve kasabalarının,

²⁰¹ Genel bilgi için bkz. I. Altman-E.H. Zube (eds.), **Public Places and Spaces**, New York-London, 1989.

²⁰² M. Dauntun, "The Social Meaning of Space: The City in the West and Islam", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 25-57; S. Kurose, "A Case Study on Pedestrian Flow System in the Road Network of 18th Century Cairo", **a.g.e.**, ss. 271-295; Y. Kijima, "Street Network and Open Space in Islamic Cities", **a.g.e.**, ss. 313-335.

²⁰³ Osmanlı kasabaları belirttiğimiz şekilde düzenlenmiş merkezler etrafında halkalanmaktadır. S. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, ss. 25-56; Ö.L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İFM**, XXIII/1-2 (1962-63), ss. 297-341. Zaviyeler de bu kategori içinde değerlendirilebilir: S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Olarak Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İFM**, XXIII/1-2 (1962-63), ss. 1-80.

bu kategorik bölümlerle ile tamamen örtüşmekte olduğu anlaşılacaktır.

Sözettiğimiz diğer kategori ise, mahallelerde bulunan meskenlerin oluşturduğu özel ve mahrem mekanlardır. Bu kategorilerde yer alan mekanlar ve yerlerin, kasabanın sosyal, dini ve ticari hayatında oynadığı rol ile bu mekanlarla insanların ilişkilerine bakmak hem köylerin hem de merkezlerin yerleşme sistemi içinde daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Bu değerlendirmeyi yaparken, malzememizin izin verdiği ölçüde, şehir ve kasabalar hakkında geliştirilen bazı yaklaşımları Edremit ve Kemer ile karşılaştırmaya da çalışacağız.

Kasaba olabilmenin ölçütlerinden olan pazar yerlerine Edremit ve Kemer'in sahip olduğunu görmüştük. Edremit'te bulunan iki pazar Kemer'de bulunan ile birlikte, hem kendi yerleşiklerinin hem de merkezlik ettikleri etki alanlarından çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için başlayan hareketlerin nihai noktasıdır. Bu anlamla bütün kaza halkı için kamusal bir işlev görmektedir. Bu kamusal işlev, bölge ile diğer sistemler ve merkezlerin ilişkisini kurarak, önemini daha hissedilir bir düzeye taşıyordu. Çünkü bölge içinde dağıtılmak veya daha büyük kentsel merkezlere gitmek üzere, mallar kasabalara akıyor ya da bunun tersi olarak gerekli mal ve hizmetler üretim ve ithal merkezlerinden gelerek buradan bölge içindeki köylere dağıtılıyordu²⁰⁴. Bu olayın "*kent olmadan mübadele yoktur*"²⁰⁵ şeklinde özetlenmesi ne kadar doğru ise, tersi yani mübadele olmadan şehir yoktur ifadesi de en az onun kadar geçerlidir. Normal hava koşullarının geçerli olması halinde gelecek müşteri potansiyeline göre ticari bağlantılar yapan bir tüccar, sağanak bir yağmur nedeniyle oluşan sellerin ulaşımı aksatmasından

²⁰⁴ P. Benedict, "Türkiye'de Küçük Kasabaların Etüdüne İlişkin Sorunlar", s. 148. "... her kent kendine özgü bir ekonominin içindedir. Bu durum dar bir çap içinde kentin kendi kırsıyla, egemen olduğu veya tabii olduğu komşu kentlerle ilişki içinde olmasını gerektirmektedir. Aynı durum, geniş çapta mesafelerle bağlantılar anlamına gelmektedir." F. Braudel, **Akdeniz**, c. I, s. 214. Şehir ve kırsal bölge ilişkisi hakkında ayrıca bkz: A. Rafeq, "City and Countryside in Ottoman Syria", **Urbanism in Islam**, c. III, Tokyo, 1989, ss. 97-144.

²⁰⁵ F. Braudel, **Maddi Uygarlık ve Kapitalizm**, c. I, s. 423.

ve bundan dolayı pazara kimse gelmediği için "*külli zarar*" ettiğinden acı-acı yakınmaktadır²⁰⁶. Kasaba ile kırsal bölgenin bağlantısının hayati önemini anlatmak için, bu tüccarı dinlemek yetmez mi? Başka örnekler de gerekebilir elbette! Alış-veriş yapmanın, özellikle buğday satmanın yasal olduğu tek alan pazardır. Yani statü gereği kasabada üretilmeyen buğday, mutlaka kasabanın pazarında piyasaya sunulacaktır. Bu hem buğday gibi stratejik bir malın kaçakçılara pazarlanmasını engellemeyi, hem de pazarda satılacak buğdaydan alınacak verginin kaybedilmemesini sağlamayı hedeflemektedir²⁰⁷. Yani, iki sonuçlu bir kontrol aracı haline gelen bir mekan!

Pazar yerinin kamusal işlevinin, kullanıcıları tarafından çok erken dönemlerden itibaren farkedildiği; pazarın düzeni ve güvenliğinden sorumlu olan görevliler dışında, esnaf örgütlerinin de ortak kullanılan bu mekandan insanların rahat bir şekilde yararlanmasını sağlamaya çalıştıklarını biliyoruz. Erken dönemlere ait fütüvvetnamelerdeki²⁰⁸, pazarda kimseyi rahatsız etmemek, etrafı kirletmemek, yüksek sesle gülüp bağırılmamak gibi öğütler²⁰⁹, bu amacın gerçekleşmesine matuf dilekleri yansıtmaktadır. Bunların hangisine ne kadar uyulduğunu ya da hiç uyulmadığını tespit etmek, insanların kamusal bir mekanı nasıl kullandıklarını açıklasa da, bu türden dileklerin büyük bir çoğunluğu ilgilendirdiğini ve ortak bir mekanı birbirlerini rahatsız etmeden paylaşma isteklerini geçersiz kılmaz.

²⁰⁶ EŞS. 1180, vrk. 33/b, belge: 1 (1526). "*bu hafta ziyade yağmur yağub çaylar taşub bazar durmayub...*".

²⁰⁷ "*kasaba-ı mezburenin bazarı yerinde satılan terekesinden bir müdde bir kile bac alınugelmişken bazı kimesneler terekesin mahallatda satub müdde bir kile hesabınca miriye aid ve raci olan bacı bazarını virmekde inad ve muhalefet edib...*" **BOA. MÜD.** 41, s. 417/888 (1580).

²⁰⁸ F. Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet) Teşkilatı", **IFM**, XV/1-4 (1953-54), ss. 1-32. A. Gökpınarlı, "Fütüvvet-name-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", **IFM**, XVII/1-4 (1955-56), ss. 127-155.

²⁰⁹ Pazarda yürürken insanlara çarpmak, yerlere tükürmek, almak istediği malın çeşnisini çok tutmak onaylanmıyordu. A. Gölpınarlı, "Burgazi ve Fütüvvetnamesi", **IFM**, XV/1-4 (1953-54), s. 140. Aynı yazar, "Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvetnamesi", **IFM**, XVII/1-4 (1955-56), s. 123.

Pazar aynı zamanda, her türlü duyuru ve ilan yapıldığı, o bölgede yaşayan bütün insanları ilgilendiren ve hükümet merkezinden gelen fermanların yayınlandığı politik bir işlevi de yerine getirmektedir. Mezatlar, müflis tüccarların borçlarının ödenmesi için mallarının mahkeme kararı ile satış işlemleri ya da kiraya verilecek bir dükkanın taliplerine duyurulması, genellikle "*üç hafta suk-ı sultanide nida*"²¹⁰ olunur ve satış gerçekleşirdi. Belirttiğimiz duyurma süresi üç gün de olabilirdi²¹¹. Pazarın, ihtiyacına cevap verdiği çevrenin her tarafına uzaklık nedeniyle yeterli hizmeti sunamadığı durumlarda, kasabalar dışında belirlenen bir yerde kurulması da söz konusudur²¹². Muhtesip tarafından dövülen bir kadının çocuğunu düşürmesi nedeniyle açılan bir davanın kayıtlarından, Edremit pazarının Cuma günü kurulduğunu²¹³ öğreniyoruz.

Cuma günü hem pazar kurulması hem de Cuma namazı kılmak için çevreden gelenlerle Edremit'in çok canlı bir gün yaşadığı tahmin edilecektir. Edremit sakinleri dışında çevreden de Cuma için kasabaya gelmek hemen hemen bir mecburiyettir. Çünkü, yukarıda belirttiğimiz gibi, Cuma namazı ancak, padişah adına hutbenin okunduğu minbere sahip olan ibadethanelerde yani camilerde kılınabilirdi. Sonuç ise, cami ve pazarın yani kasabanın kamusal mekanının yoğun bir kullanım ve paylaşımı

²¹⁰ EŞS. 1179, vrk. 26/a, belge: 2; aynı defter, vrk. 26/b, belge: 1 (1586); aynı defter, 79/a, belge: 2; vrk. 81/b, belge: 2 (1586)

²¹¹ EŞS. 1187, vrk. 14/a, belge: 1; 14/b, belge: 1 (1564).

²¹² "... ahalisi gelüb nahiye-i mezburede bazar olmaduğu sebebden bey' ve şira' babında ziyade müzayakamız vardır akreb bazar bir-buçuk günlük yoldur eyyam-ı sayfda yaylamak için Türkmenden ve sayir tevafiden çok ademler gelür deyüb nahiye-i mezbureden Bozköy nam karyede bazar ikamet olunmak için emr-i şerif rica ederiz deyü...", BOA. KK. 209, s. 8 (1550). Kırsal pazarlar için bkz. S. Faroqhi, "Batı ve Güney Sancaklarında Kurulan Pazarlar", ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı), Ankara, 1979, ss. 39-85.

²¹³ "Çingan taifesinden, Mahmud bin Kurd muhtesib Mahmud bin Seydi Ahmed'i ihzar idüb mezbur Mahmud Cuma'da iken beni bi-namaz deyü dutmak kasd ider iken avretimin başını yarub ve hamile idi hayfından yatur (...) vaz-ı haml eyledi deyü dava..." EŞS. 1184, vrk. 112/b (1532); "Çingan taifesinden Mustafa bin Kurd mahfil-i şer'e muhtesib Mahmud bin Seydi Ahmed'i ihzar edüb takrir-i dava idüb mezbur Mahmud Müslümanlar Cuma'da iken bi-namaz deyü tutmak kasd iderken avretimin başını yarub ve hamile idi..." aynı defter, vrk. 112/b (1532). Kadının çocuğunu düşürdüğü hakkında bkz. aynı defter, vrk. 114/b; "... avreti oğlan düşürdü..."

demektir. Kasaba yerleşikleri ve çevreden gelenlerin düzenli ve yoğun karşılaşma sahneleri olan cami ve pazar, başka hiçbir toplantı alanı olmayan insanlar açısından sadece dini ve ticari hizmetler için değil, sosyal hayatın günlük süreçleri bakımından da önemlidir. Cami, pazar yeri, çarşı ve ticari amaçlı özel binaların kamusal işlevlerinin, kasaba hayatının dışı dönük manzaralarını oluşturan dinamikleri yansıttığını söyleyebiliriz.

Kasabaların fiziksel yapısını işlevlerine göre tasnif ettiğimizde ortaya çıkan kategorilerden ikincisinin, **özel ve mahrem mekanları** yani meskenleri barındıran mahalleler olduğunu belirtmiştik. Mahalleler, mekan ve yer/alan tanımının kavramsal derinliğinde düşünüldüğünde; fiziksel bütünlük ve farklılık bakımından mekan özelliği gösterirken, mahallelinin cemaat ruhu içinde bu mekana duyduğu aidiyet ve atfettiği sembolik değerler nedeniyle **yer** tanımıyla örtüşürler²¹⁴. Mahalle, bir mescid veya caminin cemaatinin yaşadığı şehirselleşmiş birimdir²¹⁵. Yani mahalleli, belli bir fiziksel mekanda yaşayan topluluğu ifade etmektedir. Mahallenin ortak sorunlarının çözümü için oluşturulmuş ortak bir bütçeleri, şehir yönetimi nezdinde kendilerini temsil etme yetkisini ortak iradeleri ile teslim ettikleri sivil yöneticileri vardır²¹⁶. Mahalle cemaatı birbirlerinin davranışlarından da sorumludur. Bu sorumluluk, kendiliğinden devam eden geleneksel bir kurumun ifadesidir. Mahalleye yerleşmek isteyen birisi mahallelinin

²¹⁴ Mekan çevrenin soyut, fiziksel nitelikleriyle ilişkilendirilirken, yer; insanlar ile belirli bir fiziksel mevki arasındaki duygusal bağı ifade etmektedir. Kavramlar hakkında bkz: I. Altman-E.H. Zube, **a.g.e.**, s. 1-2 vd.

²¹⁵ Ö. Ergenç, "Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", s. 104; aynı yazar, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 69-78; aynı yazar, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III (1982), ss. 105-118. Mahallenin şehrin fiziksel değil, idari bir birimi olduğu şeklindeki bir yaklaşım için bkz: U. Tanyeli, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy.)**, İstanbul, 1982, s. 160 vd.

²¹⁶ Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", **VIII. TTK. Bildirileri**, c. II, Ankara, 1981, ss. 1265-1274. Aynı yazar, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III (1982), ss. 105-118.

onayını almak ve ,burada yaşamaya başladıktan sonra, sergileyeceği tavır ve tutum için, kendisine cemaatdan kefil bulmak durumundaydı²¹⁷. Anlaşılacağı üzere, cemaat kabul etmediği takdirde, o mahalleye dışardan kimse gelip yerleşemezdi. Bu anlayış yargı karşısında daha bağlayıcı ve etkili bir pratiğe dönüşmektedir. Çünkü mahkeme, kanıtlanamayan suç isnadlarında, zanlının bu suçu işleyecek potansiyeli ve yatkınlığı olup olmadığını, mahallesi cemaatından, mahallenin temsilcileri ve ileri gelenlerinden sormaktadır. Mahalle cemaatı ise soruşturulan kişinin geçmişinde sergilediği tavırları değerlendirerek, mahkemeye bir görüş bildirmektedir²¹⁸. Mahalle hayatının bir anlamda mahrem bir özellik arzettiği de söylenebilir. Mahalle cemaatı dışında, işi olmayan birisinin mahallede dolaşması, karşılaştığı kişiye temas edecek şekilde yürümesi ve evlerin içine bakması hoş karşılanan davranışlar değildir²¹⁹. Pratikte tamamen geçerli ve uygulanan bir durum olmasından daha çok, belirttiğimiz bu davranış düzeni, mahalleye ilişkin bir zihinsel hali ve değer atfını yansıtan beklentileri ifade etmektedir diyebiliriz. Mahallenin kamusal mekanı, anlaşılacağı gibi, mahalle mescididir. Mescidin avlusu ise mahalleliye birlikte varolabilme imkanı veren dikkat çekici bir birimdir.

Mahalleler içinde yer alan meskenler özel ve mahrem yerleri oluşturmaktadır²²⁰. Aile hayatının içe dönük karakteri, Edremit'te evlerin düzenlenmesinde insanların ekonomik uğraşları ile birlikte belirleyici olmuştur, denilebilir. Yukarıda açıkladığımız üzere, Edremit'te evler avlu yanında bir bahçe ile avlu içinde yer alan yaşama birimlerinden oluşmaktadır. Mesken mahremiyetinin avludan başlamakta olduğu,

²¹⁷ Mahalle cemaatı, istemedikleri kişileri de mahalleden çıkarabilirlerdi. Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 69-78.

²¹⁸ **EŞS.** 1189, vrk. 25/b, belge: 3 (1550) "... cemaatinden taleb olundu...". **EŞS.** 1194, vrk. 38/a, belge: 2 "... keyfiyet-i hali mahalle-i mezburdan istifsar olundukda yaramazlığın işitmedük ve bilmeyüz mütedeyyin kimesnedür deyü..." Örnekler sayısız denecek kadar çoktur.

²¹⁹ "... karşıdan gelen kişiye yakın yürümeye; işi olmadık mahalleye yürümeye; bacalara, pencerelere açık kapılara bakmaya; oğlancıklara uymaya...", A. Gölpinarlı, "Fütüvvetname-i Şeyh Seyyid Hüseyin İbni Gaybi", **İFM XVII/1-4** (1955-56), s. 123.

²²⁰ T. Kuroda, "Privacy in the Islamic Word", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 297-311.

avlunun ve evin hayat denilen bölümünde, özel yaşamın çeşitli süreçlerinin gerçekleştiği tespit edilebilmektedir²²¹. Avluların içine girmek ve mahremiyet sınırlarını geçmekten öte, avluyu çevreleyen çitlere zarar vermek dahi tecavüz sayılıyor ve dava konusu olabiliyordu²²². Evler, kuşkusuz daha da özel bir mahremiyete sahiptirler. Eve tecavüz ve saldırılar ile ev yaşamının dışarıya sakinlerinin izin verdiği ölçüde yansması, bu mahremiyetin sınırlarını çizmekte ve mahremiyet algısının niteliğini yansıtmaktadır. Hukuksal olarak, evlere sakinlerinin isteği aksine müdahale etmek suçtur. Hatta mahalle cemaatinin ve kamunun kınadığı, hukukun yasakladığı; yani geleneksel olarak kabul edilmeyen, yasal olarak da cezayı gerektiren olaylarda bile, suçluların evleri hakim kararı olmadan, yöneticiler tarafından aranamazdı. Kocasını öldürmesinden şüphelenilen bir kadının veya şarap içtikten sonra sarhoşken bir çocuğa tecavüz eden birisinin evleri, belirttiğimiz şekilde, hakim kararına bağlı bir izinle aranabiliyordu²²³. Normal ilişkiler içinde insanların birbirlerine ev ziyaretleri yaptığı, hatta erkeklerin

²²¹ "... havlusu içinde gezinüb..." EŞS. 1179, vrk. 10/b, belge: 2 (1586). "... havlum içine girüb..." EŞS. 1184, vrk. 107/b (1532). Bazen bahçeler de avlu gibi yaşanılan bir birimdir: "... evvelki gece ben bahçede yatar iken..." EŞS. 1195, vrk. 75/b, belge: 2 (Haziran 1568). Bu konuda yapılmış, önemli gördüğümüz bir çalışma, konunun anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır: H. Jinnai, *Microcosm of Family around the Courtyard*, **Urbanism in Islam**, c. II, Tokyo, 1989, ss. 391-402.

²²² İki komşu arasındaki bir anlaşmazlığı yansıtan belge, konuya örnek teşkil etmektedir: Anlaşılan komşulardan birisi diğerinin avlusunu çevreleyen çitin dikenlerini çalmaktadır. Komşular arasındaki tartışmada, diken çalmakla suçlanan kişi, diken almadığına dair nikahı üzerine şart etmiş. Dava, şarteden kişinin karısının boş olup-olmadığını çözümlenmeye yöneliktir; "... müsliminden Karagöz bin Abdullah ve Turahan bint-i Halil eda-yı şehadet-i şer'iyeye kılub dediler ki şahidleriz ve şehadet dahi ederiz ki işbu sahib'üs-sicil Halil havlusunu kenarında Davud nam kimesne mezbur Halil'e işüddük üç talak boş olsun mu eğer bu avlağıdan diken aldın ise deyüb bu dahi bu avlağıdan ben diken aldım ise olsun deyüb durur deyü şehadet idüb badehu dikani aher yerden aldı diyücek mezbur Davud dahi sen diken almadım dersün ya bu diken nedür dedükde zikr olan dikani havludan almaduğuna şart etmişdür deyü..." EŞS. 1177, vrk. 530/a, belge: 3 (1516).

²²³ "gayib olan Yusuf nam kimesneyi hatunundan zan ederiz izn-i hakimle zahir ola evi aransın deyü cemaati taleb ettiklerinde..." Cemaatden seçilen birisi ile bir görevli evi aramak üzere gönderilmişler: EŞS. 1179, vrk. 18/b, belge: 1 (1586); "... mezkur Yusuf ser-huşile sagir oğlu Hasan'a livata edüb bize yerden göge dek zulm ve hayf olmağın izn-i hakim ile mezkur Yusufun damlarında hamr tecessüs olundukda damında bir desti hamr ve bazı boş destiler dahi bulunmuşdur..." EŞS. 1187, vrk. 20/a, belge: 3 (1564). "... şarib'ül-hamr Yusuf bin Ramazan nam kimesne benim sagir oğlum Hasan'a cebren livata idüb zulm ve hayf edüb (...) mezkur Yusuf'a husus-ı mezkur isnad olunmağın firar edüb şürb-i hamr etmekle şöhrati olub icazet-i şer'le damlarında hamr tecessüs olundukda mezkur Yusuf'un damında bir destisi mal-a-mal hamr ve bazı boş destiler bulduk..." , aynı defter, vrk. 19/b, belge: 6 (1564).

komşu evlerine rahatça girip-çıkabildiği, cemaat kolektivitesinin mahremiyet sınırlarını daralttığı görülmesi ise birlikte yaşamının getirdiği genel bir özelliktir. Fakat avlular ve meskenlere tecavüz; kendi evlerinde insanların rahatsız edilmesi; özel yaşamlarına ve özel yaşam alanlarına saldırı; cinsel taciz, hırsızlık gibi olaylar da, bu birlikte hayatın içinde yer alıyordu. Ev baskını ve tecavüz²²⁴, avlu içine girip başkalarına ait ağaçları kesenler²²⁵, hatta karısının verdiği emaneti almak için, evine gittiği komşusunun eşine tecavüze yeltenen imam da²²⁶, belirttiğimiz saldırıların maruzları da, aynı toplumun ve aynı yaşam pratiğinin insanlarıdır.

Kasabalarda mahalleler ile kamusal mekanları bağlayan sokaklar da kullanım serbestisinden dolayı açık-kamusal mekan olarak tanımlanabilir²²⁷. Kasaba içindeki yol ağının cadde ve sokak tasnifine tabi tutkulu-tutulamayacağı; Edremit yollarının genişliği ve kullanım yoğunluğu hakkında kesin sonuçlara ulaşmamızı sağlayacak veriye sahip değiliz. Fakat bazı tahminler yapmak mümkün görünüyor. Bursa-Rumeli ve İzmir-Bergama-Rumeli yollarının Edremit'ten geçtiğini hatırlayacak olursak; bu

²²⁴ "... müşar'ün-ileyh Ali, Mustafa nam oğluyla gece ile alat-ı harble havlum içine girüb anların havfından zevcim olan Ayşe bin Mehmed hamile idi oğlanın düşürüb fevt oldu..." EŞS. 1184, vrk. 103/a; "... bundan evvel mezkür Mehmed gece ile evime gelüb zina etmek kasd idüb beni ve oğlanımı katl iderün deyü enva' taaddi edüb bilahere bıçağla boynuma çalub mecruh etmiş idi..." EŞS. 1184, vrk. 103/b (1532); "... cemaat mescidde akşam namazında iken mezkur Temürtaş hatunum Emine'yi havlum içinde hayat altında muhkem yapışmış zina itmek isteyüb hatunum dahi feryad idüb..." EŞS. 1187, vrk. 15/b, belge: 2 (1564). Aynı konuda EŞS. 1211, vrk: 4/a, belge: 1 (1583). "... mezkur Şaban gece ile alet-i harble bir-kaç nefer hırsızlar ile evim basub esbab ve emlakim garet eyledüklerinde bakire kızıma güç edüb külli hayf ve zulm etdi..." EŞS. 1211, vrk: 5/a, belge: 1 (1583).

²²⁵ "... nam kimesneler gice ile havlum içine girüb turuncum ağacımı turuncuyla kesüb alub gittiler..." EŞS. 1184, vrk. 107/b (1532).

²²⁶ "... İbrahim nam kimesnenin hatunu olan Kamer (...) imam İbrahim fakih ibn Halil muvacehesinde iddia edüb mezkur İbrahim fakih öğleden mukaddem evimde uyku uyur iken zevcim mezbur İbrahim yabanda iken evime girüb beni uyandırub avretim sende incir komuş dedikten sonra boynuma sarılıb bir elin koynuma sokub fül-i şeni' itmek murat idüb..." EŞS. 1197, vrk. 56/b, belge: 1 (1573). İmanın ahvali cemaatinden sorulduğunda, daha önce de bir kıza tecavüz ettiği ve hırsızlık yaptığı ifade edilmiş: aynı defter, vrk. 56/b, belge: 2.

²²⁷ Y. Kijima, "Street Network and Open Space in Islamic Cities", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 313-335; S. Kurose, "A Case Study on Pedestrian Flow System in the Road Network of 18th Century Cairo", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 271-295.

yolların, en azından Edremit'te kavuştukları noktaya ulaşınca kadar, kasaba içinde varolan bölümlerinin, kervan katarlarının geçişine müsait ve mahalle aralarında var olan yollara nazaran daha geniş olabileceğini söyleyebiliriz. Edremit içinden düz bir hat izleyerek doğu-batı yönünde uzanan yol ile, Edremit'e girdikten sonra bu yoldan ayrılarak güneye devam eden yolun, bu ayrılma ve birleşme noktalarının ise, karşılaşan kervanların hareketliliğini kaldırabilecek bir meydan özelliği taşıdığını, yine tahminen ileri sürebiliriz. Eğer bu meydanda yer almıyor idiyse pazar ve kervansarayı bu meydana bağlayan yol ya da yolların da yoğun denilebilecek bir akışa olanak tanıyacak genişlikte olması gerekmektedir. Transit taşımacılığın ihtiyaçları yanısıra Edremit'in merkezlik ettiği kırsal yerleşme alanından her cuma pazar ve ibadet için kasabaya akın eden insanlar, daha çok belirttiğimiz mekanlara ulaşan yolları kullanacakları için onların yarattığı hareketliliği kaldıracak genişlikte bir ana-yollar grubu olması ihtimali, bu konudaki tahminlerimizi güçlendirecek niteliktedir. Buna göre Edremit içindeki yolları, kasaba dışından gelerek kamusal mekanlara ulaşan yollar ve mahalle aralarından yine bu mekanlara mahalle sakinlerini ulaştıran yollar olarak iki grup halinde toplamak mümkündür. Yollar nedeniyle kasaba hakkındaki bir tartışmaya değinmek gerekli olmaktadır: Bu tartışma, şehir içi hareketlilik yani **mobilité** olayı ile ilgilidir²²⁸. Mahallelinin kasaba ve şehirlerdeki kamusal mekanları kullanma oranının düşük olduğu, bu nedenle Türk şehirlerinde mobilité eksikliği bulunduğu şeklinde ifade edilen açıklamalara yorumsal çıkarımlar ile ulaşıldığı görülmektedir²²⁹. Mahallenin içe dönük yapısı; ihtiyaçlarını hemen mahallede bulunan dükkanlardan sağlama olanağı; -sanki başka bir ulaşım imkanı varmış gibi- yolların yaya akışına göre düzenlenmiş olması ve

²²⁸ Mobilité kavramı çağdaş şehirciliğe özgü bir kavramdır ve birim zamanda kişilerin ulaştırma olanaklarından yararlanma yoğunluğunu ifade eder.

²²⁹ U. Tanyeli, **a.g.e.**, s. 155-156.

kadınların ev içi mekanlarda yaşayıp, şehir yaşamına çok katılmamaları gibi tespitler, bu yorumun tarihsel kanıtları olarak ileri sürülmektedir²³⁰.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki şehir ve kasabalarda dükkanların çarşı ve pazar dışında, hele mahallelerde bulunması pek görülen bir olay değildir²³¹. Bu nedenle mahalleli ihtiyaçları için şehrin alış-veriş merkezine gitmek zorundadır. Yolların yayalara göre düzenlenmiş olmasına ise herhalde cevap vermeye gerek yoktur! Kadınların kamusal mekanları kullanmadığı ise, en azından Edremit gibi kasabalar için geçerli değildir. Kadınlar, özellikle pazar faaliyetlerinin içinde yer alabilmektedir²³². Sadece camiye kullanmadıklarını ve hamamın ise, kadınlar için vazgeçilmez bir önem taşıdığını belirtebiliriz. Bu nedenle pek çok şehir gibi Edremit'te de kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı kullanacakları çifte hamamlar inşa edildiğini biliyoruz. Kasabada bulunan tek hamamlar ise genellikle gündüzleri kadınlara hizmet vermektedir. Hatta hamam işletmecisi olan kadınlar bulunduğunu belgelerden çıkartmak mümkündür²³³. Gerek kasabalı olan nüfusun gerekse çevreden alış-veriş için gelen insanların kamusal mekanlara yönelik olan bir hareketlilik sergilediklerini düşünecek olursak, mobilite eksikliğini savunmak, en azından Edremit örneğinde, mümkün olan bir savunma olmaktan çıkacaktır. Hatta insanlar, merkezle olan bağlarını ve ilişkilerini kuran yollarını korumakta özen göstermektedir. Yolların güzergahına taşan eklentiler yapmak,

²³⁰ U. Tanyeli, **a.g.e.**, s. 155-156.

²³¹ Dükkanlar muhtesip ve kadı tarafından verilen izinle ancak çarşı ve pazarda açılabilirdi. **EŞS.** 1180, vrk. 51/b, belge: 4 (1525). **EŞS.** 1192, vrk. 17/a, belge: 3 (1563). **EŞS.** 1179, vrk. 38/b, belge: 1 (1586).

²³² Yukarıda verdiğimiz belgeyi tekrarlamamız bu konuda yazarın yanıldığını gösterebilecektir. Hatırlanacağı üzere bir kadın pazarda muhtesip tarafından dövüldüğü için çocuğunu düşürmüştü: **EŞS.** 1184, vrk. 122/b (1532). Ayrıca bu konuda pek çok örnek vermek de mümkündür.

²³³ **EŞS.** vrk. 5/a, belge: 1 (1516). "... iş bu Meryem sene 921 Rebi'ül-ahirinin guresinden Zilhicce gayetine gelince dokuz aylık zikr olan hamam kıstından sekiz aylık kıstı 926 akçe ve zikr olan hamama defterde müfredat hesabı üzerine 124 akçe ile cem'an 1100 akçe bana teslim edüb...". **EŞS.** 1187, vrk. 4/a, belge: 3 (1538) "... Akpınar hamamını mezbure Mümineye 1100 akçeye...".

Edremit'liler tarafından, mahkeme aracılığı ile engelleniyordu²³⁴. Bu özen, elbette yoldaki akışı engelleyecek bir yapılaşmaya tepkiyi ifade ettiği için, açık kamusal mekanlara karşı bir özensizliği de yansıtmaktadır. Fakat sonuçta, yollar korunmaya çalışılıyordu. Mobilite açısından Edremit'te bir eksiklik olduğunu düşünmüyoruz. Kasaba içinde her türlü hareketin alış-veriş merkezlerine ve camiye yönelik olduğu olgusundan yola çıkarsak, insanların ihtiyaçları ve sosyal hayat aktivitelerinin karmaşıklığı nispetinde, kasaba içinde bir akış yoğunluğu bulunacağı anlaşılacaktır. Aslında, kasaba içi ulaşım şebekesi yaya akışına göre düzelenmiş olduğundan, bir sıkışıklık sorunundan söz etmek mümkün değildir. İnsanların bu şebekeden yararlanma nispetleri ve ulaşım hızlarının birbiriyle çelişki oluşturabileceği ise, kabul edilebilecek bir yaklaşım olarak görünmüyor.

Belirtmeye çalıştığımız yapısal özelliklerinden dolayı Edremit'in, kaza bölgesindeki yerleşme sisteminin merkezi olduğu anlaşılacaktır. Diğer merkez olan Kemer ise, hemen hemen aynı yapısal özelliklere sahip bir köy iken; 1581 yılında idari işlev de kazandırılarak, merkezlik ettiği kırsal alanın kaza bölgesi haline getirilmesiyle birlikte, kasaba ittihaz edilmiş ve böylece birinci dereceden bir merkez haline gelmiş olduğunu açıklamaya çalıştığımız gelişmeler göstermektedir. Bu olgunun, incelediğimiz bölgenin yerleşme sistemi açısından daha zenginleştirici bir değişiklik olduğunu söyleyebiliriz. Eğer şimdiye kadar kabaca iki grup altında, merkezler ve çevre olarak topladığımız yerleşme sistemini, eklemlendiği bölge dışı merkezler göre yeniden gözden geçirecek olursak, Kemer'in kasaba olmasıyla sistemin neden zenginleştiğinin bağlantısını kurabiliriz. Bu değişiklikle birlikte, Edremit'in bürokratik yükünün hafiflediği de tahmin edilebilecek bir olgudur.

²³⁴ "yol üzerine duvar yapan..." EŞS. 1178, vrk. 18/b, belge: 2 (1521); "...kadimi müşa' yolumuza duvar çeküb zarar vermişdür" EŞS. 1211, vrk. 32/b, belge: 2 (1583); "... dava idüb mezbur tarik-i amm yola avlağı çekdi (...) fi'l vaki kadimden araba geçer yol idi deyü müslümanlar şehadet idüb..." EŞS. 1211, vrk. 35/b, belge: 4 (1583). Bu müdahalelerin hepsi mahkeme tarafından engellenmiş.

Buna göre sistemin elemanlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Köyler,
- 2- Köy grup merkezi (Havran),
- 3- Kaza yerleşme sisteminin iç merkezleri olan kasabalar (Edremit-Kemer),
- 4- Sancak merkezi (Balıkesir),
- 5- Bölge merkezi olan şehirler (Bergama-Bursa),
- 6- Metropolitan merkez (İstanbul)²³⁵

Bölge içi yerleşme sisteminin merkezleri olan Edremit ve Kemer'in, bölge dışı sistem ve merkezlerle kurduğu bağlantının ayrıntıları ticari ilişkiler bağlamında net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Fakat, daha önce Edremit ve Kemer'in kırsal çevresi, yani sistemin en alt ögesi olan köyler üzerinde bazı açıklamalar yapmak yararlı olacaktır.

4- Köyler: Nüfus ve Gündelik Hayattan Görüntüler

Yerleşme sisteminin birinci basamağını teşkil eden birimlerin köyler olduğunu belirtmiştik. Bölgenin merkezleri ile doğrudan bağlantıları yanında, köy grup merkezi ile de, ihtiyaçları nisbetinde ilişki kuran köyleri, genel olarak tanımlarsak, yaylacılık faaliyetlerinin devam ettiğini; fakat hayvancılık ve zirai üretim arasında ağırlıklı bir tercih içinde olmadıklarını belirtebiliriz. Hayvancılık ve ziraat birlikte sürdürülen uğraşılardır. Köylerin yerleşim alanları da buna göre tercih edilmiş, her iki faaliyeti de sürdürmeğe müsait yerlerdir. Yerleşmelerin süreklilik gösterdiğini yapılan tahrirlerin sonuçlarından çıkarmak mümkündür. Türklerin bölgeye geldikleri dönemlerden itibaren iskan

²³⁵ Yaptığımız sıralamanın modeli belirttiğimiz incelemeden alınmış ve Edremit bölgesine adapte edilmeye çalışılmıştır. Bkz. I. Tekeli, "Türkiye'de Yerleşmeler Kademelenmesi İçinde Kasabanın Özellikleri Üzerine Düşünceler", **Murat Sarıca Armağanı**, (Ed. A. Aybay-R. Aybay), İstanbul, 1988, ss. 317-330. Özellikle s. 318-319.

hareketinin söz konusu olduğunu görmüştük²³⁶. İncelediğimiz zamana kadar geçen süre içinde yerleşme ve iskan devam etmiştir. Hatta, XVI. yüzyıl içinde de bunun izlerini görmek mümkündür. 1573 tahririnde var olan on bir köyün, 1530 tahririnin sonuçlarını yansıtan defterde bulunmaması, bu köylerin belirtilen süreç içinde kurulduklarının kanıtı olarak değerlendirilebilir²³⁷. Fakat hemen belirtmeliyiz ki, erken tarihli tahrirde bulunmayan ve sonraki tahrirde görülen her köy, iki tahrir arasındaki zaman diliminde kurulmuş, yeni bir köy olmayabilir. Bazı köyler erken tarihli tahrir defterlerinde olmadığı halde, tahririn yapıldığı tarihten öncesinde bile varolabilmektedir. 1530 tahririnde yazılı olmayıp ta, 1573 tahririnde karşılaştığımız Nefes köyü bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Çünkü başka kaynaklardan, köyün 1516'da bile varlığını tespit edebiliyoruz²³⁸. Bütün XVI. yüzyıl boyunca süreklilik gösteren bu köy acaba tahrirden önce dağılmış mıydı? Cevabımız hayır olacaktır! Çünkü, 1516-1530 tarihleri arasında da aynı köyün varlığını tespit ettiğimiz gibi, 1530-1573 tarihleri arasında da izleyebilmek mümkündür. Bu örneğe rağmen, yeni kurulan, yani incelediğimiz dönem içinde oluşan köylerin varlığı da inkar edilemez.

Kurulan köyler yanısıra, dağılan ve harabe olan veya yer değiştiren köylere de, ender olmakla birlikte rastlanmaktadır. Eski yerini terkeden fakat oraya yakın bir yerde yeniden kurulan Kaşıkçılar adlı köy, bu olguya bir örnek sayılabilir²³⁹. Dağılan köylere örnek olarak ise, Çınarlı adlı köyü gösterebiliriz. 1522 yılında meskun olan bu köy, 1564 yılında harabe olarak tanımlanmaktadır. Her iki tahrirde de kayıtlı vergi nüfusu olmayan bu köy²⁴⁰, yerleşme yerinin özelliklerinden dolayı mı dağılmıştı? Çünkü,

²³⁶ Bölgenin tarihi ile ilgili olarak yazdığımız ve II. bölümün başlarında işlemeye çalıştığımız bu konuyu tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Bkz. yukarıda, ss. ?

²³⁷ Bkz. **Tablo VIII**.

²³⁸ "... karye-i Nefes ve Çamlıca'ya tabi' olan tımarların mal-ı gayib ve beyt'ül-mal..." EŞS. 1177, vrk. 14/a, belge: 2 (5 Şubat 1516).

²³⁹ "... sabıka bozulan Kaşıkçılar nam karye halkından bazıları mezkur bozulan karyenin üstünde cedit karye ihdas edüb..." EŞS. 1190, vrk. 109/b, belge: 1 (1560-61).

²⁴⁰ Bkz. **Tablo: VIII**.

Çınarlı bir dağ köyüdür²⁴¹. Fakat yerleşme olmasa bile ziraatın devam ettiğini, hem tahrirlerden hem de sicil kayıtlarından çıkarmak mümkündür²⁴². Köylerini terkeden insanların nereye gidebileceği sorusunun cevabını bulmak, doyurucu bir açıklama anlamında, zor olsa bile, daha uygun yerlere göç ettikleri düşünülebilir. Fakat, biliyoruz ki Osmanlı devletinin toprak rejiminde, reaya kayıtlı olduğu köyü ve işlemek durumunda olduğu araziye terk edemezdi. Fakat hemen eklemeliyiz ki, buna rağmen yerini terketme olayı azımsanacak boyutlarda değildir²⁴³. Edremit kaza bölgesindeki köylerin sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanan çekişmeler yaşadığını dikkate alacak olursak, köylerin arazileriyle birlikte işgal ettikleri alanın belirli ve sürekli olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Çünkü, tahmini olarak üretilen ürün üzerinden alınan vergilerin, daralan arazilerden tahakkuk ettirilmesinin imkanı bulunmamaktadır. Bu vergilerin toplayıcısı olan sipahilerin ise, kadrolarının gerektirdiği vergi toplamlarına ulaşamama durumuna tahammülleri yoktur. Bu nedenle, hem üretici nüfusun köyde kalmasına, hem de arazinin belirli sınırlarla her köye göre bölümlenmiş şekilde devam etmesine dikkat edilirdi²⁴⁴. Aynı şekilde köylere ait yaylalar da belirlenmiş ve sınırları doğal unsurlara göre tanımlanmıştı²⁴⁵. Belli bir iskan sürekliliğinin sözkonusu olduğunu

²⁴¹ Bkz. **Harita: 3**.

²⁴² "... Çınarlı nam harabe karye kurbünde vaki' olan incir bağçesi ki Işık fidanlığı dimekle marufdur bir tarafı Mustafa bin Yunus mülküne ve bir tarafı Kara Memi mülküne ve bir tarafı Hacı Geyvan bin Abdullah mülküne ve bir tarafı Hızır bin İbrahim mülküne müntehi incir bağçesini...", **EŞS**. 1191, vrk. 15/a, belge: 2 (1564). Köyün 1522'de var olduğuna ilişkin bkz: **EŞS**. 1178, vrk. 19/b, belge: 1.

²⁴³ Terkedilmiş köyler sorunu için bkz: S. Faroqhi, "Anadolu Iskanı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", **Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler**, (Der: S. Karabaş-Y. Yeşilçay), Ankara, 1977, s. 297 vd.

²⁴⁴ "Oldur ki karye-i Şabhane sipahisi olan Kızıl Hamza ve karye-i Karacaviran sipahisi olan çavuş Süleyman meclis-i şer'e hazıran olub ehl-i vukufdan ademler cem' olub sınırların beyan eylediler eyle olsa zikir olan sınır Kaklık kayasından Murad oğlanına Ağ depesinden Kovacıkdan Sarı olukdan deve yatağı harmanından derecikden deve yoluna Kızıl eğrekte karbansaray depesinden çınar pınarından havlucuk tarlasının orta yerine Buldan depe gediğinden İn depeciğeni depe geldiğinden meşhedler ve karaboyaya böcel'e zikir olan sınuru mezkuran sipahiler kabul edüb talepleriyle sebt-i sicil olundu" **EŞS**. 1178, vrk. 8/b, belge: 1 (1522).

²⁴⁵ "... karye-i Kozluca'nın mümtaz ve muayyen yayla sınuru (...) bir canibi çakal kayaya ve bir canibi gürgan alanına ve bir canibi rasata ve bir canibi..... ile mahdud otlak yerlerin..." **EŞS**. 1179, vrk. 94/b, belge: 2 (1587).

söyleyebileceğimiz bölgenin kır yerleşmelerinin, sistemin merkezleri ile bağlantıları, hangi konularda gözlenebilir?

Her şeyden önce tahmin edileceği gibi idari bir bağlantı sözkonusudur. Köylüler arasında ortaya çıkan her türlü çekişme mahkeme aracılığı ile çözümlenmek durumunda olduğundan; bizzat Edremit'e giderek kadı huzurunda olay yargıya aksettirildi veya köylere gelen ve kadının yardımcısı olan naibler aracılığıyla, meseleye çözüm aranırdı. Yerleşme sisteminin merkezleri ile köyler arasındaki bağlantının bir diğer karakteri ticari idi. Köylülerin ürettikleri ürünleri Edremit ve Kemer pazarlarında satışa arz ettikleri gözlenmektedir²⁴⁶. Köylülerin pazara gitmesi yanında, köylere gelerek, onlara ihtiyaç duydukları mal ve eşyayı pazarlayıp, aynı zamanda mal alan tüccarların varlığını da, alış-veriş yaptığı köyden dönerken öldürülen bir tüccarla ilgili belgeden öğrenebiliyoruz²⁴⁷. Kaza bölgesi dışına mal sevk edebilen bir özellik arz eden Edremit, sistemin ilk halkası olan kır yerleşmelerinin ürettiklerini, sistemin eklemlendiği diğer merkezlere pazarlayan bir işlevi yerine getiriyordu. Bu işlev kaza dışından, içine doğru bir mal akımının düzenlenmesinde de ortaya çıkıyordu. Edremit kaza bölgesinde yoğun bir kırsal yerleşme olduğu gerek haritalardan, gerekse vereceğimiz tablonun içeriğinden anlaşılacaktır²⁴⁸.

TABLO: VIII

Edremit Kazasında Köyler ve Vergi Nüfusları

	1530	1573
--	------	------

²⁴⁶ Edremit pazarında ürettiği pamuğu satan köylüler için bkz. EŞS. 1178, vrk. 8/a, belge: 2 (1522); aynı defter, vrk. 24/a, belge: 3 (1522): Diğer ürünler için de aynı durum geçerlidir: EŞS. 1179, vrk. 29/a, belge: 2 (1586).

²⁴⁷ EŞS. 1177, vrk. 54/a, belge: 1 (1516)

²⁴⁸ Bkz. Harita: 3; Harita: 5; Harita: 6. Tablomuz BOA. TT. 166 ile TKGMA. KK. 152 ve 568 numaralı defterlerin verilerinden oluşturulmuştur.

Köy Adı		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
1	Kadı	38	18	1	-	44	22	1	1
2	Güre Deresi	11	6	-	3	7	2	-	-
3	Biller	48	30	1	-	47	43	1	-
4	Bacılar	h	a	li	-	h	a	l	i
5	Taylı şehir	31	8	-	-	38	36	1	1
		1530				1573			
Köy Adı		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
6	Resul hisarı	h	a	l	i	8	9	-	-
7	Öyücek	6	-	1	-	13	2	1	-
8	Bademli	h	a	li	-	22	12	1	2
9	Köpekli	h	a	li	-	68	47	1	2
10	Ağacık	3	-	-	-	19	19	1	1
11	Çamlıca	22	4	1	-	21	17	1	-
12	Geçili nd. Hamza bey	h	a	li	-	h	a	li	
13	Halil bey	h	a	li	-	h	a	l	i
14	Kızılköy nd. Demirciler	h	a	li	-	7	4	1	1
15	Gündüzoğlu nd. Sarnıç.	25	6	-	-	31	31	1	2
16	Inönü	21	5	1	-	16	14	1	2
17	Manastır	5	-	-	-	1	2	-	-
18	Babayar	6	-	-	-	7	5	-	-
19	Uçbeği	26	-	1	2	8	14	1	-
20	Dereli	14	8	1	-	31	46	-	-
21	Athasan deresi	h	a	li	-	38	24	1	-
22	Ibrahimce	14	3	1	-	13	5	1	2

23	Bölücek	6	1	-	-				
24	Baldı	h	a	li	-	h	a	li	
25	Kurd Işık	h	a	li	-	h	a	li	
26	At Hasan	14	5	-	-	21	8	1	2
27	Kırcalı nd. Firuz oğlu	h	a	li	-	h	a	li	-
28	Kayalı nd. Hacı Murad	h	a	li	-	4	12	-	-
		1530				1573			
Köy Adı		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
29	Kızıl köy	15	2	-	-	h	a	li	-
30	Akça börklü nd. Halidler	4	-	-	-	4	1	1	-
31	Kozluca	6	-	-	-	23	11	-	-
32	Gürpan	14	3	-	-	23	21	1	-
33	Gürpan nd. Karlı	11	3	-	5	9	7	1	-
34	Çandarlu	h	a	li	-	h	a	l	i
35	Şabhane nd. Şabcı	17	13	1	-	11	9	-	-
36	Zeytünlü nd. Zeytünlük	6	1	-	-	14	7	1	2
37	Etmekçi	4	1	-	-	13	15	1	1
38	Osman oğlu	18	3	-	-	10	7	1	-
39	Eymür	9	5	1	1	13	14	1	-
40	Dereviran	7	2	-	1	11	18	1	-
41	Turnacı ve Taşçılar	h	a	li	-	10	10	1	2
42	Yazıcı kızı	h	a	li	-	mezrea			
43	Alahan	9	1	-	-	13	3	1	1
44	Ören nd. Şehir köy	42	4	-	-	43	26	4	1
45	Eşek viranı	72	14	1	6	47	27	1	-

46	Reşid-i kebir	h	a	li	-	5	4	-	-
47	Reşid-i sagir	h	a	li	-				
48	Karacaviran	15	2	-	1	h	a	li	-
49	Çınarlu	h	a	li	-	h	a	li	-
50	Teraş	5	2	-	-	3	1	1	-
51	Alaca kilise	h	a	li	-	10	4	-	-
		1530				1573			
Köy Adı		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
52	Karga nd. Kargu	9	2	-	5	14	5	1	1
53	Kızılköy nd. Börezli	14	3	-	-	11	5	1	-
54	Kızıklı	h	a	li	-	32	20	1	2
55	Papaslık	8	3	-	-	29	22	1	1
56	Köyücek	h	a	li	-	h	a	li	-
57	Horzu	h	a	li	-	38	35	1	2
58	Depe	h	a	li	-	h	a	l	i
59	Çit	56	14	2	2	42	30	1	1
60	Hacı Alioğlu	80	18	1	5	37	20	1	1
61	Dere-i sagir	86	29	1	5	57	39	1	-
62	Kara Geyikli	31	3	1	6	18	15	1	-
63	Eminler	18	10	1	-	9	7	1	-
64	Gök köy	50	20	1	2	34	16	1	-
65	Temaşalık	31	7	1	3	47	25	1	-
66	Eyyüb sufi	27	7	1	-	10	9	-	-
67	Manastır-ı diger	24	7	1	-	21	15	1	-
68	Bayındır	27	7	1	4	11	8	1	-

69	Kuru çay	30	5	1	-	11	8	1	-
70	Dere-i kebir	63	6	1	4	58	61	1	-
71	Frenk	26	7	1	-	24	17	1	-
72	Çoruk	77	15	1	-	24	17	1	-
73	Pelid önü	39	5	1	-	45	38	1	1
74	Saka	46	5	1	-	18	24	1	1
		1530				1573			
Köy Adı		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
75	Dutluca	21	9	1	-	12	7	1	-
76	Bölücek-i Kemer	57	13	1	2	56	47	1	2
77	Bahadınlu	27	12	1	1	22	20	1	-
78	Bağçeli	41	9	1	1	22	12	1	-
79	Çepni	19	2	1	-	17	28	1	-
80	Paşa köy	23	3	1	1	37	26	-	-
81	Çıkrıkçı	9	3	1	-	14	-	1	-
82	Can paşa-zade	24	9	1	2	18	20	1	-
83	Havran-ı kebir	101	32	2	4	120	97	2	6
84	Havran-ı sagir	26	11	1	2	14	16	1	-
85	Mustafaca*					8	14	-	1
86	Avcılar					h	a	li	
87	Karalar					h	a	li	
88	Aydoğdu					2	3	-	-
89	Kileciler					4	4	-	-
90	Nefes					6	2	1	-
91	Kaşıklı					30	10	1	-

92	Sarıbey					7	4	-	-
93	Karadere					h	a	li	-
94	Örencik					3	-	-	-
95	Kızılca Geçili					h	a	l	i
TOPLAM		1659	429	39	68	1724	1289	63	42

* Koyu punto yazılanlar 1530 tahririnde yoktur.

Köylerin yapısal özellikleri hakkında ve yerleştikleri mekanı organize ederken insanların hangi esaslara riayet ettiklerini tespit edebilmek, ne yazık ki, mümkün olamamaktadır. Genellemelere izin veren fakat ayrıntılarda suskun olan belgeler, köyler arasında bazı açılardan farklılıklar olsa bile bunları sergilemeye imkan vermemektedir. Yine de yapacağımız genellemeler gerek köylerin yapısı gerekse günlük ilişkiler açısından makro anlam taşıyan fikirler verebileceği için, yararlı olabilir.

Tahmin edileceği gibi, köylere ulaşan yolların köye ait karşılaştığı ilk düzenlenmiş alan mezarlıklar olacaktır. Elbette bir kural olmamakla birlikte köyün çevresinde uygun olan herhangi bir yerde bulunabilen mezarlıklar²⁴⁹, genellikle köylerin güney yönünde yer almaktadır. Köye ulaşmadan önce mezarlıklarla karşılaştığını, köylerinin imamını öldüren ve evini soyanları takip eden köy halkının ifadelerinden tespit etmek mümkündür²⁵⁰. Aynı şekilde gittiği köyden Edremit'e dönerken öldürülen yerel bir tüccarın, katledildiği yer olarak, Zeytinli köyünün yanındaki mezarlık gösteriliyor²⁵¹. Batı ortaçağında olduğu gibi, mezarlıklar insanların çeşitli faaliyetlerinin

²⁴⁹ Mezarlıklar, mezartaşları ve defin gelenekleriyle ilgili geniş bilgi için bkz: Hüseyin Türkmenoğlu, **Mezar-Mezarlık ve Mezar Taşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi**, Ankara, 1989. Mezarlıklar hakkında monografik çalışmaların eksikliği, bu alanların köyün organizasyonunu anlama açısından kendisini hissettirmektedir. Bu konudaki ender çalışmalardan birisi için bkz: Ş.A. Kansu, "Bir Tahtacı Mezarlığı" **Belleten**, XXIX/115 (1965), ss. 485-490. A. Erden, "Balıkesir ve Çanakkale Türkmenlerinde Ölüm", **Argos**, 9 (Mayıs 1989), ss. 70-72.

²⁵⁰ "... karye-i Teraş imamı katl olundukda karye halkı izi izleyüb (.....) izi izledük vardı Temaşalık makberelerine vardı gayib oldu Temaşalı'ğa girmede..." **EŞS**. 1210, vrk. 12/a, belge: 2 (1582).

²⁵¹ "Güre deresi nam karyeden ticaret idüüb çıkub nefsi-i Edremit'e gelürken Zeytinli nam karye makberesi kenarında maktul bulunub..." **EŞS**. 1177, vrk. 54/a, belge: 1 (1516).

görüldüğü²⁵² alanlar olmasa bile, çevresinde bağ ve bahçelerin yer aldığı²⁵³, köyün bir birimiydi. Mezarlıklara atfedilen değer ve duygunun veya mezarlıkların insanlar üzerinde yarattığı etkinin köy hayatı içinde bir yeri olsa gerektir²⁵⁴. Bu zihinsel hal ve atfı ölçmek ve tespit etmek yararlı olsa bile mümkün değildir. Fakat mezarların nasıl düzenlendiğini ve hazırlandığını, ölüm sonrası tutulan miras defterlerindeki kayıtlardan yararlanarak açıklama imkanına sahibiz. Vefat eden kişinin servetinin değeri tespit edildikten sonra yapılan harcamaların da yazıldığı bu belgelerde mezarların bazen para karşılığı kazdırıldığı görülse bile²⁵⁵, mezarın genellikle gönüllü bir yardımlaşma içinde hazırlandığını söyleyebiliriz. İstisnasız olarak kayıtlanan terekelerin tamamının işaret ettiği üzere kazılan mezar içine ağaç mertekler döşeniyor ve sazlardan veya hasırdan bir örtü ile bu döşemenin üstü kaplanıyordu²⁵⁶. Yine aynı kaynaklardan anlaşıldığına göre, hoca tarafından okunan duadan sonra cenazeye katılanlara veya köy halkına bir yemek veriliyor olmalıdır²⁵⁷.

Mezarlıklardan sonra ilerleyen yol, köyün mescidi ve çeşmesinin bulunduğu meydana ulaşırdı. Mescid ve çeşme ile her köyde olmasa bile çamaşır yıkayıp, özellikle kadınların banyo yaptığı yerler olan **yunaklıklar**, köylerin ortak malıdır. Köyün su ihtiyacı için çevredeki bir kaynaktan köyün ortak vakfı veya kişisel bir vakıf

²⁵² P. Aries, **Batılının Ölüm Karşısında Tavırları**, (Çev: M.A. Kılıçbay), Ankara, 1991, s. 20-21.

²⁵³ "... müteveffa-yı merkumun mefrukatından makbereler kurbünde olan hududu ind'el-ciran malume bağ ve bağçesin..." EŞS. 1179, vrk. 7/b, belge: 1 (1586).

²⁵⁴ Bu konudaki zihniyet ve bunu yansıtan ritüelin en az değişime uğrayan bir özellik arzemesi, günümüzde hala yaşayan geleneklerden yola çıkılarak, daha erken dönemler için bazı açıklamalar geliştirmeyi sağlayabilir: S.V. Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara, 1971.

²⁵⁵ EŞS. 1190, vrk. 95/a, belge: 1 (1561). Belgede "makbere kazan iki kişiye" verilen para belirtiliyor.

²⁵⁶ Örnek için bkz: EŞS. 1190, vrk. 94/a, belge: 2 (1561).

²⁵⁷ Tereke defterlerinde "kıraat-ı ecza-yı kur'an", "harc-ı taam" başlıkları altında takdir edilen masraf kayıtları belirttiğimiz olaya ilişkin işaretler olarak değerlendirilebilir. EŞS. 1179, vrk. 91/b, belge: 1 (1586), aynı defter, vrk. 4/a, belge: 1. Ölüm hakkında bkz. L.V. Thomas, **Ölüm**, (Çev. I. Gürbüz), İstanbul, 1991.

aracılığıyla köye ulaştırılan²⁵⁸ suyun günlük ihtiyaçlar için önemi tartışılmaz bir ağırlıktadır.

Belirttiğimiz ortak kullanım alanının çevresinde evlerin yer aldığını söyleyebiliriz. Evlerde ağaç ve kerpicingin ağırlıklı yapı malzemesi olarak kullanıldığı; belirttiğimiz yapı gereçlerini hazırladığı halde, evini yapmaya fırsat bulamadan vefat eden köylülerin miras kayıtları ile aynı hazırlık içinde olan bazı kişilerin bu malzemeyi sattığına ilişkin bilgileri aktaran satış senetlerinin bize ulaştırdığı malumatdan anlaşılmaktadır²⁵⁹. Büyük bir olasılıkla insanlar yaşadıkları çevreden en kolay şekilde elde edebilecekleri malzemeyi tercih ediyorlardı. Ovada taşın mesken malzemesi olarak daha az kullanılacağı, dağda ise kerpiç yerine taş malzemenin öne çıkacağı düşünülebilir²⁶⁰. Belirttiğimiz malzemenin kullanılması ile inşa edilen evlerin, insanların hayat tarzına uygun ve bu hayat tarzını yansıtan bir işlevsellik çerçevesinde düzenlendiği anlaşılıyor. Esas yaşam alanını oluşturan binanın çevresinde ahır (dam), samanlık, ağıl, üstü kapalı önü avluya açılan bir çalışma mekanı ve ekonomik durumu imkan verenlerin sahip olduğu köleler için yapılmış olan, basit ve "dam" olarak tanımlanan birimleri içeren müctemilat, evlerin genel özellikleri olarak belirtilebilir²⁶¹. Bu müctemilatın içinde yer aldığı avlu ile ona bitişik bahçelerin birlikte oluşturduğu ve saydığımız birimlerin

²⁵⁸ EŞS. 1213, vrk. 32/b, belge: 2 (1592). "...hal-i hayatında ve kemal-i sıhhatinde karye-i mezkure kurbünde havutlu pınarı karye-i mezkureye getirüb çeşme yapmağa bir abd-ı memlûkûn vassiyet idüb..."

²⁵⁹ Örnek için bkz: EŞS. 1211, vrk. 14/b, belge: 1 (1583).

²⁶⁰ Günümüzde benzer yapı malzemesi ova köylerinde kullanılırken, dağ köylerinde kullanılan malzemenin genellikle taş ağırlıklı olduğu bilinmektedir. M. Mutluer, **a.g.t.**, ss. 117-120.

²⁶¹ Ev yanında ağıl: EŞS. 1177, vrk. 19/b, belge: 5 (1516); Hududuyla ev: EŞS. 1178, vrk. 5/a, belge: 2 (1522). Damları, ahır ve hayatıyla hane: EŞS. 1203, vrk. 74/b, belge: 2 (1578); Avluda köle damı: EŞS. 1203, 1185, vrk. 145/b-146/a (1537); Sarpunıyla yurt: EŞS. 1186, vrk. 47/a, belge: 1 (1538); Hududuyla tarlasıyla ev: EŞS. 1191, vrk. 27/a, belge: 1 (1564); Ev yanında dam ve eşek damı: EŞS. 1194, vrk. 100/a, belge: 1 (1569). Yurt ve oda: EŞS. 1194, vrk. 109/a, belge: 2 (1569); Hududuyla yurt, saman damı, katır damı: EŞS. 1194, vrk. 111/b, belge: 1 (1569); Köle odası: EŞS. 1211, vrk. 12/a, belge: 2 (1582).

hepsini kapsayıp **yurt**²⁶² olarak tanımlanan yaşama alanları, insanların barındıkları mekanların düzenleniş biçimini yansıtmaktadır. Bu mekan organizasyonu, aslında günümüze ulaşmış erken tarihli köy evlerinin plan özellikleriyle büyük ölçüde çelişmemektedir. Fakat, benzerlikler bulunsa bile, günümüzdeki örneklerin, XVI. yüzyıl köy meskenleriyle tamamen aynı özellikleri yansıttığını iddia etmek zorlama olacaktır²⁶³. Bölgenin çok yağmur aldığı hatırlanırsa, evlerin düz damlı olmaması kuvvetle muhtemel olmakla birlikte; dam üstlerin yaz mevsiminin sıcak günlerinde yatılacak mekanlar olarak kullanıldığının işaretleri de bulunmaktadır²⁶⁴. Bugün hala karşılaşılan düz toprak çatılı evlerin varlığı XVI. yüzyılda ev çatılarının bu biçimde yapıldığını düşündürmektedir. Ne yazık ki elimizde bulunan kayıtlar; serveti yansıtan mal varlığını evin kullanım alanlarına göre belirtmediği için, meskenlerin yaşanan birimlerinin düzenleniş hakkında bilgi sahibi olamıyoruz²⁶⁵. Cevaplandırılması ayrıntılı ve konuya özel çalışmalarla mümkün olabilecek diğer bir sorun, köylerdeki ev satışlarının nedenleri etrafında somutlaşıyor. Verilerimizin bu bakış açısıyla incelenmesi sonunda, bazı ipuçları ortaya çıkabilmektedir. Yoğunluk olarak öne çıkan

²⁶² Yurt satışı: EŞS. 1177, vrk. 15/a, belge: 3 (1516); Avlularda yatıldığı: EŞS. 1179, vrk. 17/b, belge: 1 (1586); Yaşam alanı olarak avlular: EŞS. 1184, vrk: 102/a-b-103/a-b (1532); EŞS. 1187, vrk. 15/b, belge: 2 (1564); Satılan yurt: EŞS. 1194, vrk. 4/a, belge: 4 (1569); Avlusu ve tevbii ile yurt: EŞS. 1194, vrk. 6/b, belge: 4 (1569); Ev yanında bağ ve bahçe: EŞS. 1211, vrk. 8/b, belge: 4 (1582); aynı defter, 9/b, belge: 4 (1582).

²⁶³ Günümüzdeki köy evi örnekleri için bkz. M. Mutluer, **a.g.t.**, ss. 117-120; B. Deniz, **a.g.m.**, ss. 17-46. Evler ve müctemilatları hakkında genel bir çalışma için bkz: A. M. Gören, **Köy Evi Müctemilatı**, Ankara, 1944. XVII. yüzyılda Ankara ve Kayseri örnekleri üzerine yapılan övgüye değer bir çalışmanın belirttiğimiz sayfaları evler ve planları hakkında geniş bilgi verebilir: S. Faroqhi, **Men of Modest Substance House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri**, London, 1987, ss. 65-112.

²⁶⁴ "... Kara Incir'in damı üstünde ben ve Kara Incir ve Arap Bilal ve Kara Hacı yaturduk bir hay olub..." EŞS. 1179, vrk. 17/b, belge: 3 (1586).

²⁶⁵ Terekelerde eşyaların evin iç mekanına göre yazılması, ev içi yaşam alanlarındaki değişimi tespiti için verebilir. 1570-1700 yılları arasında kapsayan dönemde İngiltere'de, tereke benzeri miras defterleri üzerinde yapılan çalışmaların sonucunda evlerin iç mekan organizasyonunda görülen değişiklikler ilgi çekicidir. Ev bu dönemden başlayarak oturma odası, yatak odası, mutfak gibi ayrı birimlerin birlikte oluşturduğu bir iç mekan düzenine doğru değişmiş. R.P. Garrard, "English Probate Inventories and their Use in Studying the Significance of the Domestic Interior", **Probate Inventories**, (ed. A. Der Woude-A. Schuurman), Wageningen, 1980, ss. 55-82.

bir olgu, kendilerine kalan serveti paylaşamayan mirasçılarının anlaşmazlığı nedeniyle evlerin satışını bir çözüm yolu olarak tercih etmeleridir. Tahmin edileceği gibi evin nakit bedeli kolayca paylaşılacaktır²⁶⁶. Ev satışlarının dikkati çeken nedenlerinden bir diğeri de, hangi sebeple olduğunu bilmediğimiz bir ihtiyaçtan dolayı borçlanan ev sahiplerinin, borcuna mukabil evini devretmesi veya satarak bedeli içinden borcunu ödemesi olayıdır²⁶⁷. Belirttiğimiz bu olay daha çok bir ipotek işlemini çağrıştırmaktadır. Fakat bu tespitlerin yapılması, olayın pek çok yanını cevaplamaya muktedir olmamaktadır²⁶⁸.

Evler konusunda belirteceğimiz bir ayrıntının köy sosyal hayatı içinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılıyor. Tanımlamaya çalıştığımız evlerin yakınında yer alan ve belgelerde **oda**²⁶⁹ olarak belirtilen mekanlar dikkati çekmektedir. Erkeklerin bu mekanlarda toplanarak eğlenceler tertip ettikleri, köy halkı tarafından pek hoş görülme de, şarap içtikleri; olaylı biten bazı eğlence geceleri nedeniyle mahkemeye yansıyan ifadelerden çıkarılabiliyor. Her ne kadar şikayet konusu olsa da, odaların köy hayatında bir işlevi olduğu ileri sürülebilir. Bazı olaylar nedeniyle köylülerin tepkisine hedef olan oda eğlencelerinin bizim incelediğimiz dönemden daha eski dönemlere uzanan bir gelenek olduğunu düşünüyoruz.

Köylerin kolektif olarak davranmak zorunda olduğu ve bu davranış sonunda gelişen bazı örgütlenmelere sahip oldukları görülüyor. Bu örgütlerden başlıcasını **köy avarız vakfı** oluşturmaktadır. Bu vakıflar çok işlevli bir yapıya sahiptirler ve her köyün

²⁶⁶ Bu konuya örnek olarak bkz: EŞS. 1193, vrk. 20/a, belge: 1-2 ve 34/a, belge: 2-4 (1567). EŞS. 1199, vrk. 5/b, belge: 3-4-5 ve vrk. 17/a, belge: 3, vrk. 51/a, belge: 1-2-3 (1575).

²⁶⁷ EŞS. 1178, vrk. 11/b, belge: 2-3; vrk. 19/a, belge: 1 (1521). EŞS. 1205, vrk. 36/a, belge: 3; vrk. 42/a, belge: 3 (1579). EŞS. 1211, vrk. 8/b, belge: 4 (1582), **aynı defter**, 9/b, belge: 4.

²⁶⁸ Ev satışları hakkında bkz: S. Faroqhi, **House Owners**, ss. 116-148. Ve bu konudaki belgelerin diplomatik özellikleri için bkz: aynı yazar, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kayd Olunan Ev Satışlarıyla İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, İstanbul, 1988, ss. 201-210.

²⁶⁹ EŞS. 1211, vrk. 76/a, belge: 2 (1582).

bir avarız vakfı bulunurdu. Hatta köylerde bu vakıfların oluşturulması ve vakfa ait bir gelir kaynağı tahsisinde yöneticiler öncü olmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz yeri değişen köyün, yeniden kurulması sırasında açıkça izlenebilmektedir. Köy arazisi içinde bulunan yerlerden birkaç adeti gelir kaydedilerek, vakıf kurulmuştu²⁷⁰. Bu vakıflar köyün ortak harcamaları, mescidin masrafları, imamın maaşı yanında bazı vergilerin ödenmesinde de kullanılan bir bütçenin sürekliliğini sağlıyordu. Vakıf, hayır sahiplerinin kaynak tashihleriyle güçlenmektedir²⁷¹. Vakfın diğer bir gelir kaynağı da, ortak vakıf bütçesinde bulunan paranın, oranı belli bir faizle²⁷², kredi olarak verilmesinden oluşuyordu. Köylülerin, avarız vakfından faizle borç alanların ödememesi durumunda veya vakfı yöneten mütevellinin bu konuda duyarsız davranması halinde, borcun ödenmesi için çaba sarfettikleri yani vakfa sahip çıktıkları görülüyor²⁷³. Borcunu ödemeyenler veya geciktirenler olduğu gibi borcunu teslim ettiğine dair mahkemede senet düzenleyenler de²⁷⁴, bu olayın değişik süreçlerinin örnekleridir. Vakfın faaliyetlerini yansıtan, yıllık para işlemlerinin gözden geçirildiği muhasebeler ise yıl sonlarında kadı huzurunda yapılır ve kadı defterine kayıtlanırdı²⁷⁵. Köy avarız vakfını

²⁷⁰ EŞS. 1190, vrk. 109/b, belge: 1-2 (1561).

²⁷¹ Vakfa incir bahçesi başışı: EŞS. 1178, vrk. 14/b (1522). Faiz yoluyla işletilmek üzere nakit para başışı: EŞS. 1185, vrk. 2/a, belge: 1 (1536).

²⁷² "... vakf-ı mezburun iki bin akçe ribh akçesini mezkur Hacı İlyas'da emanet kodum..." EŞS. 1194, vrk. 5/b, belge: 5 (1569). "...karye-i Eminlerin vakf akçesine müteveli olan Ahmed, müteveffa Ahmed'in zimmetinde olan vakf akçesinin ribhinden yüz akçe..." EŞS. 1179, vrk. 20/b, belge: 5 (1586). aynı defter, vrk. 15/b, belge: 1 (1586). "...karye-i Çit mütevellisi Mahmud'un dört yüz akçe muamele ettiği Ali sofudan muamele bedelini aldı..." EŞS. 1194, vrk. 6/a, belge: 3-4 (1569).

²⁷³ EŞS. 1185, vrk. 2/a, belge: 1 (1536).

²⁷⁴ EŞS. 1178, vrk. 25/b, belge: 2 (1522) "... karye-i Teraş avarızına vakf olan beş yüz akçenin Hacı dede yedinden el-hac Sinan'a teslim olunub zikr olan akçe onunu on ikiye şer'i muamele olunub merkum el-hac Sinan'a mübarek Receb'in onuncu gününden ila sene-i kamile teslim olunub deyü Hacı Sinan zikr olan akçeyi bi-kusur alub kabul edüb kayd-ı sicil olundu..."

²⁷⁵ Çeşitli köylerin vakıf muhasebe örnekleri için bkz: EŞS. 1205, vrk. 120/a ve devamı (1579). EŞS. 1208, vrk. 224/b (1582).

yönetenler, genellikle imamlar²⁷⁶ olmakla birlikte, köy halkının onayladığı ve güvenilir herhangi birisi de²⁷⁷ olabilirdi.

Gerek dinsel kimliği gerekse köyün bu önemli kurumunun yöneticisi olmasından dolayı, imamların köy hayatının etkili bir siması olduğu kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Imamlar bu görevleri ve yaşadığı köyün halkı üzerinde etkili olmalarından dolayı, buldukları yerin yani köylerin doğal yöneticileri konumundadırlar. Kaza yönetimi ile köylüler arasında bir tür ortak temsilci görevi görürler. Fakat imamlarından memnun olmayanlar da çıkabilmektedir! Nedeni açıklanmasa bile, imama ağız dolusu küfür edenler²⁷⁸ veya imamın ilmine güvenmediği için²⁷⁹ "*ben senin ardında namaz kılmazun*" diyenlerin bu sözleri imamlara karşı her zaman olumlu duygular beslenmediğini örneklemektedir. Bu olumsuz duyguların gereksiz yere oluşmadığını ise, bazı imamların hareketleri kanıtıyor. Elbette bütün imamlar verdiğimiz örnekler içinde değerlendirilemez fakat imamlar arasında hırsızlık yapanlar²⁸⁰ veya kadınlara sarkıntılık edip, tecavüze yeltenenler²⁸¹ de çıkabilmektedir. Imamlar hakkındaki olumsuzlukların nedenini oluşturan olaylar, yakınları veya ailesi içinden birisinin, herhangi bir fiilinden de kaynaklanabilir. Imamın karısının, belgenin deyimi ile, "*pezevenklik*" ederek, erkek kardeşinin bir kıza tecavüz etmesine olanak hazırlaması²⁸², köylüler arasında kabul gören bir davranış olmasa gerektir. Üstelik bu

²⁷⁶ EŞS. 1211, vrk. 2/a, belge: 4 (1583).

²⁷⁷ EŞS. 1179, vrk. 15/b, belge: 1 (1586). EŞS. 1194, vrk. 6/a, belge: 3 (1569).

²⁷⁸ EŞS. 1211, vrk. 24/a, belge: 4 (1583).

²⁷⁹ EŞS. 1194, vrk. 4/b, belge: 2 (1569).

²⁸⁰ Kırcahar köyü imamının çaldığı eşyalar hakkında bkz: EŞS. 1211, vrk. 43/b, belge: 2 ve 48/b, belge: 1-2 (1583).

²⁸¹ Saka köyü imamının gerçekleşemeyen tecavüz girişimi için: EŞS. 1197, vrk. 56/b, belge: 1-2 (1573).

²⁸² "... *karye-i Arablar'dan Temür bin Hekimşah mezbureye imam olan Hacı Mustafa mahzarında takrir-i meram idüv avreti Cemile karındaşı Mustafa'ya kız karındaşım Fatma'ya pazenklik idüv imamın evine iledüv karındaşı Mustafa fiil-i şeni' eylemiş şer'le görölmesin taleb ederin dedükde mezbure Fatma'ya sual olundukda mezkure Cemile beni karındaşı Mustafa'ya ayardıverdi evi içine vardıkda kapıyı üzerimizden kapayıkoyub gitti mezbur Mustafa bana fiil-i şeni' etdi üç aylık hamileyim dedüğü...*" EŞS. 1210, vrk. 52/b, belge: 1 (1582).

olay, imamın evinde gerçekleştiyse ve tecavüze uğrayan kız hamileyse²⁸³! Bu tür olaylar nedeniyle, imamların, toplum nezdinde en azından prestij kaybına uğradıkları tahmin edilebilir. Fakat, sadece parası olduğu için evi basılan ve öldürülen, karısı yaralanan imamlar²⁸⁴ olduğuna bakılacak olursa, onların da diğer insanlar gibi devrin sertliğinden paylarına düşeni yaşayabilecekleri ileri sürülebilir.

Köyleri, merkezi devlet idaresinin taşra yöneticilerine karşı temsil eden, bu anlamda köyün yöneticilerinden olduğu söylenebilecek olan bir diğer görevli **kethüda** idi. Kethüdalar; köy halkının çoğunluğunun onayladığı ve kadı'ya önerdiği kişinin, kadı müraselesi ile devlet merkezinden de onaylanmasından sonra, görevlerine başlayabilirdi. Vergi toplamada, suçluların yakalanmasında ve köyün sorunlarının kaza idaresine iletilmesinde kethüdalar önemli bir role sahiptiler. Eğer görevin üstesinden gelemezlerse suistimal veya işlerini savsaklama gibi durumlarda, yine köylülerin çoğunluğunun talebiyle görevlerine son verilirdi. Imamlar ve kethüdalar belirlenen alanlarda yetkilerini kullanarak köyün yönetimini birlikte sürdürürlerdi. Normal koşullarda bir işbölümünün uyumlu tarafları olarak görünseler de, şiddetli kavga ve çatışmaları rastlanmayan bir olay değildir. Bunun tam tersi de söz konusu olabilir! Kethüda ve imamların temsilcisi oldukları köylerin toplu olarak işledikleri suçlarda, kaza yöneticileri tarafından teftiş edildiklerini öğrendiğimiz bir belgede, kethüda ve imamın akrabaları ile birlikte kadı tarafından gönderilen görevliyi dövdükleri belirtilmektedir²⁸⁵. Olayın buraya kadar anlattığımız bölümü, Edremit'ten teftiş için gelen ve dövülen

²⁸³ Aynı belge.

²⁸⁴ "İş bu dokuz yüz doksan senesi saferinin yirminci pençsenbih gecesi karye-i Teraş imamı merhum Nasreddin halife bin Hızır mecruhen maktul bulundu deyü ehl-i karyeden Hasan halife ve sayirleri talebleriyle tizerlerine varılıb nazar olundukda merhum-ı mezbur evi içinde hatunu Kamer bint-i Ali ile yaturlar iken mezkur hatun haber virüb gece ile büyük kapu darpla açılıb kalkub merhum-ı mezbur kapıya varınca kapıyı depib içeri hücum edüb ve mezburu göğsünden ve başından bir-kaç yerden çalub kapunun taşrasına düşüb şehid oldu ve beni dahi başımdan çalub mecruh edüb..." EŞS. 1210, vrk.10/b, belge: 1 (1582).

²⁸⁵ EŞS. 1177, vrk. 21/b, belge: 1 (1516).

görevlinin ifadesinden alınmadır. Bu olaydan dolayı daha sonra mahkemeye çıkarılan kethüda ve kardeşinin sorgusunda, olaya şahitlik yapan kethüdanın köylülerinin ifadesine göre, kadı tarafından teftiş amacıyla gönderilen görevliyi dövenler iki kadınımış²⁸⁶! Kesin olmamakla birlikte bu şahitlerin ifadesi, kethüdayı korumaya yönelik bir ifade izlenimini vermektedir. Köylülerin kendi içlerinden birisini, kaza yöneticilerine karşı koruma gayreti içinde olabilecekleri ve bu nedenle böyle bir ifade verdiklerini düşünemez miyiz? Cemaat dayanışmasının, çoğu birbiriyle akraba olan köy yerleşmelerinde, doğal bir olgu olacağı varsayılmaz mı? Genel olarak bakıldığında bu varsayımın, mümkün ve muhtemel bir kolektivizmin tespit edilebilen işaretleriyle doğrulanma şansı yükselmektedir. Fakat aynı zamanda, yaşanan iç çatışmaların hayatın her türlü sürecine sirayet etmesi ve şiddetinin işaretleri; cemaat solidarizmini parçalayıcı ve varolma şansının yükseldiğini söylediğimiz kolektivist davranışı yok sayılacak bir seviyeye indirgemektedir. Belki daha tercih edilebilir ve kavrayıcı bir düşünce olarak; belirtmeye çalıştığımız sınırlar içinde varolan her türlü çatışmayı da barındırabilen bir dayanışmanın varlığını ileri sürebiliriz. Bu nedenle, anlatım kurgumuz yanlışlama üzerine oluşturulmuştur. Yani, toplumun kabullenmediği bir fiil ve davranış bütününü; belgelerin izin verdiği ölçüde, dava konusu olan olayların yazılma nedenlerini ve beklentiler bağlamında olması gerekeni belirlemeye çalışarak, insanların kabul ve red sınırlarını çizmeyi amaçlayacağız. Vurgulamaya çalıştığımız belgelerin yazılma nedenleri toplumda günlük hayatın olağan seyrini tanımlayabilecek beklentileri yansıtabilir. Bu beklentilerin sınırını zorlayan ve ihlal eden eylemlere karşı gösterilen tepki ve bu tepkilerin karşılıklı çatışmaya dönüşen karşılaşma biçimlerinden birisi, olayın mahkemeye yansımadır. Bu durumda çatışmanın kendisi öne çıkarılarak işlendiğinde yanılıcı sonuçlara ulaşılabilir! Oysa olayın kendisi yerine, olma nedeni üzerine düşünmek, hem toplumdaki çatışma nedenlerini, hem de bu nedenleri

²⁸⁶ EŞS. 1177, vrk. 22/a, belge: 1 (1516).

kabullenme sınırlarını ortaya koyabilecek, daha dengeli açıklamalar yapma fırsatını tarihçiye verebilir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız avarız vakfının karakteri, köy ve köylülerin bazı konularda ortak ihtiyaçlar için birlikte çözüm arama mecburiyetini yansıtan bir yapı sergilemesidir. Köy hayatının koşulları ve ihtiyaçları, köylüleri, kendilerini toptan ilgilendiren konularda kollektif davranmaya zorlamaktadır. Ortaklaşa kullandıkları köye ait çeşitli alanların kendi aleyhlerine müdahaleye uğraması, onların hemen hemen hepsinin birden yargıya başvurarak, bu müdahalenin kaldırılmasını talep eden ortak tepkilerini ve girişimlerini izleyebiliyoruz. Bu alanlar köyün mezrası veya yaylası olabilir, müdahalenin failleri de yönetici sıfatı taşıyabilirler²⁸⁷. Karşılarında bulunan kişinin devletin temsilcisi olması, köylünün tepkisiz kalmasına neden olmazdı. Çünkü, hepsini ilgilendiren ve zarar gördükleri bir olay söz konusuydu. Bu olayın ber-taraf edilmesi için ortak bir tavır koymaları gerekiyordu. Köylülerin gelenekler içinde geliştirdikleri bu dayanışmanın, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi anlayışı ile ilişkilerini kurmak da mümkündür. Zaten hayat pratiğinin gerektirdiği bu kollektif anlayış, yönetimin köylüleri bazı konularda ortak bir sorumluluğun öznesi haline getirmesinden dolayı güçleniyor ve zorunluluk hukuksal bir içerik kazanıyordu. Bunun çarpıcı örneklerinin görüldüğü bir alan faili meçhul olan cinayetler meselesidir. Eğer herhangi bir cinayetin zanlısı belli değilse, cinayetin işlendiği yerin çevresindeki köylüler sorumlu kabul edilip, köy halkının hepsi birden soruşturulabiliyordu²⁸⁸. Yöneticilerin, suçluların

²⁸⁷ "... karye-i Dere-i sagir halkı meclis-i şer'e gelüb karye-i Karalar'dan Abdi bin Ali'yi ihzar edüb dediler ki karye-i Dere-i sagir'den amil Temürtaş'dan aldığın yer bizim kadim'ül-eyyamdan mezraamızdur taleb iderüz diyücek..." Çevredeki diğer köylerin sakinlerine de sorulan konu; adı geçen mezranın Dere-i sagir köyünün olduğuna karar verilerek, köylüler adına tescil edilmiş: EŞS. 1178, vrk. 14/a, belge: 1 (1528).

²⁸⁸ "bunların babaları ve merkume Hatice'nin zevci olan mezbur Yusuf Temaşalık nam karye mescidine yatsu namazına varub gelmeyüb dahi gayib olub hala mazannamız olan karye der-sual olunub icra-yı hakk olunmasın taleb iderüz bu hususun ehl-i karyeden tefahhus olunmasın için fetva-yı şerife vardur şer'le görölmesiyçün emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden..." EŞS. 1179, vrk. 86/b, belge: 1 (1586).

yakalanması için köylülerin hepsini birden seferber etmesinin yolu ise enteresandır. Aranan bir suçluyu köylülerin bulması veya teslim etmesi için nikahları üzerine **şart ettirmek**, köylüleri birlikte davranmaya mecbur eden bir başka sebep olarak gözleniyor²⁸⁹.

Köylülerin yargı nezdinde algılanma biçimleri de, belirtmeye çalıştığımız, köy ortak hayatının göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü yargı mercii köy halkını birbirinin kefil olarak görmektedir. Lüzumu halinde soruşturulan kişinin mahkemeye celbinde, köylülerin kefil olarak tescil edildiği anlaşılmaktadır²⁹⁰. Böyle bir uygulamanın gerektiğinde zanlının mahkemeye iletilmesini garanti altına alması yanında, köylüleri birbirlerinin davranışlarından sorumlu bir konuma getirerek, sosyal kontrol sağlandığı düşünülebilir. Elbette köylüler herkes için kefil olmayabilir ve böylece bir sorumluluk altına girmeye çekince koyabilirlerdi²⁹¹. Gerektiğinde sorgulanan kişilerin köylülerinden, bir **iyi hal** incelenmesi de söz konusudur. Herhangi bir suçtan dolayı mahkemeye çıkarılan kişinin, geçmişte yaşadığı ilişkiler bağlamında kendi köylüleri nezdinde uyandırdığı olumlu ya da olumsuz imaj, mahkemeye bildirilirdi²⁹². Tahmin

²⁸⁹ "... ehl-i karye meclis-i şer'e hazıran olub bast-ı kalam idüb dediler ki mezbur Kıvameddin'i dutub ele getirüb meclis-i şer'e bi'l-muvacehe getirülmesine marifet-i şer'le subaşı bizüm her birümüzü talak-ı selaseye şart etdürmüş idi bizim şarta vefamız olmağın mürasele mucibince meclis-i şer'e ihzar eyledük deyüb mezburun karye ahalisi şartlarına vefa idüb..." EŞS. 1194, vrk. 1/a, belge: 1 (1569).

²⁹⁰ "Oldur ki karye-i mezbure ahalisinden Tur Bali'nin nefsine Maden bin Hasan kefil olub ve Maden'in nefsine Veli Bin Nasih kefil olub ve Veli'nin nefsine Ibrahim kefil olub ve Ibrahim'in nefsine Hasan bin Hüseyin kefil olub ve Hasan'ın nefsine Abdurrahman bin Ibrahim kefil olub ve Abdurrahman'ın nefsine Hüseyin bin Naima kefil olub ve Hüseyin'in nefsine Ali bin Ibrahim kefil olub ve Ali'nin nefsine Ali bin Hacı Hasan kefil olub..." EŞS. 1179, vrk. 33/a, belge: 3 (1586). Güre köyü halkının kefaletleri: EŞS. 1177, vrk. 57/b, belge: 2-3-4 (1516); aynı defter, vrk. 55/a, belge: 2 (1516). EŞS. 1194, vrk. 12/b, belge: 5 (1569).

²⁹¹ "... mezbur Mehmed'in nefsine kefil taleb eyledükde nefsine kefil bulunmamağın" EŞS. 1194, vrk. 12/b, belge: 2 (1569).

²⁹² "Selçuk hatunun keyfiyet-i hali sual olundukda ehl-i karyesi eyü hatundur mesturedür deyü..." EŞS. 1179, vrk. 8/b, belge: 1 (1586). "... mezbur Yusuf'un zevcesi Hatice biraderimi evinde katl etdürmüşdür fehişedür levend taifesi ile muamelesi vardur dedükde mezburenin keyfiyet-i hali karyesinden sual olundukda karyesinden cem'-i gafir mezbure Hatice fahişelik ile meşhurdur eyü avret değıldür bir-kaç defa namahrem ile dutulub nice kabahat etmişdür deyü..." EŞS. 1179, vrk.

edileceği gibi, insanların davranışlarını köy toplumsal hayatının gereklerine göre kontrol etmeleri lüzumu, bu kurumlar aracılığı ile dikkate alınması gereken bir olgu haline gelmektedir.

Köydeki ortak yaşamı zorunlu kılan faktör, genel olarak, aynı amaçlara yönelik benzer bir hayatı paylaşan insanların sergilediği ilişkilerin, bu küçük gruplarda hayatın tahmin edilmedik ayrıntılarında birbirlerine muhtaç bir toplumsallaşmanın elemanları olmalarında ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç en mahrem konulardan, basit bir yardımlaşmaya kadar yaygınlaşabilmektedir. Satın aldığı cariyenin "*memelerinin kör*"²⁹³ çıktığını kanıtlamanın çaresinin, komşu kadınlardan yardım istemekten geçtiğini bilen ve satıcıya cariyeyi geri verip parasını alabilmesi için komşularının şahitliğine muhtaç olduğunun farkında olan bir köylünün, böyle bir ilişki ağı içinde olmadığı durumda isteğinin ne kadar zor gerçekleşeceğini tahmin etmek güç değildir! Daha çarpıcı bir örnek ise, **iddet** konusunda; boşanan kadınların tekrar evlenebilmesi için, ayrıldıktan sonra geçmesi gerekli olan bir süre sözkonusu olduğu bilinmektedir. Bu süre ayrılan kadının üç kez regl olmasına yetecek kadar, yani yaklaşık üç aydır. Böyle bir bekleme süresi, kadının tekrar evlenmeden önce hamile olmadığını anlamanın yegane yoludur. Kocasından ayrıldıktan sonra tekrar evlendiğinde, doğacak bir çocuğun nesebi hakkında babalık tartışmasına meydan vermemek için, kadın boşandıktan sonra üç kez regl olduğunu mahkemede şahitlerle kanıtlayıp, tescil ettirmesi gerekmektedir. Kişinin ancak kendisinin bilebileceği bu olayı şahitlendirmesinin mümkün olması zor görünse bile imkansız değildir. Böyle bir taleple mahkemeye gelen kadın, büyük bir ihtimalle daha önce onların bilmesini sağlayarak, komşu kadınların şahitliği ile bu

24/b, belge: 1 (1586). "... keyfiyet-i hali karyesinden sual olundukda iyülüğüne şehadet itdükleri" EŞS. 1179, vrk. 70/a, belge: 1 (1586).

²⁹³ "... mezbur Mustafa'dan iştirâ ettiğim cariyeye ma'yube çıkdı memeleri kör imiş şer'le zarar taleb iderün..." kadınlar cariyenin göğüslerini kontrol etmişler ve belirtildiği gibi olduğunu bazı erkekler aracılığıyla mahkemeye bildirmişler: EŞS. 1179, vrk. 78/b, belge: 5 (1586).

sorunu aşabilmektedir. Veya doğru söylediğine dair yemin edecek ve köylülerinin kendisini güvenilir bulan ifadelerini dayanak yaparak çözümleyecektir²⁹⁴. Yine söz ettiğimiz karşılıklı ihtiyaç, ölen kölesinin ölüm nedeni hakkında tespit yaptıran bir kişinin yapılacak inceleme yanısıra, komşuların tanıklığına başvurmasında somutlaşmaktadır. Bağ beklerken kölesi ölen bir kişi, bu olayda herhangi bir kusuru olmadığını kanıtlamak için komşularının, kölenin veba yumrusu taşıdığını söylemesi şeklinde tezahür eden ifadeleri ile kölesinin ölümüyle ilgili olmadığını tespit ettirebilmektedir²⁹⁵. Ya da basit bir araç için bile komşunun kapısını çalmaktan başka çare yoktur²⁹⁶.

Vesayet ise, köylülerin dayanışmasının hukuksal olarak düzenlenmiş alanlarından birisidir. Hukuksal bir olayı, gönüllü ve kendiliğinden ortaya çıkan bir davranış bütünü olan dayanışmanın içinde göstermemiz yadırganabilir. Fakat vesayet kurumunun hukuksal yanı, vasi tayin edilen kişinin vasisi olduğu yetim çocuğun haklarını geçici olarak elinde tuttuğunu vurgulayan ve bu süre içinde vesayet altındaki çocuğun mallarının korunmasına yönelik bir tescil işlemidir²⁹⁷. Çünkü kendisine miras olarak intikal eden servet ve taşınmaz malları idare etme yeteneğine sahip olacağı fiziksel gelişkinlik çağına kadar geçecek sürede bu mal ve serveti çocuk adına yönetmek üzere mahkemenin tescil ettiği kişiler, çocuğun, genellikle, birinci dereceden

²⁹⁴ "Oldur ki zevci ulak edüb müddet-i selase-yi hayzına mütehammil olan Ayşe meclis-i şer'e gelüb üç kerre hayz gördüm zevcim ulak edüdükden sonra deyü yemin billah edüb müslümanlardan hali istihsar olundukda eyü ve müstakim ve itimad olunacak hatundur deyü ahbar idüb (...) zevc-i ahare tezvic için icazet verildi" EŞS. 1179, vrk. 92/a, belge: 2 (1586). "... Halime bint-i Abdullah nam hatun beni zevcim Receb talak vireliden ikibuçuk ay, yetmişbeş gün oldu üç hayz gördüm dedüğü..." EŞS. 1213, vrk. 2/a, belge: 2 (1590).

²⁹⁵ "... Baba Yar karyesinde olan bağımın mahsulatın hıfz için karye-i mezbureden Kamber bin Abdullah nam arabı icare ile göndermiş idim mezkur azeb hasta idi hakk-ı infâ bağımında fevt olmuş (...) fi'l-vaki' üzerine varılıb çardak dibinde merhum arab fevt olmuş bulunub asla bir azasında eser-i cerehat olmaduğun müteveffa-yı merkumun zevcesi Şehri hatundan dahi sual olundukda cevab virüb zevc-i merkum Kamber bağ beklemeğe gittiğinde koltuğunda ve budunda taunu vardı deyü ikrarından maada müslümanlar iki taunu zuhur etmiş deyü..." EŞS. 1179, vrk. 18/b, belge: 2 (1586).

²⁹⁶ Komşusundan aldığı saman çitini geri vermeyen köylü: EŞS. 1179, v. 82/a, belge: 5 (1586).

²⁹⁷ EŞS. 1179, vrk. 30/a, belge: 1-2-3-4 (1586). EŞS. 1194, vrk. 2/b, belge: 2-34 (1569); aynı defter, vrk. 3/b, belge: 2 (1569); EŞS. 1211, vrk. 7/b, belge: 2 (1582).

akrabalıdır²⁹⁸. Yetişkin yaşa gelen çocuk, ki bunun ölçütü bülüğ çağına ulaşmış olmaktır, mallarını vasisinden geri alabilirdi²⁹⁹. Hemen eklemek gereken bir konu, vesayet kurumunun yolsuzluklara açık olduğudur. Vasiler, adlarına işlettikleri malların gelirlerini çocuklara tam olarak yansıtmayabilirler ve hatta bazı taşınmaz mallarını satabilirlerdi³⁰⁰. Kimsesiz çocukların ise yine aynı şekilde, gelecekleri güvence altına alınmaya çalışılsa da, özellikle kız çocukların büyüdükten sonra istenmeyebildikleri ve ev sakinleri arasında çıkan geçimsizliklerin nedeni olarak gösterildikleri de yaşanan olaylardandır³⁰¹.

Birlikte yaşanan dar bir çevre içinde aynı ihtiyaçlar ve aynı amaçlar için köylülerin ortak çözümler üretme mecburiyetinin, sahip oldukları hayvanların bakımı için ayrı ayrı davranmak yerine, birlikte ortaklaşa bir çoban veya sığırtaç tutma şeklinde özetleyebileceğimiz, kolektif bir alanı daha ortaya çıkarttığını müşahade edebiliyoruz³⁰². Sığırtaçların sorumluluğuna terkedilen hayvanların her akşam köye kadar getirilip, herhangi bir zarara uğramadan teslim edilmeleri, sığırtaçlardan beklenen bir sorumluluktur. Veya sığırtaçların sabah hayvanları teslim aldıktan sonra başlayan sorumluluğu, akşam geri getirip teslim edinceye kadar devam ediyordu. Eğer hayvanlar köye gelmeden, sığırtaç sorumluluğunu terkederek hayvanları köy girişinde bile bıraksa, bir zarar geldiği takdirde değeri sığırtaçtan tazmin edilirdi ³⁰³.

²⁹⁸ EŞS. 1179, vrk. 2/a, belge: 1 (1586). EŞS. 1206, vrk. 3/b, belge: 2 (1579).

²⁹⁹ EŞS. 1179, vrk. 80/a, belge: 2 (1586).

³⁰⁰ EŞS. 21179, vrk. 25/a, belge: 2 (1586), aynı defter, vrk. 25/a, belge: 3 (1586); EŞS. 1194, vrk. 4/b, belge: 5 (1569).

³⁰¹ "Sarı Hasan bin Memi'nin taht-ı ismetinde olub Ayni nam sagire hadd-i bülüğa yetişüb mezbur Hasan'ın zevcesinden şükranı olmamağın zindegani idemeyüb min ba'ad Hasan dahi evine koymamağın (..) yetime bi-kes olmağın bir müslümana akd-i nikah edinceye cami-i kebir hatibi Süleyman halifede..." EŞS. 1211, vrk. 1/b, belge: 3 (1582).

³⁰² EŞS. 1177, vrk. 48/b, belge: 1 (1515). Aynı defter, vrk. 49/b, belge: 1 (1515); EŞS. 1194, vrk. 4/a, belge: 1 (1569), aynı defter, vrk. 7/b, belge: 2 (1569).

³⁰³ "... Ahmed bin Behram sığırtaç Nasuh'dan sığırım akşam köye getürmeyüb köy kurbünde sığırım helak oldu deyüb taleb eyledükde mezbur sığırtaç ikrar edüb sığırı köy kurbüne geldi idi gelmemiş köy kurbünde ölüsü bulundu (...) mezbur inek tarafeynin marifetleri ile yüz seksen akçeye dutulub nısf kıymetini mezbur sığırtaçtan sahibine hükm olundu" EŞS. 1194, vrk. 7/b, belge: 2 (1569).

Köylerin sığırtmaçları³⁰⁴ günlerini arazide geçirmek zorunda olduklarından saldırıya uğramak hatta öldürülmekle³⁰⁵ karşı karşıya kalabilirlerdi. Bunun tam tersine "ehl-i fesad" olmakla suçlanan sığırtmaçları görmek de mümkündür. Hayat tarzları düşünüldüğünde, sığırtmaç ve çobanların hepsinin ehl-i fesad olması mümkün olmasa bile eşkiya ve harami gruplarıyla ilişkileri olması ihtimali yüksek görünüyor³⁰⁶. Sığırtmaçların sürekli olarak yaşadıkları bir sorun ve buna bağlı olarak karşılaştıkları tehlike ise, güttükleri hayvanlarından kaynaklanmaktadır. Ekili ürün içine giren hayvanlar ve bu arada sığırtmaçlar tarla sahiplerinin sert tepkilerine maruz kalabiliyordu. Tarla sahipleri ürünlerine zarar veren hayvanları yaralayabiliyorlar hatta öldürüyorlardı³⁰⁷. Ekili tarlalara zarar veren hayvanların öldürülmesi dışında da bazı çözümler geliştirildiği müşahede olunmaktadır. Ürüne zarar verilmesini önlemek için gerek sığır sürüleri içinden ayrılarak tarlalara giren hayvanların, gerekse başıboş olanların yakalanıp, mahkemede tescil ettirilmesi ile ilgili bir görevli bulunmaktadır. Bu görevli köyün bulunduğu tımar içinde bu türden hayvanları yakalayıp, sahibi çıktığında belli bir ceza karşılığında sahibine teslim edilmesini sağlıyordu. Yakalanan hayvanların sahipleri çıkana kadar, bakım için harcanan para da mal sahibinden tahsil ediliyordu. Eğer sahibi çıkmazsa mahkemenin belirlediği süre sonunda, hayvan açık artırma ile satılıp, yapılan harcamalar kesildikten sonra kalan para devlet hazinesine

³⁰⁴ Kuruçay köyü sığırtmacı: EŞS. 1177, vrk. 2/b, belge: 2 (1516). Bayındır köyü sığırtmacı: EŞS. 1177, vrk. 48/b, belge: 1 ve 49/b, belge: 1 (1516).

³⁰⁵ "Karye-i Kuru çay sığırtmacı olan İlyas bin Musa bana gelüb dediki ben sazını bişeyin sen var sığırları güdedur dedükde ben sığırları gütmeye gidüb mezbur İlyas saz biçerken gavga olub ben dahi gavgayı işüdüb gitdüm mezbur İlyas'ı mecruh bulub..." EŞS. 1177, vrk. 2/b, belge: 2 (1516).

³⁰⁶ "... Ramazan nam çoban ehl-i fesad kimesnedür diyüb ehl-i karye haber verdiklerinde defaatle meclis-i şer'e davet olunub itaat-ı şer' etmeyüb..." EŞS. 1194, vrk. 4/a, belge: 1 (1569).

³⁰⁷ Ekili susam tarlasına giren öküzü döğmüşler ve yaralamışlar: EŞS. 1194, vrk. 5/a, belge: 3 (1589). Başka bir tarla sahibi ise başına vurarak öldürdüğü hayvanın, defalarca bostanına girdiğini ve ikiyüz tane bostanını (karpuz) helak ettiğini belirterek kendisini savunuyor: EŞS. 1194, vrk. 5/b, belge: 1 (1569). Bağa giren öküzün dövülmesi: EŞS. 1179, vrk. 27/a, belge: 3 (1586). Ekin içinde yakalanan koyunlar: EŞS. 1178, vrk. 1/b, belge: 2 (1522); Buğday tarlasına girdiği için öldürülen inek: EŞS. 1178, vrk. 16/a, belge: 1 (1522). EŞS. 1179, vrk. 3/b, belge: 4 (1586).

aktarıldı. Bu görevli ve kurumun adı **deştbanlıktır**³⁰⁸. Bu vesileyle değinmek istediğimiz bir olay, köylülerin yaşamı hakkında bir ayrıntıyı yansıtması bakımından önemli olabilir. Konu, insanların hayvanlarını tanımak için kullandıkları işaretler ve yine hayvanlarını tanımlarken seçtikleri kelimeler ile ilgilidir. Anlaşıldığına göre insanlar hayvanlarının başkalarınıninki ile karışmasını önlemek için genellikle kulaklarında çeşitli işaretler yapıyorlardı³⁰⁹. Hayvanları renklerine, cinslerine ve taşıdıkları bazı özelliklerine göre tanımlarken kullanılan kelimeler ise, dönemin dili hakkında ilginç örnekler sayılabilir; "... birisi kara kısrak alını sakar* dört ayağı sökel***³¹⁰, "bir konur*** kara sığır boğası"³¹¹, "kızıl konur**** bir dişi düğе"³¹² gibi tanımlamalar hayvanları ayırtetmek için kullanılan sıfatlandırmalardandır.

Kişiler arasında çeşitli nedenlerle kavgalar, öldürme ve yaralama olayları da XVI. yüzyılda Edremit köylülerinin yaşadığı olaylar arasında görülüyor³¹³. Hatta bazen

³⁰⁸ Tımarların deştbanlık gelirleri sipahi adına tahsil edilirdi. Sipahiler bu haklarını şahıslara, kendilerine toptan ve peşin olarak ödedikleri belli bir miktar karşılığında devrederlerdi: "*Börezlu köyü deştbanesi Temür bin Mehmed uhdesinde, yüz akçede iken karye-i mezbureden Hüseyin bin Ali kırk akçe ziyade edüb*", "*badehu Temür bin Mehmed elli akçe dahi ziyade edüb yüz doksan akçeye babul ettiği*", "*badehu mezbur Hüseyin bin Ali otuz akçe ziyade edüb cem'an ikiyüzyirmi akçeye kabul ettiği*", "*badehu mezbur Temür yüzseksen akçe ziyade edüb cem'an dört yüz akçeye kabul ettiği*" **EŞS.** 1187, vrk. 11/b, belge: 2 (1537); Kadı köy deştbanesi: **EŞS.** 1187, vrk. 10/a, belge: 2 (1537); Çamlıca deştbanesi; **ayne defter**, 1187, vrk. 10/b, belge: 3; Öyücek deştbanesi; **aynı defter**, vrk. 12/a, belge: 4; Nefes köyü deştbanesi: **aynı defter**, vrk. 12/a, belge 5 (1537). Verdiğimiz örnekler her yıl ve her köy için karşılaşılan bir olayı yansıtmaktadır.

* Sakar: Aslında uğursuz sayılan nişan; **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, 1983, s. 178.

** Sökel: Hasta; **a.g.e.**, s. 191.

*** Konur: Yanık al, yağızımsı al renk; **a.g.e.**, s. 144.

**** Kızıl konur: Sığır donlarından kızılı andıran esmer renk; **a.g.e.**, s. 139.

³⁰⁹ "... bir sarı öküz kulağının ucu kesük..." **EŞS.** 1177, vrk. 50/b, belge: 1 (1516); "... bir kara sığır erkek sağ kulağı delik..." **EŞS.** 1177, vrk. 49/b, belge: 2 (1515); "... bir boz sağ kulağının ucu kesik dişi merkeb bir dişi sıpasıyla..." **EŞS.** 1179, vrk. 76/b, belge: 3 (1586).

³¹⁰ **EŞS.** 1177, vrk. 50/b, belge: 3 (1516).

³¹¹ **EŞS.** 1177, vrk. 48/b, belge: 4 (1516).

³¹² **EŞS.** 1177, vrk. 49/b, belge: 4 (1516).

³¹³ Kendisini döven kişiyi şikayet eden Yusufun davası: **EŞS.** 1178, vrk. 9/b, belge: 1 (1522); Bıçakla adam yaralama: **aynı defter**, vrk. 9/b, belge: 1 (1522); Taşla başı yarılan kişi: **aynı defter**, vrk. 23/b, belge: 3 (1522); Bahçesine girenleri döven mal sahibi: **EŞS.** 1184, vrk. 115/a, (1532); Tarlasını basıp, kendisini dögen ve yaralayanları dava eden köylü: **EŞS.** 1177, vrk. 40/a, belge: 1 (1515); Adam öldürme olayı: **EŞS.** 1177, vrk. 12/a, belge: 1 (1515); Öldürülen köy imamı: **EŞS.** 1210, vrk. 10/b, belge: 1 (1582).

köyün iki gruba ayrılıp, birbirleri ile kavga ettikleri ve geçinemedikleri de müşahede olunmaktadır. Yukarı ve aşağı cemaat olarak ikiye ayrılıp "*birbirleri ile şekavet üzere olan*"³¹⁴ Yumruklu köylülerinin yaşadıkları, bu olgunun bir örneği olabilir. Benzer çekişmeler köyler arasında da yaşanabilmektedir. Arazi anlaşmazlığı nedeniyle birbirine giren iki komşu köy olan Pelid önü ve Taylı eli köylüleri, bu olay sırasında karşılıklı olarak taş, sopa, nacak, tırpan gibi araçlar kullanıyorlardı³¹⁵. Örneklemeye çalıştığımız, maddi zararlara varan anlaşmazlık olayları, tahmin edilmeyecek kadar ayrıntıları kapsayan konularda da görülebilmektedir. Kendisine köpek diyen kişi hakkında hakaret davası açanlar³¹⁶ da, aynı toplumun üyeleri arasındaydı³¹⁷. Hırsızlık; bu küçük mekan ve cemaatlarda istenmese bile görülen, bir diğer anlaşmazlık nedeniydi. Gerektiğinde yardımına koştuğu, gerektiğinde yardımını talep ettiği komşusunun herhangi bir malını çalmak, onaylanmamakla birlikte boyutları büyüyen olaylara da neden olabilmekteydi. Hırsızlık yaptığı için idam edilen kocasının suç ortağı olduğu, köylülerince iddia edilen bir kadın, bu nedenle yöneticilerin kendisine işkence yaptığı iddiasıyla, devlet merkezine yani İstanbul'a kadar şikayetlerini iletiyordu³¹⁸. Yöneticiler, belirttiğimiz örnekte olduğu gibi, köylüler karşısında etkili ve güçlü olsalar da, bu etkinin kesintiye uğradığı durumlar da söz konusudur. Başka bir anlatımla bir köylünün öfkesi, yöneticinin gücü ve yetkisini, unutmamasına neden olabiliyordu. Karısını dövdüğü için sorgulamaya çalıştığı birisinden, naibin küfür ve dayakla mukabele

³¹⁴ "... *karye-i Yumruklu cemaatı birbirleriyle şekavet üzere olub ve iki fırka olmağın cemaat-ı fevkaniden Ali bin Memi ve İlyas bin Habib kendü cemaatlerine kefil olub ve cemaat-ı tahtaniden Hacı Hızır bin Mehmed ve diğer Hızır bin Memi kendü cemaatlerinin nefsine kefil olub...*" EŞS. 1211, vrk. 3/b, belge: 2 (1583).

³¹⁵ EŞS. 1178, vrk. 22/a, belge: 2 (1522).

³¹⁶ EŞS. 1178, vrk. 3/a, belge: 2 (1522); "*mezkur Mustafa bana köpek dedi hakkım vardur taleb iderin...*"

³¹⁷ İnsanlara küfür ettiği için köylülerin şikayet ettiği kadın da bu olaya örnek olabilir: EŞS. 1179, vrk. 70/a, belge: 2 (1586).

³¹⁸ "... *nam hatunun zevci hırsızlıkda dutulub siyaset olunmak ile ehl-i örf taifesinden Mehmed subaşı mesfure hatuna şikence idüb bunun için zevcem şeküdüdür deyü cebren ve ikrahen ikrar etdürüb şer'an bunun üzerine nesne sabit ve zahir olmuş değil iken...*" EŞS. 1179, vrk. 86/b, belge: 1 (1986); Başka bir hırsızlık örneği için bkz: EŞS. 1211, vrk. 5/a, belge: 4 (1583).

görmesi³¹⁹, naib ve köylü imajlarımızı tekrar düşünmemize neden olacak bir olay olabilir³²⁰. Benzer bir olay ise, naibin verdiği kararı kabul etmeyen bir köylünün, naibe karşı ettiği küfürlerde ortaya çıkıyor³²¹.

Yardımlaşma, dayanışma ve çatışmanın birlikte varolduğu XVI. yüzyıl Edremit kazası köylerinde komşuluk da, benzer şekilde ikili bir karakter göstermektedir. Birbirlerine yardım eden, öldüğünde cenazesine giden, komşusunun kimsesiz kalan çocuklarına vasi olan bu insanların çatışmaları da eksik değildir. Kendince geçerli bir nedeni olmakla birlikte, komşusunun, kendi kapısı önüne gelmesine bile tahammül edemeyen³²² köylülerin mevcudiyetini biliyoruz. İnsanların birbirinin en mahrem sınırlarından bile haberdar olduğu köy ortamında, bütün köyün dışladığı birisinin³²³, çok zorlanacağı ve pek çok sorununu yalnız başına aşamayacağı düşünülecek olursa, köy ve komşuluk örtüşmesinin nedeni kendiliğinden anlaşılacaktır. Üstelik köylüler, dışladıkları komşularına zarar vermeyi de ihmal etmiyorlarsa -bu olayda dışlanan köylünün sabanı ve boyunduruğu kesilmiş- durum daha da zorlaşacaktır³²⁴. Komşuluk ilişkilerinin olumsuz bir duruma gelmesinde, namus konusunda gösterilen duyarlılıklar ve şüpheler de etkili olabiliyordu. Evine gelen komşusundan rahatsız olan bir kocanın bu konudaki "*evime gelmesün*"³²⁵ uyarısı dikkati çekmektedir. Fakat, karısının bu durumdan fazla şikayeti olmasa gerek ki, olay devam etmiş³²⁶.

³¹⁹ "... naib'üş-şer' Hacı Sinan Mustafa bin Ishak'ı ihzar idüb dedikim avretinü niçin döğersin dediğimde bana köpek ve münafiksın dedi ve avretime dahi söğdü deyü dava eyledükde..." **EŞS.** 1177, vrk. 10/a, belge: 2 (1516).

³²⁰ Olayın mahkemede geçtiğini söyleyen şahidlerin ifadesi şöyle devam ediyor: "... mezkur Mustafa mezkur naib'üş-şer olan Hacı Sinan'a köpek ve münafik deyü söğdükten sonra avretine dahi söğdü deyü şehadet eylediklerinden sonra...", **aynı belge**.

³²¹ **EŞS.** 1179, vrk. 32/b, belge: 3 (1586).

³²² **EŞS.** 1179, vrk. 86/b, belge: 2 (1586).

³²³ "... Karye-i Ali can'dan Hasan bin Veli karye-i mezbure cemaati karşısında (...) mezkurlar benim ile komşuluk etmemeğe şart edüb dururlar..." **EŞS.** 1178, vrk. 4/a, belge: 2 (1522).

³²⁴ "... sabanım ve boyunduruğum kesdiler", **aynı belge**.

³²⁵ **EŞS.** 1177, vrk. 58/a, belge: 3 (1516).

³²⁶ "... dedi kim mezkur Mahmud'a evime gelmesün deyü tenbih olundukda gelüb avretim ile gerü evimde oturdu dedükde...", **aynı belge**.

Köylerin sosyal yapısı bağlamında akrabalık ilişkilerinin, cemaat dayanışması içinde önemli bir yeri olduğu tahmin edilecek bir olgudur. Tespit etme olanağı olmasa bile, köylerde sülalelerin egemen olduğu bir ilişki sarmallığı olabileceği düşünülebilir. Yetim kalan çocuklara vasi olarak atananların, öncelikle birinci dereceden akrabalar arasından seçildiğini, daha önce görmüştük. Bunun önemi; akrabalık dayanışmasının köyün genel ilişkileri içinde oluşan grup dayanışmasından önce geldiğini ve köyde aynı soydan gelen insanların oluşturduğu, kan bağına dayalı ittifakların olabileceğini düşündürmesinden kaynaklanmaktadır. Bunu destekleyen bir yaklaşım, yönetim tarafından sergilenmektedir. Aranan suçluların herkesten önce akrabalarından sorulmasını özellikle vurgulayan yönetim, böylece bulunmasını istediği kişilerin akrabalarına sığınma olasılıklarının yüksek olduğunu yansıtmaktadır³²⁷. Fakat aynı zamanda akrabaların çekişmeleri için de sebepler çıkmaktadır. Herşeyden önce miras konusu bunun örneklerini yansıtabilir. Bu konuda kardeşler arasında görülen anlaşmazlıklar, hatta ana-oğul³²⁸ arasındaki davalar, olayın boyutlarını somutlaştırabilir. Özellikle, kadınların açtığı miras davaları dikkati çekecek kadar bir çoğunluk teşkil etmektedir³²⁹. Tahmin edileceği gibi kadınlar, erkek kardeşlerinin vermek istemediği haklarını almak için mahkemeye gitmekten geri durmamaktadır. Bazı kadınların ise babalarının ölümünü beklemeye de niyetleri yoktur; nedenini tespit etmek mümkün olmuyor, fakat soyulduğu için mahkemeye başvuran bir kişinin şikayeti soruşturulduğunda, hırsızlığı yapanların şikayetçi adamın iki kızı olduğu anlaşılmış³³⁰. Kocasının ölümünden dolayı, iki çocuğu ile dul kaldığını ve bakıma muhtaçken kayınpederinin kendisinden, kocasının borcunu talep ettiğinden şikayet eden bir

³²⁷ "hüsemayı beraber idüb gıybet ideni akrabalarına ve yataklarına buldurub..." EŞS. 1177, vrk. 40/a, belge: 1 (1515).

³²⁸ Ana-oğul arasında ev ve arazi davası: EŞS. 1197, vrk. 59/b, belge: 2 (1573).

³²⁹ 1516-1591 yılları arasında kapsayan döneme ait 4921 miras davasının 3012 tanesi, kadınların erkek kardeşlerine karşı açtığı davalardır.

³³⁰ EŞS. 1177, vrk. 5/a, belge: 2 (1516).

kadın³³¹, bu şikayetiyle olumsuz bir kayınpeder tipi çizerken; küçük torununun bakımını üstlenmeye çalışan bir başka kayınpeder tipi³³², öncekinin olumsuz imajını dengelemektedir.

Incelediğimiz dönemde insanların cinsel kültürleri, tatmin yöntemleri ve bunun ilişkilerine yansıtış biçimlerini düşünmek ilginç olsa da, tespiti mümkün görünen bir olay değildir. Çünkü elimizdeki belgeler suça ilişkin sorgulama ve yargılama metinleridir. Gerçekliği belirlenmiş iddia ve olay örneklerine sahip olsak bile, sorun çözümlenecek gibi görünmüyor. Fakat, elde olan belgelerin bu konudaki malumatını üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilk grubu, tecavüz olayı teşkil ediyor. Erkeklerin birkaç kişi birlikte veya tek başlarına saldırılarına maruz kalan kadınların bu olayların oluşmasında bir payı olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat tecavüz olaylarına rastlandığı bir gerçektir³³³. Bu olayı kanıtlayabilenler olduğu gibi³³⁴, mağdurların bazen yemin etmekten başka yapacakları da kalmamaktadır³³⁵.

İkinci grupta ise, evli olan erkek ve kadınların gönüllü olarak yaşadıkları bir ilişki sözkonusudur. İfadelerden anlaşıldığına göre, ilişki başlayıp bir süre devam ettikten sonra açığa çıkmaktadır. Fakat bu sürede, belki de en geç koca olmak üzere, köyde şahidlik yapacak kadar insan, bu olayı duymuş olmaktadır³³⁶. Bu nedenle çıkan dedikodular nedeniyle mahkemeye gidildiğinde, olayı işittiğini söyleyen insanlar

³³¹ EŞS. 1178, vrk. 12/a, belge: 2 (1522).

³³² EŞS. 1178, vrk. 7/a, belge: 3 (1522).

³³³ EŞS. 1179, vrk. 9/a, belge: 3; vrk. 10/b, belge: 2-3 (1586). EŞS. 1184, vrk. 103/a-b (15432); EŞS. 1187, vrk. 15/b, belge: 2 (1564); EŞS. 1197, vrk. 56/b, belge: 1-2 (1574); EŞS. 1210, vrk. 52/b, belge: 1 (1582); EŞS. 1211, vrk. 5/a, belge: 1 (1583).

³³⁴ "... takrir-i kelim edüb Ahi-zade Mustafa ve Hasan bin Hızır ve Hüseyin Fahriye nam hatunu benim damıma getirüb fil-i şeni' etdük..." EŞS. 1179, vrk. 9/a, belge: 3 (1586); kadın hamile kalmış: aynı defter, vrk. 9/a, belge: 4. Aynı defter, vrk. 5/a, belge: 3 (1586).

³³⁵ "Oldur ki karye-i Havran-ı kebir'den Paşa bint-i Hüseyin nam hatun avret karye-i mezbureden Hamamcı Ramazan nam kimesne bana fil-i şeni' eyledi dört aylık hamileyin bühtan etmez hamlim mezbur Ramazan'dandır..." EŞS. 1210, vrk. 70/a, belge: 4 (1582).

³³⁶ "... nam kimesnenin avretiyle mezkur Hüseyin'i evinde halvet-i sahihe ile buldum..." EŞS. 1178, vrk. 7/a, belge: 2 (1522).

çıkabilmektedir³³⁷. Fakat yine ilginç bir konu, insanlar böyle bir olayın dedikodusunu yapsalar ve hoş görmeseler de, köy gibi küçük bir toplumsal birimde bu ilişkiyi kolaylaştıracak insanlar da çıkabiliyordu³³⁸.

Üçüncü grupta ise, belki para , belki başka bir değer karşılığında erkeklerle cinsel ilişkiye giren, modern anlamda fahişe denilebilecek kadınlar bulunmaktadır³³⁹.

Dikkati çeken ve cinsellik etrafında ortaya çıkan bir diğer sorun, erkekler arasında gerçekleşen eşcinsel ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu olayın tarafları dikkate alınarak bir ayırım yapıldığında pasif olanın çocuk veya ergenlik öncesi yaşlarda olduğu, aktif olanının ise yetişkin olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁰. Her iki tarafın yetişkin olduğu durumlar ise tecavüz şeklinde tezahür etmektedir³⁴¹. Tarafların gönüllü olarak yaşadıkları olaylar da bilinmektedir³⁴².

Bu tür olayların varlığı, toplum tarafından kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Fakat, toplumun reddine rağmen olayın görülüyor olması, konunun ilginçliğini arttırmaktadır. Hatta bazı zina sorgulamalarında, suçlanan kişilerin savunmaları komik olarak değerlendirilebilecek türdendir. Kendisine "*sen Şah Nuriye*

³³⁷ EŞS. 1178, vrk. 9/a, belge: 2 (1522); EŞS. 1179, vrk. 24/b, belge: 1 (1586); EŞS. 1213, vrk. 18/b, belge: 2 (1591).

³³⁸ "... *karye-i Bayındır'dan Kara Ilyas meclis-i şer'e karye-i mezbureden Muhsine bint-i Mustafa'ya ihzar edüb yüzüne takrir-i dava idüb dedi ki mezbure Muhsine benim avretim olan Bülbül nam hatunu Halil bin Paşa Bali'ye tahrik ediverip evine alub üzerine sokakomuş dedik de...*" şahidler doğrulamışlar: EŞS. 1178, vrk. 9/b, belge: 2 (1522). Benzer bir olay için bkz: EŞS. 1210, vrk. 52/b, belge: 1 (1582).

³³⁹ "*Ahmed ibn Hacı Mustafa nam kimesne fahişe ile benim harmanıma gelüb gel bana yoldaş ol bile gidelim diyücek ben dahi bile gidüb...*" EŞS. 1179, vrk. 32/b, belge: 4 (1586). "... *karyemizde fahişe dört nefer kimesnedür...*" EŞS. 1179, vrk. 22/a, belge: 2-4 (1586). EŞS. 1211, vrk. 7/b, belge: 3 (1583).

³⁴⁰ "... *Hüseyn bin Yunus meclis-i şer'e Yusuf bin Davud'u ihzar edüb dediki sağır oğlanıma fiil-i şeni' etmişsin...*" EŞS. 1178, vrk. 4/b, belge: 1 (1522). "... *Hüseyn bin Süleyman ikrar edüb Abdurrahman'ın oğlu Mustafa benim emmim oğlu yalın yüzlü oğlan idi ayardub alub gitti...*" EŞS. 1194, vrk. 6/b, belge: 2 (1569). Benzer örnekler için bkz: EŞS. 1203, vrk. 48/b, belge: 1-2 (1577).

³⁴¹ "... *Hızır bin Cafer bana karye-i Bağçelü'de serhuş gelüb Halil ve Süleyman beni cebren alub gidüb Süleyman'ın damına koyup Süleyman cebrle bana güç etti diyüb...*" EŞS. 1194, vrk. 5/b, belge: 3 (1569).

³⁴² EŞS. 1194, vrk. 6/b, belge: 4 (1569).

bint-i Köse'yi koynuna kodun yaturdun mu?" şeklinde soru yöneltilen birisinin *"avret benim koynuma girür yaturdu amma zina ve yaramazlık etmedi"* sözleriyle aktardığı cevabı, kadıyı ne kadar ikna etdi bilinmez ama büyük bir ihtimalle bu olay kanıtlanamamış olmalı ki, sadece tazirle cezalandırılmışlar³⁴³. Aslında toplum tepkisini göstermektedir. Çünkü, böyle bir olayın yaşanma ihtimalinin sözkonusu olmasında bile, olayı mahkemeye götürebilmektedirler. Hatta, evin erkeğinin bilgisi dahilinde, aynı evde karı-koca dışında iki yetişkin erkeğin ikamet ediyor olması, çevre sakinlerinin tepkisine neden olmaktadır. Böyle bir duruma rızalarının olmadığını söyleyerek mahkemeye giden ve şikayetçi olan insanların, bu tepkisine evin reisi sıfatındaki erkek, karşı koyarak mevcut durumu savunmaktadır³⁴⁴. Başka bir olay ise, toplum katında bu türden olayların kabul edilmediğine işaret ederken, diğer taraftan da zina karşılıklı suçlama aracı haline getirilerek, insanların, karşısındaki diğer kişiyi aşağılamak için, toplum tarafından mahkum edilmiş olan bu olayı kullanabildiklerini göstermektedir³⁴⁵. Böyle bir zihniyet halinin, gayri-meşru cinsel ilişkilere tahammül göstermemesi doğaldır. Hatta bu tür olayların köylerinde olmasından insanlar *"kan dökmeyi"* göze alacak kadar rahatsız olmakta ve *"iffetsiz"* olarak niteledikleri bir kadını köyden sürmenin yolunu aramaktadırlar³⁴⁶.

İnsanların arasındaki sorunların mahkeme yoluyla çözümlenmeden, köy halkının arabuluculuğu ile de halledilebildiği³⁴⁷, dayanışma ve çekişmenin bir arada

³⁴³ EŞS. 1185, vrk. 2/b, belge: 3 (1536).

³⁴⁴ EŞS. 1177, vrk. 13/a, belge: 1 (1515).

³⁴⁵ *"Karye-i Dere-i sagir'den Mustafa bin el-hac Nasuh meclis-i şer'e Yusuf bin Veli'yi ihzar edüb şöyle takrir-i meram kılub dedi ki senin evine na-mahrem gelür bizüm rızamız yokdur diyücek benim evime na-mahrem gelmez senin evine fahişe avret gelür..."* EŞS. 1178, vrk. 14/a, belge: 2 (1522).

³⁴⁶ *"Oldur ki karye-i Kızılgeçili'den Seyid Ali'nin zevcesi Fatıma bint-i Mehmed'in keyfiyet-i hali ehl-i karyesinden tefahhus olundukda Yusuf el'imam ve Hamza bin Kerim ve Kerim bin Hızır ve Yusuf bin Ahmed ve Hasan bin İlyas ve sayir cem'i gafir mezbure Fatıma'nın iffeti yokdur fahiş üzeredir ve'l-hasil bu hal üzere giderse karyemizde kan olmak mukarrerdür karyemizden ref' ve def' olunmasın taleb iderüz dedikleri zaim'ül vakt Mehmed subaşı talebiyle kayd-ı defter olundu"* (1586).

³⁴⁷ EŞS. 1177, vrk. 12/b, belge: 1 (1515); EŞS. 1179, vrk. 20/a, belge: 1 (1586); EŞS. 1179, vrk. 70/a, belge: 3 (1586).

yaşandığı köyleri, tanımlamaya çalıştığımız ilişkiler bütününde, kendilerinin etkilenme derecelerine bağlı olarak anlamaya çalışmak, tercih edilebilir bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

5- Konar-Göçer Kitleler

Etrafını çeviren Madra ve Kaz dağlarının yaylaları ile mutedil iklim şartlarının hakim olduğu ova çevresinin kışlak imkanları düşünüldüğünde, Edremit bölgesinin yörükler³⁴⁸ için çekici olanaklara sahip olduğu anlaşılacaktır. Belki de bu coğrafi özellikler nedeni ile Edremit ve çevresi yörüklerin erken dönemlerden itibaren³⁴⁹ tercih ettikleri bir bölge olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle başlayan süreçte akın akın bu coğrafyaya gelen ve Anadolu'nun Türkleşmesinde, nüfus açısından dönüştürücü, kültür açısından etkileyici bir öge olan göçebe Türkler; bu zamanlardan başlayarak incelediğimiz döneme gelinceye kadar yerleşik hayata geçmekle birlikte önemli bir çoğunluğu geleneksel yaşamlarını sürdürmekte devam ediyordu. Fakat artık sürekli göç etmeleri ve uzun mesafeli hareketleri giderek azalmıştı. Daha çok yaylak ve kışlak arasında mevsimlik göçler sözkonusuydu. Osmanlı Devleti'nin iskan siyaseti de zaten yörükleri yerleşmeye zorluyordu³⁵⁰.

³⁴⁸ Burada yörük kelimesi etnik bir form ve yaşayış tarzını ifade etmek için kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda, Rumeli eyaletlerinde varolduğunu bildiğimiz ve yardımcı askeri bir sınıfın hukuki tanımı olan "*yörük*" ile bağlantısı kurulmamalıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: S. Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", **DTCFD**, II/1, (1943), s. 109 vd. Ayrıca bkz. M.T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul, 1957.

³⁴⁹ T.H. Balcıoğlu kaynak göstermeden aşiret isimlerinden örnekler de vererek; XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başlarından itibaren, yörüklerin çok yoğun olarak bulunduğu bir bölge olduğunu belirtiyor: "Edremit Civarında Türk Aşiretleri", **II. TTK. Zabıtları**, İstanbul, 1943, s. 931 vd.

³⁵⁰ Yörükler ve göçebe Türkmenlerle ilgili çalışmalar konu hakkında geniş bilgi verebilir: B. Siddık, **Karakeçili Yörükleri**, İstanbul, 1900; I. Hakkı, **Çepniler Balıkesir'de**, Balıkesir, 1935; K. Su, **Balıkesir ve Civarında Yörük ve Türkmenler**, İstanbul, 1938; I. Gökçen, **Saruhandı Yörük ve Türkmenler**, İstanbul, 1946; K. Özer, **Balıkesir Yörük ve Çepni Türkleri**, Bursa, 1948; W.C. Brice, "The Turkish Colonization of Anatolia", **Bülleten of the John Rylands Library**, 38 (1955-

Edremit kazasında önemli miktarda bir yörük nüfusu bulunuyordu. Tahmin edileceği üzere, sayı olarak tespit edebildiğimiz miktar, tahrir defterlerine kayıt edilmiş olan nüfusu yansıtmaktadır. Tablodan izlenebilecek olan ve 1573 ile 1591 yıllarına ait verileri yansıtan sayıların oluşturduğu yörük toplamı dışında da tespit edilebilen fakat sayılarını belirleyemediğimiz yörük grupları bulunmaktadır.

TABLO: IX

Edremit ve Köylerindeki Konar-Göçer Yörüklerin Vergi Nüfusu

Sıra	1573			1591		
	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı
1	Edremit yakınında	56	Tekbaşlar	Edremit yakınında	80	-
2	Can paşa-zade/ Alican	82	-	Can paşa-zade/ Alican	43	-
3	Zeytinli	38	-	Zeytinli	43	-
4	Güre deresi	66	-	Güre deresi	34	-
5	Dutluca	8	-	Dutluca	-	-

56), ss. 18-45; M.T. Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul, 1957; X. de Planhol, "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia", **ISSJ**, IX (1959), ss. 525-531; L. Krader, **Social Organization of the Mongol Turkic Pastoral Nomads**, 1953; S.Ş. Zabit, **Bayat Oymağı Hakkında Bir Araştırma**, Bağdad, 1966; H. Çevik, **Tekirdağ Yörükleri**, İstanbul, 1971; K. Özbayrı, **Tahtacılar ve Yörükler**, (Çev: H. Gannet), Paris 1972; D.C. Bates, **Nomads and Farmers: A Study of the Yörük of Southeastern Turkey**, Michigan, 1973; M. Eröz, "Türk İçtimai Hayatında Totemizmin İzleri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V/1-4 (1973), ss. 289-300; A. Caferoğlu, "Anadolu Etnik Yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük Üçlüsü", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V/1-4 (1973), ss. 75-86; S. Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", **Oumbarton Oaks Papers**, 29 (1975), ss. 41-72; A. R. Yalman, **Cenupta Türkmen Oymakları**, I-II, Ankara, 1977; C. Türkay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiretler ve Cemaatler**, İstanbul, 1979; F. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, İstanbul, 1980³; R.P. Lindler, "What Was a Nomadic Tribe?", **CSSH**, 24/4 (1982), ss. 689-711; Aynı Yazar, **Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia**, Blomington, 1983; Aynı Yazar, **Ottoman Government and Nomad Society 1261-1501**, Bloomington, 1983; J. P. Roux, "The Tahtacı of Anatolia", **The Other Nomads**, (Ed. A. Rao), Wien, 1987, ss. 229-245; C. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, 1987²; A. Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (900-1200)**, İstanbul, 1989²; Bu konuda yararlı bir bibliyografya çalışması; I. Svanberg, "A Bibliography of the Turkish-Speaking Tribal Yürüks", **Materialia Turcica**, 5 (1979), ss. 35-40.

6	Güçeri nd. Eşek viranı	10	-	Güçeri nd. Eşek viranı	-	-
7	Şehir köy nd. Uzun	63	-	Şehir köy nd. Uzun	46	-
8	Eymür	40	Hacı Salihler	Eymür	35	Hacı Salihler
9	Athasan	8	-	Athasan	9	-
10	Uçbeyi	7	-	Uçbeyi	-	-
11	Baba yar	1	-	Baba yar	-	-
12	Dereli	29	-	Dereli	25	-
	1573			1591		
Sıra	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı
13	Çit	4	-	Çit	-	-
14	Bölücek-i Kemer	6	-	Bölücek-i Kemer	-	-
15	Bahçeli	5	-	Bahçeli	-	-
16	Dere-i kebir	3	-	Dere-i kebir	-	-
17	Çıkrıkçı	19	-	Çıkrıkçı	24	-
18	Kuruçay	1	-	Kuruçay	-	-
19	Karadere	15	-	Karadere	25	-
20	Kızıl köy	5	-	Kızıl köy	5	-
21	İbrahimce	3	-	İbrahimce	5	-
22	Etmekçi	5	-	Etmekçi	90	Söğüdü
23	Kızıl geçili	4	-	Kızıl geçili	6	-
24	Şabçı	11	-	Şabçı	9	-
25	Gönder oğlu nd. Sarnıç	4	-	Gönder oğlu nd. Sarnıç	4	-
26	Osman oğlu	1	-	Osman oğlu	-	-
27	Manastır	32	-	Manastır	9	-
28	İnönü	15	-	İnönü	5	-

29	Kayalı nd. Hacı Murad	8	-	Kayalı nd. Hacı Murad	19	-
30	Akçabörklü	50	-	Akçabörklü	28	-
31	Teraş	25	-	Teraş	-	-
32	Aydoğdu	33	-	Aydoğdu	-	-
33	Gürpan nd. Karlı	42	-	Gürpan nd. Karlı	35	-
34	Kileciler	10	-	Kileciler	7	-
35	Kırcalu nd. Firuz oğlu	19	-	Kırcalu nd. Firuz oğlu	18	-
	1573			1591		
Sıra	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı
36	Gürpan	71	-	Gürpan	55	-
37	Nefes	8	-	Nefes	-	-
38	Kadı	55	-	Kadı	70	-
39	Kızılköy nd. Börezlü	105	-	Kızılköy nd. Börezlü	-	-
40	Kızıklı	9	-	Kızıklı	5	-
41	Ala kilise nd. Alaca kilise	24	-	Ala kilise nd. Alaca kilise	26	-
42	Ağacık	20	-	Ağacık	18	-
43	Sarı bey	10	-	Sarı bey	9	-
44	Reşid-i kebir	21	-	Reşid-i kebir	34	-
45				Karacahisar	5	-
46				Torbacı ve Taşçılar	48	-
47				Resul hisarı	17	-
48				Horzu	40	-
49				Karga nd. Kargu	24	-
50	-	94	Seferler	-	-	-
51	-	7	Mürseller	-	-	-

52	-	18	Şüca'	-	11	Şüca'
53	-	10	Çilerlü	-	-	-
54	-	7	-	-	-	-
55	-	13	Saraçlar	-	13	Saraçlar
56	-	33	Yörükân-ı Temürtaş	-	35	Yörükân-ı Temürtaş
57	-	32	Otamış	-	32	Otamış
58	-	10	Söğüdü	-	61	Söğüdü
		1573			1591	
Sıra	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı	Yerleşme adı	Nefe- ren	Cemaat adı
59	-	29	Köleler	-	29	Köleler
60	-	12	Musacalar	-	8	Musacalar
61	-	8	Aygırlar	-	125	Aygırlar
62	-	12	Kobaşlar	-	21	Kobaşlar
63	-	40	Müteferrik	-	15	Müteferrik
				-	14	Abidlü
				-	8	Gök Musalar
				-	10	Divane Memiler
				-	16	Dul karılar
				-	60	Karacalar
	TOPLAM	1368		TOPLAM	1384	

Tablodan anlaşılacağı üzere, Edremit kazasındaki yörüklerin çoğu bir köye kayıtlı bulunmaktadır. Herhangi bir köy içinde görülmeyen yörükler ise geleneksel hayatlarını devam ettiren, fakat aynı zamanda ziraatla da işğal edenleri göstermektedir. Aslında bir köye kayıtlı olanlar için de yaylacılık geçerlidir.

Edremit kazasındaki kalabalık yörük cemaatlarından birisi, padişah hassı olan Karacalar yörükleridir. Aslında Karesi sancağında müstakil bir kadılık olan Karacalar cemaatına³⁵¹ dahil olan yörüklere, çevre sancaklardan olan Saruhanda da rastlanmaktadır³⁵². Karesi sancağının genelinde çeşitli yerlerde yaşayan Karacalardan, Edremit kazasında kayıtlı olan 60 neferden³⁵³ başka, bu cemaata ait yörük olup olmadığı belli değildir. İltizam yoluyla yönetilen Karacalar mukataasının Karesi sancağı genelindeki satış değeri 1574 yılında 480.000 akçe olarak görülürken³⁵⁴, 1581 yılında 430.000 akçe olarak gerçekleşmiştir³⁵⁵. Sipahiler ve diğer görevlilerin Karacalar cemaatine mensup yörüklerden usulsüz vergi toplamaları³⁵⁶, söz konusu cemaat hassı şahı olduğu için men' edilmektedir. Bölgede yapılan masrafların yerinde karşılanması amacıyla, çeşitli mukataalarda olduğu gibi, daha sonra mahsub edilmek şartıyla, Karacalar cemaati mukataasından ödeme talepleri olabiliyordu³⁵⁷. Karacalar kadısının sancak yönetiminde etkili olduğu, bölgedeki mali kaynakları kontrol yetkisini bir dönem elinde bulundurduğu görülmektedir³⁵⁸. Ödeyecekleri vergiden fazla talep edilmemesi de, şikayetçi olan bir Karaca yörüğüne verilen cevaptan anlaşılmaktadır³⁵⁹.

Edremit kazasındaki diğer önemli bir konar-göçer grubu, Söğüdü cemaati yörüklerinden oluşmaktadır. Aslında, Karesi, Biga, Hüdavendigâr ve Kocaeli

³⁵¹ "Mukataa-yı cemaat-ı Karacayan ki der liva-yı Karesi ma'a perakende-i mezkurın hassa-yı şahı, fi sene 12000 hane-i parakende 3596. Cemaat-ı mezkur müstakil kadılıkdur Karesi'ye tabi'dür" **BOA. TT.** 166, s. 249.

³⁵² F. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, 1989, s. 138-139.

³⁵³ Bkz. **Tablo: IX.** Bu sayı 1591 yılına aittir. 1573 yılındaki kayıtlarda, Edremit'te Karaca yörüğü görülmemektedir.

³⁵⁴ **BOA. MAD.** 5945, s. 6.

³⁵⁵ **BOA. MAD.** 5945, s. 277. "Emanet-i mukataa-yı rüsum-ı bennak ve adet-i ağnam ve bad-ı heva-yı yörükân-ı Karacalar tabi-i liva-yı Karesi der uhde-yi Hüseyin bin Ali emin-i mültezim."

³⁵⁶ **BOA. A. DVN.** Dosya no: 2, vesika no: 87 (1547); **BOA. MAD.** 7534, s. 985 (1576); **BOA. KK.** 63, s. 345 (1553).

³⁵⁷ **BOA. KK.** 63, s. 46-47 (1552).

³⁵⁸ **BOA. KK.** 63, s. 316 (1553); "Liva-yı Biga ve Karesi mukataatına nazır olan Karacalar kadısı Kemal'e" **BOA. MAD.** 233, s. 19 (1553); **BOA. MAD.** 233, s. 112 (1553).

³⁵⁹ **BOA. MÜD.** 41, s. 13 (1579).

sancaklarını kapsayan geniş bir alanda karşılaştığımız³⁶⁰ Söğüdü yörükleri II. Murad'ın vakıf reayasındandır³⁶¹.

Konar-göçerlerin değişmez sorunu olan yaylak-kışlak bulabilme ihtiyacı, yörüklerin XVI. yüzyılda da yaşadıkları bir olaydır. Yayla bulmayı zorlaştıran sebeplerden birisi, yerleşik köylülerin de, yazın yaylaya çıkma geleneğini sürdürmeleridir. Dağlarda köylerin yaylaları sınırlarla belirtilmiş ve yerleşikler tarafından "*resm-i yaylak*" adı altında vergisinin ödeniyor olmasından³⁶² dolayı, yörüklerin bu yaylaları kullanması kolay olmuyordu. Belgenin anlatımına bakılacak olursa, yerleşiklerin yaylasının yanından geçmek bile yörükler için, bir soruna davetiye çıkartmakla eş anlamlıydı. Biller köyünün yaylasına konmakla suçlanan, Divaneler cemaatından bir yörüğün "*asla medhalim yokdur geçer giderin*"³⁶³ sözleriyle ifade ettiği cevabı, yayla konusundaki anlaşmazlıkların tezahür biçimlerinden birisini yansıtmaktadır. Edremit ovasının dağlara kavuştuğu yerlerden başlayan yayla yolculuğu, Kaz dağının Edremit ovasına bakan yamaçlarını aşıp, dağın Biga sancağında bulunan kuzey yamaçlarına kadar uzayabiliyordu. Veya Edremit'in komşu kazalarından olan Balya topraklarına varıyor; Kaz dağları silsilesinin bir parçası olan ve etekleri Manyas ovasına kadar inen Sulariye dağındaki yaylalara konuyorlardı³⁶⁴.

³⁶⁰ **BOA.TT.** 1020, s. 16, 29, 30-40, 58.

³⁶¹ **BOA. TT.** 1020, s. 512-57-58; **TKGMA. KK.** 568, vrk. 70/b. Vakfın reayası olan Söğüdü yörüklerinin yaya çiftliklerine kayıt edilmemesi hakkında: **BOA. KK.** 79, s. 299 (1571). Benzer bir konudaki sorun; Söğüdü yörüklerine dışardan müdahale edilmemesi hakkında: **BOA. MÜD.** 41, s. 249 (1579)

³⁶² Köyler ve yaylaları: Kaşıkçı köyü, Şahbelen ve Karapınar yaylalarına (**TKGMA. KK.** 152, vrk. 225/b); Papazlık köyü Akça ağaç yaylasına (**TKGMA. KK.** 152, vrk. 237/b); Şabçı köyü, Kelik alanı ve Tan alanı yaylalarına (**TKGMA. KK.** 152, vrk. 238/a); Reşid köy yaylası ise, yörüklerle tahsis edilmişti: (**TKGMA. KK.** 152, vrk. 234/a). Aslında hemen hemen tımar köylerinin hepsinin yaylası vardı. Yayla isimleri belirtilmediği için yazmıyoruz.

³⁶³ "... *karye-i Biller'den el-hac İbrahim bin el-hac Ali meclis-i şer'de Divaneler cemaatından el-hac Ali bin Halil muvacehesinde dava edüb karye-i Biller yaylasında medhalin yokdur ne için konarsın dedükde mezbur el-hac Ali ikrar idüb benim asla medhalim yokdur geçer giderin dediği...*" **EŞS.** 1211, vrk. 30/a, belge: 3 (1583).

³⁶⁴ Bir ineği ve bir merkebini yörüklerin çaldığından şüphelenen Havran-ı kebir köyünden Köse Hasan, yaylaya çıkmakta olan şüphelisini takip ederek Sulariye dağına kadar gitmişti: "*karye-i Havran-ı*

Yaylalar kadar olmasa da, kışlak bulmak da, yörüklerin ikamet sorunları arasında yer alıyordu³⁶⁵. Bir yörük grubu kışlayacağı toprak için, kışlak vergisi ödese dahi olay sonuçlanmıyordu. Çünkü, eğer uygulanırsa, sipahinin belli bir vergi karşılığında yer vermesi, kışlak arazisinin bulunduğu köyün yerleşiklerinin de bu işlemi onaylaması gerekiyordu³⁶⁶. Kışı geçirecek bir yer bulunduğu, bu kez diğer sorunlar ortaya çıkabiliyordu. Bunlardan birisi, yaylaya çıkana kadar kışlakta geçen sürede, koyunlarından "döl alan" yörük, kışladığı tımarın sipahisinin yeni doğan hayvanları için istediği vergiyi ödemeli veya kaçmalıydı³⁶⁷. Çünkü, her zaman geçerli olmasa bile, sipahiler yörüklerden gereksiz yere vergi talep edebiliyorlardı. Müşterek tımar tasarruf eden iki sipahi, defter gereğince taktir edilmiş olan kışlak bedelini alıp paylaşmaları gerekirken, aynı miktarı ikisi ayrı ayrı talep ederek, tımarlarında kışlayan yörüğe mahkemede hak aramaktan başka çare bırakmıyorlardı³⁶⁸. At Hasan köyünde bir ağıl ve bir ev satın alan bir yörük, bu yatırımı, belki de, bu tür sorunlardan tamamen kurtulmak için yapıyordu³⁶⁹. Aslında kadı defterlerinde vefatlarını müteakip terekeleri yazılan yörüklerin mal varlıkları arasında bulunan ve "kara ev" olarak adlandırılan, tahminimizce çadır veya çok basit bir malzeme ve teknikle inşa edilen, meskenler

kebir'den Köse Hasan bin el-hac Mahmud (...) bir merkeb ve bir karasığır ineğim serika olunub cemaat-ı yörükandan Hızır bin Kabil'in serika eyledüğün işüdüb ardınca varub Balya kazasında Sulariye dağında yaylakda merkum Hızır'ı bulup..." EŞS. 1213, vrk. 46/b, belge: 1 (1591).

³⁶⁵ EŞS. 1211, vrk. 2/b, belge: 4; vrk. 3/a, belge: 1; vrk. 6/b, belge: 3 (1591). BOA. MÜD. 23, vrk. 295/637 (1574).

³⁶⁶ Sipahi ile anlaşıp, 150 akçe tapu vergisi ve yıllık otuz akçe vermeyi taahhüd eden dört yörüğün kışlaması için, "karye-i mezkur halkı dahi tapu-yı mezkuru kabul idüb birbirinden nizaları olmamak üzere" anlaşmaları gerekiyordu: EŞS. 1178, vrk. 2/b, belge: 2 (1522).

³⁶⁷ EŞS. 1178, vrk. 4/a, belge: 1 (1522) "... Mahmud bin Veli yörük taifesinden Davud bin Mustafa'ya meclis-i şer'e ihzar edüb yüzüne takrir-i dava kulub dediki geçen yıl Ali can tımarında döl aldı giybet etdi gitdi şimdiki halde buldum kışla hakkın talep iderin..."

³⁶⁸ EŞS. 1211, vrk. 2/b, belge: 4 (1583); aynı defter, vrk. 3/a, belge: 1.

³⁶⁹ "... Tur paşa nam hatunum sabıka karye-i At Hasan'da fevt olan karındaşı Hacı Yusuf'dan cihet-i irsle karye-i mezburede bir koyun ağılı ve bir dar intikal etmiş idi zikr olan koyun ağılını ve darını zevcem mezbure Tur paşa yörük taifesinden Durmuş nam kimesneye iki yüz elli akçeye bey' idüb yüz akçesini alub yüz elli akçesin dahi zimmettedür..." EŞS. 1185, vrk. 3/b, belge: 2 (1536).

müşahede edilmektedir³⁷⁰. Eşya açısından zengin ve çeşitli olmayan yörük mefruşatından öte, miras kayıtları içinde hemen göze çarpan, tahmin edileceği gibi koyun ve keçilerin çokluğudur³⁷¹. Kara Hızırlar cemaatından iki kişinin terekesindeki toplam koyun sayısı iki yüz kırk olmaktadır³⁷². Dikkati çeken olay, servet miktarlarının tamamına yakını, belirttiğimiz koyunların değeri oluşturmaktadır. Diğer eşyalarının değeri yok denecek kadar azdır. Divaneler cemaatından bir yörüğün kurt saldırısı nedeniyle bir günde on beş koyununun telef olması ise düşünülecek başka bir örnektir³⁷³. Servetlerinin tamamına yakını oluşturan sürüleri yörükler ile köylüler arasında başka bir çekişme alanı yaratmaktadır. Çünkü, yörüklerin koyun ve keçi sürülerinin ekili tarlalara girmesi ve ürüne zarar vermesi, köylülerin şikayetlerinin başında geliyordu³⁷⁴. Arpa ve burçak tarlalarına giren koyunların, tarlalarına özellikle sürüldüğünü belirterek zararın tazmin edilmesini isteyen Çoruk köylülerinin bu iddiası ise, olayın farklı bir boyutunu dile getirmektedir³⁷⁵. Tahmin edileceği gibi zarara uğrayan her köylü tazminat için mahkemeyi gitmiyordu. İçlerinden bazıları gidip çobanı dövüyorlardı³⁷⁶. Uğradıkları zararın yarattığı tepki ile biraraya gelen Bahadınlı ve Bahçeli köyleri halkının, zararlarının sebebi olan Sungurlar cemaatından Hüseyin adlı yörüğün evini basıp, içindeki eşyalarla birlikte ateşe verdikten sonra koyunlarını okla

³⁷⁰ EŞS. 1188, vrk. 167/b, belge: 1 (1575); EŞS. 1197, vrk. 21/a, belge: 3 (1572); aynı defter, vrk. 42/a, belge: 1 (1572); vrk. 42/a, belge: 2 (1572); EŞS. 1204, vrk. 60/b-61/a (1577). Aynı isimle anılan bir konut tipi Yatağan bölgesinde de kullanılmaktadır. Belgelerde karşılaştığımız yörük meskenleriyle benzerlik ölçülerini, elbette, bilebilmek mümkün değildir. Fakat, sözedilen mesken tipinin zihinde canlandırılmasına katkıda bulunacağı kesindir. Bkz: T. Baykara, **Yatağan Her Şeyi İle Tarihi Yaşatma Denemesi**, Tokyo, 1984, s. 142.

³⁷¹ Bir üstteki dipnotta gösterilen tereke kayıtları.

³⁷² EŞS. 1197, vrk. 42/a, belge: 1 ve 2 (1572).

³⁷³ EŞS. 1213, vrk. 3/a, belge: 4 (1591).

³⁷⁴ Buğday tarlasına giren yirmi koyunun sahibinin atının kulakları, tarlası zarara uğrayan köylü tarafından kesilmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre, koyunlar bu tarlaya daha önce de girmiş ve tarla sahibi olayın tekrarlama halinde, koyunların sahibi olan yörüğü, atının kulaklarını kesmekle tehdit etmişti: EŞS. 1178, vrk. 1/b, belge: 2 ve vrk. 3/a, belge: 1 (1522).

³⁷⁵ EŞS. 1213, vrk. 20/a, belge: 1 (1591).

³⁷⁶ EŞS. 1213, vrk. 3/a, belge: 4 (1591).

vurmalarını³⁷⁷, yörük-yerleşik çekişmesinin aşırı boyutlu bir örneği olarak verebiliriz. Şüphesiz bütün bunların yaşanıyor olması yörüklerin, sürülerine duydukları ihtiyacı ortadan kaldırmıyordu. Çünkü, belirttiğimiz gibi onların en önemli mal varlıkları, gerektiğinde bir kısmını satarak³⁷⁸ elde ettikleri gelire ihtiyaçlarını sağladıkları³⁷⁹ koyun sürüleriydi.

Yörük-yerleşik ilişkilerinde sorunlu alanlardan birisini de, karşılıklı olarak birbirlerini hırsızlıkla itham etmeleri oluşturmaktadır. Köylülerin iddialarında çalınan mal açısından ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Buna göre; yörüklerin daha çok hayvan çaldıkları, en azından sürekli olarak böyle bir suçlama ile muhatap oldukları söylenebilir³⁸⁰. Yörüklerin köylülere yönelik hırsızlık ithamlarında gözlenen ise, eğer bu bireysel bir hırsızlıkta, binek hayvanlarının çalınıyor olmasıdır³⁸¹. Yörüklerin hareketli hayat tarzlarının doğal bir sonucu olarak, başıboş (yave) hayvanları yakalama olasılıkları, tahmin edileceği üzere artmaktadır. Fakat, hayvan çalmakla itham edilen bu insanların, yakaladıkları başıboş ve sahibi belli olmayan hayvanları, getirip yavecilere teslim etmeleri ilginçtir³⁸².

Kendi içlerinde kavgaya varan³⁸³ çekişmeler olabildiği gibi, Alakeçili obasından Karaca'nın kardeşine kefil olmasında³⁸⁴ görüldüğü üzere, dayanışma da sözkonusudur.

³⁷⁷ "... Sungurlar cemaatından Hüseyin nam kimesne dergah-ı muallaya varub arz-ı hal edüb Bağçeli ve Bahadınlu nam karyeler halkı evim basub fevk'al-hadd teaddi etdüklerinden sonra evim içinde olan esbabım ile ihrak idüb biri elime girmedi ve koyunlarımı ve bize okla urub hayf eylediler demesiyle..." EŞS. 1177, vrk. 21/b, belge: 1 (1516).

³⁷⁸ Tanesi yetmiş üçer akçeden otuz adet erkek geçisini kasablara satan yörük: EŞS. 1213, vrk. 39/b, belge: 1 (1592).

³⁷⁹ EŞS. 1213, vrk. 31/a, belge: 2 (1592).

³⁸⁰ EŞS. 1191, vrk. 20/a, belge: 4 (1564); EŞS. 1193, vrk. 32/a, belge: 4; vrk. 33/b, belge: 3-4 (1568); EŞS. 1199, vrk. 50/b, belge: 2 (1576); EŞS. 1209, vrk. 23/b, belge: 1, 4 (1582); EŞS. 1213, vrk. 39/a, belge: 3 ve vrk. 46/b, belge: 1 (1591).

³⁸¹ EŞS. 1198, vrk. 44/a, belge: 3 (1573); EŞS. 1201, vrk. 101/a, belge: 4-5 (1577); EŞS. 1203, vrk. 7/a, belge: 3 (1578); EŞS. 1211, vrk. 19/b, belge: 2-3 (1583).

³⁸² Örnekler için bkz: EŞS. 1210, vrk. 58/a, belge: 4 (1582); EŞS. 1211, vrk. 62/a, belge: 2 (1582); EŞS. 1211, vrk. 74/a, belge: 6 (1582).

³⁸³ "Oldur ki yörükden divane Mehmed bin Pir Ali meclis-i şer'e gelüb yörük Çelebi mahzarında takrir-i meram idüb dediki beni dövdü ve sakalım yoldu deyü dava etmiş idim mesalihüçün min'el-müslimin

Yörüklerin, özellikle yayla zamanı dağlarda buldukları günlerde silahlı oldukları, devletin ise bu silahları toplamaya çalıştığı bilinmektedir³⁸⁵.

araya girüb es'sulh-ı hayrehu fehvasınca amel olunub mezkur çelevi yörükden ve oğlu Dede Bali'den feragat etdim deyü ikrar idüb mezkur Çelebi tasdik edüb tarafeynden terk-i davaya ve fasl-ı husumete hükm olunub..." EŞS. 1209, vrk. 1/b, belge: 2 (1582).

³⁸⁴ *"Oldur ki Ala keçili obasından Karaca bin Hasan biraderi Ramazan'ın nefsine kefil olub..." EŞS. 1210, vrk. 3/b, belge: 4 (1582); "oldur ki yörükden Hüseyin bin Paşa Bali'nin nefsine ve vakt-i hacetde ihzarına Kalender bin Veli kefil oldu..." EŞS. 1210, vrk. 22/b, belge: 5 (1582); EŞS. 1179, vrk. 75/a, belge: 4 (1586) "... Temür bin Fehim ve' el-hac Hamza an cemaat-ı Sungurlar nefs-i Mustafa bin Fehim el-ihzar ind'el-taleb' el Mustafa huzurun'el-kefaletehu..."*

³⁸⁵ **BOA. MÜD.**, 23, s. 295/636 (1574); **BOA. MÜD.** 55, s. 73/131 (1584).

6- Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin çeşitli alanları üzerinde çalışanlara, dünya tarihçiliği yanında seçkin bir yer alabilmeleri için, "*tarihi olayları yeni bir görüş zaviyesinden ve yeni malzeme üzerinde ayrı metodlarla çalışarak tetkik*" etmeleri gerektiğini belirten³⁸⁶ Ö.L. Barkan'ın bu uyarısının nedeni, F. Braudel'in Akdeniz tarihine ilişkin yazdıkları ve Akdeniz havzasındaki ülkelerin nüfusunu hesaplama çabalarıydı³⁸⁷. F. Braudel, 1450-1550 yıllarını kapsayan yüz yıllık dönemde nüfusun, iki katına çıktığını (% 100'lük bir artış) ve bu artışın 1550-1650 arasında yavaşladığını belirtirken; **biyolojik devrim** olarak tanımladığı bu olayın, bütün Akdeniz havzasının tarihi için, Türk fetihlerinden, Amerika'nın keşfinden ve İspanya'nın ekonomik girişimlerinden daha önemli olduğunu ileri sürüyordu³⁸⁸. İlk yayınlanışının hemen sonrasında, Braudel'in Akdeniz'inin önemini kavrayıp, uzun bir tanıtma yazısı³⁸⁹ ile bilim dünyasına duyurmuş olan Ö.L. Barkan, yukarıda belirttiğimiz uyarısını, herkesten önce kendi kendine yapmış olmalı ki, tarihsel demografinin Türk tarihçileri için ilk örneğini de hazırlamıştı³⁹⁰. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1520-1530 yıllarındaki nüfusunu hesaplayan Barkan bu hesaplama için, tahrir³⁹¹ defterlerini kullanmıştı³⁹². Barkan'ın öncülük ettiği demografi araştırmaları daha sonraki yıllarda tarihçiler tarafından sürdürüldü³⁹³. Bu çalışmalar imparatorluğun değişik bölgelerinde kaza ve sancak gibi

³⁸⁶ Ö.L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X (1951/1953), s. 1.

³⁸⁷ F. Braudel'in nüfus hesaplamaları ve konu hakkındaki düşünceleri için bkz: **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, I, (Çev: M. A. Kılıçbay), İstanbul, 1989, ss. 265-280.

³⁸⁸ **A.g.e.**, c. I, s. 270.

³⁸⁹ Ö.L. Barkan'ın Akdeniz'i tanıtım yazısı için bkz: **IFM**, XII/1-4 (1951), ss. 173-192.

³⁹⁰ Ö.L. Barkan, **a.g.m.**, ss. 1-26.

³⁹¹ Tahrir defterleri hakkında kaynakların tanıtımı sırasında bilgi verdiğimiz için, burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz.

³⁹² Ö.L. Barkan, **a.g.m.**, s. 11 vd.

³⁹³ Nüfus araştırmaları ve Braudel-Barkan etkileşiminin sonuçlarının değerlendirilmesi için bkz: H. İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", **Review**, I/3-4,

çeşitli idari birimlerde yaşayan halkın nüfusunu hesaplamaya matuf çabaların ürünleriydi. Çalışmalar ilerledikçe bazı sorun ve tartışmalar da doğmakta gecikmedi. Tartışmalar ise çeşitli yaklaşımları ve farklı değerlendirmeleri ortaya çıkardı. Tarihçilerin sorguladıkları meselelerin başında, hane kavramı geliyordu³⁹⁴. Çünkü, nüfus hesaplamaları yapılırken baz alınan tahrir defterlerindeki hane, bennak, mücerred, çift, nim vs. gibi reayanın vergilendirilmesine esas olan ve tasarruf ettiği arazinin genişliği ile irtibatlandırılan statülerini yansıtan kategorilerin kaç kişilik gurupları barındıran birimler olduğu tam olarak bilinmiyordu. Aslında statü tanımlayıcısı olan bu deyimler evli ve bekar (müzevvec ve mücerred) olarak iki esas kategoride toplanmaktadır. Bunların dışında ise çeşitli nedenlerle vergiden muaf olanlar da, defterlerdeki kayıtlı nüfus unsurlarıydı. Özellikle, **hane**'nin kaç kişilik bir ünite olduğu; ilk çalışmalarda önerilen beş sayısının³⁹⁵ gerçeği ne kadar yansıttığı tartışılanların başında gelmektedir. Barkan tarafından önerilen hane x 5, en çok tercih edilen hesaplama³⁹⁶ yolu olmakla birlikte, değişik formüller kullananlar da bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar beş sayısını kullanırken, 12-14 yaşın üzerindeki bütün erkeklerin kaydedilmiş olması durumunda toplam nüfusun defterlerdeki **nefer** sayısının üç katı olması gerektiğini ileri sürmektedirler³⁹⁷. Aynı varsayım üzerine hesaplamalarını gerçekleştiren araştırmacılar ise inceledikleri farklı sancaklar için değişik katsayılar önermektedir³⁹⁸. Belirli bir

(1978), ss. 69-100; belirttiğimiz etkinin nüfus çalışmalarına yansımalarının tartışılması için özellikle bkz: **a.g.m.**, ss. 71-82.

³⁹⁴ Hane hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: N. Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **IÜTD**, 32 (1979), ss. 331-348. Hane yapısı, endüstri devrimi öncesinde Avrupa tarihi ile uğradaşanların da ilgisini çekmiştir. P. Laslett, "Mean Household Structure of Mid Sixteenth Century", **Household and Family in Past Time**, (Ed. P. Laslett), Cambridge, 1972, ss. 125-158.

³⁹⁵ Ö.L. Barkan tarafından önerilen bu sayı hanelerin, çarpma işlemine tabi tutulduğu nüfus hesaplamalarında katsayı olarak kullanılıyordu: **a.g.m.**, s. 12. Ayrıca bkz. Aynı yazar, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", **Studies in the Economic History of the Middle East**, (Ed. M.A. Cook), London, 1970, ss. 163-171.

³⁹⁶ Değerlendirme için bkz. M. Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **Vakıflar Dergisi**, XXII (1991), s. 437.

³⁹⁷ J. Russel, "The Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", **JESHO**, III, (1960), s. 165.

³⁹⁸ B. McGowan, "Food Supply and Taxation in teh Middle Danube 1568-1579", **Archivum Ottomanicum**, 1 (1969), s. 160.

katsayı kullanımına karşı geliştirilen bir başka yaklaşımda ise; vergi bağışıklığına sahip yetişkinler haricinde, herhangi bir bölgede yaşayan ve ergenlik çağını geçen bütün erkeklerin defterlere kayıt edildiği öngörülmüş ve istikrarlı nüfus yapıları için kabul edilen, yetişkin erkeklerin toplam nüfusun belirli bir yüzdesini oluşturdukları esasına dayanan, varsayımsal bir yaş piramidi geliştirilmiştir. Minimum ve maksimum ömür beklentilerine bağımlı olarak 2.72 ile 4.31'e kadar bir dizi katsayı öngören bu yaklaşımın³⁹⁹ uygulanması mümkün görünmemektedir⁴⁰⁰. R. Jennigns **nefer x 3** formülünü⁴⁰¹, M.A.Cook ise **hane x 4.5** formülünü kullanmıştır⁴⁰². Bazı araştırmacılar ise, defterlerdeki nüfus verileri türünden istatistiki (kantitatif) kayıtların güvenilirliğini sorgulayıp, alternatif olarak kalitatif malumata ağırlık verilmesini teklif etmektedir⁴⁰³.

Bütün bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan bölgelerdeki nüfusun XVI. yüzyıldaki sayısal toplamını en doğru şekilde elde etmeyi hedefleyen ve sonucun tatmin edici olmamasından kaynaklanan arayışların yansımasıdır. Nüfus açısından istatistiki verileri yansıtan, hemen hemen tek kaynak olan tahrir defterlerinin niteliği ile tatminsizlik arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü bu defterler, nüfus sözkonusu olduğunda ne toplam nüfus hakkında bir rakam ne de doğum, ölüm ve evlenmeler hakkında bilgi içermezler⁴⁰⁴. Yalnızca, hububat üretimini kontrol etmek ve sürekliliğini sağlamak için sipahilerin yönetiminde, rekabesi devlete ait toprakları, çeşitli statülerde, tasarruf eden ve ürettiklerine karşılık vergilerini

³⁹⁹ L. Erder, "The Measurement of Pre Industrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century", **Middle Eastern Studies**, XI/2, (1975), ss. 294-297. Burada geliştirilen formülasyonun bir uygulama denemesi için bkz. L. Erder-S. Faroqi, Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", **Middle Eastern Studies**, XV/3, (1979), ss. 328-345.

⁴⁰⁰ H. Islamoğlu-Inan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İstanbul, 1991, s. 62-63.

⁴⁰¹ R. Jennings, "Urban Population in Anadolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", **IJMES**, VII (1976), ss. 21-57.

⁴⁰² M.A. Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London, 1970, s. 85.

⁴⁰³ C. Heywood, "Between Historical Myth and Mythohistory the Limits of Ottoman History", **Byzantine and Modern Greek Studies**, 12 (1988), ss. 315-345.

⁴⁰⁴ H. Islamoğlu-Inan, **a.g.e.**, s. 61.

ödemek yükümlülüğünde olan mükelleflerin kayıtlı olması söz konusudur. Gerek tımar topraklarında, gerekse vakıf arazilerinde toprak tasarruf eden reayanın kayıtlı olduğu ve bunun dışında kalan nüfusun yansımadağı bu defterlerden, hangi hesaplama yolu ve yöntemi ile olursa olsun çıkarılacak nüfus, ancak tımar ve vakıf reayasından ibaret olacaktır. Bunun bizim bölgemiz içinde geçerli olduğu kendiliğinden belli olan bir vakıdır. Bu nedenle nüfus tablolarını oluştururken "vergi nüfusu" tanımlamasını yapmayı gerekli gördük. Yani, defterlerden çıkarttığımız verileri olduğu gibi yansıttık. Bunları herhangi bir katsayı ile çarpma sonucu etkileyemeyecektir. Tahrir defterlerini incelerken nüfus açısından bu yaklaşımı tercih eden araştırmacılar da bulunmaktadır⁴⁰⁵.

Başlarken belirttiğimiz nüfus artışına ilişkin verileri, tahrir defterlerinden bulmak mümkün olamaz mı? Bunun en önemli kanıtı; bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş olan, XVI. yüzyıl başına göre sonraki tahrirlerde nim (yarım) çiftliklerin artması olayıdır⁴⁰⁶. Bunun açık anlatımı, nüfus artışı nedeniyle toprak tasarruf edecek yaşa gelmiş insanların talebini karşılamak amacıyla çiftliklerin bölünmesi mecburiyetinin hasıl olmasıdır. Nüfus artarken toprağın sabit kalması çelişkisini, devlet, yarıya böldüğü çiftliklerde, öncekinin iki katı hane reisini mutasarrıf haline getirmek yoluyla aşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, vergi mükelleflerinin statülerini daha çok dikkate alan ve

⁴⁰⁵ Örneğin; H. Islamoğlu-Inan, **a.g.e.**, s. 61. Z. Arıkan, **XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, İzmir, 1988, ss. 47-66.

⁴⁰⁶ M.A. Cook, **a.g.e.**, s. 10, 23-24, 61-69, 82-89 ve 91-98. Özellikle tablolar incelenirse, metindeki tespitler daha ayrıntılı bir şekilde izlenebilir: ss. 82-102. Ayrıca bkz: S. Faroqhi, "1600 Yıllarında Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler: Bir Yorumlama Denemesi", **11. Tez Kitap Dizisi**, 7 (1987), ss. 106-120; özellikle, s. 118. Konya-Akşehir bölgesinde, Fatih Sultan Mehmet (1451-81) zamanında tam çift işleyen 60 vergi mükellefi tespit ettiği yerlerde yaklaşık 120 yıl sonraki tahrirlere göre, vergi yükümlüsü köylülerin sayısı 300'e çıkmış olduğu halde, hiçbirisi tam çift işlemediği yazar tarafından belirtiliyor. Belirttiğimiz yazının İngilizce yayını için bkz: S. Faroqhi, "Political Tensions in the Anatolian Country-side around 1600: an attempt at Interpretation", **Robert Anhegger Festschrift**, İstanbul, 1987, ss. 177-130. Yazarın, makalesinde belirttiği, çift-nim çift oranlarındaki değişimi tespit ettiği çalışması için bkz. "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, VIII (1983), ss. 215-250.

onların statülerindeki değişiklikler aracılığıyla, nüfus meselesine, oransal artış veya eksilmeleri öne çıkaran eğilimleri (trend) tespitiye yönelik bir yaklaşımı, çalışmamızda benimsedik. Bu tespitleri ve tahrir defterlerinin verilerini, bölgenin tarihi için en verimli kaynak olan kadı defterlerine yansıyan uygulamalar ile karşılaştırarak, eksiklerini gidermeye ve konuyu derinleştirmeye çalıştık⁴⁰⁷.

TABLO: X

Edremit, Kemer ve Havran'ın Karşılaştırmalı Vergi Nüfusları

Yerleşmenin Adı	1530				1573			
	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
Edremit	176	57	9	26	517	10	13	4
Kemer	266	69	6	11	230	180	6	3
Havran*	127	43	3	6	134	113	3	6

Yukarıda verdiğimiz ve vergi mükelleflerinin yansıtıldığı tabloların değerlendirilmesine yerleşme sisteminin merkezlerinde yaşayan nüfusun karşılaştırılması ile başlayabiliriz. Kaza bölgesinin idari merkezi ve sistemin merkezi yerlerinden olan Edremit'te, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın ilk saltanat yıllarında yapılmış olan tahrir işleminin sonuçlarına göre tespit edilen hane sayısının, 1573 tahririnde yaklaşık üç katına varan bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Bkz.

⁴⁰⁷ Şer'îye sicilleri ve tahrir defterlerinin birlikte kullanılmasının yararı açıktır. Tahrirlerin eksikliğini siciller tamamlayabilecek bir özellik arzederlerken; tahrir defterleri de sicillerden çıkarılamayacak olan, bölgenin tarımsal organizasyonuna ilişkin çerçeveyi sunabilecek bir potansiyele sahiptir. Tahrirler ve şer'îye sicilleri birlikte kullanılarak yapılmış olan ve Filistin köylülerinin XVI. yüzyıldaki durumunu inceleyen bir çalışma, içinde bulunduğumuz yıl yayınlanacaktır. Sicil ve tahririn birlikte kullanılmasının, sözettiğimiz çalışmaya katkılarının, her iki kaynağın özellikleri dikkate alınarak yapılmış bir tartışması ve tanıtımı için bkz. A. Singer, "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriage of Sources", **Tarih**, I (1990), ss. 95-125.

Tablo: X). Hane sayısındaki bu artışı doğum-ölüm dengesinin değişmesi, yani doğal nüfus artışı ile açıklamak mümkün görülmemektedir. Çünkü dönemin sağlık koşullarında böyle bir artışın sözkonusu edilmesi, zorlama bir çıkarım olacaktır. Elbette, bu artış içinde doğum-ölüm oranının etkisi bulunmaktadır. Fakat, nüfus artışının başka nedenleri olduğunun da göstergeleri bulunmaktadır. Bunların başında, Edremit'in dışarıdan göç aldığı olgusu gelmektedir. Göç yoluyla meskun ve kayıtlı olduğu yeri terketmek, Osmanlı Devleti'nin karşı çıktığı bir hareket olsa bile⁴⁰⁸, Edremit'e dışarıdan gelmiş ve yerleşip ticaretle meşgul olan esnaftan kişilere rastlamak mümkündür. Elimizde bulunan örneklerden anlaşıldığına göre, ihtida etmiş gayri-müslim⁴⁰⁹ kökenli bazı kişiler Edremit'te 1564 yılında fırıncılık yapabilmektedir⁴¹⁰. Bu fırıncının Trabzon'dan geldiği de kendi ifadesinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, yine Edremit'e göç yoluyla gelmiş olanlara rastlıyoruz. Bu örneklerde ise Edremit'e Adana veya Atina'dan⁴¹¹ gelip yerleşen iki kişiden söz ediliyor⁴¹². Ayrıca tahrir defterlerine yansımaya bile, XVI. yüzyılın sonunda Edremit'te iki yeni mahallenin kurulduğunu şehrin fiziksel gelişimini betimlerken belirttiğimiz hatırlanacak olursa, söz ettiğimiz nüfus artışının, daha kesin bir ifade ile vurgulanabileceği tahmin olunacaktır. Üstelik Edremit nüfusu eğilim olarak artma karakteri gösterse bile, bize göre tahrir defterindeki

* Havran-ı kebir ve Havran-ı sagir köylerinin toplamı.

408 Köylülerin yerlerini terketmesi yasaktır. Köyünü terkettikten sonra yeni yerleştiği yerde on beş yıldan fazla tavattun ederse geri getirilemez. Şehirlilerin ise, yerini terkedip, başka bir şehire gidebilmesi, kimsenin yazılı raiyeti olmadıklarından, mümkündür. Şehir ve reaya ayrımı için bk: **BOA. MÜD.** 12, s. 470/902 (1571).

409 Gayri-müslimler hakkında yapılmış bir çalışma için bkz: R. Jennings, "Zimmis (non-Müslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records; the Sharia Court of Anatolian Kayseri", **JESHO**, XXI/2 (1978), ss. 225-295.

410 "*Oldur ki fırıncı üstad Murad bin Abdullah meclis-i şer'e Fırıncı Piri bin Abdullah'ı ihzar idüb biz nefis-i Trabzon'dan ve biz li ebb ve'l-ümm karındaşlar olub Abdullah oğullarıyız babamıza () ve anamıza () dirler biz müslümanlarız anamız ve babamız kafirlerdür bu diyarlara rençberlik etmeğe geldük diyüb birbirlerini tasdik edüb müslümanları eşhad etdikleri bi't-taleb kayd-ı defter olundu tahriren fi evasıt-ı Receb'ül-mürecceb sene 971"* (24 Şubat/6 Mart 1564). **EŞS.** 1887, vrk. 18/b, belge: 2.

411 Atina ve Adana kelimeleri, Osmanlıca'da aynı şekilde yazıldığı için, göç eden kişilerin hangisinden, göç yoluyla Edremit'e geldiklerini tespit edemiyoruz.

412 **EŞS.** 1187, vrk. 17/b, belge: 2-3 (1564).

kayıtlı nüfus, Edremit'te yaşayanların hepsini yansıtmamaktadır. Çünkü, elimizde olan tahrir defterlerinde Edremit sakinlerini gösteren kayıtlar içinde bulunmayan nüfus grupları da vardır. Bunların başlıcasını gayri-müslimler oluşturmaktadır. Edremit'e dışardan ticaret amacıyla gelen gayri müslimleri⁴¹³, belirttiğimiz olgunun kapsamı dışında tuttuğumuzu, hemen belirtmeliyiz. Bizim kastettiğimiz zimmiler, Edremit'in meskunları arasında bulunan ve bir meslekle iştilal edenlerdir⁴¹⁴. Edremit nüfusu içindeki ağırlıklarını tespit etmek mümkün olmayan ve gayri müslim olarak tanımlanan bu nüfus grubunun, isimlerinden Rum oldukları anlaşılmaktadır⁴¹⁵. Bazılarının ise müslüman oldukları veya müslüman adı taşıdıkları⁴¹⁶, yine isimleri aracılığı ile tespit edilebilen bir vakıdır. Rumlar kadar sık olmasa da, Edremit'te meskun Yahudi'lere de, kadı sicillerinde rastlanılmaktadır⁴¹⁷.

Kemer ise, 1530 sayımlarının sonucuna göre bölgede en kalabalık vergi nüfusuna sahip olan⁴¹⁸ ve köy statüsünde bulunan bir yerleşim birimidir⁴¹⁹. 1530 tahririnde ise vergi nüfusu sayısında 36 hanelik bir eksilme görülmektedir. Bunun sebebini kesin bir şekilde ortaya koymak zordur. Fakat buna rağmen Kemer'in 1581-82 yılında kasaba ittihaz edildiğini biliyoruz⁴²⁰. Kemer'in köyden kasabaya dönüşmesi olayında; Osmanlı Devleti'nde bir yerin kasaba olabilmesi için nüfus kriterinin belirleyici

⁴¹³ Ticaret amacıyla gelen veya yolculukları esnasında Edremit'te konaklayan pek çok gayri müslim olduğunu sicillerden öğrenebiliyoruz. Örneğin: **EŞS.** 1210, vrk. 24/a, belge: 3; vrk. 25/a, belge: 1-2-3-4-5; vrk. 25/b, belge: 1; vrk. 31/a, belge: 2-3-4; vrk. 32/a, belge: 2-3-4 (1582).

⁴¹⁴ **EŞS.** 1178, vrk. 9/a, belge: 1; vrk. 10/a, belge: 2 (1522). **EŞS.** 1184, vrk. 108/a, (1532). **EŞS.** 1187, vrk. 17/b, belge: 2-3; vrk. 18/b, belge: 2 (1564). **EŞS.** 1194, vrk. 7/a, belge: 1 (569). **EŞS.** 1209, vrk. 2/b, belge: 2 (1582). Örnekleri çoğaltabiliriz.

⁴¹⁵ Kosta bin Manol, Mihal bin Manol, Nikola bin Manol: **EŞS.** 12184, vrk. 108/a (1532); Zimmi Teri: **EŞS.** 1178, vrk. 9/a, belge: 1 (1522); Nikola nam zimmi: **EŞS.** 1194, vrk. 7/a, belge: 1 (1569).

⁴¹⁶ Kasım veled-i Mihal: **EŞS.** 1178, vrk. 9/a, belge: 1 (1522).

⁴¹⁷ "*Oldur ki naib'ül-örf olan (...) mecis-i şer'de dediki Yehud taifesinden yehud Ismail ve Yosef namahrem avret ile görüldü deyü dava etmiş idik ispat edemedik mezburan Ismail ve Yosef'den etduğümüz davadan feragat etdim deyü ikrar etdügü ecilden sebt-i sicil olundu*" **EŞS.** 1178, vrk. 27-b, belge 1 (1522).

⁴¹⁸ Bkz. **Tablo: X.**

⁴¹⁹ **BOA.TT.** 166, s. 276. "*Karye-i Kemer...*". **TKGMA.KK.** 568, vrk. 33/a-37/a.

⁴²⁰ Yukarıda 180, 181, 182, 183 numaralı dipnotlar ve dipnotların ait olduğu açıklamalara bakılabilir.

olmadığı kanıtlanmakla birlikte, açıklamaya muhtaç bir konu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kemer II. Murat (1430-51)'in vakıf köylerindedir⁴²¹. Kemer, eğer bir tımar köyü olsaydı; her türlü şehirsal hizmeti verebilecek yapısal özelliklere sahip olmasına rağmen, daha çok nüfusu tarımsal üretim içinde tutmak için, devletin, Kemer'in köy statüsünü devam ettirip, yakınında bulunan aynı şehirsal özelliklere sahip, daha az nüfuslu bir yerleşmeyi kasaba haline getirme politikası sonucu, Edremit bölgesinde yerleşmenin bu şekilde organize edildiğini söyleme şansımız olabilirdi. Bu, belirttiğimiz koşullarda mümkün görünen bir açıklama olarak düşünülebilirdi. Fakat kasaba sakinlerinin hukuksal konumlarını, Kemer'in vakfedilmiş bir yerleşme olduğu gerçeğiyle birlikte düşündüğümüzde, yaptığımız açıklamanın geçerliği ortadan kalkmaktadır. Çünkü, kasabalarda yaşayanların tarımsal üretim yapmadıklarını ve buna bağlı olarak köylü reayanın ödediği vergilerden muaf tutulduklarını⁴²² hatırlayacak olursak; köy iken kasabaya dönüştürülen Kemer'den, vakfa ödenen vergilerin artık toplanamayacak olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Tımar olarak tasarruf edilen bir yerleşmede sorun olmayacak olan bu uygulama vakıf⁴²³ gibi, müdahale edilmesi ve vakfeden kişinin amacı haricinde tasarrufu, şer'an mümkün olmayan bir yerleşme için uygulanmasının, en azından teorik olarak mümkün bulunmadığını söyleyebiliriz. Söz konusu vakıf bir sultanın vakfı ise durum daha da zor olabilecektir. Sonuçta, bu değişikliğin hangi idari düsturla gerçekleşme ve uygulama şansı bulunduğu, şimdilik cevapsız kalmaktadır.

⁴²¹ BOA.TT. 166, s. 276. TKGMA. KK. 568, vrk. 33/a; VGMA. 595, s. 96 vd.

⁴²² Şehirler ve kasabalarda hububat üretiminin yapılmadığını, sadece yerleşiklerin özel mülkü olan bağ ve bahçelerin bulunduğunu belirtmiştik. Bkz. yukarıda dn. 98 ve açıklaması.

⁴²³ A.H. Berki, **Vakıflar**, İstanbul, 1964. F. Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", **Vakıflar Dergisi**, II, (1942), ss. 1-36. Ö.L. Barkan, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", **HFM**, VI/1, (1940), ss. 156-181. Aynı yazar, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", **HFM**, VII/9 (1941), ss. 157-176. H. Gerber, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", **Asian and African Studies**, XVII/1-3, (1983), ss. 29-46. W.J. Griswold, "A Sixteenth Century Ottoman Pious Foundations", **JESHO**, XXVIII/II (1984), ss. 175-198.

Havran'da ise, 1530 tahririne göre 7 hanelik bir artışın, 1573 sayımında görüldüğünü belirtebiliriz⁴²⁴.

Köyler için ise nüfus artışının özellikle ova kenarında yerleşmiş olanlarda görüldüğü ve genel olarak, cüz'i bir artıştan söz etmek mümkün görünmektedir⁴²⁵. Konar-göçer nüfusun da aynı şekilde, az bir farklılaşma ile nüfusunun artma eğilimini desteklediği anlaşılmaktadır⁴²⁶.

TABLO: XI
Edremit Kazasında 1530-1573 ve 1591 Tahrirlerine Göre Konar-Göçerlerin
Toplam Vergi Nüfusu

Yıllar	Neferen
1530	1142
1573	1368
1591	1384

Incelediğimiz dönemde nüfus gruplarının genel nüfus içindeki payları, köylülerin en büyük kesimi oluşturduğunu göstermektedir. Konar-göçerlerin 1530'da kasabalı nüfustan fazla olduğu ve 1573'te bu durumun dengelendiği anlaşılmaktadır. Köylü nüfusun, her iki sayımda da, kasabalı nüfus ve konar-göçer nüfusun toplamı çevresinde bulunan bir oranı koruduğunu söyleyebiliriz (Bkz. **Tablo: XII** ve **Grafik: I**).

⁴²⁴ Bkz. **Tablo: X**.

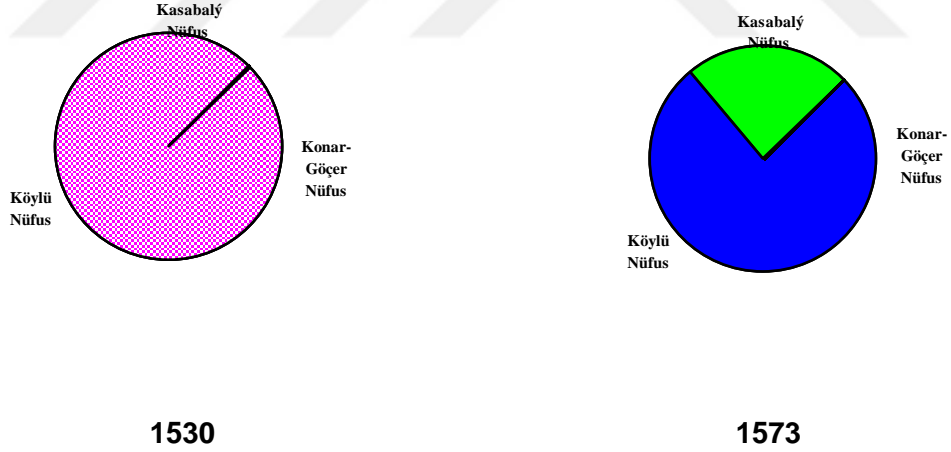
⁴²⁵ Bkz. **Tablo: VIII** ve **Tablo: X**.

⁴²⁶ Bkz. **Tablo: IX** ve **Tablo: XI**.

TABLO: XII

1530 ve 1573 Tahrirlerine Göre Edremit Kazasının Vergi Nüfusu

Nüfus grupları	1530					1573				
	Hane	Mücer-red	İmam	Muaf	Nefe-ren	Hane	Mücer-red	İmam	Muaf	Nefe-ren
Kasabalı Nüfu (Edremit-Kemer)	442	126	15	37	-	747	190	19	7	-
Köylü Nüfus	1629	429	39	68	-	1724	1289	63	39	-
Konar-göçer Nüfus	-	-	-	-	1142	-	-	-	-	1368
Dervişan	-	-	-	-	47	-	-	-	-	34
TOPLAM	2071	555	54	105	1189	2471	1470	82	46	1402

GRAFİK: I

1530 ve 1573'te Nüfus Gruplarının Genel Nüfus İçindeki Payları

Tahrir defterlerine kayıtlı olması için, vakıf veya tımar reayasının çocuklarının, tarımsal üretimin gerektirdiği fiziksel güce ulaşmayı tanımlayan bir deyimdir, yani "kisbe

kadir" olmanın özelliklerini taşıması gerekiyordu. Bunun ise belirtilmiş bir yaş ile vurgulanması sözkonusu değildir. Belgelerde karşılaşılan tanımlama ise çocukluktan çıkıldığı birkaç yıllık bir süreye yani ergenlik sınırına atıfta bulunmaktadır. Büluğ çağına ulaşan genç erkekler, medeni durumlarını da belirten **mücerred** deyimini ile ayrı bir kategori halinde, tahrir defterlerine kayıt edilirdi⁴²⁷. Bu uygulama toplumun farklı alanlarında da aynı tanımlama ile yürürlükte idi. Kendilerine kalan mirası vasilerinden, "*büluğa erdiklerini*" belirterek, talep edenlerin olduğunu görmekteyiz⁴²⁸.

Tahrirlerin bir bölgede yaşayan nüfusun hepsini yansıtmadığı ve belirttiğimiz çocuklar gibi, kayıtlanmayan başka insanların da bulunabileceği düşünülmektedir. Gerçekten de, Edremit sicilleri tahrir defterlerinde bulunmayan nüfus gruplarının varlığını ispat eden belgeleri muhtevindir. Hatta tahrir defterlerinin, sayımın yapıldığı zamanda tespit ettiği arazi bölümlenmesi de, sürekli varolan bir uygulamanın çerçevesini yansıtmamaktadır. 1530 tahririnden kısa bir süre sonra Edremit'teki bazı köylerin ünlü Barbaros Hayreddin paşa'ya has olarak verildiği anlaşılmaktadır⁴²⁹. Haslar, tımar sistemi içinde olduğundan sistemin özüne mugayir bir uygulama olarak değerlendiremeyeceğimiz bu değişikliğin tahrir defterine yansımaya ve defterlerin yansıttığı bilgilerin her zaman aynı kalmadığını göstermesi açısından önemli olduğunu

⁴²⁷ Değerlendirmeler için, bkz: M. Öz, **a.g.m.**, s. 436-437.

⁴²⁸ **EŞS.** 1179, vrk. 80/a, belge: 2 (1587); "... müteveffa Bali Çelebi'nin sinni hadd-i büluğa mütehammil olan oğlu Mehmed..." **EŞS.** 1179, vrk. 85/a, belge: 3 (1587). Söz konusu durum kız çocukları için de geçerlidir. "... ikrarıyla ve sinni mütehammil olmağa büluğiyeti sabit olan Ayşe..." **EŞS.** 1211, vrk. 4/a, belge: 3 (1582). Bu konuda ayrıca bkz: E. Elifoğlu, "Ottoman Defters Containing Ages of Children: A New Source for Demographic Research", **Archivum Ottomanicum**, 9 (1984), ss. 321-328. M. Kunt, "Ottoman Names and Ottoman Ages", **Journal of Turkhis Studies**, 10 (1986), ss. 227-234.

⁴²⁹ **EŞS.** 1187, vrk. 4/a, belge: 2; vrk. 3/b, belge: 1-2 (1537). Barbaros Hayreddin paşa ve faaliyetleri için bkz: S. Soucek, "Remark on Some Western and Turkish Sources Dealing with the Barbarossa Brothers", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları**, I (1972), ss. 63-76. S. Soucek, "The Rise of the Barbarossas in North Afrika", **Archivum Ottomanicum**, 3 (1971), ss. 238-250. C. Imber, "The Costs of Naval Warfare, the Account Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1529", **Archivum Ottomanicum**, 4 (1972), ss. 203-216. C. Imber, "The Navy of Süleyman the Magnificent", **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), ss. 211-282.

söylemek istiyoruz. Farklı kaynaklardan bu tür değişikliklerin tespit edilerek, tahrir defterlerinin değerlendirilmesi, şüphesiz daha sağlıklı ve bilimsel olacaktır.

İşletme farklılığı nedeniyle tahrir defterlerine yansımayan mukataalar ve mukataahaneler de bu bağlamda belirtilmesi gerekenler arasında sayılmalıdır. Edremit kazasında bulunan ve Manisa'da sancak yöneten sultan çocuklarına yani şehzadelere hasıl kaydedilen mukataa ve buna bağlı reyanın ödediği vergiler, tahrir defterlerine yansımamıştır. İltizam tarikiyle işletilen bu mukataanın hanelerinden toplanacak şahsi vergilerin yirmi beş bin akçeye iblağ olduğu görülmektedir. Fakat mukataanın kaç haneyi kapsadığını tespit edemiyoruz⁴³⁰.

Bir diğer mukataa ise Karesi paresi mukataasıdır. Genel olarak sancağın her kazasını kapsayan bu mukataanın hanelerinden Edremit'te kaç nüfus bulunduğu tespit edilememektedir⁴³¹. Mukataahanelerin vergilerine erbab-ı tımarın, toprak subaşlarının ve hakkı olmayan yöneticilerin müdahalesi ve bu müdahalenin merkezi yönetim tarafından ber-taraf edilmesi de görülmeyen bir olay değildi⁴³². Tahrir defterlerine yansımayan bir başka mukataa ise, haymana mukataasıdır⁴³³.

Hırsızlık, hayvan ticareti ve benzeri faaliyetlerle sicillerin hemen hemen her sayfasında karşılaştığımız çingenelerin, dava kayıtlarından nüfuslarını hesaplamak mümkün olmasa bile, Edremit'te, sayılarının hiç de az olmayacak bir seviyeye ulaşacağını tahmin ediyoruz⁴³⁴. Çingeneler de mukataa hanelerinden olduğu⁴³⁵ için

⁴³⁰ EŞS. 1178, vrk. 8/a, belge: 3 (1522). EŞS. 1187, vrk. 7/a, belge: 2 (1537). EŞS. 1187, vrk. 14/b, belge: 2 (1564).

⁴³¹ EŞS. 1183, vrk. 18/a, belge: 1 (1530); EŞS. 1211, vrk. 1/b, belge: 1 (1583). EŞS. 1179, vrk. 73/a, belge: 2 (1587); BOA. MÜD. 41, s. 112 (1579).

⁴³² EŞS. 1183, vrk. 53/b, belge: 1 (1530). EŞS. 1179, vrk. 94/b, belge: 1 (1586).

⁴³³ EŞS. 1179, vrk. 73/a, belge: 1; vrk. 83/b, belge: 2-4 (1586). EŞS. 1210, vrk. 6/b, belge: 3 ve vrk. 23/b, belge: 5 (1582).

⁴³⁴ EŞS. 1178, vrk. 23/a, belge: 1; vrk. 31/b, belge: 1 (1522). EŞS. 1179, vrk. 79/a, belge: 1 (1585). EŞS. 1184, vrk. 112/b; 114/b; 115/b (1532). EŞS. 1187, vrk. 14/a, belge: 2-3 (1564). EŞS. 1211, vrk. 4/a, belge: 3; vrk. 11/b, belge: 2 (1583).

tahrir defterlerinde yer almamaktadır. Edremit çingeneleeri Anadolu eyaleti çingene mukataası içinde yer alıyordu⁴³⁶.

Ayrı grup olarak, 1573 tahririnde Karesi sancağının genelinde beş bölük halinde ve 157 nefer nüfusuna sahip olan, **Buğurcu Arapları** görmekteyiz⁴³⁷. Edremit'te kaç kişilik bölüklerinin olduğunu, tahrir defterinde belirtilmediği için bilebilmek mümkün olmamaktadır. Fakat sicillerden Edremit'te bulduklarını tespit edebiliyoruz⁴³⁸. Behram kale tuzlasından hasıl olan tuzu, memlehanın örüsü olan yerlere develeri ile çekmekle mükellef olan buğurcu arabalar Fatih Sultan Mehmed (1451-81) döneminden beri, belki daha öncesinden bile bu hizmeti sürdürmekteydiler⁴³⁹. Aynı hizmet için Saruhan sancağında da teşkilatlandırılmışlardı⁴⁴⁰.

Tahrir defterlerinde bulunmayan bir diğer topluluk da, Edremit ve çevresinde günlük işlerde çalıştırılan kölelerdi. Aslında, bu olayın Edremit çevresine özgü olmadığı; Osmanlı İmparatorluğu'nda genel olarak, miktar ve ağırlığının bilinmemesine rağmen, köle ticareti ve köle kullanımının olduğundan haberdarız⁴⁴¹. Daha önce de belirttiğimiz

⁴³⁵ "... erba'a ve selase ve tis'a-mie muharrem'i guresinden üç yıla çingane ve yave ve azadeganların cizyeleri mukataası...", EŞS. 1183, vrk. 52/b, belge: 1; vrk. 53/a., belge: 1 (1530).

⁴³⁶ **Bursa Şer'îye Sicili**, A. 50, s. 200, belge: 538 (1532). **Bahkesir Şer'îye Sicili**, 962, vrk. 9/b ve 43/b (1581).

⁴³⁷ "*Cemaat-ı araban-ı buğurcuyan hass-ı hümayun...*" **TKGMA. KK.** 152, vrk. 296/b.

⁴³⁸ EŞS. 1177, vrk. 57/b, belge: 1; vrk. 61/b, belge: 2 (1516). EŞS. 1178, vrk. 13/a, belge: 1 (1522). EŞS. 1184, vrk. 111/c, (1532). "*Buğurcu arabalar cemaatinden...*" EŞS. 1187, vrk. 8/a, belge: 3 (1537) "... *Buğurcu arabalar amili...*". EŞS. 1179, vrk. 93/a, belge: 2 (1586).

⁴³⁹ Arapların bu hizmetle mükellef oldukları erken dönem kanun-namelerinde de mukayyedir. R. Anhangger-H. Inalcık, **Kanunname-i Sultani Ber Örf-i Osmani**, Ankara, 1956, s. 31. Kanun metninin yanlış okumalarla dolu, yeni bir yayını için bak: A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, c. I, İstanbul, 1990, s. 622-23.

⁴⁴⁰ F.M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, 1989, s. 139-140.

⁴⁴¹ A.W. Fisher, "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, VI (1978), ss. 149-174; H. Sahillioğlu, "XV. Yüzyılın Sonu ile XVI. Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", **ODTÜ Gelişme Dergisi** (1979 özel sayısı), Ankara 1981, ss. 67-138. Aynı yazar, "XV. Yüzyılda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları**, 1975-76, VIII, Ankara, 1983, ss. 217-229. R.C. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", **JESHO**, XXX/3 (1987), ss. 286-302. I. Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)", **Osmanlı Araştırmaları**, IX (1989), ss. 159-197. E.R. Toledano, **Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890**, (Çev. Y.H. Erdem), İstanbul, 1994.

gibi Edremit ve çevresinde evlerin yanında köle damı denilen ayrı bir mekanda sahiplerine yakın bir meskende barınan köleler, meslek olarak esir tüccarı olmayan sahipleri tarafından alınıp-satılabiliyorlardı⁴⁴². Yani Edremit'li veya köylerde meskun olan insanlar daha önce esir tüccarlarından aldıkları köleleri satabiliyorlar veya bir başka köylüden satın alabiliyorlardı. Bir kölenin kaç yıl hizmet edeceği belliydi ve genellikle süre uzunluğu fiyatın artmasına vesile olurdu. Sahipleri tarafından verilen ve itakname denilen azadlık belgesiyle⁴⁴³, özgürlüğe kavuşurlardı. Satın alınan bir kölenin belli bir bedel karşılığı, kiralanması da mümkündü⁴⁴⁴. Genellikle, köle sahiplerinin üstünlüğü ve belirleyiciliği sözkonusu olsa da, kölelerin sahiplerini öldürmesine de rastlanmaktadır⁴⁴⁵. Tam tersi olarak kölelerin öldürüldüğü de gözlenmektedir⁴⁴⁶. Kölelerin birbirleriyle kavga edebileceğini ve bu olay sırasında ölümler olabileceğini de, bir kölenin damını basarak öldüren, bir diğer kölenin saldırısından öğrenebiliyoruz⁴⁴⁷. Sayılarını tespit etmek mümkün olmasa bile, kölelerle ilgili davaların çokluğu⁴⁴⁸ nedeniyle, Edremit kazasında dikkate alınması gereken bir köle nüfusunun olması gerektiğini düşünüyoruz.

Haklarında hiçbir bilgi edinemediğimiz ve XVI. yüzyılın başlarına ait sicil kayıtlarında rastladığımız **acemlerin**⁴⁴⁹, farklı bir nüfus elemanı olarak zikredilmesiyle yetinmek zorundayız.

⁴⁴² Cariye satışı: EŞS. 1177, vrk. 19/a, belge: 1; vrk. 4/a, belge: 2 (1561).EŞS. 1179, vrk. 13/b, belge: 4; vrk. 14/b, belge: 4; vrk. 30/b, belge: 1 (1585). EŞS. 1184, vrk. 101/a; vrk.III/b (1532). EŞS. 1185, vrk. 3/a, belge: 2 (1536). EŞS. 1187, vrk. 9/a, belge: 2; vrk. 18/a, belge: 1 (1564). EŞS. 1194, vrk. 4/a, belge: 3 (1569).

⁴⁴³ EŞS. 1211, vrk. 8/a, belge: 2 (1582).

⁴⁴⁴ EŞS. 1177, vrk. 15/a, belge: 3 (1516).

⁴⁴⁵ EŞS. 1179, vrk. 17/a, belge: 2; vrk. 23/b, belge: 3 (1584).

⁴⁴⁶ EŞS. 1185, vrk. 2/b, belge: 2 (1536).

⁴⁴⁷ EŞS. 1211, vrk. 12/a, belge: 2 (1582).

⁴⁴⁸ Sicillerde bulunan köle davalarına ait kayıtlar, başlı-başına bir doktora malzemesi oluşturacak kadar nicelik ve niteliğe sahiptir. Bu konuda bir çalışma hazırlığı içinde bulunduğumu belirtmeliyim.

⁴⁴⁹ EŞS. 1177, vrk. 46/b, belge: 3 (1528) "... mezbur amil Mahmud mezkur gulam-ı şahi Mustafa mahzarında (...) dediki bundan evvel hükm-i şerif ileacemler sürgününde Ine bey tekiyyesini mutasarrıf olan..." EŞS. 1178, vrk. 5/b, belge: 1 (1522).

Saymış olduğumuz ve tahrir defterlerinde bulunmayan nüfus gruplarının dahil edilmediği bir hesaplamanın; yani tahrir defterlerinde bulunan ve sadece toprak idaresi ve tasarrufu ile ilişkileri nedeniyle kayıtlanmış olan zirai müstahsillerin, hangi katsayı çarpımı ile hesaplanırsa hesaplanırsın total nüfusu kesinlikle yansıtmayacağını söyleyebiliriz. Veya gerçek nüfusun, tımar ve vakıf reayası üzerinden yapılan hesaplamaların sonucunda ulaşılan sayıdan fazla olduğunu belirtebiliriz.

TABLO: VII

1530, 1573 ve 1591 Tahrirlerine Göre Havran'ın Vergi Nüfusu

Mahalle Adı	Mahalle Adı	1530				1573				1591			
		Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf	Hane	Mücer-red	Imam	Muaf
	Hacı Hasan	101	32	2	4	65	50	1	3	79	58	1	13
Havran-ı Kebir	Resul fakih					55	47	1	2	65	34	1	4
	Toplam:	101	32	2	4	120	97	2	6	144	92	2	17
Havran-ı Sagir	Mahallesi yok	26	11	1	2	14	16	1	-	16	17	1	2
	Genel Toplam	127	43	3	6	134	113	3	6	160	109	3	19

III. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

A- ZIRAİ ORGANİZASYON

Osmanlı Devleti'nde reyanın işlediği ve hububat ziraatının gerçekleştirildiği arazide, üretimin devamını temin maksadıyla yürürlükte olan toprak idaresinin yani toprak rejiminin genel adı **tımar** sistemi olarak bilinmektedir. Bu sistemde topraklar tımar, zeamet ve hass olarak tasnif edilmişlerdi. Yani, tımar hem sistemin genel adıydı, hem de sistem içindeki bir birimi tanımlıyordu¹. En kapsamlı tanımına göre tımar; *"Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selahiyetiyle birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir"*². Tımar sistemi, tanımından da anlaşılacağı üzere, devlet ordusunun eyalet askerleri sınıfını oluşturan sipahilerin, askeri yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan maddi kaynağı sağlamayı ve onların kontrolü altında hububat üretimini gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Tımar sistemi, rekabesi devlete ait olan yani miri toprakları kapsıyordu.

Bizim araştırma alanımız içinde de tımar toprakları dışında, bütün İmparatorlukta olduğu gibi, önemli bir diğer arazi tasarruf şekli vakıf topraklardı. Önemli

¹ Tımar hakkında genel olarak bkz: Ö.L. Barkan, "Tımar", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, İstanbul, 1980, ss. 805-872. Belirtilen yazı, müellifin İslam Ansiklopedisinde bulunan, aynı başlıklı çalışmasının yeniden yayımıdır. Tımar hakkında ayrıca bkz. H. Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, İstanbul, 1985², ss. 45-68. Aynı yazar, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya, 1986, ss. 43-86. N. Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar**, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara, 1985.

² Ö.L. Barkan, **a.g.m.**, s. 805.

sayıda köy tamamen veya kısmen vakıflar eliyle yönetiliyordu ve gelirleri vakfın hasılından sayılıyordu.

Miktarı az olmakla birlikte Edremit nahiyesinde³, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında tesis edilen, fakat ilerleyen zaman içinde değişen şartlar muvacehesinde önemini yitirerek, incelediğimiz dönemde yavaş yavaş ortadan kalkan bir askeri hizmet sınıfı olan **yayalar**⁴ ve tasarruf ettikleri çiftlikler de bulunmaktaydı.

Hububat üretimin yapılmadığı, bağ-bahçe, incirlik, bademlik ve benzeri araziler ise özel mülk olarak, köylülerin elinde bulunuyordu. Bu araziye tımar ve vakıf yöneticilerinin, müdahale etmesi yasal değildi⁵.

1- Tımar Arazisi: Köylerde Üretim ve Tımarın Yönetiminde İltizam Sistemine Geçiş Sürecinin Oluşumu

Tımarın işletilmesi ile idaresi arasında ortak olan, yani mutasarrıf olan reaya ile yönetici olan sipahiye bir araya getiren tımar birimi **reaya çiftliğidir**. Reaya, yani tımar arazisinde toprak işleyen köylü, verimlilik oranına göre değişebilen ve 80 dönümden yerine göre 150 dönüme kadar genişleyebilen ve **çiftlik**⁶ olarak tanımlanan toprak

³ Nahiye, bir kadılık bölgesindeki veya kadılık sözkonusu olmadığı durumlarda da geçerli olmak üzere, tımar bölgesini kasteden bir idari terimdir. En önemli kanıtı olarak ise tımarla ilgili konularda yazılan emir ve fermanlarda, bölgeye nahiye olarak hitap edilmesini ve tımar ruznamçe defterlerindeki tevcihlerde, tımar bölgesini tanımlamak için nahiye dışında bir idari tanım yapılmamasını gösterebiliriz.

⁴ Yayalar hakkında bkz. M. Arıkan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", **Atatürk Konferansları**, VIII (1975-76), Ankara, 1983, ss. 175-202; H. Doğru, **Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı**, İstanbul, 1990.

⁵ C. Imber, "The Status of Orchards and Fruit-rees in Ottoman Law", **IÜTED**, XII (1981-82), ss. 763-775. H. Inalcık, "Köy Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler**, (İstanbul, 1989), Ankara, 1990, s. 2.

⁶ Çiftlik için bkz: Ö.L. Barkan, "Çiftlik", **IA**, III, ss. 392-397. S. Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century, II", **Turcica**, XI (1979), s. 136 vd. Z. Arıkan, "Hamid Sancağında Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar", **IÜTED**, XII (1982), ss. 101-126. Aynı yazar, "Hamid Sancağında Çift Resmi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, I (1983), ss. 36-59. G. Veinstein, "On the Çiftlik Debate", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç.

parçasını, belli bir miktar tapu resmi ödeyerek sipahiden alırdı⁷. Tapu rejimine göre tasarruf edilen arazi satılmayan, hibe ve vakf edilemeyen reaya çiftlikleri, babadan oğula bir işletme birimi olarak intikal edebilirdi. Köylü elinde bulunan toprağı, üretim araçları ve tohumunu kendisi sağlamak şartıyla, bağımsız bir işletme ünitesi olarak tasarruf ederdi⁸. Reaya çiftlikleri, devlet için tarım ekonomisinin temel ünitesidir. Çiftliğin parçalanmasına ve kaybolmasına izin verilmezdi ve bunu sağlayacak önlemler alınmıştı. Sipahi, klasik uygulamaya göre işletmek üzere aldığı toprakları satamaz. Sadece tımar içinde üretilen ürünlerin tahrir sırasında belirlenmiş olan vergileri toplamak yoluyla gelir sağlandı. Edremit nahiyesinde bulunan tımarların tamamı miri tapulu arazi⁹ kapsamında bulunuyordu.

Bunun yanısıra miri mukataalı arazi yani mukataalı tımarlarda, Osmanlı toprak sistemi içinde önemli yekün oluşturan bir kategori idi. Tapu ile köylünün tasarrufunda bulunmayan araziye¹⁰, devlet belli bir kira karşılığı özel girişimcilere ihale ederdi. Köylüler de bireysel veya toplu olarak mukataa ile araziye tutabilirdi. Bu topraklarda tapu rejiminin kuralları uygulanmazdı. Çünkü, hukuksal olarak bu tam anlamıyla bir kiralama değildir. Kira bedeli genellikle artırma yoluyla belirlenir ve kiracı ile devlet arasında bir mukavelenin belirlediği koşullarda devam ederdi. Tımar sisteminin klasik biçiminde mukataaya verilen yerler, çeşitli nedenlerle sakinleri tarafından terk edilen köyler ve mezrealar idi. Bu toprakların boş kalmaması ve devletin gelir kaybına uğramaması için, devlet bu yerleri mukataa yoluyla işletmeyi tercih etmektedir¹¹. Mezrealar hakkında

Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 35-53. H. Inalcık, "The Emergence of the Big Farms, Çiftlik: State, Landlords, and Tenants", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Ed. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 17-34. Aynı yazar, "Köy Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul, 1990, s. 2-3.

7 H. Inalcık, **a.g.m.**, s. 3.

8 **Göst. yer.**

9 H. Inalcık, **a.g.m.**, s. 3.

10 **a.g.m.**, s. 3-4.

11 **a.g.m.**, s. 4.

değişik tanımlar bulunmakla birlikte¹², "çoğu kez belli ailelerin yaz boyunca civar tarlaları ekip, sürülerini otlattıkları geçici yerleşim alanlarıdır"¹³ şeklinde ifade edilen tanım makbul görülebilir. Bu konulardaki çalışmalarıyla tanınan tarihi coğrafyacı W.D. Hütteroth'un tanımı ise, "köye ait ana topraklardan ayrı, fakat köy arazisi içinde bulunan, yüksek yerlere dağılmış ve genellikle tarıma elverişli küçük topraklar"¹⁴ olduğu şeklindedir. Belirlemeye çalıştığımız bu iki işletme şekline uygun olarak, Edremit'te mukataaya verilen mezralar da tımar köyleri de mevcuttur.

TABLO: XIII*

1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinin Hasılları ve Reayanın Statüleri

Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer -red	Hasıl/ akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
1	Şehir köy	2	21	20	26	14500	13460	+1040
2	Çınarlu	-	-	-	-	2228	1338	+890
3	Taylı şehir	5	16	17	36	5439	5439	-
4	Karalar	-	-	-	-	5600	-	-
5	Hacı ali oğlu	-	-	-	-	1411	-	-
6	Gündüz oğlu nd. Sarnıç	3	16	12	31	-	4276	-
7	Manastır	-	1	-	2	-	Sarnıç köyü haylı içinde	-

* 1530 tahririnin sonuçlarını yansıtan **BOA.TT.** 166'da reayanın statüsü belirtilmediği için, iki tahririn sadece hasıllarını yansıtabiliyoruz.

¹² Sözcük; ikamet edilmeyen topraklar, ücra çiftlik ve terkedilmiş olmanın ikametle ilgili olduğu ve bu topraklarda tarımın devam ettiği şeklinde değişik tanımlarla açıklanmış Değerlendirme için bkz. F. Adanır, "Güney-doğu Avrupa'da Gelenek ve Kırsal Değişim", **Toplum ve Bilim**, 46/47, (1989), s. 10-12.

¹³ S. Faroqi, "Rural Society in Anatolia...", **Turcica**, XI (1979), s. 104. Ayrıca bkz. Aynı yazar, "The Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, 8 (1983), s. 225.

¹⁴ W.D. Hütteroth-K. Abdulfattah, **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century**, Erlangen 1977, s. 29. Bu tanım E. Toledano tarafından da benimsenir: "The Sancaq of Jerusalem in the Sixteenth Century. Aspects of Topography and Population", **Archivum Ottomanicum**, 9 (1984), ss. 279-319.

8	Inönü	1	4	7	14	4276	Sarnıç köyü hasılı içinde	-
Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer-red	Hasıl/akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
9	Osmanoğlu	-	6	3	7	1784	1384	+400
10	Kayalu nd. Hacı Murad	-	2	2	12	1344	3882	+2538
11	Akçabörklü	1	3	-	1	5002	3506	+1496
12	Teraş	-	-	3	1	1776	1492	+316
13	Eymür	3	4	6	14	4461	4153	+2681
14	Dereviran	1	0	1	18	2373		
15	Aydoğdu	-	2	-	3	3588		-
16	Gürpan	-	12	2	12	7617	1713	+5904
17	Gürpan nd. Karlı		8	510	716	7602	2604	+4998
18	Kileciler	2	1	1	4	5090		-
19	Kırcalu nd. Firuzoğlu	-	-	-	-	5995	Kayalu nd. Hacı Murad hasılı içinde	-
20	Demirciler nd. Kızılköy	-	3	4	4	2815	2815	-
21	Nefes	-	3	3	2	6082		-
22	Eşekviran	-	-	-	-	4999	5299	-300
23	At Hasan	1	8	12	8	7000	4878	+21222
24	Kaşıkcı	-	19	11	-	1070		-
25	Babayar	-	7	5	-	1350		-
26	Uçbeği		8	14		4300	6775	-1125
27	Derelü	1	2	29	46	7195		-
28	Kadı	6	13	25	22	8500	7645	+855
29	Öyücek	5	8	-	2	5000	5000	-
30	Börezlü nd. Kızılköy	-	-	11	5	5660	3660	+200
31	Kızuklu	-	1	31	20	7885	2737	+5148

Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer -red	Hasıl/ akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
32	Horzu	1	1	36	35	3300	1950	+1350
33	At Hasan deresi	-	5	33	24	10951	5051	+5900
34	Turnacı ve Taşcılar	-	1	9	10	6745	2274	+4471
35	Bademli	4	4	14	12	4500	4500	-
36	Köpekli	5	5	58	47			
37	Kargu nd. Karga	2	5	7	1	5215	3440	+1775
38	Alakilise nd. Alaca kilise	3	-	7	4	2558	2440	+118
39	Resul hisarı	-	5	3	9	1695	1595	+100
40	Ağacık	3	9	7	19	7341	8400	-1059
41	Sarı beğ	2	1	4	4	1232	-	-
42	Reşid-i kebir ve sagır	-	-	5	4	2566	2166	+400
43	Karadere	-	-	-	-	3959	-	-
44	Kızılköy	-	-	-	-	2728	1728	+1000
45	Kozluca	2	7	14	11	6347	3955	+2392
46	Baldı	-	-	-	-	2507	1953	+554
47	Kurdaşık	-	-	-	-	3753	2215	+1538
48	Köyücek	-	-	-	-	2156	910	+1246
49	Ibrahimce		2	13	2	6370	6270	+100
50	Bölücek							
51	Zeytinlik	-	4	10	7	6336	6274	+1433
52	Etmekçi	-	2	13	1	1371		
53	Örencik	-	3	-	-	740	-	-
54	Alahan	-	2	11	3	6500	3239	+3261
55	Kızılca geçili	-	9	8	10	80		

Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer -red	Hasıl/ akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
56	Güre Deresi	-	-	7	2	6455	6255	+200
57	Papaslık	1	4	24	22	1200	1200	-
58	Şabcı	1	7	2	9	3515	1929	+1592
59	Karacaviran	-	-	-	-	453	353	+100
60	Depe	-	-	-	-	400	263	+137
61	Çandarlu	-	-	-	-	300	4500	-4200
62	Bacılar	-	-	-	-	887	667	+220
63	Çamluca	-	-	-	-	6500	5141	+1359
64	Halil bey	-	-	-	-	5000	5000	-
65	Geçilü nd. Hamza bey	-	-	-	-	2500	1728	+772
		55	243	530	546	258102	167202	+90900
	Vakıf köyleri	41	198	369	713			
	TOPLAM	96	441	899	1259			

Tabloda gösterilen köylere ait arazilerin tamamı veya bir kısmı tımar sistemi içindedir¹⁵. 1530 ve 1573 tahrirlerinin hasıllarını karşılaştırdığımızda ikinci tahrirde 1530 tahririne göre 90.900 akçelik bir artış bulunduğu görülmektedir. Bu sonucun önemli olduğunu söyleyebiliriz. İki soru etrafından düşünecek olursak, söz konusu artışın üretimdeki bir büyümeye işaret ettiğini belirlemek mümkün olmaktadır. Birinci soruyu, artışın nedeni para değerlerinde görülen enflasyonist değişim yani paranın değer kaybetmesinden mi kaynaklandığı? şeklinde yöneltebiliriz. Özellikle hububat fiyatları üzerinde yaptığımız hesaplamalarda¹⁶, bu ürün grubunu oluşturan mahsullere, büyük

¹⁵ Tablodaki köylerden 5 tanesi vakıf ve tımar; 1 tanesi de tımar ve yaya şeklinde ikili bir tasarrufla idare edilmektedir. Geri kalanların tamamı tımar olarak işletilen köylerdir. Bkz. **Harita 6**.

¹⁶ Kanunnameye buğdayın müdü 140 akçe, yani kilesi 7 akçe; arpanın müdü yüz akçe, yani kilesi 5 akçe ve mahlutun müdü altmış akçe, yani kilesi 3 akçe olarak tespit edilmiştir; (Bkz. **TKGMA. KK. 152**, s. 4) ve tahrir sırasında tespit edilen ürün vergileri bu değer üzerinden hesaplanmıştır. Karesi

ihimalle daha önceki tahrirlerde tespit edilmiş olan ve sancak kanunnamesinde belirtilen fiyatların uygulandığı anlaşılmaktadır. Yani tahrirde karşılaştığımız ürün fiyatları, tahririn yapıldığı tarihteki kur üzerinden hesaplanmamıştır. Tahririn tamamlandığı yıl yani 1573'te, buğday 18, arpa 10 ve mahlut 6 akçelik piyasa değerlerine ulaşmıştır¹⁷. Anlaşılacağı üzere vergi olarak alınacak ürünün fiyatında bir değişiklik olmadığına göre, mahsulün atması nedeniyle vergiye yansıyan ürün miktarının da çoğalmış olduğu sonucunu çıkarabilmek mümkün görünmektedir. Söz konusu hasıl farkının, 1573 tahririnde kayıtlı vergi mükelleflerinin, 1530 tarihine göre artması nedeniyle mi oluştuğunu? İkinci soru olarak yöneltebiliriz. Nüfus konusunu işlerken bir artıştan söz etmiştik. Nüfus artışı nedeniyle, önceki kayıtlara göre XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki tahrirlerde, topraksız ve evlenmemiş (mücerred) insanları daha yüksek oranlarda bulunuyordu¹⁸. Bekarların, evli erkeklerin (çift-nim çift ve bennak) tümüne oranı XV. yüzyıl sonunda % 3 iken, XVI. yüzyılın ikinci yarısında % 48'e yükselmisti¹⁹. Edremit tımar köyleri için de aynı olgunun geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 1530 tahririnde 429 olan (vakıf-tımar birlikte) mücerred sayısı yaklaşık üç kat artarak 1573'te 1259 olarak tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde bennak toplamı da 1573'te 899'a ulaşmış görünüyor. Çiftliklerin bölünmesi vergi toplamına yansımayaacağına göre; çünkü aynı miktar topraktan alınan verginin değişmesi anlamına gelmeyip aynı miktar verginin iki kat mükellef tarafından ödenmesine yol açıyordu. Aynı miktarda verginin iki kat vergi mükellefi tarafından ödenmesi demek olan çiftliklerin bölünmesi vergi toplamını etkileyemeyeceği göre, belirttiğimiz 90.900 akçelik fark bennak ve mücerred vergilerindeki artıştan mı kaynaklanıyordu?

sancak kanunnamesi yayınlanmıştır. Ö. L. Barkan, **Kanunlar**, I, İstanbul, 1943, s. 22-23. Fakat tarihi 1576 olarak verilmiştir, aslında 1573'tür.

¹⁷ Bu konuda ileride **Tablo: XXI** ve **Grafik: V**'e bakılabilir.

¹⁸ Çiftliklerin bölünerek nim çift haline gelmesi de bu bağlamda zikredilmektedir. S. Faroqhi, "The Peasants of Saideli...", s. 221-224 vd.

¹⁹ M.A. Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, London 1972, ss. 25-27.

Mücerredlerin altı, bennaklerin on iki akçe kişi başına vergi ödeyeceklerini bilmemiz²⁰, soruya olumsuz cevap vermemizi gerektirmektedir. Çünkü, belirtilen vergi miktarlarını tımar köylerinde kayıtlı olan mücerred ve bennak sayıları ile çarptığımızda 9636 (6360 akçe bennak, 3276 akçe mücerred) akçe toplamını elde ederiz ki, belirttiğimiz hasıl farkının çok uzağında bir rakamdır. Bulduğumuz bu rakama, 1530 tahririnde olmayan on bir köydeki elli hanenin toplam vergisi olan 1650 akçeyi de eklessek iki tahrir arasındaki hasılat farkını açıklamaya yetmemektedir. Diğer vergi kalemleri üzerinde bu tür bir karşılaştırma olanağına 1530 tahririnde vergilerin ayrıntılı olarak yapılmaması nedeniyle sahip değiliz. Fakat ağnam resmi dışında, herhangi bir vergi kaleminin önemli bir artışı gösterdiğini sanmıyoruz. Fakat, 1573 tahririnde ağnam vergisi olarak kayıtlı tutarların toplamının 5795 akçe olduğunu düşünecek olursak, 1530 tahririnde bu kalemden hiç vergi alınmamış olsa dahi, yani ağnam resminin tamamı 90.900 akçelik hasıl artımının içinde olsa bile yine de önemli bir miktarda fark kalmaktadır. Sonuçta varolan verilerle bu farkın kaynağını tespit etme şansına sahip olmadığımızı belirtmeliyiz. Fakat bu tartışma sonunda ileri sürülebilecek bir iddia da ortaya çıkabilmektedir. İddiamız, sözkonusu farkın **üretimdeki hacimsel bir büyümeden** kaynaklandığı biçiminde ifade edilebilir. Nüfusun artması nedeniyle bölünen çiftliklerde üretimin daha rantabl bir boyut kazanabileceği ve işlenebilir arazinin tamamen kullanılmasından ötürü üretimin artmış olabileceği ihtimalleri; değerlendirmelerde dikkate alınması gereken varyasyonlar olarak, bu iddianın alanının genişlemesine yol açmaktadır. Bu olasılıkların karşısında belirtilebilecek bir çekince ise, söz konusu artışın sun'i olabileceğidir. Tahrir defterlerine kayıtlı bir artış söz konusu olduğu için

²⁰ "... liva-yı mezburda bütün çift yer tasarruf edenden resm-i çift otuz üç akçe ve nim çift yer tasarruf edenden on altı buçuk akçe ve hiç yeri olmayub evli olanlardan resm-i bennak on iki akçe ve kar u kisbe kadir ergenlerden resm-i mücerred altışar akçe alınur", **TKGMA. KK.** 152, s. 4'teki sancak kanunnamesinden.

geçerli olmamakla birlikte, il yazıcılarının tımarlardan, vaki' olmadığı halde **ifrazlar** çıkarabildikleri²¹ bilinmeyen bir olay değildir.

Sipahiler, gelirini toplamak üzere kendilerine tevcih edilen tımar içinde belirttiğimiz gibi tapu resmi ile köylülere tasarruf etmek üzere çiftlik veya yarım çiftlik hatta bazen daha küçük ölçülerde bir arazi parçasını verirlerdi. Tımar sisteminin, uygulamada ilk adımını, arazinin tahririne tabi tutularak, bir sipahiye tevcih edilmesi oluşturmaktadır. İkinci adım ise, sipahi tarafından baştan bir tapu resmi karşılığında köylüye yer verilmesidir. Bundan sonrasında köylüler ürettikleri ürünlerden, belirlenen oranlarda vergiyi ve bu arada her yıl mart ayında olmak üzere çift resmini²² öderdi. Edremit nahiyesinde de tımar yönetiminde bu olay gözlenmektedir. Eğer bir yer mahlul yani boş kalırsa sipahisi tarafından tekrar tapuya verilmektedir²³. Sipahi ve köylü arasında gerçekleşen bu işlemin, mahkemede tescil ettirildiği ve tapulanan yerin sınırlarının belirtildiği gözlenmektedir²⁴. Bazı tarlaların ismiyle kayıt ettirildiği de rastlanan örneklerdendir²⁵. Sipahiler için tapu resmi önemli gelir kaynaklarından olduğu için, tapuya verdiği bir yeri, geçerli bir nedeni bulunmadığı halde, birisinin tasarrufunda iken bir diğer kişiye, tekrar vergi alarak tapuya vermesi de sözkonusudur²⁶. Köyün

²¹ M. Akdağ, **Celali İsyanları**, Ankara, 1975, s. 55. Ifraz, tahrirden önceki deftere nazaran yeni yazım esnasında dirliklerde bulunan gelir fazlasıdır.

²² Çift resmi hakkında bkz. H. Inalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", **Bellekten**, XXIII/92 (1959), ss. 575-610. Hamid sancağındaki uygulaması hakkında bkz. Z. Arıkan, "Hamid Sancağında Çift Resmi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, I (1983), ss. 36-59.

²³ **EŞS**. 1177, vrk. 18/b, belge: 3-4 (1516) "*zıkr olan yeri işbu İbrahim bin Mehmed'e tımar kethüdası Mustafa beğ elli akçe tapuya virüb mezkur İbrahim alub kabz edüb sicile kaydolundu*".

²⁴ "*Oldur ki Uçbeği ve Babayar ve Derelü amili Mehmed bin İlyas meclis-i şer'e Kasab Ali'yi ihzar idüb dediki tımar-ı mezburdan çay kurbünde İbrahim oğlu yedinden mahlul olan bir kıt'a yerki bir tarafı katib Cafer yerine ve bir tarafı tarik-i amme ve bir tarafı arga müntehidür mezkur mahdud olan yeri yüz akçeye mezkur kasab Ali'ye virdüm dedükde bi'l-muvacehe mezkur kasab Ali mukırr-ı mezkur Mehmed'i ikrarında tastik etdüğü bi't-taleb kayd-ı defter olundu...*" **EŞS**. 1187, vrk. 19/a, belge: 1 (1564). **EŞS**. 1187, vrk. 19/a, belge: 3 (1564).

²⁵ "... *karye-i Bahadınlu kurbünde Alaşehir tarlası dimekle maruf olan tarlaya sipahi olan Mehmed marifetiyle bin akçe tapuya tapu aldım diyücek...*" **EŞS**. 1177, vrk. 53/b, belge: 3 (1516).

²⁶ "... *Hızır fevt olub Ahmed ve Mustafa nam oğulları derya seferine gidüb hayatı ve memetü malum olmaduğu ecilden bunda olan yerleri tasarruf edüb öşrün ve rüsümün eda ederken sipahi olan kimesne mezkur Ali'ye tapuya virüb bana hayf eyledi deyü emr-i şerif ve fetva-yı münif mucibince*

ortak malı meraların tapuya verilmesi ise kabul edilmeyen bir uygulamadır²⁷. Meraları tapuya verilen Küçükdere köylüleri bu nedenle sipahiye dava etmişler ve karar köylülerin lehine çıkmıştı²⁸. Kadınların, daha önceden tapusu ödenmiş yeri tasarruf etmesinde bir sınırlama söz konusu olmamasına rağmen²⁹, bir kadının kendi adına tapu karşılığı arazi talep etmesi durumunda talebi geri çevrilirdi³⁰. Tapu resmini ödeyip yer tasarruf ederken ölen birisinin çocuğu veya erkek çocuğu yoksa arazi tekrar tapu vergisi alınarak bir başkasına verilir. Bazı durumlarda ölen kişinin erkek kardeşlerine, yoksa kız kardeşlerine geçtiği de bilinmekle birlikte uygulamada karşılaşılan bir olay değildir³¹. Tahmin edileceği gibi tapu ile alınan ve işletilen toprakların mülkiyet hakkı mutasarrıfın olmadığı için, öldükten sonra miras olarak da, varislerine intikal etmezdi. Fakat mutasarrıf ölmezden önce bu arazinin bir kısmını nadasa bırakmışsa veya aynı anlamda kullanılan bir başka kelimeyle, herk etmiş ve gelecek yılın ekiminden önce toprağı dinlendirmek için boş bırakmışsa; belli bir emek ve mali yatırım yaptığı için, nadas işlemine bir değer takdir edilerek, tapu resmini ödeyip toprağın işletme hakkını devralan yeni işletmeciden, ölen mutasarrıfın çocukları adına tahsil edilirdi³².

İşlettikleri toprağı nadasa bırakmak suretiyle verimini artırma kaygısı yaşayan Edremit köylülerinin bu istekleri, bazen umulmadık boyutlara ulaşıyor. İşledikleri toprağın verimsiz oluşu nedeniyle, kendi tımarlarındaki araziye tamamen işlemeyen bir

mezkur Ahmed ve Mustafa'nın hayatı ve memarı malum olmaduğu ecilden mezkur yer hududu ind'el-ahali malumdur mezbura hükm olunub kayd-ı sicil olundu..." EŞS. 1195, vrk. 75/a, belge: 2 (1568).

²⁷ Ö.L. Barkan, **Kanunlar**, I, s. 3.

²⁸ EŞS. 1178, vrk. 14/a, belge: 1 (1524).

²⁹ EŞS. 1195, vrk. 75/a, belge: 1 (1568). Ö. L. Barkan, **a.g.e.**, s. 7.

³⁰ "... ve hatun kişi bir tımar da yer tasarruf edüb boz komayub tasarruf eylediği yerin hakkından gelüb öşriin ve rüsumun sahib-i tımara eda eyleye sonra gelen sipahi hatun kişiye yer yokdur deyü elinden almaz amma bir yer ki mahlul olsa hatun kişi il verdiği tapuyu ben virürün dise avrete yer virmek emr-i padişahide yokdur." Ö. L. Barkan, **Kanunlar**, I, s. 7.

³¹ Erkek çocuk olmadığından dolayı tapuya verilen tarlalara örnek olarak: EŞS. 1179, vrk. 1/a, belge: 1, vrk. 9/b, belge: 1; vrk. 21/a, belge: 2; vrk. 23/a, belge: 3; vrk. 33/a, belge: 4; vrk. 79/b, belge: 4 (1585-86). EŞS. 1194, vrk. 7/b, belge: 1 (1589); vrk. 12/b, belge: 1 (1569).

³² EŞS. 1197, vrk. 3/a, belge: 2 (1572); "*Tahminen 10 dönüm nadas, 100 akçe*". EŞS. 1206, vrk. 170/a, belge: 1 (1581); "*On dönüm nadas*", EŞS. 1208, vrk. 15/a, belge: 1 (1582).

başka sipahinin toprağına giderek ziraat yapan köylüleri, sipahileri tarafından divana şikayet ediliyordu³³. İki öküzü bir köhne kağnısı, sabanı ve demiri, döğeni, orak, pamuk çapası, bostan çapası, bir merkebi ve saman çitinden oluşan üretim araçlarıyla, ortalama bir çiftçi tipine örneklik eden Taylıeli köyünden Hüseyin'in³⁴ tereke defteri, XVI. yüzyıl köylülerinin kusursuz bir temsilcisi olarak görülebilir. Elbette, bu seviyenin altındakilere örnek bulmak da mümkündür. Bu kez, daha fakir bir çiftçi tipi olarak; köhne bir kağnısı, tek öküzü, bir eşeğı ve sadece otuz akçelik çift aletine yani sabanı, demiri, orağı vs. ile Çamlıca köyünden Ahmet'i³⁵ tanıtabiliriz. Yaklaşık olarak, Taylı eli köylülerinden Hüseyin'in temsil ettiği çiftçilerin üretebileceğı potansiyel hububat tımar köylerinin tamamında olmak üzere aşağıdaki gibidir:

TABLO: XIV*

1573 Tahririne göre Tımar Köylerinde Üretilen Hububatın Vergi Hasılları ve Değerleri

Ürün adı	Kile	Kg	Tahrir değeri (akçe)	Piyasa değeri (akçe)
Buğday	11.321	290.451	79.247	203.778
Arpa	8.086	207.455	40.430	80.860
Mahlut	8.992	203.699	26.976	53.952
Toplam			146.653	338.590

* Tabloda kg. cinsinden belirtilen miktar, kilenin 25.656 kg.lık kilogram karşılığı ile çarpılarak oluşturulmuştur. Bu işlemde kullanılan birimler belirtilen kaynaklardan elde edilmiştir: W. Hinz, "İslamda Ölçü Sistemleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 5 (1989), ss. 83 ve H. Inalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", **Turcica**, XV (1983), ss. 311-334. Hububatın tahrir değeri sancak kanunnamesinden (**TKGMA. KK. 152**, s. 4), piyasa değeri ise siciller ve terekelerde karşılaştığımız ve 1573 yılına ait fiyatların ortalaması olan 18 akçe üzerinden hesaplanarak oluşturulmuştur. Tereke ve sicil kıymetlerini ise belirtmemiz sayfalar boyu tutacağı için mümkün olmamaktadır.

³³ EŞS. 1213, vrk. 22/a, belge: 1 (1591).

³⁴ EŞS. 1185, vrk. 72/b, belge: 1 (1536); Başka bir örnek için bkz. EŞS. 1179, vrk. 2/b, belge: 1 (1585).

³⁵ EŞS. 1179, vrk. 3/a, belge: 4 (1585).

Tablodaki toplam ürün vergisini yansıtan kile sütunundaki veriler, klasik öşür oranı yani 1/10 hesabı üzerinden tekrar hesaplanarak, total ürün miktarı teklif edilebilir. Buna göre düşünürsek 2.904.510 kg buğday üretildiğini söyleyebiliriz. Tabii ki bu, sadece bir varsayımdır. Geçerliliği olduğunu düşünmüyoruz.

Bölgede XVI. yüzyıl köylüsünün, hububat ekiminde kullandığı tohumluk kalitesinin, tüketim için ayrılan buğday ve arpadan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tereke defterlerinde tohumluk buğday için verilen fiyat, anbarda veya çuvallarda saklanan "yeygü"lük, yani günlük tüketim için ayrılan buğdaydan, kile fiyatları olarak daima daha fazladır. Büyük bir ihtimalle genel ürün içinden seçilip temizlenerek elde edilen tohumluk buğdayın belirttiğimiz özelliğini 1578 yılı fiyatlarını karşılaştırmalı bir şekilde vererek kanıtlamamız mümkündür. 1578'de, grafik II'den de anlaşılacağı gibi buğdayın yıl ortalama fiyatı, kilede kırk akçeye kadar yükselmiştir. Aynı yıla ait bir belgede ise tohumluk buğdayın kile fiyatı 60 akçe olarak belirlenmektedir³⁶. Tohumluk buğday temizlense bile sonuçta mahlut yani ot tohumları, fiğ, çavdar, yulaf ve benzeri yabancı maddeler ürün içinde çıkabiliyordu. Köylünün dili açısından önemli birer yansıtıcı oldukları düşündüğümüz, iki deyim de belirtmek yararlı olacaktır. Edremit köylüleri, dövenle harmanda bir defada sürdükleri ayrıştırılmamış, demet halindeki ürünü "*bir harmanlık*"³⁷ buğday veya arpa gibi deyimlerle ifade ediyor; yine aynı zihinsel yapı, tarlada bulunan zirai mahsulün tamamını "*ekin*" olarak; bunun için ayırdıkları tohumluğu da, belirttiğimiz tohumluk deyimini dışında, "*ekenek*" deyimini ile ifade ediyorlardı³⁸. Üzerinde çalışmayı gerektiren bir bilgi ise, iki dönem yerden tahminen 20 kile buğday alınabileceğine ilişkindir³⁹. Aynı koşullarda üretim yapmayı

³⁶ EŞS. 1206, vrk. 176/a, belge: 1 (1578). Buğdayın çuvalda ve anbarda saklandığı hakkında bir örnek: EŞS. 1201, vrk. 114-115.

³⁷ EŞS. 1179, vrk. 55/b, belge: 1 (1585).

³⁸ EŞS. 1211, vrk. 58/b, belge: 1 (1582).

³⁹ Aynı belge.

sürdüren veya bu dönemin özelliklerini hatırlayan insanlarla yapılacak görüşmeler, XVI. yüzyılda Edremit'te birim miktardan alınan ürünü hesaplamayı sağlayabilecektir.

Tımar köylerinde tarımı yapılan diğer bir ürün ise çeltiktir. Üretimi için özel statülü bir çeltikçi çiftçi grubu oluşturduğunu bildiğimiz Osmanlı Devleti için çeltik ve çeltikten elde edilen pirinç önemli bir gıda maddesiydi. Üretimin daha çok vakıf köylerinde yapılması nedeniyle, tımar köylerindeki üretimi gösteren tabloyu verip; çeltik ve çeltikçi reaya hakkında vakıf köylerinde bilgi vereceğiz.

TABLO: XV

1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinde Çeltik Üretimi

	Çeltik nehri	Ekilen tohum	Hasıl (akçe)	1530 hasılı	Kürekçi
1	Eymür	-	500	-	-
2	Salhane pınarı	-	52	-	-
3	Uç beği	-	52	-	-
4	Kadı	10	1050	-	-
5	At Hasan deresi	-	955	-	-
6	Güre deresi	2	200	-	-
7	Kozluca	200	6500	-	-
8	Ağacık	8	257	-	-
9	Gürpan	10	800	800	-
	Toplam	230	10.454	800	-

Dönemin en canlı endüstriyel sektörlerinden dokumacılık için gerekli hammadde olan pamuğun da tımar köylerinde üretimi yapılmaktadır. Tablo XVII'den

izlenebildiği gibi 1078 kg olarak hesaplanıp vergilendirilen pamuk üretimi sözkonusu idi. İleriki sayfalarda göreceğimiz gibi Edremit ekonomisinde önemli bir yeri olan pamuklu dokumacılığı besleyen ve bir poto-endüstriyel tarım ürünü olarak değerlendirebileceğimiz pamuk, Edremit köylerinin arazileri yanısıra, özel mülk olan bağlar içinde de üretilebilmekteydi⁴⁰. Tahrir değeri olarak kanunname gereği vukıyyesi üç akçe olarak belirlenmiş olan pamuğun piyasa değeri de aynı fiyat üzerinden hesaplanmış görünmektedir. Bu olayın sebebini büyük bir ihtimalle, bölge insanının yaşamında önemli yer işgal eden dokumacılık sektöründeki bir denetleme olayı oluşturmaktadır. 1573 tahririne göre timar arazisinde üretilen pamuk üzerinden vergilendirme miktarı tabloda gösterilmiştir.

TABLO: XVI

1573 Tahririne Göre Timar Köylerinde Pamuk Hasılı

Ürün adı	Vukıyye	Kg	Tahrir Değeri (akçe)	Piyasa değeri (akçe)
Pamuk	840	1078	2518	2518

Edremit'in günümüzde simgesi sayılabilecek olan zeytin ve zeytinyağı üretiminin, XVI. yüzyıldaki önemini susam ve üretimi arz ediyordu. Çünkü, susam, yağı çıkarılan bir ürün olarak bölge ekonomisi için hem tarımsal açıdan hem de yağ elde edilmesi sırasında geçirdiği işlem nedeniyle endüstriyel bir özellik taşıması açısından ayrı bir öneme haizdi. Susam üretimi ve susam yağı işlenmesine ilişkin bilgiyi daha sonra vermek istiyoruz, fakat zeytin ve susam mahsullerinin bölgenin tarım tarihinde önemli bir değişime açıklık getirebileceğini düşündüğümüz için yağ endüstrisi açısından bu konu üzerinde durmak istiyoruz.

⁴⁰ EŞS. 1211, vrk. 49/a, belge: 1 (1582).

XVI. yüzyıl başlarına ait ve elimizdeki en erken tarihli belgelerden öğrendiğimize göre, belirttiğimiz dönemden itibaren zeytinciliğin Edremit bölgesinde var olduğunu görmekteyiz. 1515 tarihli bir ferman İstanbul'dan saray için istenenler arasında zeytin bulunduğunu gösteriyor⁴¹. Aynı fermanın anlaşılmasına göre diğer yiyecek maddeleri ile birlikte zeytinin de "*gayet eyilerinden ve nefislerinden*"⁴² olması, istenenlerin bir özelliği olarak belirtiliyor. Aynı yılın sonlarında ise, daha önce gönderilen ferman mucibince, istenen zeytinler sekiz varile konularak İstanbul'a gönderilmiş⁴³. Fakat, XVII. yüzyıldan itibaren giderek artan bir hız ve hacime ulaşan⁴⁴; günümüzde de bölge için önemi tartışılmaz olan zeytin üretiminin, XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar bölge ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olmadığını düşünüyoruz. İddia ettiğimiz bu düşünce XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar bölgede zeytinciliğin yapılmadığı ve zeytinliklerin bulunmadığı anlamını taşımıyor. Yukarıda örneklediğimiz gibi, daha 1515 yılında Edremit'ten İstanbul'a zeytin gönderildiğine göre, bölgede zeytin alanlarının bulunduğu bir gerçektir. Fakat bizim iddiamız, büyük çapta bir zeytin üretiminin yapılmadığı savını taşımaktadır. XVI. yüzyılın yarısına kadar, bölgede sofralık zeytin üretimini karakterize eden bir üretim olduğu ve zeytine dayalı bir yağ endüstrisinin bulunmayışı nedeniyle, bu bitkinin ziraatının gelişmesinin itici güçlerinin eksikliği sözkonusu olduğu, iddiamızın içeriğini oluşturan verilerdir. Daha sonra yağhane üzerinde dururken açıklayacağımız gibi, II. Murad'ın vakfına ait bir susam yağhanesi olması ve bu tesis aracılığıyla yağ tekelinin sözettiğimiz vakfın elinde bulunmasından

⁴¹ "*hük-m-i şerif ki zeytin için varid olmuştur; ... malum olakim haliya hassa-yı hümayunun için zeytün ve turunç ve peynir hacet olduğu ecilden...*" EŞS. 1177, vrk. 40/a, belge: 2 (3 Kasım 1515).

⁴² "*... varduk da te'hir etmeyüb gayet eyülerinden ve nefislerinden sekiz varil zeytin ve otuz sepet turunç ve elli tekerlek peynir ki yirmisi lor ola anda olan narh üzere satun alub tacilen gemiye koyub kapuya gönderesüz...*" aynı belge.

⁴³ "*Oldur ki kaza-yı Edremid'den hük-m-i şerif mucibince hassa-yı hümayun için sekiz varile konumb der-i devlete irsal olunan zeytün budur ki zikr olunur*" EŞS. 1177, vrk. 62/a, belge: 1 (21 Aralık 1515).

⁴⁴ S. Fraoqhi, "Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Mürdzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç, Keyder-F. Tabak), New York, 1991, s. 79-80 ve 86-89.

dolayı, susam dışında bir yağ endüstrisinin gelişmesi, devletin de desteğiyle engellenmiştir. Zeytin üretiminin XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak geliştiği iddiasının en önemli kanıtını, tereke defterlerinden çıkarmamız, zor olsa da, mümkündür. Varisler arasında yapılan tereke taksimatlarına göre, 1536-1593 yılları arasında kayıtlanan yediyüz otuz üç tereke defteri üzerinde yaptığımız çalışmada, belirttiğimiz terekeler içinde ölen kişilerin varislerine intikal eden zeytinlik sayısı 144'tür. Yani, 1536-93 yılları arasında ölen kişilerden, malvarlığı içinde zeytinlik bulunan insan sayısı 144 olarak tespit edilmektedir. 144 zeytinliğin 112 adedi 1575 yılından sonra ölenlerin terekelerinde bulunmaktadır. Bu tarihten öncesine ait zeytinlik sayısı sadece 32'dir. Dikkat edilecek olursa, yaklaşık 40 yılda kayıtlara yansımış 32 tereke söz konusuyken, 1575-93 arasında yani 18 yıl içinde karşılaşılan tereke sayısı 112'ye ulaşmaktadır. Üstelik 1575 yılından önceki dönemde yani 40 yıl içinde tespit edilen terekelerin 23 tanesi de 1565-1575 yıllarına aittir. 1536-65 arasına tekabül eden zeytinlik sayısı sadece dokuzdur. Belirttiğimiz 733 terekenin 444 tanesinin 1575 öncesine, 289 tanesinin de bu tarihten sonraya ait olduğunu ekleyecek olursak, zeytinliklerin 1575 sonrasında, öncesine göre oransal artışının daha da kesin olduğu anlaşılacaktır. 1575 öncesi ve sonrasında dönemler arasında hem süre uzunluğu, hem bu sürelerde karşılaştığımız tereke sayıları hem de bu iki dönemde bulunan tereke toplamları arasında ters bir orantı bulunmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız bu durum tablollaştırılırsa, daha da somutlaşabilir.

TABLO: XVII

1536-93 Yılları Arasında Tereke Defterlerinin ve Zeytinliklerin Dağılımı

Toplam Tereke Sayısı	1536-1575 yılları arasında kayıtlı olan tereke ve zeytinlik sayısı		1575-1593 yılları arasında kayıtlı olan tereke ve zeytinlik sayısı	
	Tereke	Zeytinlik	Tereke	Zeytinlik
733	444	32	289	112

Tereke defterlerinin yansıttığı bu durumun, zeytinliklerin miras yoluyla parçalanması sonunda yüzyılın ikinci yarısında sayı olarak çoğalabileceği ve bunun bir artışın göstergesi olamayacağı, dolayısıyla zeytin tarımının bir dönüşüm geçirmediği söylenebilir. Fakat, ileri sürdüğümüz iddianın kanıtını geçersiz kılacak bu yaklaşım, yani zeytinliklerin miras yoluyla kuşaklar arasında intikali sırasında parçalanarak sayısal bir artış kaydetmesi; belirttiğimiz dönemleştirme verilerine göre pek mümkün görünmemektedir. Özellikle zeytinliklerin çok görülmeye başladığı dönemi daha kısa tutmamıza; 1575 öncesine göre sonrasındaki tereke sayısının daha az olmasına rağmen, daha uzun bir sürede ve daha çok tereke içinde bulunan zeytinlik sayısı, daha kısa bir zaman ve daha az tereke içinde bulunan zeytinlik sayısı yanında cüzi kalmaktadır. Bu farkın miras yoluyla parçalanmadan kaynaklanması mümkün değildir.

Ayrıca zeytin ziraatında XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir dönüşüm olduğu zeytinliklerin, belgelere yansıyan özelliklerinden de anlaşılmaktadır. 1560 yılından öncesine ait tereke defterlerinde rastlanılan zeytinlikler, birkaç ağacı geçmemekte ve bunlar için "*zeytinlik*" tanımı yapılmamaktadır. Üstelik arazide değil evlere yakın ve köylerin çevresinde bulunmaktadırlar. Terekelerde takdir edilen kıymetleri ise ağaç başına 25-30 akçe arasında değişen önemsiz miktarlardır⁴⁵. 1560 yılından itibaren artık "*zeytinlik*" adıyla belirtilen ve değerleri 1000-5000 akçe arasında değişen hatta bir-kaç örnekte on bin akçeye ulaşan kıymetlerde, gayri menkul kayıtlarına rastlamak mümkündür. En önemlisi elimizde bulunan ve zeytin delicelerinin ıslah edilme çalışmalarının göstergesi olan örneklerin insanların zeytin tarımı ile

⁴⁵ EŞS. 1177, vrk. 55/a, belge: 3 (1516). EŞS. 1178, vrk. 19/a, belge: 3; vrk. 21/a, belge: 2 (1522). EŞS. 1180, vrk. 16/a, belge: 1; vrk. 34/a, belge: 2-3 (1525). EŞS. 1185, vrk. 40/a, belge: 2; vrk. 48/b, belge: 1 (1536). EŞS. 1189, vrk. 12/b, belge: 1; vrk. 13/a, belge: 11 (1551). EŞS. 1190, vrk. 89/a, belge: 3 (1561). EŞS. 1191, vrk. 65/b, belge: 1 (1564).

ilgilendiğine işaret etmesidir. Belki sadece bir tesadüf olabilir, fakat zeytin aşılındığına dair elimizde varolan belgelerin tarihleri yüzyılın sonlarına aittir⁴⁶.

Iddiamızın kanıtları arasında önemli bir gösterge olarak sandığımız terekelerde kayıtlı zeytinlikleri, 1575 öncesindeki 40 yılda daha az, 1575 sonrasındaki 18 yıl içinde ise çok fazla olmasının bir nedeni terekelerin yazılmasındaki bir değişiklikten de kaynaklanıyor olabilir. Zayıf bir olasılık olmakla birlikte 1575 öncesinde zeytinliklerin değeri, bahçe kayıtları içinde gösterildiyse, bu dönemde zeytin alanları olsa bile defterlere yansımamış olabilir. Diğer gayri menkullerin bağ, bahçe, incirlik, bademlik, narlık ve kestanelik olarak ayrıntılı bir şekilde değerleri az olsa bile, ki bu on akçe dahi olabilir, mutlaka yazılışı; zeytinliklerin hem başka bir gayri menkul içinde gösterilmelerini hem de değerleri az olduğu için yazılmama ihtimallerinin geçerliliğini azaltmaktadır.

1573 tahririnde sadece dört köyden beş yüz akçe gibi az bir miktarda tespit edilen zeytinliklerden beklenen vergi tahmini de bu tarihlerde bile zeytin ziraatının bölge tarımında önemli bir yer tutmadığının diğer bir kanıtı olarak zikredilebilir. Aynı tahrir sonucuna göre, yirmi üç bin akçeyi geçen bağ-bahçe vergisi gözönüne alınarak değerlendirilirse zeytin ziraatının boyutu daha iyi anlaşılabilir.

İleri sürülen iddia ve bunun kanıtlanmasına veya yanlışlanmasına ilişkin olarak, verilerle yaptığımız tartışma sonunda toparlayacak olursak: XVI. yüzyılın başından itibaren zeytinlikler olmasına rağmen, yiyecek maddesi temini bakımından bir zeytin ziraatının söz konusu olduğu Edremit bölgesinde, zeytin üretiminin ve zeytin ziraatının yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş boyutlu bir tarımsal üretim alanı haline geldiğini söylememiz imkan dahilindedir. Tarihsel süreç içinde bunun bir uzun dönem (longue

⁴⁶ EŞS. 1210, vrk. 47/b, belge: 3 (1582) "... mezhur hacı Mahmud'un aşıladığı zeytinleri...", EŞS. 1179, vrk. 58/b, belge: 2 (1585).

duree) değişimi olduğu ise açıktır. Zirai yapıda görülen bu dönüşüm, bölgenin belirttiğimiz dönemden sonraki tarihi için en belirleyici faktörlerden birisi olacaktır.

Zeytinciliğin tarımda ağırlıklı bir yer işgal etmeye başlamasıyla birlikte yağ üretiminin de zeytine bağlı olarak şekillenmesi, daha sonraki yıllarda görülen gelişmelerin sonuçlarındandır⁴⁷. Fakat, bu değişimin olduğu yıllarda yağ hammaddesi olarak susam ziraatı önemlidir Tımar köylerinde üretilen susamdan alınması öngörülen susam vergisi 180 kile, başka bir ifade ile 4618 kg.dır.

TABLO: XVIII

1573 Tahririne Göre Tımar Köylerinden Toplanması Öngörülen Susam ve Kıymeti

Ürün adı	Kile	Kg.	Tahrir değeri (akçe)	Piyasa değeri (akçe)
Susam	180	4618	3673	4500

Sipahilerin topladığı vergilerden birisi de bal üretimi ve arıcılık ile ilgilidir. Köyülerin gerek ihtiyaçları için gerekse satmak için ürettikleri baldan alınan vergi "*resm-i kovan*" veya "*resm-i küvvare*" olarak da bilinmektedir. Bu verginin oranı değişmekle birlikte genellikle iki kovana bir akçe hesabı üzerinden toplanırdı⁴⁸. 1573 tahririne göre tımar köylerinden hasıl olarak sipahilere gelir kaydedilen toplam 2659 akçe kovan vergisi bulunmaktadır. Eğer her kovandan bir akçe hesabı üzere vergi alınması sözkonusu ise, tahmin olunacağı gibi 2659 kovan var demektir. İki akçe üzerinden yazıldıysa, sayı yarıya yani 1329 kovana düşecektir. Fakat tahminimizce bu

⁴⁷ S. Faroğhi, **a.g.m.**, ss. 77-95. N.Göknil, "Edremit Bölgesi", **Sosyoloji Dergisi**, II/2 (1943), ss. 338-357. G. Yetkin, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'te Olup Bitenler**, İstanbul, 1957, ss. 20-57.

⁴⁸ "... her kovandan bir-hasebi'l-hasıl bazı vilayetde iki ve bazı vilayetde bir akçe alınurmuş şimdi gine ol mucceb üzere kaydolunmuşdu..." Ö. L. Barkan, **Kanunlar**, I, s. 4.

vergi bire bir oranında toplanmış olmalıdır. Çünkü, tahririn bitirildiği 1573 yılından dokuz yıl önce yani bir anlamda tahririn başlamasından beş-altı yıl evvel, açık artırma ile yapılan bir kovanlık satışından öğreniyoruz ki; bir kişinin elinde otuz yedi adet kovan bulunabilmektedir⁴⁹. Tımar köylerinde ortalama olarak her hanenin 3-5 kovana sahip olduğunu düşünürsek bu sayı bir-kaç kat artabilecektir. Hatta bazı belgeler kovanlıkların çok daha büyük olabileceği kanısını uyandırmaktadır. Bir ev satışı sırasında evin konumu ve sınırları belirtilirken, satılan evin iki tarafından, komşusunun kovanlığına bitişik olduğunu öğreniyoruz⁵⁰. Büyüklüğü ne kadar olursa olsun bir evin iki tarafını kuşatacak bir kovanlıkta kovan sayısının bir kaç tane olmayacağı tahmin edilebilir. Bir başka örnekte ise sadece bir kişinin altmış sekiz kovana sahip olduğu⁵¹ da dikkate alınacak olursa, köylülerin sahip oldukları kovanların sayısının önemli bir yekün oluşturabileceği ileri sürülebilir. Köylüler bal verimini artırmak için kovanlarını, daha iyi koşullara sahip olan ve arıların çiçek tozlarını daha bol olarak bulabileceği yerlere taşıyorlardı. Bu nedenle kovanlar yaylalara ve dağlara taşınabiliyordu⁵². Bundan dolayı hem sipahiiler, hem de sipahilerle köylüler arasında çekişmeler yaşanıyordu. Çünkü, kovanını başka bir yere taşıyan köylüler, vergi isteyen kendi sipahilerine "*senin toprağında bal eylemez sana nesne virmezim*"⁵³ diyerek vergilerini ödememek istiyorlardı. Devlet bu anlaşmazlığı, kovan başına iki akçe vergi uygulaması getirerek, bir akçesini köylünün kayıtlı olduğu sipahiye, bir akçesini de kovanı taşıyarak götürdükleri yerin sipahisine ödemelerini isteyerek çözümlenmiştir.

⁴⁹ "... mezkur Yusuf'un muhalefatından otuz yedi aded kovan sük-ı sultanide üç gün nida idüb yirmi altışar akçeye mezkuran Hüseyin ve Mustafa üzerinde karar idüb..." EŞS. 1187, vrk. 14/a, belge: 1 (1564). Aynı konuda; EŞS. 1187, vrk. 14/b, belge: 1 (1564).

⁵⁰ "... müteveffa-yı merkumun metrukâtından kibleten tarik-i amme garben tarik-i hassa şimalen Kara Ali kovanlığına ve şarkisi dahi mezbu Ali kovanlığına müntehi olan..." EŞS. 1179, vrk. 8/a, belge: 1 (1586).

⁵¹ EŞS. 1179, vrk. 1b/a, belge: 1 (1586).

⁵² "... mezbur Yusuf Kazak dağında varub benim kovanlarımdan gasbetmiş" EŞS. 1179, vrk. 126/a, belge: 1 (1586).

⁵³ Ö.L. Barkan, **Kanunlar**, I, ss. 11.

Bir diğ er vergi kalemini ise küçük baş hayvanların sayısına göre toplanan ve sipahilerin hasılından olan "*resm-i agnam*" teşkil etmektedir. Edremit nahiyesindeki tımar köylerinden toplam 5795 akçe vergi tahakkuku öngörölmüştü. İki koyuna bir akçe vergi nisbeti, bu vergi toplanırken uyulacak olan esastır. Kuzuları da koyunlar ile birlikte sayılmaktadır, yani kuzuları ile iki koyuna bir akçe alınmaktadır⁵⁴. Bu nisbet üzerinden hesaplarsak, vergilendirilen koyun sayısının 11.590 olduğu anlaşılacaktır.

XVI. yüzyılda insanların temel gıda maddesi olan hububata dayalı yiyeceklerin elde edilmesi için öğütölme işleminin gerçekleştiği değirmenler de, kuruldukları yerin sipahilerine vergi kaynağı oluşturmaktaydı. Tımar köylerinde 18 adet yarım yıl, 30 adet de yılın tamamında çalışan 48 değirmen vardı. Ayrıca beş adet değirmenin de harab olduğu kayıtlanmıştır. Tam yıl çalışan değirmenler 60 akçe, yarım yıl çalışanlar ise 30 akçe vergi öderlerdi. Tahrir defterlerinin verdiği bilgi ile değirmenleri bundan daha fazla tanıma şansına sahip değiliz. Fakat kadı sicillerine baktığımızda değirmenleri asli fonksiyonları yanında, daha farklı özellikleri ile de tanıma olanağına kavuşabiliriz. Genellikle yerleşmelerin uzağında kurulu olan değirmenler, yasa dışı eylemlerin gerçekleştirildiği mekanlar da olabilmekteydi. Çalınan hayvanların değirmenlerde, çalanlar tarafından yenildiği anlaşılmaktadır⁵⁵. Bölgede bilinen bir olay olsa gerek ki, hayvanı çalınanlar değirmencileri zanlılar arasında gösteriyorlar ve mahkemeye bildiriyorlardı. Bu türden bir olayda değirmen aranmış ve bir miktar et bulunmuştu⁵⁶. Yine böyle bir olayda, değirmenci, değirmenindeki arama sırasında, çalıntı hayvan kestiklerini hatta hayvanı yüzerken elini kestirdiğini itiraf etmiş⁵⁷, daha sonra

⁵⁴ "*Yörükde ve yerlide resm-i ganem iki koyuna bir akçedir. Koyunla kuzu bile sayılmak kanun olmuştur*" Ö.L. Barkan, **Kanunlar I**, s. 3.

⁵⁵ "... zikr olan seydi Ali koyunu alub karye-i Derelü'ye gelüb koyun yemekde ben dahi değirmene varub bile yedük..." EŞS. 1177, vrk. 6/b, belge: 2 (1516). EŞS. 1178, vrk. 15/a, belge: 1 (1522).

⁵⁶ EŞS. 1185, vrk. 3/b, belge: 4 (1536).

⁵⁷ "*koyunu yüzerken elimi bıçağa urub mecruh oldu dedi...*" EŞS. 117, vrk. 7/a, belge: 1 (1561).

mahkemeye getirildiğinde ise, olayı inkar etmişti. daha önceki ifadesini ise kadı huzurunda vermediğini ve "yabanda ikrar şer'imidür"⁵⁸ diyerek reddettiğini bildirmişti.

Buğday öğütmek üzere değirmene gitmek köy yaşamı içinde başlıca bir işti. Yakın zamanlara kadar devam eden bu geleneksel işlem için insanların hepsi hasat sonrası ile kış mevsiminden önceki ara dönemi kullandıklarından değirmenlerde bir yığılma ve sıra bekleme olayı yaşanırdı. Kışlık ununu öğütmek için değirmene giden insanların, genellikle erkeklerin, bir müddet değirmende kaldıkları XVI. yüzyılda da gözlenmektedir⁵⁹.

Tımarlar içinde özel mülk olan arazinin de bulunduğunu belirtmiştik. Köylünün özel mülkü olan araziye bağ, bahçe, bademlik, incirlik ve benzeri yerler oluşturuyordu⁶⁰. Sancak kanunnamelerinde açık olarak belirtilen⁶¹ ve dolayısı ile sipahi dahline karşı masuniyeti hukuksal olarak sağlanan özel mülklerden yani bağ-bahçe hasıllarının öşürlerinden, Edremit'in tımar köylerinden sipahilere 5590 akçelik vergi kaydedilmişti. Bahçeler, özel mülk olduğu için miras yoluyla intikali mümkündür⁶². Edremit bölgesinde üzüm ve buna bağlı olarak üretilen pekmez ve üzüm turşusunun İstanbul'un ihtiyacı için sevk edildiği bilinmektedir. Bu nedenle bölgenin önemli bir ihraç malı olarak üzüm ve üzümünden elde edilen mamüllerin XVI. yüzyıl içindeki fiyatlarını yansıtan grafikler

⁵⁸ "... barmağı yarasından istifsar olundukda barmağımı nacak düğdüsü mecruh etdi dedikde bıçakla mecruh kıldum dedün deyü istifsar olundukda kadı huzurunda ikrar olmayub yabanda akan ikrar şer'i midür deyü..." EŞS. 1177, vrk. 7/a, belge: 2 (1516).

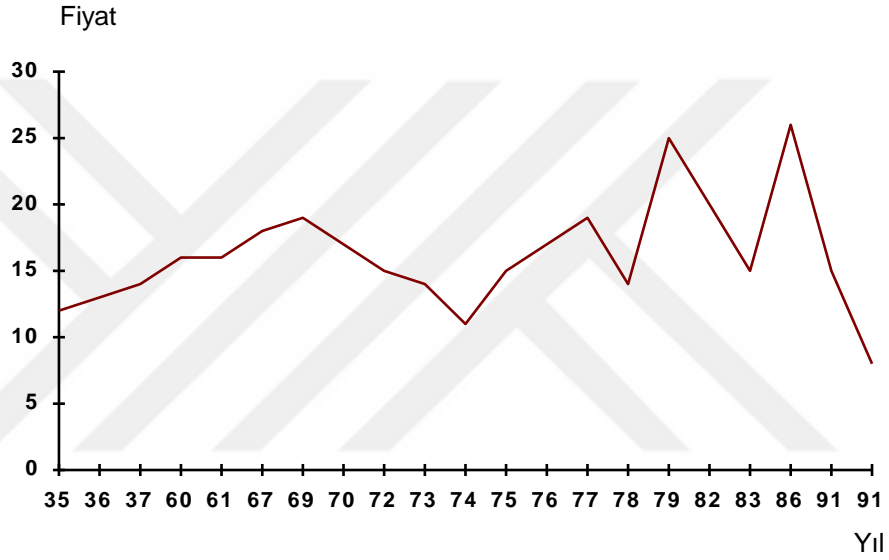
⁵⁹ "... mezbur Receb ben değirmende bir kaç gün eğlenüb..." **Bahkesir Şer'iyeye Sicili**, 693, s. 186 (1599).

⁶⁰ H. Inalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 1993, s. 3.

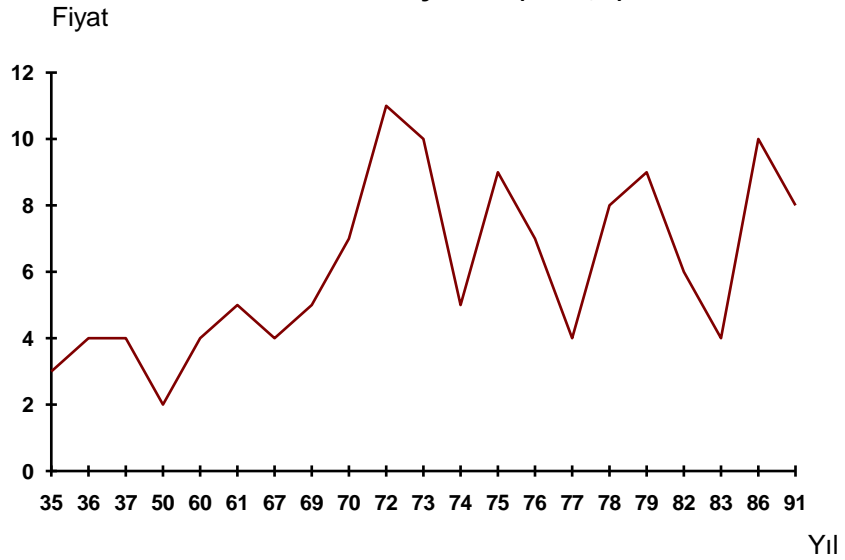
⁶¹ "Bağ ve bahçeden öşr-i hasıl alınmak kanun-ı şer'a mutabıkdır amma reayaya tahlis-i öşürde müzayaka olub ref'i müzayaka için öşür mikdarına bedel tahmin olunub haraç itibar olunmuşdur etraf-ı memalikde bi-haseb'il-hasıl bağ dönümile her bir dönümden bazı vilayetde on akçe ve bazı vilayetde beş akçe ve bazı vilayetde üç akçe alınugelmişdür" Ö. L. Barkan, **Kanunlar I**, s. 4.

⁶² Özel mülk oldukları için vereseyle intikalleri tereke defterlerinden izlenebilmektedir; Bahçe ve bademlik: EŞS. 1179, vrk. 3/a, belge: 1 (1584); Bahç, bahçe, narlık, bademlik: EŞS. 1179, vrk. 8/b, belge: 3 (1585); Bahçe: EŞS. 1179, vrk. 9/a, belge: 1 (1585). Bahçe, incirlik, zeytinlik, bağ: EŞS. 1179, vrk. 19/b, belge: 1 (1585). Bademlik, zeytinlik, narlık, incirlik: EŞS. 1179, vrk. 29/b, belge: 1 (1586).

yararlı olacaktır. Fakat yaş üzümün ölçülmesinde kullanılan kilenin hacmi konusunda bir bilgi edinemedik. Bu nedenle grafikte birimleri yazarken (?/akçe) şeklinde belirtmekten başka çare bulamadık. Turşu ölçüsü olarak kullanılan ve içine doldurulan testi ise 7 ve 12 vukıyyelik iki değişik tipte kullanılmaktadır⁶³. Hangisinin ne zaman kullanıldığını her belgede tespit etmek mümkün değildir. Bu nedenle testi olarak belirtmeyi tercih ettik.

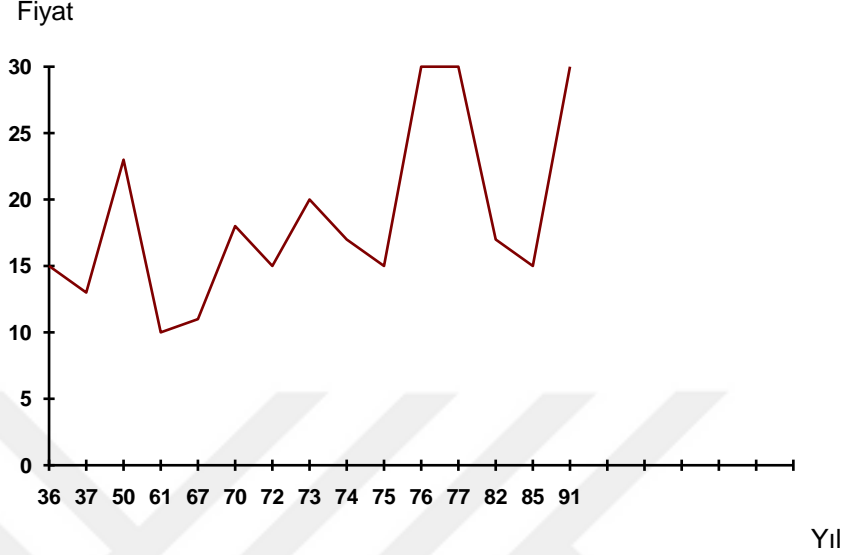

GRAFİK: II
Kara Üzüm Fiyatları (?/akçe)

⁶³ EŞS. 1189, vrk. 143/b, belge: 1 (1551).

GRAFİK: III
Pekmez Fiyatları (vukıyye/akçe)

GRAFİK: IV
Üzüm Turşusu Fiyatları (Testi/akçe)

Bağ ve bahçeler özel mülk oldukları için satılmaları, hibe edilmeleri ve herhangi bir amaçla vakf edilmeleri de imkan dahilindedir ve yasal olarak engelleyici bir sınır bulunmamaktadır⁶⁴. Fakat köylüler özel mülkleri dahi olsa bahçelerinde hububat tarımı yapamayacakları gibi, tarlaları yani tımar arazisini de bahçe haline getiremezlerdi.⁶⁵ Fakat kanun maddeleri belirttiğimiz şekilde öngörse bile, uygulamada, kanunda belirtildiği üzere tımar arazisinin bahçe olarak kullanılması mecburiyeti her zaman riayet edilen bir konu değildir. Köylüler tımar arazisini bağ-bahçe haline getirebildiği gibi, sipahiler de için de tapu vergisi almak bir özel mülke müdahale etmenin en geçerli yolu, müdahale edilen mülkün tımar arazisi olduğunu iddia etmek ve birkaç yıldır ekim

⁶⁴ Satış örnekleri: Incirlik satışı: EŞS. 1177, vrk. 12/b, belge: 2 (1516). Bağ satışı: EŞS. 1177, vrk. 15/b, belge: 2 (1516). Bahçe satışı: EŞS. 1179, vrk. 6/b, belge: 1 (1584). Bağ satışı: EŞS. 1179, vrk. 25/b, belge: 4 (1585). Inciklik satışı: EŞS. 1178, vrk. 5/b, belge: 3 (1522). Bahçe satışı: EŞS. 1178, vrk. 5/b, belge: 3 (1522). EŞS. 1178, vrk. 22/b, belge: 2 (1522). Hibe ve vakf: EŞS. 1177, vrk. 52/b, belge: 2 (1516). Bu konuda ayrıca bkz. C. Imber, "The Status of Orchards and Fruittrees in Ottoman Law", *IÜTED*, 12, (1981-82), ss. 763-774.

⁶⁵ H. Inalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s. 3.

yapılmadığını ileri sürerek; bir talibine ilgili yeri tapuya vermektir⁶⁶. Özel mülk ve tımar arazisinin hukuksal farklılığı sipahiler ile köylülerin ilişkilerine de yansıdığından ayrıca bir önem taşımaktadır. Çünkü sipahi ile köylü arasındaki bu çekişme tahmin edilmeyecek ayrıntılara kadar inebilmektedir. Aslında içinde dikili ağaç olmayan ve sadece adının narlık olarak biliniyor olmasından dolayı sipahi tarafından miri arazi kapsamına alınarak tapuya verilmek istenen bir yer sorunu, sahipleri tarafından özel mülk olduğu gerekçesiyle tapu işlemi engelleniyor ve konu devlet merkezine yani İstanbul'a kadar götürülüyordu⁶⁷. Aslında bu konuda reaya da sipahiler kadar çıkarlarını gözeterek yasal çerçeveyi aşıyorlar ve bahçelerde, yasak olmasına rağmen, hububat ekimi yapıyorlardı⁶⁸. Köylülerin tımar arazisine el koyma şekilleri ise bu konuyu düzenleyen kanundan kaynaklanmaktadır. Buna göre bir kişi bir başkasının toprağında ağaç dikse, toprak sahibinin o ağaçları kaldırma hakkı bulunmuyordu. Ağaç sahibi ise ağaçların dibindeki toprağı işletmek hakkını kazanırdı. Tımar arazisine ağaç dikmek, etrafına duvar çekmek kanunen yasaktı. Fakat insanların bu karışık kurallardan çıkardığı nitece, ağaç dikmekle veya aşılama ile, hem ağaç hem de ağacın bulunduğu toprak kendisinin mülkü olacağı idi. Miri topraklar için de bu geçerliydi. İnsanlar, miri toprakta ağaç dikerlerse, orasını bahçe haline getirirlerse, kendi mülkleri olacağına inanıyorlardı⁶⁹. Bu inanç ile bu konudaki kanunun çelişkisi, sipahi ve köylüler arasında sözettiğimiz çekişmeyi hazırlıyordu. Sipahilerin *"tımarları toprağında bazı reayanın*

⁶⁶ EŞS. 1178, vrk. 14/a, belge: 3 "... el'an tasarrufunda olan yer benim atamdan irsle intikal etmiş mülkümdür benim haberim yoğiken sipahi beğlik oldu deyü satmış talep iderün dedükde mezkur Davud sipahi meclis-i şer'e ihzar idüb sizden tapuya alınan yeri merkum Ahmed taleb ider ne dersün diyücek mezkur sipahinin kethüdalari olan Hacı Nasuh ve Isa şöyle cevab virüb didiler ki zikr olan yer dört-beş yıl ziraat olunmadı ve kulluğu dahi alınmadı beğlik olub sattım diyücek..."

⁶⁷ İstanbul'dan soruna cevap olarak gönderilen fermanla: "... hakk ve adl üzere teftiş ve tefahhus edüb şer'le göresin mezkur narlık bahçe olmayub..." belirtildiği üzere miri ise tapuya verilmesi, eğer mülkse müdahale edilmemesi isteniyordu. BOA. MÜD., 41, s. 213 (1579).

⁶⁸ Bahçede ekilen buğday: EŞS. 1207, vrk. 107/a, belge: 1 (1585). Ekin bahçesi: EŞS. 1186, vrk. 156/b (1537).

⁶⁹ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz: C. Imber, a.g.m., ss. 763-774.

*ziraat olunur yerleri olub etrafına duvar çeküb ve içine bazı eşcar-ı müsmire vaz*⁷⁰ ettiklerini ifade eden şikayetleri belirttiğimiz çekişmelerin uygulamada gözlenen örneklerindedir. Tımar arazisi içine ağaç dikip etrafını çeviren köylüler öldüklerinde, eğer erkek çocukları yoksa, ağaç dikilen yeri bir başkasına tapulamak istiyor, fakat sahipleri tarafından mülkleri olduğu iddiasıyla engelleniyordu⁷¹. Bir başka şikayet benzer bir konuda; bu kez miri arazide bağ dikildiğini ve bağ dikilen bu yerlerin "*kadim'ül-eyyamdan saban yürüyen*"⁷² topraklar olduğuna dikkati çekiyor. Saban yürüyen yani hububat ziraatının yapıldığı yerin mülke dönüştürülemeyeceği ilkesinin ihlal edildiğini vurguluyor. Reaya tımar arazisinden tapu resmi ödeyerek işletme hakkını aldığı toprağı bağ veya bahçe haline getirirken sadece bu amaç için kullanmıyordu. Ağaç ya da bağ dikmek o yeri mülk haline dönüştürmenin yolu oluyordu. Bağ veya bahçe haline getirilen arazi gerek hububat gerekse diğer mahsülün ekiminin de yapıldığı yerler olarak kullanılıyordu. İki taraflı ve çifte ürün almaya yönelik bir girişimci zihniyetinin izleri, belirttiğimiz olayda görülebilir. Bağlarda karıklar⁷³ arasına pamuk eken bir köylü, mülk bağı olduğunu iddia ettiği bir yeri bu nedenle sipahiye bırakmak zorunda kalmıştı⁷⁴. Vermeye çalıştığımız örnekler tımarın

⁷⁰ EŞS. vrk. 56/a, belge: 1 (1577).

⁷¹ "*etrafına divar çeküb ve içine bazı eşcar-ı müsmire vaz edüb tasarruf ederler iken fevt olub evlad-ı zükuru kalmayub yerleri kanun üzere tapuya müstehak oldukda müteveffanın kızları ve karındaşları tapu ile almazuz sair emlak gibi bize şer'le intikal eyledi deyü bunlara tapu resmin virmeyüb mücerred içinde eşcar-ı müsmire vardur deyü niza ederler imiş bayurdum ki...*" EŞS. 1210, verk. 56/b, belge: 1 (1582).

⁷² "... ziraat ve hırasat olunugelmiş saban girüb kanun üzere tapuya müstehak oldukda varisleri mülkümüzdür deyü resm-i tapusun virmekde taallül etdürmeyüb kanun üzere tapusun hükm edüb aliveresiz eğer tapu ile almak murad etmezler ise ol asıl saban giren yerleri hükm ederiz ki tapu ile vireler..." EŞS. 1210, vrk. 30/a, belge: 2 (1582).

⁷³ Bağlarda üzüm kütüklerinin bir sıra halinde dizildiği dikim şekli, karık olarak adlandırılmaktadır. "*Dört karık bağ*" EŞS. 1190, vrk. 91/a, belge: 1 (1561). Yeni dikilmiş bir bağ için bkz: EŞS. 1179, vrk. 37/a, belge: 2 (1585).

⁷⁴ EŞS. 1211, vrk. 49/a, belge: 1 (1582). "... *divane Memiden alınan yerler el'an bağdur mülkdür (...)* lakin bu sene bir kıt'asına Penbe ekildi dediklerinde şhadetleri hayyiz-i kabulde vaki olub tapuya müstehak olmasın mukarrer kılunub..." EŞS. 1211, vrk. 49/a, belge: 2 (1582).

hukuksal çerçevesi içinde iç ilişkilerinin, bu çerçeve ile her zaman uyumlu bir şekilde sürmediğinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren dönemin idarecileri adına yazdıkları eserlerde, ilim adamları ve devlet hizmetinde bulunmuş olan bazı kalem erbabı, devletin düzeni konusunda olumsuz bir gelişme gözlediklerini ve bazı ıslahat yapmak gerektiğini dile getiriyorlardı. Bu bozulmayı çeşitli guplarda tasnif ederken, tımar teşkilatındaki bir değişimi tasvir ediyorlar ve dirliklerin alınır-satılır olduğundan ve bu muhdes uygulamanın kaldırılması gerektiğinden söz ediyorlardı⁷⁵. Bu olay geçtiğimiz yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından incelendi ve sistemde bir bozulmanın sözkonusu olduğu şeklinde yorumlarla sonuçlandı⁷⁶.

Osmanlı tımar sisteminde görülen bu değişikliğin, tımarla iltizam sistemine geçiş olarak adlandırılan bir tanımı yapılmaktadır⁷⁷. Bu sistemde herhangi bir mali birimi asgari gelir tahmini ile artırmaya çıkarıp, talipleri arasında cereyan eden müzayede ile taayyün olunan fiyat üzerinden bir mültezime işletilmek üzere kiralınması sözkonusu idi⁷⁸. Bu sistem mukataalarda uygulanmakla birlikte, XVI. yüzyıla kadar tımar sistemine sirayet etmemişti veya ettilmemişti. İşte kastettiğimiz değişiklik,

⁷⁵ Söz ettiğimiz ıslahat raporlarının en tanınmış olanları: A.K. Aksüt, **Koçi Bey Risalesi**, İstanbul, 1939. F.R. Unat, "Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e Yazdığı Kanundur", **Tarih Vesikaları**, I/b (1942), ss. 447-80. Ç. Uluçay, F.R. Unat'ın yayınladığı metnin de Koçi bey'e ait olduğu fikrindedir. Ç. Uluçay, "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları", **Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul, 1955, ss. 177-199. Aynı Ali, **Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan**, İstanbul, 1979; Y. Yücel, **Kitabu Mesalih'il-Müslimin ve Menafi'il-Müminin**, Ankara, 1980. Aynı yazar, **Kitab-ı Müstetab**, Ankara, 1983. Aynı yazar, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalih'ül-Müslimin, Hırz'ül-Mülük**, Ankara, 1988. Bu olayın ve sayıla çoğaltılabilecek ıslahat raporlarının bir değerlendirmesi için bkz. D.A. Howard, **The Ottoman Tımar System and its Transformation, 1563-1656**, Indiana, 1987 (Indiana Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss. 18-22.

⁷⁶ M. Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", **DTCFD**, III (1945), ss. 419-431; aynı yazar, "Celali İsyanlarının Başlaması", **DTCFD**, IV (1946), ss. 23-50; aynı yazar, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", **DTCFD**, V (1947), ss. 291-309; aynı yazar, "Celali Fetretini", **DTCFD**, XV (1958), ss. 58-107; aynı yazar, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", **TAD**, IV (1966), ss. 201-247.

⁷⁷ Ö. L. Barkan, "Tımar", s. 852 vd.

⁷⁸ M. Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Haziran 1973)**, (Ed. O. Okyar-Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, s. 233.

iltizam metodunun miri toprak rejimine de uygulanmaya başlanması olayıdır. Osmanlı layiha yazarları bu durumu eleştiriyordu. Tımarların iltizam tarikiyle işletilmesi sonucu eyalet askerleri ordu için bir güç olmaktan çıkmış, çünkü hizmetleri karşılığı gelirini topladıkları tımarlar mültezimler eliyle yönetilmeye başlanmıştı. Belki de bu nedenle, asker açığını kapatmak için devlet, kapıkulu askerlerinin sayısını artırmak zorunda kalmıştı. Bir dönem iltizam sürecini ertelemeye çalışan devlet sonunda tımarları bu şekilde idare etmeye başlamış, ıslah çalışmaları da sonuç vermeyerek 1695 yılında sistemin bir devamı olan malikane sistemine geçmiştir⁷⁹. Aynı yıl, mukataalarda da malikane sistemine geçilerek, bu gelir birimleri de **kayd-ı hayat** şartıyla verilmeye başlamıştı⁸⁰. Bu önemli olayın ortaya çıkmasıyla birlikte yarattığı etkileri ve gelişimini genel olarak biliyor olsak da, nasıl başladığı, ve hangi süreçten geçerek belirtmeye çalıştığımız sonuca ulaştığı konusunda ve olayın ayrıntıları hakkında bildiklerimiz yok denecek kadar azdır. Fakat bu çalışmanın arşiv araştırmaları sırasında bulduğumuz bazı belgeler, olayı aydınlatacak ve tımar sistemindeki değişimi hazırlayan gelişmeleri anlamamızı mümkün kılacak özellikteki malumatı verebilecek niteliktedir.

Aslında bir sipahiye tevcih edilen herhangi bir tımarın kısmen veya tamamen bir başkasına devri, kiralanması veya satılması kanunen yasaklanmış olsa bile, yüzyılın başlarından itibaren, belki daha eskiye de gidebilir, kanuna muhalif bazı uygulamaların görüldüğünü belirtmemiz gerekir. 1515 yılında dahi, daha Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında, Edremit'te bulunan bazı hasların içinde yer alan köylerin tek veya bir

⁷⁹ A. Suceca, "Malikane: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı", **IFM**, 41/1-4 (1984), ss. 273-282. Bu konuda belirtilen çalışmalara da bakılabilir: H. Inalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", **Studies in the Economic History of the Middle East**, (Ed. M.A. Cook), London, 1970, ss. 207-218. Aynı yazar, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), ss. 283-337; aynı yazar, "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords, and Tenants", ss. 17-34; S. Faroqhi, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara, 1984, ss. 61-88. T. Stoianovich, "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800", **The Journal of Economic History**, XIII (1953), ss. 398-411.

⁸⁰ M. Genç, **a.g.m.**, ss. 231-292.

grup olarak, belgenin deyimi ile "makataa"ya verildiğini görmekteyiz⁸¹. Bu işlem Edremit'te bulunan defterdar Şemsi paşa'ya ait hasları, defterdar adına idare eden kaim-makamı tarafından gerçekleştirilmiştir: "... defterdar Şemsi Çelebi hazretlerinin kaim-makamı olan mevlana İsa fakih bir Mürsel meclis-i şer'e gelüb ikrar-ı şer'i kılub dediki Öyücek ve karye-i Nefes ve Çamluca'ya tabi' olan **tımarların mal-ı gayib ve beyt'ül-maldan gayri cem'i mahsulatın işbu sahib'üs-sicil Hacı Mahmud bin Hacı Kamil'e sene isna ve işrin ve tis'a-mie muharremin guresinden yıl vade ile yirmi altı bin akçe ile mukataaya virdüm** dedükde mezbur Hacı Mahmud mukırr-ı mezburu cem'i ikrar-ı masturunda bi'l-İmuvacehe tasdik edüb zikr olan mukataayı kabul kılub sicile kayd olundu"⁸². anlaşılacağı üzere tam anlamıyla bir mukataa sözleşmesi ile karşı-karşıya bulunmaktayız. Hatta daha ilginç olanı satışların bazılarında **yedi beğlik** hakkının da yani sipahinin alması gereken **raiyyet rüsumu**⁸³ hakkının da tımarı mukataaya alan kişiye devredildiği görülmektedir⁸⁴. Yani yedi kulluk olarak bildiğimiz olayın iki taraflı bir işleyişi söz konusu olduğu anlaşılıyor. Sipahinin haklarını tanımlayan **yedi beğlik** ve reayanın görevlerini niteleyen **yedi kulluk** olarak karşılıklı tanımlanan bir kurumun varlığı görülüyor⁸⁵.

Bu işlemin kaptan-ı derya Hayreddin Paşa'nın haslarının satışında da izleyebilmekteyiz. Belirttiğimiz haslara dahil olan Karageyikli köyü tımarı benzer yöntemlerle mukataaya verilmiş ve yapılan bu işlemin evvelden olagelen adet ve kanun

⁸¹ EŞS. 1177, vrk. 1/b, belge: 1 (evasıt-ı Zilhicce 921/16-26 Ocak 1515); aynı defter, vrk. 14/a, belge: 1, vrk. 53/a, belge: 1-2 (1515).

⁸² EŞS. 1177, vrk. 14/a, belge: 2 (1515).

⁸³ H. Inalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), ss. 575-610.

⁸⁴ "... maruf olan tımarı işbu sahib'üs-sicil Halil fakih bin Kasım ve Mehmed bin Hacı Tuğrul'a on bir bin beş yüz akçeye yedi beğliğiyle ve sayir örf-i padişahiyle olgelen kanun üzere tasarruf ide dedükde mezburan Halil fakih ve Mehmed mukırr-ı mezburu Cem'i ikrarı mastüründe bi'l-muvacehe tasdik edüb sebt-i sicil olundu" EŞS. 1177, vrk. 53/a, belge: 1 (1515).

⁸⁵ Yedi kulluk deyiminin içeriği ve açıklanması için bkz. H. Inalcık, *a.g.m.*, ss. 575-600.

üzere yapıldığı da eklenmiş⁸⁶. Hatta birden fazla talibi olduğu için müzayede bile sözkonusu olmuş ve mahkemede tescil edilmiş⁸⁷. Aynı belgede tapu resminin de tımarı mukataaya alan kişinin tasarrufuna terkedildiği de, yine adet-i kadime üzere, belirtilmiş. Hayreddin Paşa'nın haslarında görülen bu uygulama Midilli sancak beyinin Edremit'de bulunan hasları için de aynıyla geçerlidir. Aynı şekilde zeametlerden de mukataa yoluyla işletilenler bulunmaktadır. Fakat bu olay tımar sistemi içindeki dirlik kategorilerinden sadece has ve zeametler için geçerli değildir. Sipahiler de ellerindeki tımarlarını mukataaya verebilmektedir. Uçbeği, Dereli ve Babayar köylerinin sipahisi Mustafa Çelebi bin Mehmed'de mutasarrıf olduğu köylerin tımarlarını mukataaya vererek başkasına devretmişti⁸⁸. Aynı şekilde Horzu köyü sipahisi Mehmet de "*zıkr olan karye mahsulün evvelden olıgelen adet-i kadime üzere yer tapusuyla*" iki bin iki yüz akçeye mukataaya vermiş, bu fiyat üzerine bir başka talipli üç yüz akçe daha artırarak mukataa bedelini iki bin beş yüz akçeye yükseltmişti⁸⁹. Açıklamaya çalıştığımız olay hemen hemen bütün tımar köylerinde görülmektedir⁹⁰.

⁸⁶ "... Hayreddin paşa yesrullah-ı ma yeşa' hazretlerinin haslarından Karageyikli tımarının öşr-i hububatın ve yedi beğliğin ve yavesin ve abd-ı abıkını ve zıkr olan tımara müteallik külli ve cüz'i ne vaki olursa evvelden olıgelen adet ve kanun üzere sene selase ve erbain ve tis'a-mie şevvalinin guresinden bir yıla varınca..." sekiz bin iki yüz akçeye mukataaya verilmiş. EŞS. 1187, vrk. 4/b, belge: 1 (1537).

⁸⁷ "... ve badehu ibtida-yı tarihten kıst-ı mezbur üzerine işbu sahib'üs-sial karye-i Dere-i kebir'den Bali bin Hüseyin ve Emrullah bin Hasan beş yüz akçe ziyade edüb..." EŞS. 1187, vrk. 4/b, belge: 3; "ve badehu kıst-ı mezbur üzerine karye-i Dere-i kebir'den Hızır bin İlyas beş yüz akçe ziyade idüb cem'an on bin beş yüz akçeye kabul edüb zimmetine defter olundu, fit-tarih el-mezbur" EŞS. 1187, vrk. 4/b, belge: 4 (1537). Aynı konuda bkz. EŞS. 1187, vrk. 12/b, belge: 3 (1537).

⁸⁸ "... sipahi Mustafa Çelebi bin mehmed mahfil-i şer'e gelüb nefsi-i Edremid'den Hüseyin bin Mustafa mahzarında ikrar idüb dediki zıkr olan tımarların bad-ı heva ve yedi beğliğin ve deştvanlığın ve'l-hasil zıkr olan tımarlara müteallik ne vaki' olursa külli ve cüz'i evvelden alıgelen adet ve kanun üzere mezkur Hüseyin'e sene selase ve erbain ve tis'a-mie şevvali guresinden bir yıla varınca iki bin altı yüz akçeye..." EŞS. 1187, vrk. 4/b, belge: 5 (Şevval-843/Nisan 1537).

⁸⁹ EŞS. 1187, vrk. 7/b, belge: 2 (1537).

⁹⁰ Uçbeği tımarı mukataası: EŞS. 1187, vrk. 8/b, belge: 1 (1537); mukataa-yı tımar-ı karye-i Kızıl: EŞS. 1187, vrk. 8/a, belge: 5 (1537); Mukataa-yı Karye-i Taşçılar: EŞS. 1187, vrk. 8/a, belge: 4 (1539). Mukataa-yı hisse-i karye-i Hacı Murad: EŞS. 1187, vrk. 8/b, belge: 3 (1537). Mukataa-yı tımar-ı At hasan: EŞS. 1187, vrk. 11/a, belge: 2 (1537).

Sipahilerin tımarları başında bulunmadığı, bu işlemleri kethüdaları veya vekillerinin de yaptığı izlenebilen olgulardandır⁹¹. Daha önemlisi sipahinin tımarı devrettiği **eminler** de kendilerine vekil tayin ediyorlar ve vekilleri aracılığı ile mukataa ile aldıkları tımarları, üçüncü kişilere tekrar mukataaya verebiliyorlardı⁹². Tımarların bazı vergileri ise ayrıca satılabiliyor yani sadece destbanlık, yave beyt'ül-mal gibi kalemler tek tek veya birlikte mukataaya verilebiliyordu⁹³.

Belgelerde her ne kadar bu uygulamanın adet-i kadim ve olugelen mucibince yapıldığı söylene de tımarın özüne aykırı olan mukataa yoluyla devir, devletin onaylayacağı bir olgu değildi. Tapu resmi dahil olmak üzere sipahilerin haklarının hepsinin devredildiği bu işlemin sebebi ne olabilirdi? Sipahilerin bütün bir yıl süren seferler, hatta Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın bir-kaç yıl boyu süren uzun seferleri nedeniyle, tımarlarının başında bulunamama durumu bu sonucu hazırlamış olabilir mi? Yoksa yerlerine bir vekil veya kethüda bırakarak başlatılan bir uygulama, mukataaların işleyiş tarzı akılcı ve maddi olarak daha avantajlı olduğu düşünülerek, sipahiler tarafından tımarlara mı adapte edilmişti? Cevaplanması bu durumda mümkün olmayan bu sorular, belki de olayın bir yanını açıklıyor da olabilir! Fakat, tahmin edileceği gibi, bunu bilebilmek ve emin olmak için yeterli veriye sahip değiliz. Sadece olayın tahmin edilenden daha eski bir hikayesi olduğunu ve satış işlemlerinin ayrıntılarını tespit edebiliyoruz. Nedenleri konusunda belgeler çok cömert sayılmazlar.

Fakat devlet, hangi nedenle olursa-olsun gayri-meşru olan bir uygulamanın fiili yaygınlığından, reayanın yaptığı şikayetler nedeniyle çabuk rahatsız olmuşa benziyor. Çünkü 1540 tarihinde bir **adalet-name** yayınlayarak bütün imparatorlukta bu satışları

⁹¹ Kethüda: EŞS. 1178, vrk. 14/a, belge: 3 (1522). Vekil: EŞS. 1178, vrk. 21/b, belge: 3 (1522).

⁹² Emin Memiş tarafından vekil olan Yahşi'nin "*karye-i köpek tımarını dutan Hacı Ali'den zikr olan tımar kıstından beşbin altı yüz akçe*" aldığı: EŞS. 1185, vrk. 2/a, belge: 2 (1536).

⁹³ EŞS. 1187, vrk. 1/b, belge: 3; vrk. 7, belge: 4; vrk. 10/a, belge: 1; vrk. 12/a, belge: 2 (1537).

yasakladı⁹⁴: "... şimdiden sonra eğer vüzera haslarındadır ve eğer beğlerbeğiler havassındadır ve eğer sayir zeamet ve tımarlardadır ve evkaf ve emlakdedür pare voyvodalarından her ne kadar kimesne var ise ala vech'il-umum ref' idüb pare voyvodalığı olmak lazım gelen niyabet ve bad-ı hevayı satdurmayub mukataaya virdürmeyüb külliye anın gibi mahsulatı voyvodalar zabt idüb mukteza-yı şer' ve kanun ve defter üzere kendülere aid olan hukuk ve rusumu her ne ise alub kimesneye zulm ve taaddi eylemeyeler..."⁹⁵. Adaletnamenin özellikle yasakladığı niyabet ve ba'd-ı heva vergileri acaba mukataaya verilebilen; yukarıdaki belgelerde gördüğümüz "*adet-i kadim*" olarak belirtilen uygulamanın kastettiği özel bir vergi kalemi miydi? Belki de, tahrir defterlerinden bildiğimiz kadarıyla; cürm-i cinayat, ba'd-ı heva, beyt'ü-mal, yave ve kaçgun gibi hepsi bir arada zikredilen ve değişik vergilerden oluşan bu kalemin hasılını toplamak zor olduğu için sipahilere sadece bunu satması için göz yumuluyordu. Tımar içinde esnek davranılan bir vergi grubu ise, sipahilerin bu vergiyi toplama işini başkalarına, alacakları peşin bir parayla satmaları, tımarın tamamının mukataaya verilmesi sürecini başlatmış olabilir. Adaletnamedeki **pare** sözcüğünün karşılık gelebileceği, parça bir vergi kalemi, bu uygulamaya konu teşkil olmuş ve daha sonra bütün tımara teşmil edilmiş olabilir!

Fakat adaletnamenin amir olduğu hükümler uygulanmamış olacak ki, belirttiğimiz adaletnameye atıflar yapılarak "*bundan akdem pare voyvodaları reayaya zulm ve taaddi ettikleri ecilden men' olunub enva' hayf ettikleri sebebden ref' olunub adaletname-i hümayunun irsal olunmuşdur*"⁹⁶ denilerek "*bu hususa gereği gibi mukayyed olub taht-ı hükümetinizde eğer havass-ı hümayunumdandır ve eğer vüzera*

⁹⁴ H. Inalcık, "Adaletnameler", **Belgeler**, II/3-4 (1965), s. 110-116; adaletname: V.

⁹⁵ H. Inalcık, "Adaletnameler", s. 111.

⁹⁶ **T SMA**, E. 12321 (mühimme), vrk. 108/a, belge: 256 (5 Zilhicce 951/17 Şubat 1545). Ferman Anadolu, Rumeli, Erzurum, Rum, Karaman, Zülkadriye eyaletlerindeki kadıların hepsinin isimleri açılarak, birer sureti buralara da irsal olunmuşdur.

haslarındandır ve eğer beğlerbeği haslarındandır ve eğer sancakbeği haslarındandır ve eğer subaşılar ve sipahilerdendir pare voyvodaları yürütmeyi men' ve def' ideler..." şeklinde adaletnamenin emrini tekrarlıyorlardı⁹⁷.

Fakat hem adaletnamenin emirleri hem de bunu teyid ve tekid eden fermanların uyarıları bu olayın bitmesini sağlamamıştır. Çünkü, olay aynı şekliyle sicillerde devam etmektedir. Sorulması icap eden sorulardan birisi de, devletin yasakladığı bir işlemi mahkemede kadılar, hangi yetkiye dayanarak tescil ediyorlar ve resmileştiriyorlardı? Hiç birisi kesin olmamakla birlikte bir kaç cevap bulunabilir. Bu işlem karşılığında alacak oldukları resimler bunu yapmalarını sağlayan bir faktör olabilir. Eğer bu işlem devletin karşı çıkmasına rağmen, tımar idaresinde bir ihtiyaca cevap veren fonksiyonel bir araç haline geldiyse ve belirtildiği gibi imparatorluğun genelini ilgilendiren bir uygulamaysa; yasaklara rağmen fiili gerçeklik olarak sipahilerin de, kadıların da sorgulamadığı bir çözüm olarak algılanacaktır. Ya da basit bir kurnazlıkla, pare voyvodalığı yasaklandığı için onun yerine aynı işleve sahip, fakat farklı bir isim taşıyan bir görev ihdas ettilerse, aynı zamanda da yasağa uymuş olurlardı. Bu akıl yürütmesinin dayanakları da mevcuttur. Çünkü bu kez **amiller** aynı görevi yürütmektedir⁹⁸. Amillik mültezim kelimesiyle aynı anlamları taşıdığı için, tımar sisteminde iltizama giden süreç, her türlü yasağa rağmen olgunlaşarak ilerlemektedir. Fakat amillerin yanısıra, sipahilerin katipleri ve kaim-makamları da tımar yönetmeye devam etmektedirler. Bu saydıklarımız, tıpkı sipahi imiş gibi davranıyor; tapuya yer veriyor, mukataaya tımar aktarabiliyor ve vergi de topluyorlardı⁹⁹. Reayanın gördüğü baskı ve mültezimlere ödediği gereksiz vergi nedeniyle artan şikayetler devleti tekrar

⁹⁷ Bu konuda aynı defterdeki bir çok hükümden bazıları için bkz: **TSMA**. E. 12321, vrk. 12/a, belge: 25; vrk. 24/b, belge: 57; vrk. 69/a-b, belge: 148.

⁹⁸ "... Zeytinli tımarının amilleri..." **EŞS**. 1187, vrk. 17/b, belge: 1 (1564).

⁹⁹ **EŞS**. 1187, vrk. 15/b, belge: 1 (1564); vrk. 17/b, belge: 1; vrk. 17/a, belge: 3; vrk. 16/b, belge: 3 (1564). **EŞS**. 1195, vrk. 71/a, belge: 1 (1568).

bir adaletname yayınlayarak bu olayı sona erdirme çabasına sevketti. Sözünü ettiğimiz adaletname neşredilememiştir. Çalışmalarımız sırasında Edremit sicilleri içinde tesadüf ettiğimiz bu adaletname, tımarın iltizam sürecinin artık oluşmuş olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü ilk adaletnamenin yasakladığı pare voyvodaları yerine bizim bulduğumuz adaletnamede amil ve mültezim olarak nitelenen görevliler sözkonusudur¹⁰⁰. Fakat çok enterasan bir gelişme olmalı ki bu adaletnamede, H. Inalcık tarafından yayınlanmış olanda muhdes oldukları gerekçesiyle kaldırılan¹⁰¹ pare voyvodalarına, devlet razı olmuş görünmektedir. Edremit sicilindeki adaletnamede bu durum "... ehil voyvodalar zabt etmeyüb bazı kimesnelere ber-vech-i iltizam verülüb ayak amilleri zabt etmekle reayaya hilaf-ı şer' ve kanun enva' taaddiler olub na-hakk yere akçeleri alınub bunlardan celb-i mal içün olur-olmaz yere nesnelere alub..."¹⁰² sözleriyle ifade edilmektedir. Tahmin edileceği gibi bu kez de **ayak amilleri** yasaklanmaktadır: "... ayak amillerin ref' edüb buyurdum ki (...) bu emr-i şerifimi taht-ı hükümetinizde olan şehirlerde ve kasabatda ve bazarlarda gereği gibi ilam ve muhkem tenbih ve nida etdüresiniz ki şimden sonra eğer vüzera ve eğer beğler beğiler ve sancak beğiler ve sayir zeamet ve tımarlarda ve evkaf ve emlakdedür her ne kadar ayak amilleri var ise emr-i celil'ül-kadrim mucibinde ref' idüb ehil voyvodalarına ve subaşılara zabt etdürüb vaki olan hukuk ve rüsumların mukteza-yı şer' ve kanun ve defter üzere aldırub ziyade aldırmayub niyabet ve ba'd-ı hevaların kimesneye satdurmayub ve mukataaya virdürmeyesin..."¹⁰³.

¹⁰⁰ "Suret-i adaletname-i padişahi (.....) tevki-i refi-i hümayun vasıl olacak malum olaki haliya taht-ı hükümetinizde vaki' olan niyabet ve ba'd-ı heva mahsulatin ehil voyvodalar zabt etmeyüb bazı kimesnelere **ber-vech-i iltizam** verilüb..." EŞS. 1199, vrk. 58/b, (tahriren fi evahir-i Zilkade 983/20 Şubat/1 Mart 1576).

¹⁰¹ H. Inalcık, "Adaletnameler", s. 110.

¹⁰² EŞS. 1199, vrk. 58/b, (1576).

¹⁰³ göst. yer.

Adaletnamede niyabet ve ba'd-ı heva olarak sınırlı bir iltizam alanı görünmesine rağmen, olay tımarın bütünüyle iltizam sürecine girmiş olmasıdır. Çünkü, adaletnameden yaklaşık olarak iki yıl sonrasına ait bir mühimme kaydında durum çok açık bir şekilde belirtilmektedir: "*Balıkesri kadısına hüküm ki, Karesi sancağı beği olan Geyvan mektub gönderüb bundan akdem emr-i şerifim varid olub eğer beğlerbeğileri ve sancak beğleri ve züema ve alay beği ve erbab-ı tımar **haslar ve zaemet ve tımarların iltizama virmeyüb** ber-vech-i adalet kendü adamlarına zabt etdüresin deyü fermanım olmağın eğer hasdur ve eğer zeamet ve eğer tımar dur iltizama virmeyüb kendü adamlarına zabt etdürüb...*"¹⁰⁴

1515 yılından başladığımız tımarın iltizam sistemine dönüşme süreci 1578 yılından sonra hızlanarak devam etmiş görünmektedir. Çünkü artık ne sipahiler ne de adamları tımar yönetimine, iltizam tutarlarını aldıktan sonra, karışmamaktadırlar. Mültezimler tımarı gerektiğinde tapu vererek¹⁰⁵, gerektiğinde bir kısmını üçüncü bir şahsa mukataaya vererek¹⁰⁶ yönetir hale gelmişlerdir. Satış işlemini mahkemede tescil ettiren bir sipahi, bu satışı: "... *karye-i Şabcı sipahisi olan Mehmed (....) Abdurrahman mahzarında ikrar edüb dedi ki 981 tarihinden sene tamamına değin tımar da olan hissem in aşar-ı şer'iyesin ve rüsum-ı örfiyesin ve yedi beğliğin ve ba'd-ı hevasın sekiz yüz akçeye mukataaya virdüm...*"¹⁰⁷ şeklindeki sözleriyle ifade ediyordu. Başka bir sipahi ise iltizam yoluyla devrettiği tımarının mültezimlerine, kefil almayı da ihmal etmiyordu¹⁰⁸. Hatta artık şartlı satışlar söz konusu olmaya başlamıştı. Sipahiler

¹⁰⁴ BOA.MÜD., s. 33/80 (18 Zilhicce 985/26 Şubat 1578).

¹⁰⁵ "... *Dere li tımarı dimekle ma'ruf olan tımarın öşr-i hububatın ve yedi beğleğ in ve resm-i arusanesin ve sayir bad-ı hevasın işbu sene 990 mart ibtidasından sene tamamına değ in 8500 akçeye iltizam edüb tahvilim içinde Mehmed nam kimesne yedinde Kör kuyu dimekle ma'ruf mevki'de bir kıt'a yeri mezkur Memed'e yüz yirmi akçeye resm-i tapusunaldım*" EŞS. 1211, vrk. 4/b, belge: 3-4 (1582).

¹⁰⁶ EŞS. 1179, vrk. 72/b, belge: 1 (1585). İltizama aldığı tımar içindeki sazlığı başka, birisine 4700 akçeye devreden bir mültezim.

¹⁰⁷ EŞS. 1211, vrk. 12/a, belge: 2 (1582).

¹⁰⁸ EŞS. 1211, vrk. 16/a, belge: 1 (1582) "... *ber-vech-i iştirak altı bin beş yüz akçeye iltizam ve kabul edüb zarar-ı mallarına nefs-i şehirden Ahmed ve babası Yusuf kefil olub ila-tamam'üs-sene*

adamları aracılığı ile işlettiklerinde toplayacakları vergi hasılının üstünde bir fiyat belirliyorlar ve satış sırasında eğer bulunamayacaklarsa, belirledikleri fiyatın altına düşen teklifleri muteber kabul etmeyeceklerini bildiriyorlardı. Tımarına 16 bin akçe iltizam kıymeti biçen sipahinin, beklediği fiyat gerçekleşmeyip, teklifler 13 bin akçede kalınca, tımarı işletmek üzere kayınpederini vekil bırakıyordu¹⁰⁹. Mültezimler filli bir meşruluk kazanmış olmalı ki, mahkemede iltizamlarındaki tımarın sorunlarıyla ilgili dava takip edebilecek resmi bir hüviyet olarak algılanıyorlardı. Rahatlıkla, bir sipahi gibi, tımarında yer tasarruf eden birisinin erkek çocuk bırakmadan ölmesi durumunda; ilgili yeri alıp başkasına tapuya verebilmek için mahkemeye başvurabiliyordu¹¹⁰. Üstelik mahlul kalan yerleri tapuya, "*kanun üzere*" vermeleri gerektiğini söylüyorlardı¹¹¹.

Tımarlarda iltizam iltizam sürecinin sonunu biliyorduk. Fakat, bu sürecin nasıl geliştiğini bilmiyorduk. Bu gelişimi sergilemek için yazdıklarımızı toparlarsak, belirteceğimiz gibi bir dönemleştirme yapmanız mümkündür. Başlangıç olarak, asker özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle, sipahiler sefere gittiklerinde yerlerine vekil olarak bıraktıkları kişilere bir süre sonra, tımarlarının gelirini peşin olarak devretmeye başladılar. Bu olay pare voyvodalarını ortaya çıkardı ve süreç içinde kurumlaştırdı diyebiliriz. Pare voyvodaları kaldırılmakla birlikte, bir işlevleri de olduğu için; onların bıraktığı boşluk, belki de yine aynı insanların işgal ettiği, sadece bir isim değişikliği olan ayak amilliğinin kurulmasına yol açtı. Fakat ayak amilliği isim değişikliği ile beraber mültezim tipinin de, pare voyvodasına göre daha gelişkin olan ikinci aşamasını

haklaşmak şart olunub ve mezburan kefillerin bi'l-muracehe tasdikleri ile bi't'taleb kayd-ı defter olundu..."

¹⁰⁹ EŞS. 1211, vrk. 41/b, belge: 3; vrk. 42/a, belge: 4 (1582).

¹¹⁰ EŞS. 1179, vrk. 21/a, belge: 2 (1585) "... vaki olan tımarı mültezim olan Seyyid Mehmed meclis-i şer' de Veli bin Ali muvacehesinde ikrar ve itiraf edüb müteveffa olub evlad-ı zükuru ve i'nası olmayub kanun üzere yerleri tapuya müstehak olan Kurd'un Rarran-ı sagir kurbünde vaki' olan tarlayı mezkur Veli'ye bin akçeye tapuya virüb teslim-i bey' etdim..."

¹¹¹ EŞS. 1179, vrk. 9/b, belge: 4 (1585) "... müteveffa-yı mezkurun kanun üzere yerleri tapuya müstehak olub..."

oluşturdu. 1515 yılından, ayak amilliğinin kaldırılmak istendiği 1575 yılına kadar geçen 60 yıllık sũrede sistemde kendine bir yer edinen bu gũrevler, 1575 yılından sonra karşımıza **mũltezimler** olarak ıktılar. Sistemdeki bu dũnũřũm, en çok reayayı etkiledi, ayrıca incelenmesi gereken bu olay yanısıra, bu fiili durumu kabullenerek tımarları bizzat ve resmen devletin satmaya başlaması eyalet askerlerinin azalmasına; bunun yol açtığı açığı kapatmak için kapıkulu sayısının

Harita:6

artmasına kadar uzanan çok önemli değişimleri hazırlayan bir süreç olduğunu söylememiz imkan dahilindedir.

2- Vakıf Köyler: Hasılları ve Yönetimleri

Bölgede bulunan köylerden otuz tanesi vakıf köydür¹¹². Bu köyler, II. Murad'ın (1421-51) Bursa'da yaptırdığı imaret, cami ve medreseden oluşan külliyesine¹¹³ gelir kaydedilmişlerdir. Köylerin gelirinden başka, vakfın perakende reayasından olan konar-göçer kitlelerin vergileri de bu tesise gelir kaydedilmişti¹¹⁴. 1573 tahririne göre köylerin vergi hasılları ve reayanın işledikleri araziye göre belirlenen hukuki durumları tabloda belirtilmiştir.

TABLO: XIX

1573 Tahririne Göre II. Murad'ın Vakıf Köyleri, Vergi Mükellefleri ve Hasılları

Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer -red	Hasıl/ akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
1	Kemer	6	35	165	123	22.920	21.900	+120
2	Pelidönü	5	17	24	38	3750	3659	+91
3	Bahadınlu	1	-	21	20	1268	1268	-
4	Dutluca	-	2	10	7	1371	1371	-
5	Çepni		1	16	28	2299	2399	-100
6	Çoruk	1	23	46	41	7934	8934	-100
7	Hacı Alioğlu	-	10	27	20	7063	7063	-

¹¹² Bkz. **Harita: 6.**

¹¹³ Vakfiyesi için: **VGMA** 595, s. 96, sıra: 93. Külliye hakkında bkz: E.H. Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, İstanbul, 1972, ss. 298-327.

¹¹⁴ **BOA. TT.** 166, s. 275-276. **TKGMA.** 568, vrk. 64/b-73/b.

Sıra	Köy Adı	Çift	Nim	Bennak	Mücer -red	Hasıl/ akçe	1530 hasılı (akçe)	Fark
8	Eşek viranı nd. Güçeri	1	4	42	27	5842	5842	-
9	Eyyub Sufi	-	6	4	9	3521	3521	-
10	Temaşalık	-	7	40	25	2779	2779	-
11	Saka	-	2	16	24	1861	1861	-
12	Eminler	-	2	7	7	3212	3212	-
13	Çamlıca	-	1	20	17	1848	1848	-
14	Kara geyikli	-	3	15	15	2235	2235	-
15	Dere-i Sağır	1	11	45	39	8741	8741	-
16	Dere-i Kebir	3	21	44	61	6721	6720	+1
17	Havran-ı Sağır	1	1	12	16	2366	2369	-3
18	Biller	-	11	36	43	3661	-	
19	Kuruçay	8	3	10	9	4384	4384	-
20	Bayındır	2	2	7	8	4141	4141	-
21	Manastır	7	6	8	15	5230	5230	-
22	Gök	3	9	22	16	7373	7373	-
23	Havran-ı Kebir	2	2	118	50	8938	8938	-
24	Çit	1	13	28	30	7898	7898	-
25	Frenk	-	6	6	11	6179	6179	-
26	Mustafaca	-	-	8	14	735	-	
27	Avcılar	-	-	-	-	700	-	
28	Bölücek						4373	
29	Akçabörklü						3488	
30	Bahçeli							
	Toplam	41	198	369	713	135.683	137.726	

Konar-göçer yürükler ise vergilerini mukataa tarikiyle vakıf amili veya cabisine ödediklerinden defterde kayıtlı buldukları köylere ve ait oldukları cemaatlara göre neferen şeklinde yazılmışlardır.

TABLO: XX

1573 Tahririne Göre II. Murad Vakfının Perakende Reayası

Sıra	Yerleşme Adı	Neferen	Cemaat adı	Sıra	Yerleşme Adı	Neferen	Cemaat adı
1	Edremit yakınında	56	Tekbaşlar	30	Akçabörklü	50	-
2	Can paşa-zade/Alican	82	-	31	Teraş	25	-
3	Zeytinli	38	-	32	Aydoğdu	33	-
4	Güre deresi	66	-	33	Gürpan nd. Karlı	42	-
5	Dutluca	8	-	34	Kileciler	10	-
6	Güçeri nd. Eşekviranı	10	-	35	Kırcalu nd. Firuzoğlu	19	-
7	Şehir köy nd. Uzun	63	-	36	Gürpan	71	-
8	Eymür	40	Hacı Salihler	37	Kadı	55	-
9	Athasan	8	-	38	Kadı	55	-
10	Uç beyi	7	-	39	Kızılköy nd. Börezlü	105	-
11	Baba yar	1	-	40	Kızıklı	9	-
12	Dereli	29	-	41	Ala kilise nd. Alaca kilise	24	-
13	Çit	4	-	42	Ağacık	20	-
14	Bölücek-i Kemer	6	-	43	Sarı bey	10	-
15	Bahçeli	5	-	44	Reşid-i Kebir	21	-
16	Dere-i kebir	3	-	45	-	94	Seferler
17	Çıkrıkçı	19	-	46	-	94	Mürseller

18	Kuru çay	1	-	47	-	18	Şüca'
Sıra	Yerleşme Adı	Neferen	Cemaat adı	Sıra	Yerleşme Adı	Neferen	Cemaat adı
19	Kara dere	15	-	48	-	10	Çilerlü
20	Kızıl köy	5	-	49		7	-
21	Ibrahimce	3	-	50		13	Saraçlar
22	Etmekçi	5	-	51		33	Yörükân-ı Temürtaş
23	Kızıl geçili	4	-	52		32	Otamış
24	Şabçı	11	-	53		10	Söğüdü
25	Gönderoğlu nd. Sarnıç	4	-	54		29	Köleler
26	Osmanoğlu	1	-	55		12	Musacalar
27	Manastır	32	-	56		8	Aygırlar
28	Inönü	15	-	57		12	Kobaşlar
29	Kayalı nd. Hacı Murad	8	-	58		40	Müteferrik
TOPLAM						1368	

Vakıf köyler hukuksal konumları gereği, Osmanlı bürokrasisinin diliyle ifade edecek olursak **serbesttir**¹¹⁵. Dolayısı ile bu köylere sancak idaresi gerek suçlu takibi nedeniyle, gerek başka herhangi bir nedenle müdahale edemezdi¹¹⁶. Hatta bu nedenle, vakıflar ve diğer serbest tımarlara sığınan suçlular, sözkonusu yerlerin yöneticileri tarafından görevlilere teslim edilmediği için, sancak yönetiminde çeşitli sorunlar yaşanabiliyordu¹¹⁷. Vakıf köylerin yönetimini elinde bulunduran mütevellî Bursa'da ikamet ettiği için, Edremit'teki vakıf köyler nazırlar, zabıtlar ve vakfın gelirlerini

¹¹⁵ M. Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c. II, İstanbul, 1979, s. 387-388.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s. 388.

¹¹⁷ "Karesi beyine hüküm ki mektub gönderüb liva-yı Karesi'de bazı ehl-i fesad ve şenaat zuhur edüb fesad ve şenaat idüb ele getirülüb şer'le haklarından gelinmek murad olundukda bazı züemanın ve **serbest olan evkaf** sahiblerinin karyelerine varub iltica edüb taleb olundukda virmemekle yevmen fe-yevmen fesad ve şenaatlerin ziyade olduğun bildürmüşsün..." **BOA. MÜD.** 31, s. 265/585 (1577).

toplamakla yükümlü olan tahsildar yani cabi'ler eliyle yönetilirdi. Vakfın mali yönetimi aslında iltizam yoluyla sağlanıyordu. Tımarlar gibi vakıflarda mukataaya verme, kiralama ve işletme hakkının devredilmesinde herhangi bir sınırlama söz konusu olmadığı için, bütün bu yöntemler idari şekil olarak uygulanabiliyordu. 1573 tahririnde 135.683 akçe¹¹⁸ olarak tahmin edilen köylere ait vakıf gelirleri, iltizam yoluyla işletildiğinden tahrir kıymetinin çok üstünde gerçekleşiyordu. Eğer örnekleme gerekirse 1585 yılında vakıf gelirlerinin bedeli, artırımlarla 530 bin akçeye ulaşmıştı¹¹⁹. Vakfın gelirlerinin önemli bir yeküne ulaşması yanında otuz köyü kapsayan bir alanı temsil etmesinden de olsa gerek, vakfın oluşturduğu mukataa "*büyük iş*" adıyla tesmiye ediliyordu¹²⁰. Vakıf köylerden başka, vakfın gelirleri arasındaki diğer bazı birimler de ayrı ayrı mukataaya verilerek, gelirleri vakfa aktarılıyordu. Sözü ettiğimiz ve vakfın "*perakende yörük mukataası*" kalemini oluşturan yörüklerin (bkz. Tablo: XX) hasılı bunlardan birisiydi. Yüzyılın başlarında 62 bin akçe bedelle satılan¹²¹ bu mukataanın deştbanlığı ise ayrı bir birim olarak 39 bin akçeye alıcı bulabiliyordu¹²². Mukataa reayasının yörüklerden oluştuğu ve hayvan sürülerinin çokluğu dikkate alınacak olursa, deştbane tutarının yüksek olması anlaşılacaktır. Sultan Murad vakfının Edremit perakendesinin 1552 yılı satış değeri ise yüz bin akçe olarak gerçekleşmişti¹²³.

¹¹⁸ Bkz: **Tablo: XIX.**

¹¹⁹ **EŞS.** 1179, vrk. 80/a, belge: 1 (1585) "*Kara Mehmed nam kimesneye beşyüz on bin akçeye virülüb zabt iderken hala Dere-i Kebir nam karye sakinlerinden Bostan bin Hacı Memi nam kimesne bu Hızır' gelüb yirmi bin akçe ziyade idüb cem'a beş yüz otuz bin akçeye...*"

¹²⁰ "... *Burusa'da asüde-hal olan hazret-i Sultan Murad han aleyhü'r-rahmete ve'l-gufran imaret-i amiresi evkafından Edremid ve Kemer kazalarında vaki' büyük iş demekle ma'ruf mukataaya...*" **EŞS.** 1179, vrk. 80/a, belge: 1 ve vrk. 82/b, belge: 1 (1585).

¹²¹ **EŞS.** 1187, vrk. 3/a, belge: 2 (1538). Belge, sözkonusu mukataanın açık artırması ile ilgilidir. 61 bin akçeye satılmışken bin akçe daha ziyade eden Hasan adlı kişiye tescil olunmuş. "... *ve ba'dehü kıst-ı mezbur üzerine mezkur Hasan bin akçe ziyade idüb cem'an 62 bin akçeye kabul idüb haliya cabi olan Muharrem marifetiyle zimmetine defter olundu*" (31 Ocak 1538).

¹²² **EŞS.** 1187, vrk. 2/a, belge: 1 (1537). "... *Sultan Murad han tabe serahunun perakende destvanlığı Resul iken işbu sahib'üs-sicil karye-i Reşid'den Kara Bayındır bin seydi beş yüz akçe ziyade edüb ve on bin akçeye yarar kefiller virmeğe mültezim olub cabi hürrem ma'rifetiyle zimmetine defter olundu...*" (11 Nisan 1537).

¹²³ **BOA. KK.** 63, s. 183 (1552).

Edremit'te bulunan yağhane de vakfın müstakil olarak mukataaya verdiği birimlendendir. Yağhanenin 1537'deki satış bedeli 70.500 akçe olarak gerçekleşmiştir¹²⁴.

Vakıf köyleri iltizama alanlar, köyleri bir başka müteşebbise yine iltizam kurumu içinde değerlendirebileceğimiz bir işlemle devrettiklerinden, bir başka mültezim grubu oluşuyordu. Vakıf köylerden olup, köylerin hepsini iltizam eden Nasuh tarafından 1564 yılında üç yıllık bir süre için, başka bir mültezime satılan Pelidönü köyü, belirttiğimiz işleyişe örnek olarak verilebilir¹²⁵. Mültezimler, işletme hakkını devraldıkları köylerde, tıpkı timar köylerinde olduğu gibi, tapu resmi dahil olmak üzere her türlü vergiyi tasarruf ediyorlardı: "... merhum Sultan Murad han tabe serahü evkafından Gök nam karyeyi iltizam edüb ayak amili olub eyle olsa tahvilim içinde karye-i mezbureden Hızır bin İlyas ve karındaşı Hamza nam kimesneler fevt olub evlad-ı zükürları kalmayub tasarruflarında ziraat olunur anarlık dimekle ma'ruf yerleri kanun üzere **tapuya müstahak olmağın** vakıf canibinden ben tapuya virmek istediğümde mezburların vasileri olan Hüseyin nam kimesne tapuya virdürmeğe mani' olub iltizamıma zarar ve mal-ı vakfa özr iderler..."¹²⁶

Vakfın reayasına timar ve sancak yöneticileri tarafından çeşitli sebep ve bahanelerle müdahale edilmesi; bölgenin, toprak organizasyonu gereği ikili bir sistemle yönetilmesinin getirdiği sorunlardan olduğu için belirtilmesi gerekli bir olgudur. Vakfın

¹²⁴ "Edremit yağhanesi karye-i dere-i sagir'den Mustafa bin Hacı Hasan ve Mustafa bin Hacı Salih üzerlerinde iken mezkur Mustafa bin Hacı Salih beş yüz akçe ziyade edüb cabi Hacı karagöz ve katib Mustafa bin Şadi marifetleriyle zimmetine defter olundu" EŞS. 1187, vrk. 3/a, belge: 1 (18 Nisan 1537).

¹²⁵ "... kaza-yı Edremid'de vaki' olan Sultan Murad han evkafına amil olan Nasuh bin Ali meclis-i şer'e Mustafa bin Ramazan'ı ihzar idüb dedi ki iltizamım dahilinde Pelidönü dimekle ma'ruf karyenin üç yıllık hasılı yirmi bin akçeye mezkur Mustafa'ya bey'-i adi ile bey' etmiş idim meblağ-ı mezburdan on bir bin beş yüz akçesini aldım ve kabz eyledim dedikde mukırr-ı mezbur amil Nasuh ikrar-ı mezburunda mezkur Mustafa'yı vicahen ve şifahen tasdik etdüğü bi't-taleb kayd-ı defter olundu...." EŞS. 1187, vrk. 15/a, belge: 3 (1564).

¹²⁶ BOA. MÜD., 41, s. 213 (1579). Aynı konuda: s. 217.

perakende reayası olan yörükler tımar ve yaya çiftliklerine kayıt edilmek isteniyor veya vergilerine sipahiler tarafından el konulmaya çalışılıyordu¹²⁷. Benzer sorunların çözümü için vakıf yöneticileri devlet merkezine kadar giderek; "... *Ali nam kimesne kapuma gelüb ben Burusa'da asude olan merhum ve mağfūr'un-leh Sultan Murad han tabe serahū evkafından Söğūd perakendesı dimekle maruf yörük taifesine ber-vech-i iltizam cabi olub eyle olsa zıkr olunan hukuk ve rüsum ve cürm-i cinayat ve sayir ba'd-ı hevaları vakfa hasıl kayd olunmuşken haliya sancakbeyi subaşıları ve züema ve erbab-ı tımar ve havass-ı hümayun eminleri ve amilleri ve gayriler dahl edüb tekrar hukuk ve rusüm ve cürm ve cinayat taleb iderler bu sebeb ile mal-ı vakfa özr ve iltizamına zarar olmuşdur...*"¹²⁸ diyerek şikayette bulunuyorlardı. Şikayete cevaben yazılan fermanda "... *deyü bildirdü imdi evkaf-ı selatin min-küll'il-vücuḥ serbest olub haricden dahl olunmak kat'a caiz değıldür*"¹²⁹ denilerek, kesin bir dille vakıf reayasına müdahelenin gayri-kanuni olduğu bildirilmişti. Bu tür sorunlar sürekli yaşanıyor olmalı ki, daha erken tarihli bir belge aynı meselenin Bursa'da bulunan vakıf mütevellisi tarafından devlet merkezine iletildiğini aktarıyor¹³⁰.

Aktarmaya çalıştığımız olay sadece yörüklerin yaşadığı bir sorun değildi. Vakıf köylere de, sipahiler tarafından "*beratım dahilindedür*"¹³¹ dinelirek dahlediliyordu. Fakat vakıf yöneticilerinin de tımar köylerinin hasıllarına müdahale ettiği hiç görülmeyen bir

¹²⁷ BOA. KK. 63, s. 345 (1552); BOA. KK. 79, s. 299 (1571).

¹²⁸ BOA. MÜD. 41, s. 249 (1579).

¹²⁹ Aynı belge.

¹³⁰ "*Anadolu vilayeti kadılarına, haliya ceddım Sultan Murad han'ın Bursa'da olan imareti mütevellisi kapuma adem gönderüb (.....) vakfın perakende olan reayasının (vergi adları sayılmış) subaşılar ve sipahiler ve gayriler dahl iderler deyü bildirdü imdi evkaf-ı selatin serbest olmak kanun-ı mukarrerdür (...)* ve sayir rüsumuna subaşılar ve sipahiler ve sancakbeği ademleri ve gayriler dahl eylemek caiz değıldür..." Bursa Şer'ıye Sicili, A.51, vrk. 14/a, belge: 74 (1530).

¹³¹ BOA. KK. 121, S. 175 (1590).

olay değildi¹³². Bu sorunu çözümlmek için köylerin sınır işaretlerinin düzenlendiği ve sınırların tespit edildiği anlaşılıyor¹³³.

Vakıf köylerindeki üretim potansiyelini 1573 tahririne yansıyan rakamlar üzerinden göstermek mümkündür. Vakıfta üretilen mahsulün miktarını gösterirken, tımar arazisinde üretilen ve yukarıda tablolar halinde verdiğimiz, tımar mahsullerini de toplam olarak göstereceğiz. Fakat tımar bahsinde üretim koşullarından söz ettiğimiz ürünler için, bu bölümde tekrar açıklama yapmayacağız. Sadece tımar köylerinde belirtmediklerimizi açıklamaya çalışacağız. Vakıf köylerinde gerçekleşen buğday üretimi ve incelediğimiz yüzyılda buğday ile burçak fiyatlarının seyrini yansıtan grafikleri¹³⁴ birlikte vermek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecektir.

TABLO: XXI

Vakıf ve Tımar köylerindeki Hububat Vergisi ve Toplam Kıymetleri

VAKIF KÖYLERİ				
Buğday	5.810	149.061	40.670	104.580
Arpa	2.075	53.236	10.375	20.750
Mahlut	3.460	88.769	10.380	20.760
Toplam			61.425	146.090
GENEL TOPLAM (Tımar-Vakıf)				
Buğday	17.131	439.512	119.917	308.350

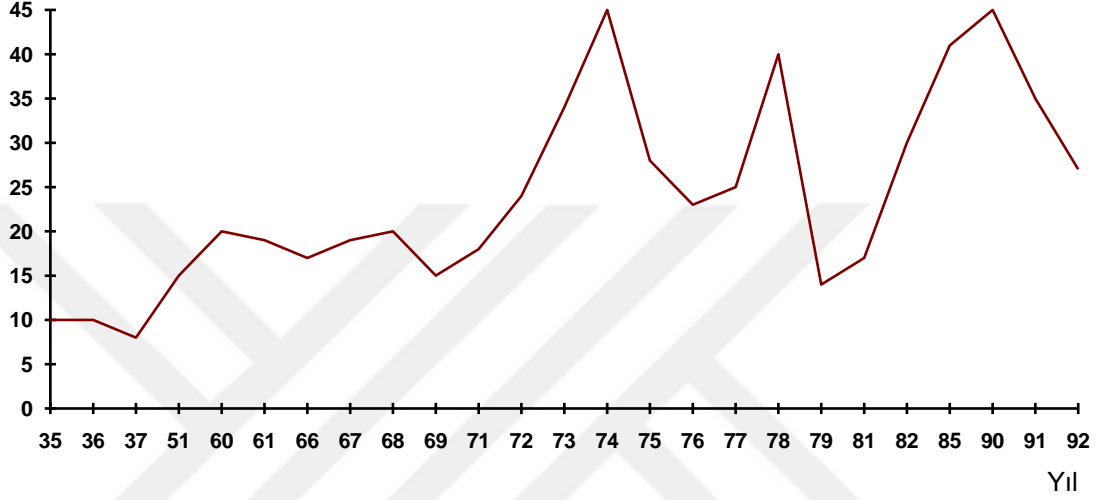
¹³² **BOA. KK.** 121, s. 174 (1591) "*Edremid kadısına hükümki darende Hasan taht-ı kazanuzda berat ile mutasarrıf olduğu Öyücek namn karye kadimden tımar olub asla ve kat'a alakası yoğiken hala ceddım Sultan Murad han evkafı mütevellisi olan Kasım berata ve deftere mugayir vakıfdur deyü zabt edüb ve Taylı şehir nam karyenin dahi vakfa alakası vardur deyü bir hayli mahsulün kabz eyleyüb (...) buyurdumki zıkr olunan karyeler müşar'ün-ileyhin evkafının mamul'ün-bih olan sınuru dahilinde değil ise dahl etdürmeyesin...*"

¹³³ **BOA. KK.** 125, s. 271 (1591).

¹³⁴ Grafiklerin verileri sicillerdeki satış işlemleri ve terekelerdeki fiyatlardan oluşturulmuştur.

Arpa	10.161	260.691	50.805	101.610
Mahlut	12.452	292.468	37.356	74.712

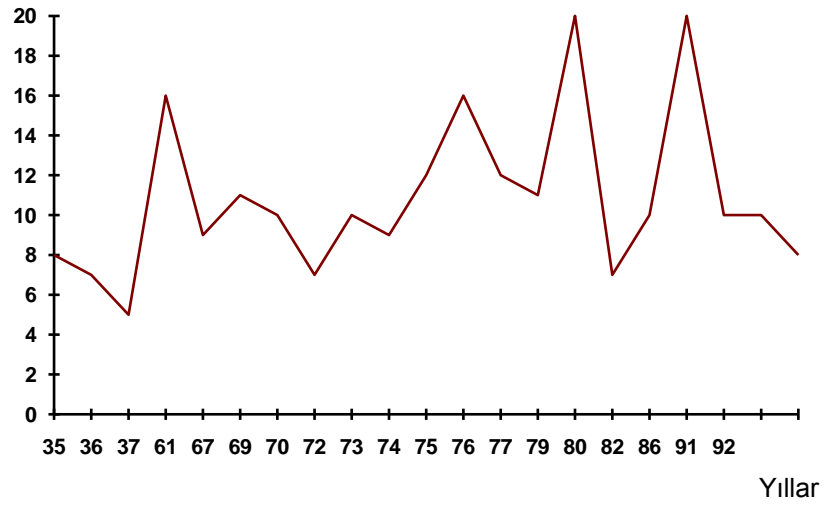
Fiyat

GRAFİK: V

Buğday Fiyatları (kile/akçe)

Fiyat

GRAFİK: VI

Burçak Fiyatları (kile/akçe)

Tımar ve vakıf köylerinin vergi toplamları dikkate alındığında, hububat üretiminin tımar arazisinde daha çok gerçekleştiği anlaşılabilmektedir. Grafiklerde ise ortaya çıkan sonuç, fiyatların dalgalı bir seyir izlemesine rağmen bir yükseliş trendi çizdiği ve yüzyılın başına göre sonunda, dört katına varan bir artışa ulaştığı müşahede olunmaktadır.

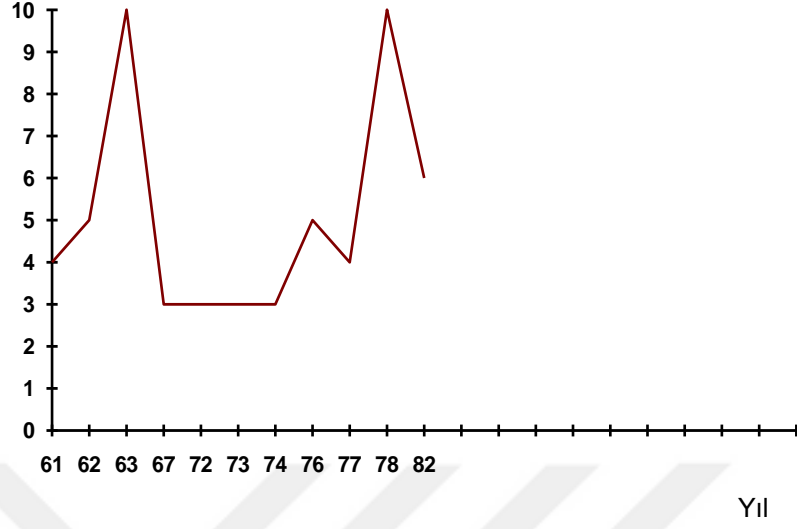
Pamuk üretimi ve fiyatları ise, aşağıdaki gibi gösterilebilir:

TABLO: XXII

Vergilendirilmiş Pamuk Üretimi

Ürün adı	Vukıyye	Kg	Tahrir değeri (akçe)	Piyasa değeri (akçe)
Pamuk	861	735.5	1980	1980
Toplam (Tımar-Vakıf)	1501	1813.5	2518	2518

Fiyat

GRAFİK: VII
Pamuk Fiyatları (tas/akçe)

Tımar ve vakıf köylerinde üretilen pamuk ise dokumacılık sektörünün vazgeçilmez kaynağı olmasından dolayı bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Üretilen dokuma ürünlerinin piyasadaki en büyük ve düzenli alıcısı devlet olduğu için fiyatları denetleniyor olmalıdır. Pamuk ölçüsü olarak verilen **tas** ne miktarda bir hacme sahiptir? Bununla ilgili en küçük bir bilgiye dahi rastlamadığımızı belirtmeleyim. Bu nedenle pamuk fiyatlarının grafiğini sadece kendi içinde düşünmek zorundayız. Bu durumda da, en azından belli yıllarda fiyatlarda bir yükselme tespit edilebilmektedir.

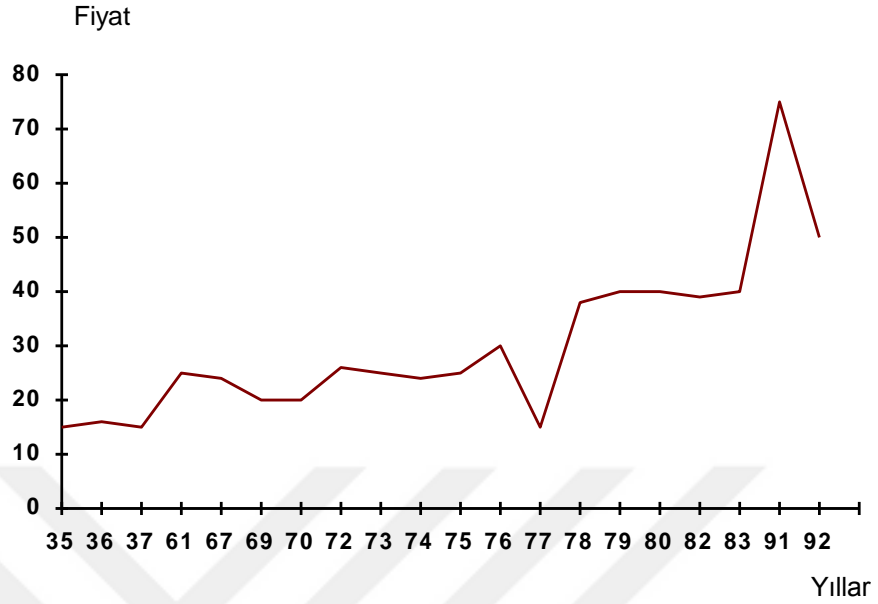
Pamuk gibi endüstriyel nitelikli bir ürün olan susam ise II. Murad'ın vakıf yağhanesinin işleyeceği hammaddeyi oluşturuyordu. Susam fiyatlarının da yüzyıllık hareketi artma eğilimi taşımaktadır.

TABLO: XXIII

Susam Üretimini Vergi Toplamları

VAKIF KÖYLERİ HASILI				
Ürün adı	Kile	Kg	Tahrir değeri	Piyasa değeri
Susam	139	3561	2780	3475
Toplam	319	8179	6453	7975

GRAFİK: VIII
Susam Fiyatları (kile/akçe)

Vakıf köylerindeki bağ-bağçe öşrünün hasılı ise tımar köylerine nazaran üç kat daha fazladır. Vakıf köylerinin ovanın güney ucunda ve tabanında yoğunlaşması (bkz. Harita: 3 ve 6), bağ-bahçe ziraatının gelişmesi için belirleyici faktör olmuştur ve bu da 17.895 akçelik bir hasılın meydana gelmesini sağlamıştır.

Tımar köylerinde beşi harap olmak üzere 53 değirmen bulunurken, vakıf köylerinde bu sayı; 470 akçelik hasılı olan ve yedi tanesi tam yıl, 2'si yarım yıl çalışan, 9 adet değirmen olarak tespit edilmektedir. Bu sonuçta köylerin yeri ile ilgili olsa gerektir. Ovada yoğunlaşan vakıf köylerin arazisi değirmen kurmağa büyük bir ihtimalle elverişli değildi.

İlginç olan bir sonuç ise vakıf köylerde hiç kovan hasılı kayıtlı olmamasıdır. Buna karşılık, tımar köylerinde 5795 koyun tespit edilirken, iki koyuna bir akçe vergi

oraniyla, vakıf köylerinde 5858 koyun olduğu, 11.716 akçelik ağnam resmi toplamından anlaşılmaktadır.

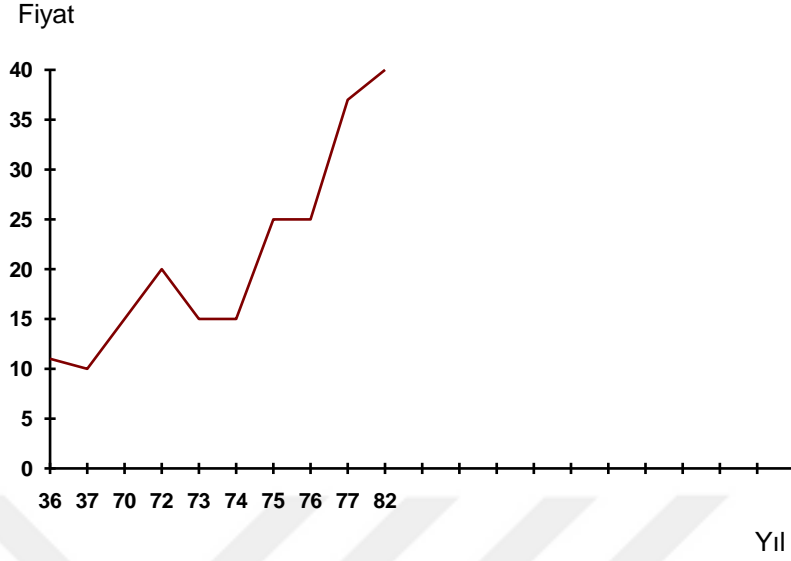
Bölgedeki çeltik üretimi ise daha çok Sultan Murad vakfının kontrolündedir. Tımar köylerinde de çeltik üretildiği bilinmekle birlikte vakfın çeltik üretimi yanında önemli bir miktar değildir. Çeltik nehirleri kürekçi sayıları ve hasıllarını aşağıdaki tabloya alıyoruz.

TABLO: XXIV

Vakıf ve Tımar köylerindeki Çeltik Üretimine Bağlı Vergi Hasılları

Sıra	Çeltik nehri	1573			1530
		Ekilen tohum (kile)	Hasıl (akçe)	Kürekçi (neferen)	Hasılı akçe
1	Çoruk	600	25000	600	25000
2	Çamlıca	60	3000	12	3000
3	Kadı	90	7500	17	7500
4	Eminler	40	3000	9	3000
5	Manastır	60	1500	15	1500
6	Güre Deresi	60	1500	13	1500
7	Karapınar	20	1000	4	1000
	Toplam	930	42500	130	42500

Tespit edebildiğimiz kadarıyla çeltik fiyatlarını grafikteki gibi yansıtabiliriz.

GRAFİK: IX
Çeltik Fiyatları (kile/akçe)

Yoğun bir emek harcanması gereken çeltik üretimi ile meşgul olan ve statüleri farklı bir reaya kategorisi teşkil eden çeltükçü reaya tarafından üretilen çeltik, Osmanlı Devleti'nde ziraatı geniş bir alana yayılan bir kültür bitkisiydi¹³⁵. Bol suya ihtiyaç gösteren çeltik üretimi nehir denilen havuzlarda gerçekleştiriliyor ve bu havuza gerekli olan su yakındaki bir akarsudan ark denilen su yollarıyla taşınıyordu. Anlaşılacağı gibi çeltik nehirleri bir akarsuya yakın olmak durumundadır. Ark denilen bu kanalların açılması ve bakımı **kürekçi** denilen ve her çeltik nehri için gerektiği kadar sayıda tahrir defterine yazılan reayanın görevi idi. Belirttiğimiz bu reaya grubunun yaptıkları hizmete mukabil bazı vergilerden muaf oldukları da bilinmektedir. Her çeltik nehrinin bir reisi bulunur ve kendi nam ve hesaplarına bir miktar çeltik ekimi yapma hakları da vardır¹³⁶.

¹³⁵ Z. Arıkan, "XV.-XVI. Yüzyılda Anadolu'da Çeltik Üretimi", **V. Milleflerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (Ağustos 1989)**, Ankara, 1990, s. 477-478. Osmanlı İmparatorluğu'nda çeltik ziraatının koşulları ve çeltikçi reayanın ayrıcalıkları hakkında bkz. N. Beldiceanu-I. beldiceanu-Steinherr", "Rizi-culture...", **Turcica**, IX/2 (1978), ss. 9-28; H. Inalcık, "Rice Cultivation and Çeltükçü-Reaya System in the Ottoman Empire", **Turcica**, XIV (1982), ss. 69-141.

¹³⁶ dn. 133'te gösterilen çalışmalara bakılabilir.

Tabloda belirttiğimiz ekim alanlarında yapılan çeltik üretiminin en azından Fatih Sultan Mehmet (1451-81) zamanında başladığını söyleyebiliriz. Daha eski tarihlerde üretim ihtimali söz konusu olsa bile, çeltik üretimi ile ilgili en erken kayıtlar Fatih döneminden kalmalıdır¹³⁷. Sözü ettiğimiz bir kürekçi defterine ait kayıtlardır. Daha sonra ise XVI. yüzyıla gelinceye kadar çeltik ile ilgili bir kayıt ile karşılaşmadık. Fakat üretimin devam ettiğini söyleyebiliriz. Önemli bir besin maddesi olan çeltiğin üretim devamlılığını sağlama ve bu bitkinin ziraatını ayrı bir organizasyonla gerçekleştirmek isteyen devlet bu konuda titiz davranmaktadır. Çeltik üretimine bağlı olarak yan iş kollarından da söz etmek mümkündür. Bu işkollarının başında **dinkçiler** gelmektedir ve çeltikten pirinç elde edilen değirmenleri işlettikleri için önemlidirler¹³⁸. Üretilen çeltik dinkçilere dağıtılarak değirmenlerde kabuğundan ayrıştırılıp pirinç elde ediliyordu. devlet dinkçilerden pek memnun olmasa gerek ki, var olanları müflis olarak niteliyor ve yeni dinkçi yazılmasını istiyordu¹³⁹.

Kürekçiler çeltik üretiminde bulunurken vefat ettiklerinde erkek çocukları yoksa, kürekçilik bir başkasına tevcih yoluyla devrediliyordu. Geçerli bir sebep olarak da "*tohumun mahlul*" kalmaması gösteriliyordu¹⁴⁰. Eğer çeltikçi reisi bir hastalık veya fiziksel bir özür nedeniyle sağlığını kaybederse, değiştirilirdi¹⁴¹. Böyle bir durumu aktaran bir belgeden öğrendiğimize göre, yeni atanan reisler devlete "*pişkeş*" adı altında bir ödentiyi "*adet-i kadime*" üzere vermek zorundaydılar¹⁴². Gerçi bu olayda yeni

¹³⁷ Maddi özelliklerinden dolayı Fatih dönemi defterlerine benzerlik gösteren ve bu döneme tarihlediğimiz bir kürekçi defteri bulunmaktadır. **BOA. MAD.** 240, defter tarihsizdir. Edremit çeltik kürekçileri defterin 128 ve 144. sayfaları arasında yer almaktadır.

¹³⁸ **BOA. KK.** 63, s. 436-437, (1552). **Aynı defter**, s. 551-552 (1553).

¹³⁹ "... Bergama çeltiği kadimden dinkçilere tarh olunub haliya olan dinkçiler müflis olub yarar dinkci lazım olduğun ilam eylemişin..." **BOA. KK.** 63, s. 436-437 (1522).

¹⁴⁰ "*mahruse-i Burusa'da asude olan merhum ve mağfur'un-leh Sultan Murad han aleyhü'r-rahme ve'l-gufran evkafından Eminler nehrinin kürekçisi Hamza nam kimesne fevt olub evlad-ı zükürü kalmayub tohum mahlul olmağın işbu Hüseyin çelebi ziraata kadir olmağın nehr-i merkum reisi olan Hızır bin Ahmed arzusu ile tevcih olunub*", **EŞS.** 1211, vrk. 19/b, belge: 5 (1582).

¹⁴¹ **EŞS.** 1210, vrk. 58/a, belge: 1 (1582).

¹⁴² **EŞS.** 1210, vrk. 58/a, belge: 1 (1582).

reis pişkeşi vakfa ödediğini belirterek vermemiş, fakat elimizdeki diğer örneklerden, bunun istisnai bir durum olduğunu ve genellikle pişkeş ödendiğini anlayabiliyoruz¹⁴³.

Su içinde yetişen bir bitki olduğundan, kuraklık ve yeterli yağışın olmadığı yıllarda çeltik üretimi kesintiye uğruyordu¹⁴⁴. Kurak geçen yıllarda hiç mahsul ekilmediği veya ekilse bile yetişmediği, az yağışlı yıllarda ise bir çeltikçi reisinin deyimi ile *"başını düzemediği"*¹⁴⁵ anlaşılan çeltik, iklim koşulları nedeniyle incelediğimiz dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla üç kez kuraklıktan etkilenmiştir. Bunlar 1522, 1582-83 ve 1592 yıllarıdır¹⁴⁶. Yazın azalan akarsuların debilerinin taşıdığı su miktarı iyice düştüğü vakit, sürekli olarak suya ihtiyaç dışyan çeltiğin kurumasının sorumlusu olarak, aynı akarsudan yararlanarak pamuk, bostan vb. mahsulünü sulayan köylüler sorumlu tutuluyordu¹⁴⁷. Anlaşılacağı üzere, köylüler ve çeltikçiler arasında bir hakk-ı şürb davası çıkıyordu.

3- Yaya Çiftlikleri

Yayalar Osmanlı Devleti'nin ilk düzenli ordusudur. Rivayet karışımı bilgilere göre, Orhan bey (1326-1360)'in saltanatı yıllarında genişlemeye başlayan Osmanlı beyliği ihtiyaç üzerine yaya ve müselleme denilen ve devletin ilk maaşlı merkezi kuvvetlerini kurdular. Merkezi kuvvet olmalarına rağmen, devlet merkezinde

¹⁴³ EŞS. 1210, vrk. 59/b, belge: 1 (1582). Pişkeş ödenmesi kanun maddesi haline bile gelmiştir. Ö.L.Barkan, **Kanunlar I**, s. 205-228.

¹⁴⁴ EŞS. 1178, vrk. 19/b, belge: 2; vrk. 23/b, belge: 2 (1522). EŞS. 1213, vrk. 47/a, belge: 2 (1592).

¹⁴⁵ *"... takrir-i kelam edüb seksen sekiz senesinde asla çeltük ekilmeyüb ve seksen dokuz senesinde ekildi yıl kurak olmağla başını düzemedi..."* EŞS. 1210, vrk. 60/a, belge: 2 (1582).

¹⁴⁶ 1522 yılı için: EŞS. 1178, vrk. 19/b, belge: 2; vrk. 23/b, belge: 2; 1582-83 yılı için: EŞS. 1210, vrk. 60/a, belge: 2 (1582); EŞS. 121, vrk. 51/b, belge: 5 (1583), vrk. 52/a, belge: 2 (1583); 1592 yılı için: EŞS. 1213, vrk. 47/a, belge: 2 (1592). 1583 yılı için ayrıca bkz. **Bursa Şer. Sic. A.** 129, vrk. 203/a, belge: 1 (1583).

¹⁴⁷ *"Güre deresi çeltükçülerinden (...)"* Güre köyü halkını mahkemeye çağırmişlar; *"... çeltüğün suyun alub panbuğunuz ve bostanınız suvardınız çeltiğe zarar ettiniz çeltük kurudu zararın size tazmin itdürürüz..."* EŞS. 1178, vrk. 19/b, belge: 2 (1522).

oturmuyorlardı. Fakat maaşlı olduklarından bu şekilde sınıflandırılmaktadırlar¹⁴⁸. Yeniçeri teşkilatının kurulmasından sonra yayaların statülerinde önemli bir değişiklik yapılmış, maaşları kesilerek eyalet askerleri statüsüne alınmışlardır. Yayalar yeniçeriliğin kurulmasından önce sefer sırasında masraflarına karşılık günde bir akçe alan, barış zamanı köyünde ziraatla uğraşan, yarı asker-yarı sivil bir kuruluş olan yaya ve müsellemler, yeniçeri ocağının merkezi bir kuvvet olarak teşkilinden sonra ulüfelerine karşılık bir takım kişisel ve arazi vergilerinden bağışık tutularak eyalet askeri haline getirilmişlerdir¹⁴⁹. Bu olaydan sonra bir yaya ocağının tarifini; *"maaşlarına mukabil bir çiftlik yer tasarruf eden avarız-ı divaniyeye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan görevleri ve vergi bağışıklıkları nedeniyle askeri sayılan, bir yaya ve yamaktan meydana gelen üniteye yaya teşkilatında ocak"*¹⁵⁰ denmektedir şeklinde yapılabilir. Yeniçeri ocağının kurulmasından sonra, yayalara ücretlerine karşılık bir arazi verilmiştir. Çiftliklerin büyüklüğü 70-150 dönüm arasında verimlerine göre değişirdi. Kuruluş yıllarında önemli hizmetler görmüş olan yayalar, daha sonra giderek önemlerini yitirmişler ve XVI. yüzyılın son çeyreğinde de ortadan kalkmışlardır. İlk kurulduğu yıllarda, yaya yazımı sırasında; *"... reaya bu haberi işidince padişah hizmetinde olalum deyü yaya yazılmağa bir mertebe ilgi gösterdiler ki dimelü değül..."*¹⁵¹ sözleriyle ifade olunan bir rağmet görünüyordu. Hatta, teşkilatın kuruluşunda önemli bir rol atfedilen¹⁵² Çandarlı Hayreddin paşa'ya insanların yaya yazılmak için rüşvet verdiği rivayet olunmaktadır. İncelediğimiz dönemde ise artık önemini yitirmiş, geri hizmetlerde kullanılan bir konuma gelmişti.

¹⁴⁸ M. Arıkan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", **Atatürk Konferansları**, VIII (1975-76), Ankara, 1983, s. 175. I. H. Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara, 1974, s. 6. Aynı yazar, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c. I, Ankara, 1984², s. 1-2. Ayrıca bkz. H. Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul, 1990.

¹⁴⁹ M. Arıkan, **a.g.m.**, s. 175.

¹⁵⁰ **A.g.m.**, s. 175-176.

¹⁵¹ **Aşıkpaşazade Tarihi**, s. 40.

¹⁵² I.H. Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, s. 6.

Elimizde bulunan 1530 tarihli¹⁵³ defterdeki bazı şerhlerden anlaşıldığına göre yaya teşkilatı kuruluş yıllarından itibaren Edremit'te örgütlendirilmiştir diyebiliriz. Belirttiğimiz defterde, köhne defterden aktarılan şerhler bulunmakta ve bunların en eskisi 1477 tarihini¹⁵⁴ taşımaktadır. Yeniden eskiye doğru sırasıyla cedit, atik, köhne ve kadim olarak giden ve önceki defterlerden nakledilen şerhlerde, bizce en erken tarih olarak I. Murad'a (1360-1389) bir atıf sözkonusudur ve bu kayıt defter-i kadimeden aktarılmıştır¹⁵⁵. Fakat, teşkilatın her yerde görülen fonksiyonlarını yitirme süreci Edremit yaya teşkilatında da izlenmektedir. 1530 tarihli defterde 24 adet çiftlik varken, 1551-52 tarihli defterde bu sayı 12'ye düşmüştür (Bkz. Tablo: XXV-XXVI). 1530 defterinde Ayazmend ve Edremit yaya bölgelerinden oluşan Edremit yayabaşılığında, Edremit'e ait çiftliklerde 23 yaya 55 yamak kayıtlıdır¹⁵⁶. Yaya teşkilatında görülen dağılıma daha 1530 defterinde bile izlenebilmektedir. Bir çiftliğin yaya ve yamakları tahrirde bulunamadığı için köhne defterden nakledilerek kayıt yapılmıştır¹⁵⁷. Hatta bir önceki sayıma yapılan atıflarda, çiftliklerin o zamandan birbirine katılarak sayılarının azaltıldığını öğrenmek mümkün olmaktadır¹⁵⁸. Önceki tahrirden aktarılan kayıtlara göre, bir diğer çiftliğe eklenen çiftlik sayısı on'dur¹⁵⁹. Yani 1530'dan önceki tahrirdeki çiftlik sayısı 34 olmalıdır. 1530 tahririnde 24'e düşen Edremit yaya çiftlikleri, arada geçen 21 yılda tamamen dağılmış ve bozulmuş olmalı ki 1551-52 yılında yapılan tahrirde 12 çiftlik halinde yeniden yapılandırılmışlardır (bkz. Tablo: XXVI). Daha

¹⁵³ **Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet**, 0.62.

¹⁵⁴ **Ak. Muallim Cevdet**, 0.62, vrk. 1/b.

¹⁵⁵ "... elindeki çiftliği ile Hüdavendigâr azad etmiş hükmü mucibince azadlılardır elinde sultan Mehmed'in ve Murad-ı hüdavendigâr'ın hükm-i hümayunları vardır... deyü kayd olunmuş der defter-i kadim", **Muallim Cevdet**, 0.62, vrk. 57/a.

¹⁵⁶ Bkz: **Tablo: XXV**.

¹⁵⁷ **Muallim Cevdet**, 0.62, vrk. 100/b, "Hüseyn çiftliği gelüb cevab verir kimesne bulunmadı gayiblerdür defter-i köhnedan nakl olundu"

¹⁵⁸ **Muallim Cevdet**, 0.62, vrk. 100/a, "... mezkur çiftlik az olduğu sebebden ine gazi yeri zam olundu Köylüce demekle meşhurdur der defter-i atik yine mukarrer..."

¹⁵⁹ Biriktirilen çiftlikler: **Muallim Cevdet**, 0.62, vrk. 97/b, 98/a-b, 99/a-b, 100/a-b.

enteresan olan ise, bu yeniden tesis edilme işleminde Aydın, Saruhan, Menteşe, Karaman, Biga ve Kütahya sancaklarından gelmiş olan ve kimsenin kayıtlı reayası olmayan haymanalar, adı geçen çiftliklere yerleştirilerek yaya ve yamak yazılmışlardır (Bkz. Tablo: XXVI). 1530 tahririnde 23 yaya 55 yamak kayıtlı iken; 1551-52 tahririnde 12 yaya ve 62 yamak kayıtlanmıştır (bkz. Tablo: XXV-XXVI).

TABLO: XXV

1530 Tahririne Göre Edremit Yaya Çiftlikleri

Sıra	Çiftlik adı	Bulunduğu köy	Yaya	Yamak	Na-reside	Mürde-i kadim	Mürde-i cedid	Hasıl
1	Aslıhan oğlu	Edremit tevabiinde	1	4	4	4	-	250
2	Hızırloğlu	Edremit tevabiinde	1	2	1	5	-	150
3	Bayramiç kardaşı	Edremit tevabiinde	1	4	8	4	-	250
4	Mehmed yeri	Zeytinli	1	3	-	4	-	250
5	Şabane çiftliği	Şabcı	1	3	9	4	-	300
6	Gürpan çiftliği	Gürpan	1	2	-	7	-	250
7	Kara Orhançiftliği	Edremit tevabiinde	1	3	3	5	-	250
8	Güre Çiftliği	Güre deresi	1	2	2	6	-	250
9	Hamza çiftliği	Keçili	1	2	-	7	-	-
10	Ilyas çiftliği	Edremit tevabiinde	1	3	2	4	-	-
11	Hüseyin çiftliği	Şehir köy	1	2	1	7	-	-
12	İbrahim çift.	Edremit tevabiinde	1	3	1	11	-	-
13	Hasan çift.	Edremit tevabiinde	1	1	-	4	-	250
14	Karataşlı	Edremit tevabiinde	1	3	1	4	-	255
15	Piri çiftliği	At hasan	1	2	1	5	-	300
Sıra	Çiftlik adı	Bulunduğu köy	Yaya	Yamak	Na-reside	Mürde-i kadim	Mürde-i cedid	Hasıl

16	Uruz bey çiftl.	Edremit tevabii	1	4	3	4	-	200
17	Ismail oğlu çift.	Edremit tevabii	1	-	-	3	2	-
18	Umur çift.	Edremit tevabii	1	2	-	6	-	50
19	Hüseyin çift.	Edremit tevabii	1	2	-	6	-	-
20	Ibrahim çift.	Edremit tevabii	1	2	-	2	-	-
21	-	Taylı eil	1	2	2	4		80
22	İne gazi	Kızılköy	1	2	-	1	-	-
23	-	Edremit tevabiinde	1	2	-	4	-	-
24	-	Resul hisarı	-	-	-	6	-	-
	Toplam		23	55	38	117		3085

Karesi yayalarının gemi inşaatında¹⁶⁰, top döküm hizmeti¹⁶¹ için İstanbul'da görevlendirildikleri görülse de, genellikle Bilecik'teki maden ocaklarında istihdam¹⁶² edildiğinden, Edremit yayalarının da aynı hizmetlerde çalıştıklarını söylememiz mümkündür. Fakat yayalar artık hizmete çağrı emirlerine icabet etmiyorlardı. Hizmete gelmedikleri takdirde bir bedel ödemeleri gerekiyordu¹⁶³. Veya hizmete gitmeyen Edremit yayabaşısı gibi, görevlerinden azl ediliyorlardı¹⁶⁴.

XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yayaların yükümlülüklerini yerine getirmekten tamamen kaçır oldukları görülmektedir. Yukarıda söz ettiğimiz ve yaya çiftliklerini yeniden yapılandıran 1551-52 tahriri ile aynı yıla denk gelen bir uygulama

¹⁶⁰ BOA. MÜD. 16, s. 144/282 (1571).

¹⁶¹ BOA. MÜD. 28, s. 365/946 (1576).

¹⁶² BOA. MÜD. 3, s. 278 (1559). BOA. MÜD. 5, s. 69/160, (1565). BOA. MÜD. 7, s. 367 (1568). BOA. MÜD. 21, s. 185/448 (1573).

¹⁶³ BOA. MÜD. 41, s. 357, (1580).

¹⁶⁴ BOA. KK., 79, s. 117 (1571).

ile yerlerini terkeden ve hizmete gelmeyen yayaların çiftliklerinin hasılı mukataaya verilerek devlet adına "*mevkufat eminleri*" tarafından toplanmaya başlanmıştı¹⁶⁵.

Bu gelişmeden sonra Edremit yayaları çok olaylı geçen ve bir dizi yolsuzluğun yaşandığı iki tahrir deneyimi geçirdi. Yayalar bu tahrirde, yaya yazılmamak için ellerinden geleni yaptılar. Çiftliklerini terkederek şehirlere, kasabalara göçmeye ve oralara yerleşmeye çalıştılar¹⁶⁶. Devlet görevlileri; yaya çiftliklerini saraydan gönderilen iki ucu mühürlü ve terzi arşınıyla 75 arşın uzunluğundaki urgan ile ölçüp; çiftliklerin ziyade ve noksanlarının belirlenip birbirlerinin eksikliğini tamamlamalarını ve artan olursa tapuya vermeleri konusunda uyarıyordu¹⁶⁷. Fakat yayalar yazılmamakta kararlı olmalı ki, tahrir heyetine rüşvet vererek kendilerini reaya kaydettiriyorlardı¹⁶⁸. İmparatorluğun ilk düzenli ordusuna insanlar girmek için de, çıkmak içinde rüşvet vermek zorunda kalmışlar! Rüşveti alan katip ise, büyük bir ihtimalle yayayı yazmadığında, yerinin boş kalmasının, hakkında bir soruşturma olabileceği kaygısıyla, reayadan bazı kimseleri yaya kaydetmeye başlamış¹⁶⁹. Fakat sonuçta katibin aldığı önlemler kendisini bir soruşturmadan kurtarmaya yetmemiş. Katip ve kethüdasının, belirttiğimiz yollarla, 40 bin akçe rüşvet aldıkları anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Tahrir katibini soruşturmak için bir heyet gönderilmiş, fakat katibin teftişi biraz zor olmuşa benziyor. Çünkü, katip teftiş heyetini görünce hastayım diyerek yatmış; heyet tam bir ay başında beklemiş; katip bu sırada kendisine yöneltilen tahrirle ilgili soruları ise "*aklım başımda değildir*" diyerek cevaplandırmamıştır¹⁷¹. Anlaşılan yolsuzlukların söz konusu olduğu

¹⁶⁵ **BOA. KK.** 63, s. 210, (1553). **BOA. KK.** 63, s. 302, (1553). **BOA. KK.**, 63, s. 557. Aynı olayın Saruhan sancağında da uygulandığı görülüyor. Değerlendirme için bkz. F. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, s. 151-152.

¹⁶⁶ **BOA. MÜD.** 10, s. 173/260 (1571).

¹⁶⁷ **BOA. MÜD.** 22, s. 207/397 (1573).

¹⁶⁸ **BOA. MÜD.** s. 44/90 ve 156-225 (1571). **BOA. MÜD.** 19, s. 200/415 (1572).

¹⁶⁹ **BOA. MÜD.** 19, s. 200/415 (1572).

¹⁷⁰ **BOA. MÜD.** 21, s. 163/399 (1573).

¹⁷¹ Aynı belge.

tahrir iptal edilerek, Karesi ve Biga piyadelerinin yeniden tahriri emredilmiştir¹⁷². İptal edilen tahrirdeki gibi yayaların isteksizliği, yeni tahrirde de izlenebilmektedir. Piyadeler kendilerinin tımar reayası olduğunu ileri sürerek yaya yazılmamak istemişlerdir¹⁷³. Bu tahrirde de reayadan ve yörüklerden olup da yaya yazılanların şikayetlerine rastlanmaktadır¹⁷⁴.

Bütün bu çabalar işlevini yitirmiş bir kurumu yaşatmaya yetmemiş ve devlet yaya teşkilatını 1582 yılından itibaren tasviye etmeye başlamıştır¹⁷⁵. 1585 tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre, yaya çiftliklerinin ilgası tamamlanmış olmalı ki, Karesi sancağı piyade beyine zeamet tevcih edilmiştir¹⁷⁶. Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre Karesi sancağı çiftlikleri tahrir edilmektedir¹⁷⁷. Fakat bu tahrir öncekilere benzememektedir. Çünkü 60-80 dönüm arasında değişen 12 çiftlik, toprağına 46 bennak ve 26 mücerred kaydedilerek, tımara dönüştürülmüştür (bkz. Tablo: XXVII). Bir kaç yıl sonra ise bu çiftliklerin 20 bin akçelik zeamet olarak tevcih edildiklerini görüyoruz¹⁷⁸. Böylece, devletin kuruluşundan itibaren var olan bir kurum bitmiş oluyordu.

¹⁷² BOA. MÜD. 26, s. 200/555 (1574).

¹⁷³ BOA. MÜD. 33, s. 335/692 (1578).

¹⁷⁴ BOA. KK., 86, s. 234 (1576).

¹⁷⁵ F. Emecen, **a.g.e.**, s. 152-153.

¹⁷⁶ BOA. KK. 105, s. 310/b (1585).

¹⁷⁷ Aynı belge.

¹⁷⁸ BOA. TZRD. s.890-91, 893-94, 903.

TABLO: XXVII

Yaya Çiftliklerini Tımara Dönüştüren Tahririn (1585) Sonuçları

Sıra	Çiftlik adı	Bulunduğu köy	Bennak	Mücerred	Dönüm	Hasıl
1	Hızıroğlu Çift.	Kızıklı ve Karageyikli	5	6	80	600
2	Hacı Ayni Çift.	"	4	1	80	600
3	Sandal Çiftliği	"	4	2	60	600
4	Kara Salih oğlu Veli Çiftl.	"	5	2	60	600
5	Cüllah oğlu Çiftliği	"	4	2	60	600
6	Güçeri oğlu Çiftliği	"	4	2	80	600
7	Öynelü Çiftliği	"	-	1	60	600
8	Güreci Çift.	"	3	3	80	600
9	Said oğlu Çiftl.	"	4	2	60	600
10	Kürd Nasuh Çiftliği	"	4	2	80	600
11	Karaca Ali Çiftliği	"	5	1	60	600
12	Kara Bali Çiftliği	"	4	2	80	600
	Toplam		46	26	840	7200

B- ENDÜSTRİYEL FAALİYETLER

1- Yağhane

XVI. yüzyılın teknik gelişmişlik seviyesine göre düşündüğümüzde proto-endüstriyel¹⁷⁹ bir tesis olarak niteleyebileceğimiz, susam işleyen bir yağhanenin

¹⁷⁹ Proto-endüstriyel kurumlar ve özellikleri için bkz. L.A. Clarleson, **Proto-Industrialization: The First Phase of Industrialization**, London, 1985.

Edremit ve kaza bölgesinin yağ ihtiyacına cevap vermesi yanında, yine bölge ekonomisini tarımsal açıdan etkileyen bir kurum olarak da önem kazandığını söyleyebiliriz. Belirttiğimiz yağhane II. Murat (1421-51) vakfının bir işletmesiydi. Edremit'ten başka Ayazmend'de ve Biga sancağına bağlı olan Ezine pazarı (İne pazarı)nda da¹⁸⁰, II. Murad'ın vakıf yağhaneleri vardı.

Yağhane iltizam tarihiyle işletilirdi. Örnekleme gerekirse; yağhane 1537 yılında 70.000 akçeden başlayan açık artırma¹⁸¹ ile 89.500 akçeye iltizama verilmiş¹⁸², hemen sonrasındaki artırma ile son olarak 90.000 akçeden alıcı bulabilmişti¹⁸³. Mültezimler eliyle işletilen yağhanenin mukataa kıstları vakıf cabisine teslim edilir, mukataa tutarından fazlası, tahmin edileceği gibi işletmecinin karı olurdu.

Yağhanenin hammaddesi, **örüsü** olan ve büyük bir ihtimalle Edremit kaza bölgesine tekabül eden bir alanda üretilen susamın yağhaneye satılması mecburiyeti ile elde ediliyordu¹⁸⁴. Örü terimi *"devletin (veya bir vakfın) doğrudan doğruya medhaldar bulunduğu bir iktisadi işletmede ve mali faaliyetde, bu faaliyetin devamı için lüzumlu hammaddeyi temin eden veya fiskal muamelelerin cereyan ettiği coğrafi bölgeyi ifade ettiği gibi, bilhassa iktisadi işletmenin mahsullerinin satıldığı coğrafi bölgeyi de ifade etmektedir"*¹⁸⁵ Tanımından da anlaşılacağı gibi, örüsü, bir işletmenin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi üretmek yanında, mamul maddeyi de satın almak durumundaydı. Yani, bir anlamda örü, herhangi bir işletmenin tekel bölgesidir. Örünün

¹⁸⁰ "merhum ceddin Sultan Murad han tabe serahünun imareti evkafından (...) İne ve Edremid ve Ayazmend kadılıklarında yağhaneler olub..." **BOA. KK.** 63, s. 404-405 (1553).

¹⁸¹ "... mezkur Mustafa beş yüz akçe ziyade edüb 70.500 akçeye..." **EŞS.** 1187, vrk. 3/a, belge: 1 (18 Nisan 1537).

¹⁸² "... kefil vermek üzere seksen dokuz bin akçe mukataaya virdüm..." **EŞS.** 1187, vrk. 5/a, belge: 3.

¹⁸³ "... ve badehu mezkur Idris zikr olan yağhaneye tevabiiyle beş ay sürdükdün sonra işbu Dere-i sağırdan Temurtaş bin Hacı bin akçe ziyade idüb cem'an 90000 bin akçeye..." **EŞS.** 1187, vrk. 13/b, belge: 2 (1538).

¹⁸⁴ "... nefs-i Edremit'de vaki olan yağhane amili Ramazan nam kimesne mezkur kadılık yağhanenin örüsü olmağla örüsü halkı harice sisam satmak yasak olub..." **BOA. KK.** 63, s. 63 (1553).

¹⁸⁵ L. Gücer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İhtisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı" **İFM XXIII/1-2** (1962-63), s. 119.

işletmenin mamülünü tüketme veya satın alma işlevi, Edremit yağhanesinin örsü için de geçerlidir. Yağhanenin örsü halkı harice susam satamayacağı gibi, dışardan da mamül madde yani yağ almaması gerekiyordu¹⁸⁶. Bu durum "*örü halkı harice sisam satmak yasak olunub...*"¹⁸⁷ sözleriyle ifade ediliyordu. Fakat susam çeşitli şekillerde yağhane dışındaki alıcılara pazarlanıyor veya pazarlanmak isteniyordu. Kaçakçılık bu pazarlama yöntemlerinden birisiydi. Gizlice iskelelere indirilen susam gemicilere satılıyordu¹⁸⁸. Tahmin edileceği üzere vakıf yöneticilerince devlet merkezine yapılan şikayet sonucu bu fiil yasaklanmış ve bu "*yağhane örsünde hasıl olan sisamı gemicilere ve gayriye satmayalar*"¹⁸⁹ uyarısıyla belirtilmişti. Fakat susamın harice satılması, sadece müstahsillerin yaptığı bir fiil değildi. Aynı fiil, mültezimler tarafından da sergileniyordu. Mültezimler üreticiden büyük kile ile aldıkları susamı daha küçük bir kile ile fakat alış fiyatlarının üstünde bir rayicle yağhane dışında, başkalarına satıyorlardı. Zeytinli köylülerinin bu konudaki şikayetleri olayın iyi bir ifadesidir: "*mezbur amil bizden sisamın kilesin on-altışar akçeye satun alub yağhaneye kifayet mikdarından ziyade olan sisamın kilesi haric kazaya yirmi beşer akçeye bey' idüb ve bundan gayrı bizden sisamın kilesin büyük kile ile alub harice ma'mül'ün-bih olan kile ile satar...*"¹⁹⁰. Yani mültezimler susamı işleyerek bir üretim maliyeti yaratmadan, hem kile farkından hem de fiyat farkından dolayı, yasal olmayan bir şekilde de olsa, susamın ticaretini yaparak önemli miktarda kar elde ediyorlardı. Fakat bunun sonu ise, tahmin edileceği gibi bir yağ sıkıntısı çıkmasıdır. Bu da insanların şikayetleri

¹⁸⁶ "... vakıf yağhanelerin örsünde hasıl olan sisamdan hafıyyeten (hufyeten) satun almağla ve hasıl olan yağların vakıf yağhanelerin örülerinde hufyeten satmağla yağhanelerin sisamı kalmayub vakıf mahsulüne zarar olur..." **BOA.KK.** 63, s. 404-405 (1553).

¹⁸⁷ **BOA. KK.** 63 (1553).

¹⁸⁸ **EŞS.** 1183, vrk. 13/a, belge: 2 (1530) "... Oldur ki vakıf amili olan Mustafa bin Kara Yusuf mahfil-i şer'e gelüb şöyle takrir-i kelam idüb dediki limona Çulcu Ali'nin gemisi gelüb o gemide susam zan' idüb marifetinüz ile varub arandukda beş çuval susam bulduk tahminen bir buçuk müdd var diyücek..."

¹⁸⁹ **BOA. MÜD.** 41, s. 170 (1579).

¹⁹⁰ **BOA. KK.** 63, s. 63 (1553).

arasındadır: "... alub harice satar bu sebeple Edremit kazasında sisama müzayaka vaki' olub bu bahane ile yağ dahi ziyade bahayla satılıb bize hayf ve zulm olmuşdur deyü bildürdüler..."¹⁹¹ Susam satışları konusunda köylüler de mültezimler kadar akılcı davranabilmektedirler. Mahsul zamanı ürün bol olduğu için fiyatları düşük gören üreticiler, susamı depolayarak yağhanede işlenecek hammadde ihtiyacı çoğaldığında, yükselen fiyatlarla satış yapmayı tercih etmektedirler: "... ve bazı kimesneler dahi sisamları hasıl olduğu zamanda narh-ı cari üzere getürüb yağhaneye satmayub tehir edüb susama ihtiyac olduğu zamanda ziyade bahaya satmak istedükleri ecilden yağhane mahsulüne külli zarar müterettib olur"¹⁹²

Yağhanede işlenmeyen susamın alıcısı kimler olabilirdi? Piyasa, vakfın belirtmiş olduğumuz İne pazarı, Ayazmend ve Edremit yağhaneleri ile Bergama'da bulunan miri yani devlet teşebbüsü olan yağhanenin¹⁹³ tekelinde olduğuna göre; işleyecekleri hammadde için, bu yağhanelerin aralarında bir rekabet mi vardır? Bergama yağhanesi ve Edremit yağhanesi yöneticileri ikisi de susam bulamadıkları için zarar ettiklerinden şikayette bulduklarına¹⁹⁴ göre böyle bir rekabet yaşadıkları söylenemez. Çünkü her iki yağhane de susam bulamamaktadır. Öyleyse alıcı kimdir? Gemilere satılan susam dışında, önemli bir susam talebi de **kaçak yağhanelerden** gelmektedir. Kaçak olarak nitelmemiz için sebebi, izinsiz kurulmuş olmalarıdır. Miri ve vakıf yağhanelerin işletme güvencesi için devlet özel şahıslara yağhane kurdurmamaktadır. Devletin izin vermediği durumlarda yağhane kurulamazdı. İzin ise bazı şartlara bağlı olarak verilirdi: "... yağhane işletmek için izn-i hümayun taleb ve ol caniblerde iltizamla

¹⁹¹ BOA. KK. 63, s. 63 (1553).

¹⁹² BOA. MÜD. 63, s. 170 (1553).

¹⁹³ Bergama'daki miri yağhane için bkz: BOA. MÜD. 41, s. 170 (1579) "... Bergama'da vaki' yağhane..." BOA. KK. 63, s. 5512-52, (1553) "Bergama'da vaki' hassa yağhane..."

¹⁹⁴ Edremit: "... yağhanenin sisamı kalmayub vakıf mahsulüne zarar müterettib olduğunda..." BOA. KK. 63, s. 404-405 (1553). Bergama: "... Bergama'da olan hassa yağhaneye zarar müterettib olduğun..." BOA. KK. 436-437 (1553).

yağhane olmayub ve işletildüğü takdirce kimesneye zarar müterettib olmaz deyü arz eyledüğünüz ecilden zikr olunan yağhane bina olunmağa icazet-i hümayunum verilüb buyurdum ki..."¹⁹⁵ Anlaşılacağı üzere izin verilmesi için, yağhane kurulacak yerin çevresinde, bir başka yağhane olmaması koşulu aranmaktadır. Oysa biz biliyoruz ki Edremit'in yakın çevresinde, Edremit'teki ile birlikte beş yağhane bulunmaktadır. anlaşılan yağ sektörü karlı bir yatırım olmalı ki, insanlar kaçak yağhane yapıp, resmi fiyatın üzerinde bir rayicle susam alıp işleme riskine girebiliyorlardı. Bir yatırımın kar edebilmesi için sadece hammadde alımı ve işlenmesinin yetmeyeceği açıktır. Daha fazla fiyatla susam alıp işledikleri için mamülleri de pahalı olması gereken özel (kaçak) yağhaneler, pahalı da olsa satış yapabiliyorlardı ki, bu girişimde bulunuyorlardı. Dolayısı ile özel yağhanelerin susam talebi ve yağ arzı gerçekleşiyor olmalıdır. Bu nedenle vakıf ve miri yağhane mültezimleri şikayetçi oluyorlar ve devletten korunmalarını talep ediyorlardı. Gerçekten de Edremit ve Bergama çevresinde kaçak yağhaneler kurulmuştu: *"... Ine ve Edremid ve Ayazmend kadılıklarında yağhaneler olub Kızılca Tuzla kadılığı Ine ve Edremid kadılıkları ortasında vaki' olub ve Balya kadılığı dahi Edremid kurbünde olmağla bazı kimesneler Tuzla ve Balya kazasında sonradan yağhaneler ihdas edüb mezkur hadis olan yağhanelerin sahipleri vakıf yağhanelerin örüsünde hasıl olan sisamdan hufyeten satun almağla ve hasıl olan yağların vakıf yağhanelerin örülerinde hufyeten sağmağla yağhanelerin sisamı kalmayub vakıf mahsulüne zarar müterettib olduğu..."*¹⁹⁶ Benzer durum Bergama miri yağhanesi için de geçerlidir¹⁹⁷ Belgelerin deyimi ile muhdes olan yağhanelerin rekabeti *"yağhanelerin sisamin harice iledenler ve haric yağhanenin yağın getürüb satanlar"*¹⁹⁸ olarak

¹⁹⁵ **BOA. MÜD.** s. 73/150 (1577).

¹⁹⁶ **BOA. KK.** 63, s. 404-405 (1553). Aynı konuda: **BOA. KK.** 63, s. 357-359 (1553): **aynı defter**, s. 370-71 (1553).

¹⁹⁷ *"... bazı kimesneler yağhaneler ihdas idüb Bergama'da olan hassa yağhaneye zarar müterettib olduğun ilam eylemişsin..."* **BOA. KK.** 63, s. 436-437 ve s. 551-52 (1553).

¹⁹⁸ **BOA. KK.** 63, s. 357 ve 405.

belirtildikten sonra, bu özel yağhanelerin çalıştırılmaması ve yıktırılması¹⁹⁹ ferman olunmuştur. Fakat ilginç bir nokta olarak, Edremit'de bulunan ve evlerin işliklerinde yer alan küçük kapasiteli olduğunu sandığımız ve tereke defterlerinde yağhane olarak belirtilen imalathaneler²⁰⁰ hakkında sınırlayıcı ve faaliyetlerini engelleyici bir yaptırımla karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz.

Günümüzde önemli bir zeytincilik ve zeytin yağı üretim bölgesi olan Edremit'in XVI. yüzyılda susam ziraatı yaptığı ve susam yağı ürettiği anlaşılmaktadır. Susam ve zeytin üretimi hakkında, zirai organizasyon çerçevesinde yukarıda yazmış olduklarımız, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zeytinciliğin yükselmeye başladığı şeklindeydi. Büyük bir ihtimalle artan nüfusun hububat talebi, susam ziraatı yapılan arazileri buğday üretimi için kullanmak mecburiyetini doğurdu. Engelibeli arazide ve dağ yamaçlarında hububat üretiminin, susam tarlalarına göre rantabl olmayacağı anlaşılabilir bir olgudur. Bu nedenle dağ yamaklarında bulunan zeytin deliceleri aşılacak suretiyle yağ ihtiyacı için bölge ekonomisine kazandırılırken, susama bağımlılıkları ortadan kalkan insanların, susam ekim alanlarında hububat üretimine geçtiklerini muhtemel bir fikir olarak düşünüyoruz. Bu düşüncenin doğruluğu halinde, incelediğimiz yıllarda tarımsal yapıda önemli bir değişim yaşandığını söylemek mümkündür. Elbette bu değişim kısa bir sürede gerçekleşmiş olamaz. Fakat yukarıda yazdıklarımızla birlikte düşünülürse; XVI. yüzyılın son çeyreğinde zeytincilik artık bölge ekonomisinde ağırlığı olan bir ticari tarımsal sektördür. Kaçak yağhanelerin ortaya çıktığı 1550'li yıllar ile zeytin üretiminin hissedilebilir bir yoğunluğa ulaştığını söylediğimiz 1575 yılı arasındaki yirmi beş yılda bölge tarımında, ihtimaller çerçevesinde olduğunu düşündüğümüz, değişim gerçekleşmiştir diyebiliriz.

¹⁹⁹ BOA. KK. 63, s. 357-359, 370-71, 404-405, 436-37, 551-52.

²⁰⁰ Edremit'te "havlu içinde yağ değirmeni, 300 akçe" EŞS. 1194, vrk. 121/b, belge: 1 (1568); "yağhane dükkani". EŞS. 1196, vrk. 22 a, belge: 1 (1567); "iki dam ma'a yağ değirmeni" EŞS. 1197, vrk. 29/a, belge: 2 (1573).

2- Dokumacılık

Pamuklu dokumaların ve pamuk-ipek karışımı kumaşların Osmanlı toplumunda giyim-kuşam ve döşemelik olarak geniş bir kullanım alanı vardı. Bu büyük talep ülke içinde köylerde ve kentlerde çok çeşitli ve yaygın bir el dokuma sanayiinin ürettiği kumaşlarla karşılanırdı. Anadolu'da pamuklu sanayiinde uzmanlaşmış belli bölgeler iç talebi karşılar ve bir dereceye kadar dış pazarlar, özellikle pamuk yetişmeyen Kuzey ülkeleri ve Avrupa için de üretim yapardı. Özetle, pamuklu sanayii üretim ve ticaret boyutları ile imparatorluk ekonomisinin hububattan sonra en önemli sektörünü oluşturmakta idi²⁰¹. Pamuklu dışında da özel dokuma ürünlerinde uzmanlaşmış şehirler ve bölgeler vardı. Ankara ve çevresi, sadece bu bölgede yetiştirilebilen tiftik keçisinin yününden üretilmiş kumaşlarla ünlüydü²⁰².

Bursa ise, tam anlamıyla bir dokuma merkeziydi. Özellikle ipekli kumaş üretiminde Bursa imparatorluğun önde gelen üretim ve pazar kentlerinden biriydi²⁰³. Tokat, dokuma ve basma atölyeleri ile dönemin sanayi kenti diyebileceğimiz bir üretim ve boyama potansiyeline sahipti²⁰⁴. Aslında başta da belirttiğimiz gibi hemen hemen imparatorluğun tamamında, pamuklu ve yünlü dokumanın çeşitli kalite ve evsafa

²⁰¹ H. Inalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1979 Özel Sayısı**, Ankara, 1981, s. 1. İngiltere-Osmanlı pamuklu rekabeti için ayrıca bkz: H. Inalcık, "When and How British Cotton Goods Invaded the Levant Markets", **The Ottoman Empire and the World Economy**, (Ed. H. Islamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 274-382.

²⁰² S. Faroqhi, "XVII. Yüzyıl Ankarasında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", **İFM**, 41/1-4 (1984), ss. 237-260.

²⁰³ H. Inalcık, "Bursa and the Commerce of the Levant", **JESHO**, III/2 (1960), ss. 131-147. Aynı yazar, "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, XXIV (1960), ss. 45-66, 224-258. F. Dalsar, **Bursa'da İpekçilik**, İstanbul, 1960. M. Çizakça, "Price History and the Bursal Silk Industry: a study in Ottoman industrial decline, 1150-1650", **The Ottoman Empire and the World Economy**, New York, 1987, ss. 247-261.

²⁰⁴ M. Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (2-6 Temmuz 1986), Ankara, 1987, ss. 145-170.

ürünlerinin üretimi söz konusuydular²⁰⁵. Bu özellik gerek yurt içinde günlük tüketim ve gerekse izin verildiği ölçüde yurt dışı satışlarında Osmanlı Devleti için her zaman önemli bir mal olmuştu²⁰⁶.

Belirttiğimiz bu önemin devlet açısından da iktisadi politikalara yansıdığı , veya iktisadi politikanın; üretim ve tüketim dengesini tüketiciler lehine denetlemeyi ve kararlı bir şekilde sürdürmeyi amaçlayan bir içeriği bulunduğu belirtilebilir²⁰⁷. Üretim ve tüketim ilişkisini tüketici açısından belirlemeye çalışan iktisadi politikasıyla, devlet bir anlamda, tüketim bağlamında kendisini de hesaba katıyordu. Çünkü piyasada her türlü mal ve hizmetin en büyük ve sürekli alıcısı devletti. Herşeyden önce zikredilmesi gereken ve tüketimin en önemli kaynağını oluşturan alıcının ordu ve saray olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu ihtiyaçların temini maksadıyla, devletin üretim ve mal akışını düzenlemekten başka çaresi de yok gibidir²⁰⁸. Donanma ve kapıkulu ocaklarının dokuma ürünlerine olan ihtiyacı her yıl tekrarlanan alımlarla giderilmeye çalışılırken, ordu için üretim yapan özel yerler de oluşturulmaktan geri durulmamıştır. Selanik, bu olgunun en iyi örneğini teşkil etmektedir. Çünkü burada binlerce metrelik çuha dokuması ve üretimi söz konusudur²⁰⁹. Üretilen çuhaların yine en büyük alıcısı, yeniçeri

²⁰⁵ S. Faroqhi, "Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade, 1560-1650", **Osmanlı Araştırmaları**, I (1980), ss. 61-63.

²⁰⁶ Değişik dönemlerde pamuklu dokumanın önemi, üretim ve ihraç özellikleri için bkz: B. Braude, "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650, A Study in Undevelopment", **Review**, II/3 (1979), ss. 437-54. S. Faroqhi, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth and XVIIth Century Anatolia", **The Journal of European Economic History**, VIII/2 (1979), ss. 405-417. O. Kurmuş, "The Cotton Famine and its Effects on the Ottoman Empire", **The Ottoman Empire and the World Economy**, (Ed. H. Islamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 160-169. E. Frangakis-Syrett, "The Trade of Cotton and Cloth in Izmir: From the Second Half of the Eighteenth Century to the Early Nineteenth Century", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 97-111.

²⁰⁷ M. Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", **IÜEF Sosyoloji Dergisi**, 3. dizi, 1 (1988-89), ss. 177-180.

²⁰⁸ Genel olarak bkz. M. Genç, **a.g.m.**, ss. 175-185.

²⁰⁹ Selanik'te Çuha dokumacılığı ve alınan çuhaların bir muhasebe defteri için bkz. H. Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", **IÜGAD**, 2-3 (1973-74), ss. 415-466.

ve kapıkulu ocaklarının ihtiyacı nedeniyle devletin kendisidir. Daha sonraki yüzyıllarda, doğrudan müteşebbis olarak devlet dokumacılık işini organize etmeye de çalışacaktır²¹⁰. Önemli bir üretim kalemi olan yeniçeri çuhalarının astarı ise Ege denizinin Rumeli ve Anadolu kıyılarında yoğun olarak üretilen ve bu ihtiyaca cevap verecek evsaftaki kumaşlardan sağlanıyordu²¹¹. Yeniçeri çukalarının astarından daha ziyade donanmanın yelkenbezi talebi, pamuk üretimi ve pamuklu dokuma için devletin her yıl yüzbinlerle ifade edilen akçe tutarındaki bir meblağı, bu sektöre aktarması anlamına geliyordu²¹². Batı Anadolu'da en önemli dokuma merkezleri Bergama²¹³, Manisa²¹⁴, Akhisar ve Menemen'di. Akhisar ve Menemen gerçekten dikkat çekici bir dokuma potansiyelinin bulunduğu; özellikle Menemen'in yılda beş yüz kıt'a yelken bezi, iki bin kıt'a kürekçi üsera gömleğini²¹⁵ üretilip teslim edebilecek bir dokuma merkezi olduğunu belirtmek, dokuma üretiminin boyutları hakkında bilgi verebilir. Pamuklu dokumaya duyduğu büyük ihtiyaçtan dolayı devlet; pamuk, pamuk ipliği ve dokunmuş mamül gibi metaların dışsattımını yasaklamış yani **memnu' meta** ilan etmişti²¹⁶. Fakat buna rağmen Ege denizi kıyılarındaki bütün yerleşmelerden pamuk ve pamuk ipliği gemilerle gelen yabancı tüccara, devletin deyimi ile kaçakçılara satılıyordu. Dokumacılar pamuğun dışarıya satılmasından dolayı işlenecek iplik bulamadıklarını ve

²¹⁰ M. Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", **Toplum ve Ekonomi**, 2 (1991), ss. 99-124.

²¹¹ Anadolu'da pamuklu dokuma ve satış vergileri için: S. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, ss. 157-170 ve aynı yazar, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth and XVIIth Century Anatolia", **The Journal of European Economic History**, VIII/2 (1979), ss. 405-417.

²¹² S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 158.

²¹³ **A.g.e.**, s. 159-160.

²¹⁴ F. Emecen, **a.g.e.**, s. 76-80. Ç. Uluçay, **XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı**, İstanbul, 1942, ss. 62-68 ve vesika: 1, 11, 16, 21-22, 23, 25, 26, 33 ve değişik belgeler.

²¹⁵ Bu mamulatin kayıtladığı muhasebe defteri, **BOA. KK.** tasnifinde yeniçeri efendisi kalemine bulunduğu için dikkati çekmemiş ve pamuklu dokuma üzerinde çalışanlar tarafından kullanılmamıştır. Fakat, devletin alımlarının ayrıntıları ve pamuklu dokuma potansiyelini yansıttığı için çok önemlidir. 6593 numaralı bu defterde Menemen'den alınan önemli miktarda dokuma mamülünün beş yıllık ayrıntılı muhasebeleri, vrk. 3 6/a-114/b arasında bulunuyor. Menemen'den istenen yelken bezi için ayrıca bkz. **BOA. MAD.** 2775, s. 628.

²¹⁶ Z. Arıkan, "Osmanlı Devleti'nde İhracı Yasak Mallar (Memnu' Meta)", **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 779-306. Ayrıca bu malların bir listesi için bkz. **BOA. MÜD.** 24, s. 16/43 (1573).

yukarıda sözünü ettiğimiz astarlık kumaşların dokunamadığını bildiren şikayetleri, konuyu canlı bir dille aktarmaktadır²¹⁷. Kaçakçılık nedeniyle pamuk ve çeşitli kumaş fiyatları hızla yükselmiştir²¹⁸.

Şimdiye kadar pamuklu dokuma üzerinde çalışanlar tarafından pek değinilmeyen iki merkez de Edremit ve Kızılca Tuzla'dır. Kızılca Tuzla'dan yılda 7000 top kirpas²¹⁹ istendiğinin belirtilmesi, kazadaki üretimin çapını açıklayacak niteliktedir. Edremit ise yıllık 5500 top²²⁰ Edremit nimtesi²²¹ bezini istihsal edip, görevlilere teslim ediyordu. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1554-1600 yılları arasında, arada atlamalar olsa da, değişik fiyatlarla belirtilen miktar (5500 top) Edremit bezi teslim edilmişti. Alım kayıtlarından anlaşıldığına göre bir top 15 zir'adır²²². Bu durumda her yıl alınan 5500 top kumaş, 82.500 zir'a yani 56.100 m.dir²²³. Tartışmasız bir şekilde, Edremit bölgesine önemli bir ekonomik gelir olduğu ortadadır.

²¹⁷ "... penbe ipliğın bazı kimesneler cem'i idüb der-mahzen idüb küffar-ı haksardan gelen gemilere bey' etdikleri ecilden şehre aher yerden iplik gelmemeğın miri için tayin olunan astarı eda etmeye külli acimiz vardır..." **BOA. MÜD.** 6, 184 (1564). **BOA. MÜD.** 36, s. 195/524 (1580).

²¹⁸ "... penbenin mukaddema vukıyyesi beşer akçeye iken bir-iki seneden berü Frenk gemileri gelüb İzmir ve gayri iskelelere yanaşub hasıl olan penbeyi alub küffara iletmekle penbenin vukıyyesi yirmişerden ziyadeye çıkub ve kutni ve bogasi dahi ol sebebden bahada olub..." **BOA. KK.** 115, s. 75/b (1588).

²¹⁹ "... Kızıka tuzla kadısı mevlana (...) hükm yazıla ki, haliya dergah-ı muallam yeniçerilerinin çukaları astarı için yedi bin top Kızılca tuzla bezi..." **BOA. KK.** 67, vrk. 605/b, (1573).

²²⁰ "...ve beş bin beş yüz top Edremid nimtesi bezi lazım ve mühim olmağın..." **BOA. KK.** 67, vrk. 605/b (1573).

²²¹ Nimte, bir tür ince pamuklu dokuma; Farsça **nim-ten** sözcüğünden bozulmuş olduğunu sanıyoruz. Nim-ten, mintan anlamına geliyor; bkz. F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1984⁶, s. 1005.

²²² **BOA. KK.** 6593, vrk. 14/a, 15/a, 18/a, 22/a, 27/a, 31/a.

²²³ Alımlarda İstanbul zir'ası kullanılmaktadır. Bu ise terzi ya da çarşı arşınında yaklaşık 68 cm.lik bir uzunluğa eşittir. W. Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 5 (1989), s. 72.

TABLO: XXVIII*

Edremit'ten Alınan Astarlık Kumaş Miktarı ve Fiyatları

Yıllar	Istene miktartop	Birim fiyat top/akçe	Ölçü/ zir'a	Ölçü/ metre	Toplam ödenti (akçe)
1536-37	-	14	-	-	-
1554-55	5500	20	82.500	65.100	110.000
1557-58	"	24	"	"	132.000
1558-59	"	23	"	"	126.500
1559-60	"	26	"	"	143.000
1560-61	"	21	"	"	115.500
1561-62	"	21	"	"	115.500
1562-63	"	21	"	"	115.500
1563-64	"	22	"	"	121.000
1564-65	"	22	"	"	121.000
1565-66	"	23	"	"	126.500
1566-67	"	26	"	"	143.000
1567-68	"	31	"	"	170.500
1569-70	"	24	"	"	132.000
1572-73	"	-	-	-	-
1576-77	"	-	-	-	-
1596-97	"	-	-	-	-
1599-1600	"	-	-	-	-

* Tabloda 1554-1570 yıllarında gerçekleşen 13 alımın verileri: **BOA. KK.** 6593 no'lu defterden; 1536-37'ye ait birim fiyat; **EŞS.** 1185, vrk. 81/a, belge: 2'den; 1572-1600 yıllarına ait 5 alım ise; **BOA. KK.** 67, s. 605/b; **BOA. MAD.** 2775, s. 317, 1397; **BOA. MAD.** 7316, s. 58; **BOA. MAD.** 7336, s. 26; **BOA. MAD.** 7534, s. 222, s. 563, s. 1821.

Alımların gerçekleşme biçimi ise, pamuklu üretiminin karakterini yansıtması açısından önemlidir. Devlet bu alımları yapması için gönderdiği memuruyla her alım mevsiminde; *"ve beşbin beşyüz tob Edremit nimtesi satun alınmak için hızane-i amiremden iki bin sikke flori"*²²⁴ tahsisat yapmaktadır. Giden görevliye verilen emirde, astarın *"... kadimden satun alınugelen ve bulunan yerlerden mezkur kulum nazır Mehmed ma'rifetiyle değer bahasıyla satunalub hazır bulunmazsa cüllahlara işletdürüb münasib zarflara koyub yarar ve mutemed ademler ile mahruse-i İstanbul'a"*²²⁵ gönderilmesi ve alım koşulları belirtiliyordu. Astarlık kumaşın toplanması, eğer defterde Menemen'de yapılan işlem, Edremit'te de geçerliyse; kaza sakinleri belki de bütün bir yıl dokudukları bir-kaç top kumaş görevlilere satıyorlardı²²⁶. Edremit kazasında yaşayanların, dokuma işiyle yoğun bir şekilde uğraştıklarını, sicillerde hemen-hemen her kadın terekesinde görülen çırık, tarak, cüllah alata²²⁷ gibi araçlar da kanıtlamaktadır. Meslekten dokumacılardan başka, kadınların da evlerinde kumaş dokudukları bu belgelerden anlaşılmaktadır. Kadınların kumaş dokuma işinde önemli bir yerleri olduğu, başka merkezlerdeki örneklerden de bilinmektedir. Manisa'da kadınların eğirecekleri pamuğu almadan tüccardan kimseye pamuk satılmamasının istendiğini²²⁸ ve kadınların pazarda, kimsenin işini sekteye uğratmadan ve zarar vermeden bez satabileceklerinin mümkün kılındığı malumdur²²⁹.

Gerek cüllahlardan gerekse ev üretimi sonucu ortaya çıkmış olan astarlık kumaş alındıktan sonra, develer kiralanarak iskelelere indirildiği, mahzenlere

²²⁴ **BOA. MAD.** 22756, s. 1397, (1566).

²²⁵ **Aynı belge.** Bu konudaki belgelerin hepsi, benzer şekilde sözkonusu emri tekrarlarlar: **BOA. MAD.** 7534, s. 222, s. 563, s. 1821 (1576-79).

²²⁶ Örnek için bkz. **BOA. KK.** 6593, vrk. 36/b-37/a vd. (1565/66). Alınan kumaşlar gün-be-gün kayıt ediliyordu: *"Yevm'üs-sebt fi 121 şehr-i Receb-ül-mürecceb sene 973 an yed-i Osman kıt'a 2; an yed-i Musluhiddin kıt'a, 1; an yed-i Bostan, kıt'a 5"* Belirttiğimiz tarihte 128 kişi, toplam 267 kıt'a kumaş satmış. 19 Receb 973'de: 179 kişi 497 kıt'a kumaş teslim etmiş.

²²⁷ Örnekler için bkz: **EŞS.** 1190, vrk. 88/b, belge: 1 (1561). **EŞS.** 1196, vrk. 22/a, belge: 2 (1567).

²²⁸ Ç. Uluçay, **a.g.e.**, s. 133, vesika: 16.

²²⁹ **A.g.e.**, s. 133, vesika: 22.

depolandığı ve İstanbul'a sevk edildiği anlaşılmaktadır²³⁰. Astarlık kumaşın sadece devlete satılması sözkonusu değildir. İnsanların arasında astarın erken dönemlerden beri ticaret metası olduğunu biliyoruz²³¹. Daha başka değişik kumaş türlerinin ticareti olduğu da bilinen alışverişlerdendir²³². Boyalı kumaşların ticaretinin varlığını bilsek de²³³, üretilip-üretildiğini belirleyemiyoruz. Pamuklu dokuma dışında başka bir dokuma türünün, örneğin yünlü dokumanın, bazı göstergeleri mevcut olsa bile önemli bir yer tutmadığını düşünüyoruz. Yünlü kumaşlar boyanmadan önce şap ile temizlenir ve boyanın tutması sağlanırdı²³⁴. Bu konudaki çalışmaları ile tanınan S. Faroqhi, şap'ın tekstil imalatının göstergesi olduğunu belirtmektedir²³⁵. Anadolu'daki en önemli şap madeni olan Gediz şaphanesinin örüsü olan Edremit'e, Rumeli'den kaçak şap geldiği ve bunun önlenerek Gediz şapı satılmasını sağlamaya yönelik işlemlerin²³⁶ olması yünlü dokumanın da olabileceğini düşündürmektedir. Anlaşılacağı üzere Edremit'te önemli bir boyutta, dokuma faaliyetinin varlığı sözkonusudur. Bu sebeple kaza bölgesine, izlediğimiz yıllarda 110 bin ile 170 bin akçe arasında, kumaş satımından gelir kaydedilmiştir (Bkz. Tablo XXVIII).

²³⁰ Muhasebelerin sonunda masraflar arasında: cihet-i kiraye-i şütürban, navlun-ı sefine ve kiraye-i mahzen ve hammaliye kayıtları görülmektedir. Örnek için bkz. **BOA. KK.** 6593, vrk. 6/a, (970 alımı).

²³¹ **EŞS.** 1178, vrk. 11/a, belge: 1 (1522). Astar satışından kalan borcun davası. **EŞS.** 1177, vrk. 52/a, belge: 2-4 (1516).

²³² Çuka ticareti hakkında: **EŞS.** 1194, vrk. 1/a, belge: 4; vrk: 1/b, belge: 1-3 (1569).

²³³ **EŞS.** 1177, vrk. 52/a, belge: 3-4 (1515).

²³⁴ S. Faroqhi, **a.g.e.**, s. 180.

²³⁵ **göst. yer.** Ayrıca bkz. aynı yazar, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", **WZKM**, 71 (1979), ss. 153-175.

²³⁶ **EŞS.** 1178, vrk. 97/b-98/a (1552).

TABLO: XXVI

1551-52 Tahririne Göre Edremit Yaya Çiftlikleri

Sıra	Çiftlik Adı	Bulunduğu köy	Yaya	Yamak	Na-re-side	Mür-de-i cedit	Mür-de-i atik	Defterdeki Açıklama
1	Güçeri oğlu Çift.	Kızıklı ve Karageyikli	1	6	1	5	-	Mezkur çiftlik Ayazmend nahiyesinde Yaya köyünde vaki olan cami-i şerif imamı Piri Fakih elinden alınub haliya yayaları ile tamir olunan çiftlik ile birükdürülüb iki çiftlik ale's-seviye tasarruf olunub iki eşkün vireler deyü kayd
2	Hızırlı oğlu Çift.	"	1	3	-	4	-	Mezkurlar aher sancaklardan gelüb haliya liva-yı Karesi'de Edremit kazasına tabi karye-i Çoruk'da haric ez-defter haymana olmağın bermuceb-i emr yaya ve yamak kaydolundular
3	Hacı İsa Çift.	"	1	4	4	8	-	(Üst yanında bulunan) çiftlikler ile birükdürülüb üç çiftlik ale's-seviye tasarruf olunub üç eşkün vireler deyü mukayyeddür der defter-i köhne yine mukarrer
4	Sandal çift.	"	1	5	-	5	-	Mezkurlar aher sancaklardan göçüb haliya karesi sancağında haric ez-defter haymanalar olmağın ber muceb-i emr yaya ve yamak kayd olundular
5	Öynelü Çift.	"	1	6	-	8	-	Mezkurlar aher sancaklardan gelüb haliya Karesi sancağında haric'ez-defter haymanalar olmağın ber muceb-i emr yaya ve yamak kayd olundu.
6	Güreci Çift.	"	1	5	1	3	-	Aynı kayıt
7	Said oğlu Çift.	"	1	5	-	4	-	Mezkur çiftlik alt yanında Mehmed veled-i Hızır çiftliği ile birükdürülüb iki çiftlik ale's-seviye tasarruf olunub iki eşkün vireler deyü mukayyed der defter-i köhne yine mukarrer.
8	Hallacoğlu Çiftliği	"	1	4	-	3	-	Mezkurlar liva-yı Aydın ve Kütahla sancaklarından gelüb haliya Karesi sancağında haric'ez-defter haymanalar olmağın ber-muceb-i emr yaya ve yamak kaydolundular.
9	Piri çift.	"	1	6	-	1	-	Mezkurlar liva-yı Menteşe ve Biga sancaklarından göçüb haliya liva-yı Karesi'de haric'ez-defter haymanalar olmağın ber-muceb-i emr yaya ve yamak kayd olundu.
10	Kürd Nasuh Çift.	"	1	5	-	-	-	Mezkurlar her sancaklardan gelüb haymanalar olmağın ber muceb-i emr yaya ve yamak kaya olundu.
11	Karaca Ali Çift.	"	1	7	-	3	-	Mezkurlar liva-yı Aydın ve Karaman ve Saruhan sancaklarından gelüb haymanalar ormağın ber muceb-i emr yaya ve yamak kayd olundular.
12	Kara Bali Çift.	"	1	6	-	-	-	Mezkurlar aher sancaklardan gelüb haliya haymanalar olmağın bermuceb-i emr yaya kayd olundular.
			12	62	6	44		

SONUÇ

Coğrafya ve insan ilişkisinin mekan organizasyonuna yansması ve bunun Edremit kazası örneğinde geçerliliğinin sergilenebilmiş olması, bu çalışmanın sonuçlarından birisi olarak gösterilebilir. Kaza bölgesindeki yer şekillerinin ve coğrafi unsurların, güvenlikten ticarete kadar insanların yaşamını etkileyebildiği; coğrafi unsurların, insan faaliyetleri ve idari yapının karşısına, çözümü zor hatta bazen imkansız sorunlar çıkarabildiği ve bu nispette de insanların hayatının içinde bir öge olduğu anlaşılmaktadır.

Edremit kazasında, yerleşmelerin dağılımı ve iç ilişkilerinin, **merkezi yer sistemleri modeli** çerçevesinde anlaşılabilir bir kademelenme arzettiği ve bu kademelenmenin, sistemin çevre sistemlerle birleşerek genişlemesini sağladığı da bir sonuç olarak sunulabilir. Osmanlı Devletinde kasaba kavramının kamusal mekanların fonksiyonları ile özdeş olduğu fakat idari bir niteliği bulunduğu da, en azından Kemer'in kasaba itihaz edildiği örnekte, bir vakiadır. Buna bağlı olarak bölge açısından bir idari değişikliği, yani Kemer'in kasaba olması ve Kemer kadılığının kurulmasını da bir tespit olarak belirtmek istiyoruz.

Sicillerin katkısıyla çeşitli mal ve ürünlerin yüzyıl içindeki fiyat seyrinin, bir yükseliş trendi ile karakterize edildiği grafiklerden açıkça görülmektedir. Ayrıca nüfusun da oransal bir artış gösterdiğini belirlemiştik. Böyle iki önemli değişkenin aynı süreçte artış eğilimi göstermesi, toplumsal yapıdaki çeşit sorunların da kaynağı olmuştur.

Fiyatların yükselmesi ve nüfusun artışı, önemli bir uzun dönem değişikliğini ortaya çıkarmıştır. Bu belirttiğimiz üzere tarımsal yapıdaki değişimdir. Zeytinlikler, bu dönemden itibaren bölgenin gelecek yüzyıllarında daha çok hissedilecek olan yerlerini almaya başlamışlardır.

Tarihçi olarak bir katkı olduğuna inandığım, tımarlarda iltizama geçiş sürecinin açıklanabilmiş olması tahmin edileceği gibi bu araştırmanın önemli sonuçlarının başında gelmektedir.

Tarımsal yapılarda ve para değerlerinde gözlenen bu değişimlerin, hangi toplumsal tepkileri hazırladığı sorusu ise bir araştırma mecburiyeti olarak çalışmamızın farklı bir sonucudur.

Aslında bu konu M. Akdağ'ın çalışmaları ile belirlenmiştir. Fakat tekrar üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü, tepki olarak niteleyebileceğimiz eylemler ve bu eylemlerin tanımlanış biçimine, bu koşulların mevcut olmadığı, XVI. yüzyılın başlarında da rastlıyoruz. Suhte ve Celali dışındaki bütün deyimler, eskiden beri mevcuttur. Bu nedenle hırsız, harami, ehl-i fesad, kutta-i tarik ve levend gibi deyimlerin içerikleri ve yüzyıl içinde atfedilen imajların sorgulanması gerekmektedir. Böyle bir sorgulama ile ayrıştırılacak imajlar, XVI. yüzyıl sonundaki muhtemel tepkiyi daha net bir şekilde tanımlama olanağı verecektir.

Sonuç olarak belirtilmesi gereken bir sonuç, tahrir defterleri ile ilgilidir. Bilindiği üzere tahrir defterlerinde kayıtlı reayanın çeşitli katsıyalarla çarpımı neticesinde ulaşılan toplam, nüfusunun tamamı imiş gibi gösteriliyordu. Bu çalışma, tahrir defterlerinin sadece hububat müstahsillerini yansıtan bir kaynak olduğu sonucuna ulaşılmasına vesile olmuştur. Çünkü sicillerde karşılaştığımız bazı nüfus grupları tahrirlerde kayıtlı değildir. Bu nedenle tahrir defterleri hakkında tekrar düşünmek gerektiği hasıl olmuştur.

KAYNAKLAR

I- ARŞIV BELGELERİ

1- Ankara Milli Kütüphane Şer'iyeye Sicilleri

a- Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri (= **BŞS.**)

691 - 692 - 693.

b- Bursa Şer'iyeye Sicilleri (= **Bursa Şer. Sic.**)

A.51 - A.52 - A.129.

c- Edremit Şer'iyeye Sicilleri (= **EŞS.**)

1177 - 1178 - 1179 - 1180 - 1181- 1182 - 1183 - 1184 - 1185- 1186- 1187 -
1188 - 1189 - 1190 - 1191 - 1192 - 1193 - 1194 - 1195 - 1196 - 1197 - 1998
- 1199 - 1200 - 1201 - 1202 - 1203 - 1204 - 1205 - 1206 - 1207 - 1208 -
1209 - 1210 - 1211 - 1212 - 1213.

2- Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TKGMA. KK.)

152 - 347 - 568.

3- Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (= VGMA)

569 - 579 - 582/1 - 602 - 761 - 1255.

4- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (= BOA.)

a- Ali Emiri Tasnifi (= **BOA. AET.**)

30 - 264 - 290.

b- Anadolu Ahkam-ı Şikayet Defterleri (= **BOA. AŞD**)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6.

c- Atik Şikayet Defterleri (= **BOA. AŞT.**)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 - 10.

d- Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Kalemi (= **BOA. A.DVN**)

1 - 2 - 3.

e- Bab-ı Asafi Divan Kalemi Mühimme (= **BOA. A.DVN. MHM**)

932 - 933 - 934 - 935.

f- Bab-ı Asafi Divan Kalemi - Şikayet (= **BOA. A.DVN. ŞKT.**)

978 - 979 - 980.

g- Bab-ı Asafi Nişan (Tahvil) Kalemi (= **BOA. A.NŞT.**)

1063 - 1064 - 1067 - 1068 - 1069 - 1071 - 1073 - 1078

h- Bab-ı Asafi Ruus Kalemi (= **BOA. A. RSK.**)

1453 - 1454 - 1455 - 1459 - 1461 - 1462 - 1463 - 1465 - 1470 - 1471 - 1475
- 1477.

ı- Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (= **BOA. D. BŞM.**)

30/A - 31 - 34 - 70 - 129/A.

j- Kamil Kepeci Tasnifi (= **BOA. KK.**)

61 - 62 - 63 - 64 - 65 - 66 - 67 - 68 - 69 - 74 - 75 - 76 - 79 - 80 - 81 - 84 - 85
- 87 - 88 - 89 - 90 - 91 - 92 - 97 - 99 - 100 - 103 - 104 - 105 - 106 - 107 - 108
- 109 - 110 - 111 - 112 - 113 - 114 - 115 - 117 - 118 - 120 - 121 - 122 - 123 -
124 - 125 - 126 - 127 - 128 - 129 - 130 - 131 - 132 - 208 - 209 - 210 - 211 -
212 - 213 - 214 - 215 - 216 - 216/A - 217 - 218 - 219 - 220 - 221 - 222 - 223
- 224 - 229 - 230 - 231 - 233 - 234 - 236 - 237 - 238 - 239 - 241 - 242 - 244
- 245 - 246 - 249 - 251 - 252 - 289 - 292 - 296 - 306 - 307 - 314 - 316 - 2282
- 2560 - 3065 - 3362 - 4624 - 4988 - 4989 - 4991 - 4992 - 4994 - 4997 -
4998 - 4999 - 5000 - 5001 - 5002 - 5003 - 5004 - 5007 - 5008 - 5010 - 5012
- 5013 - 5269 - 6593 - 6594.

k- Maliyeden Müdevver Defterler (= **BOA. MAD**)

94 - 115 - 152 - 153 - 233 - 240 - 385 - 399 - 457 - 563 - 614 - 619 - 953 -
1131 - 1132 - 1135 - 1583 - 1806 - 2775 - 3079 - 3177 - 3258 - 3415 - 3737
- 3802 - 4689 - 4944 - 5452 - 5942 - 5945 - 5954 - 6101 - 6107 - 6259 -

7191 - 7316 - 7534 - 7597 - 7738 - 15287 - 15328 - 15958 - 17926 - 17928 -
17858 - 18062 - 18092 - 18987 - 22140.

l- Maliyeden Müdevver Vakfiyeler (= **BOA. MMV**)

5 - 14.

m- Mühimme Defterleri (= **BOA. MÜD**)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 9 - 10 - 12 - 14 - 15 - 16 - 17 - 18 - 19 - 21 - 22 - 23 -
24 - 25 - 26 - 27 - 28 - 29 - 30 - 31 - 32 - 33 - 34 - 35 - 36 - 38 - 39 - 40 - 41
- 42 - 43 - 46 - 47 - 48 - 49 - 51 - 52 - 53 - 54 - 55 - 58 - 60 - 61 - 62 - 63 -
64 - 66 - 67 - 68 - 69 - 70 - 71 - 72 - 73 - 74 - 75.

n- Mühimme Zeyli Defterleri (= **BOA. MZD.**)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6.

o- Tapu-Tahrir Defterleri (= **BOA. TT.**)

72 - 89 - 153 - 166 - 277 - 678 - 697 - 786 - 1020 - 1024.

p- Tımar Zeamet Ruznamçe Defterleri (= **BOA. TZRD**)

1 - 2 - 8 - 16 - 17 - 31 - 46 - 124 - 127 - 129 - 136 - 142 - 155 - 163 - 180 -
184 - 198 - 199 - 215 - 221.

5- **Istanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları (= AK. MC)**

0.62

6- **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (= TSMA)**

E. 12321

Koğuşlar: 888.

II- YAYINLANMIŞ BELGELER:

AKGÜNDÜZ, A., **Osmanlı Kanunnameleri**, c. I, İstanbul, 1990.

ANHAGGER, R.-H. INALCIK, **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani**,
Ankara, 1956.

- ALTINAY, A.R., **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)**, İstanbul, 1989².
- AYVERDİ, E.H.-Ö.L. BARKAN, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 935 (1546) Tarihli**, İstanbul, 1970.
- BARKAN, Ö.L., **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar I**, İstanbul, 1943.
- BARKAN, Ö.L., "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", **Belgeler**, III/5-6 (1968), ss. 1-479.
- BARKAN, Ö.L. E. MERİÇLİ, **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I**, Ankara, 1990.
- GÖLPINARLI, A., "Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesi", **IFM**, XVII/1-4 (1955-56), ss. 27-72.
- GÖLPINARLI, A., "Fütüvvet-name-i Şeyh Seyyid Hüseyin İbni Gaybi", **IFM**, XVII/1-4 (1955-56), ss. 73-126.
- INALCIK, H., "Osmanlı İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", **Belgeler**, X/14 (1980-81), s. 1-91.
- INALCIK, H., **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara, 1954.
- INALCIK, H., "Adaletnameler", **Belgeler**, II/3-4 (1965), ss. 49-145.
- INALCIK, H., "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri", **Belgeler**, XV/19 (1993), ss. 23-169.
- Kanunname-i İhtisab-ı Bursa**, Ankara, 1963.
- ÖZDEĞER, H., **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul, 1988.
- TURAN, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 tarihli bir idari taksimat defteri)", **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, (Erzurum, 1962), ss. 201-232.

UZUNÇARŞILI, I.H., "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", **VD**, IV (1957), ss. 1-17.

III- KAYNAK ESERLER

AKSÜT, A.K., (Yay.), **Koçi Bey Risalesi**, İstanbul, 1939.

Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı**, İstanbul, 1313.

Aşıkpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Neşr: Ali bey), İstanbul, 1332.

Ayni Ali, **Kavanin-i Al-i Osman der Hulasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan**, İstanbul, 1280.

Enveri, **Düstürname-i Enveri**, (Yay. M. Halil), İstanbul, 1928.

GIESE, F. (Ed.) **Tevarih-i Al-i Osman**, (Çev: N. Azamat), İstanbul, 1992.

Hadidi, **Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)**, (Yay. N. Öztürk), İstanbul, 1991.

HAMMER, J.von, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, c. I, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul, 1329.

Hoca Saadettin, **Tac'üt-tevarih**, c. I, İstanbul, 1279.

Ibn-i Kemal, **Tevarih-i Al-i Osman**, I. Defter, (Yay: Ş. Turan), Ankara, 1970.

Katip Çelebi, **Kitab-ı Cihannüma**, İstanbul, 1145.

Lütfü Paşa, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Yay: Ali bey), İstanbul, 1341.

Mehmed Arif, (Yay.) **Kanunname-i Al-i Osman**, (TOEM ilavesi), İstanbul, 1930.

Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihan-nüma**, I. cilt, (Yay: F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara, 1949.

Muhammed et-tanci, **Ibn-i Batuta Seyahatnamesi**, (Terc. Mehmed Şerif), İstanbul, 1335.

Münevverbaşı, **Sahif'ül-ahbar**, c. II-III (Çev: Ahmet Nedim), İstanbul, 1285.

Ruhi, "Ruhi Tarihi-Oxford Nüshası", **Belgeler**, XVI/18 (1989-92), ss. 359-472.

SERTOĞLU, M. (Haz.), **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, İstanbul, 1992.

Strabon, **Coğrafya (Anadolu)**, (Çev: A. Pekman), İstanbul, 1987.

Şemseddin Sami, **Kamus'ül-alam**, c. II, İstanbul, 1316, ss. 807-808.

TEXIER, C., **Küçük Asya**, c. I, (Çev: Ali Suad), İstanbul, 1339.

Tursun Bey, **Tarih-i Ebü'l Feth**, (Haz: Mertol Tulum), İstanbul, 1977.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. II (Yay. S. Erken), Ankara, 1977.

ULUÇAY, Ç., **XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı**, İstanbul, 1942.

YÜCEL, Y. (Yay.), **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesalih'il-Müslimin, Hırz'ül-Mülük**, Ankara, 1988.

IV- INCELEMELER

ABRAMS, P.-E.A. WRIGLEY (eds.), **Towns in Societies**, Cambridge, 1978.

ABU-LUGHOD, J.L., "The Islamic City-Historic Myth, Islamic Essence and Contemporary Relevance", **IJMES**, 19 (1987), ss. 155-176.

ABU-LUGHOD, J. "What is Islamic About a City? Some Comparative Reflections", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 193-217.

ADANIR, F., "Güneydoğu Avrupa'da Gelenek ve Kırsal Değişim", **Toplum ve Bilim**, 46-47 (1989), ss. 5-39.

Ahmed Tevhid, "Rum Sulçuki Devleti'nin Inkırazıyla Teşekkül Eden Tevaif-i Mülükden Balıkesir'de Karesi Oğulları", **TOEM**, II (1327), ss. 564-68.

AKDAĞ, M., "Tımar Rejiminin Bozuluşu", **DTCFD**, III (1945), ss. 419-431.

AKDAĞ, M., **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, İstanbul, 1975.

AKDAĞ, M., **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c. I-II, İstanbul, 1979.

AKIN, H., **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara, 1968.

AKŞIN, S., (ed.), **Türkiye Tarihi, c. 2, Osmanlı Devleti, 1300-1600**, İstanbul, 1988.

ALTMANN, I.-C.M. WERNER, (Eds), **Home Environments**, New York-London, 1985.

- ALTMAN, I.-E.H. ZUBE, (Eds.), **Public Places and Spaces**, New York-London, 1989.
- ALTUNDAĞ, Ş., "Osmanlılarda Kadıların Selahiyet ve Vazifeleri Hakkında", **VI. TTK. Zabıtları**, Ankara, 1967, ss. 342-354.
- AREL, A., **Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar**, İzmir, 1982.
- ARIES, P., **Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları**, (Çev: M.A. Kılıçbay), Ankara, 1991.
- ARIKAN, M., "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", **Atatürk Konferansları**, VIII (1975-76), Ankara, 1983, ss. 175-202.
- ARIKAN, Z., "Hamid Sancağında Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar", **İÜTED**, XII (1982), ss. 101-126.
- ARIKAN, Z., "Hamid Sancağında Çift Resmi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, I (1983), ss. 36-59.
- ARIKAN, Z., **XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, İzmir, 1988.
- ARIKAN, Z., "Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin İstanbul Sayımı 1577-78", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler**, İstanbul, 1989, ss. 39-58.
- ARIKAN, Z., "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (1989)**, Ankara, 1990, ss. 477-482.
- ARIKAN, Z., "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu' meta)", **Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 279-306.
- ARNOLD, D., **Famine, Social Crisis and Historical Change**, New York, 1988.
- ARSEVEN, C. E., **Şehircilik**, İstanbul, 1937.
- ARTUK, I., "Karesi-Oğulları Adına Basılmış Olan İki Sirke", **EFTD**, 33 (1980-81), ss. 283-290.
- AKTÜRE, R., **Tarihte Edremit Şehri**, Edremit, 1962.
- AKTÜRE, S., "17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselleşmenin Değişme Süreci", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, I/1 (1975), ss. 101-128.

- AYHAN, A., **Balıkesirde Türk Aşiretleri**, Balıkesir, 1985.
- AYKUT, N., "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan sikke Tashihleri", **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 343-360.
- AYMARD, M., "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", (Çev: M. Genç), **IFM**, 23/1-2 (1962-63), s. 219-238.
- AYVERDİ, E.H., **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, II. Cild. Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, İstanbul, 1972.
- BAILLIE, M.G.C., "Dendrochronology", **Scientific Dating Methods**, (Eds. H.Y. Göksu-M. Obehofer-D. Regulla), Brussels, 1991, ss. 195-216.
- BAKIRER, Ö.-E. MADRAN, "Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara, 1984, ss. 107-130.
- BALCIOĞLU, T. H., **Tarihte Edremit Şehri**, Balıkesir, 1937.
- BALCIOĞLU, T.H., "Edremit Civarında Türk Aşiretleri", **II. TTK Zabıtları**, İstanbul, 1943, ss. 923-938.
- BARKAN, Ö.L., "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **IFM**, II/1 (1940), ss. 20-59; II/2 (1941), ss. 214-247.
- BARKAN, Ö.L., "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", **İÜHFİM**, VI/1 (1940), ss. 156-181.
- BARKAN, Ö.L., "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", **İÜHFİM**, VII/1 (1941), ss. 157-176.
- BARKAN, Ö. L., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, II (Ankara, 1942), ss. 279-386.
- BARKAN, Ö.L., "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X (1951-53), ss. 1-26.

- BARKAN, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **IFM**, XIII/1-4 (1951-52), ss. 56-78; XV/1-4 (1953-54), ss. 209-237.
- BARKAN, Ö.L., "Türk Yapı ve Yapı Malzemesi Tarihi İçin Kaynaklar", **IFM**, XVII/1-4, (1955-56), ss. 3-26.
- BARKAN, Ö.L., "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **IFM**, XXIII/1-2 (1962-63), ss. 239-296.
- BARKAN, Ö.L., "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri", **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul, 1963, ss. 17-36.
- BARKAN, Ö.L., "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, XXXIV/136, (1970), ss. 557-607.
- BARKAN, Ö.L., "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", **Studies in the Economic History of the Middle East**, (ed. M.A. Cook), London, 1970, ss. 163-171.
- BARKAN, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", **IFM**, 41/1-4, (1984), ss. 39-46.
- BARKAN, Ö.L., "Daftar-ı Khakani", **E.İ²**, II, ss. 81-83.
- BARKER, D., "A Conceptual Approach to the Description and Analysis of an Historical Urban System", **Regional Studies**, 12 (1978), ss. 1-10.
- BAŞTAV, Ş., **Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461); Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri**, Ankara, 1989.
- BATES, D.C., **Nomads and Farmers: A Study of the Yürük of South Eastern Turkey**, Michigan, 1973.
- BAYKARA, T., **Yatağan Her Şeyi İle Tarihi Yaşatma Denemesi**, Tokyo, 1984.
- BAYKARA, T., **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, 1985.

- BAYKARA, T., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I. Anadolunun Idari Taksimatı**, Ankara, 1988.
- BAYSUN, C., "Naib", **I.A**, IX, ss. 50-52.
- BECKMANN, M.J., "City Hierarchies and Distribution of City Sizes", **Economic Development and Cultural Change**, 6, (1958), pp. 243-248.
- BECKMANN, M.J., "City Size Distribution in a Central Place Hierarchy: An Alternative Approach", **Journal of Regional Science**, 10 (1970), pp. 25-33.
- BELDICEANU, N.-BELDICEANU-STEINHERR, I., "Riziculture dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVe siècle)", **Turcica**, IX/2-X (1978), ss. 9-28.
- BELDICEANU, N., **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar**, (Çev. M.A. Kılıçbay), Ankara, 1985.
- BENEDICT, P., "Türkiye'de Küçük Kasabaların Etüdüne İlişkin Bazı Sorunlar", **Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, (Der: E. Tümertekin-F. Mansur-P. Benedict), İstanbul, 1971, ss. 147-186.
- BENEDICT, P., **Ula, an Anatolian Town**, Leiden, 1974.
- BENET, F., "The Ideology of Islamic Urbanization", **IJCS**, IV/2 (1963), ss. 211-226.
- BERKI, A.H., **Vakıflar**, İstanbul, 1946.
- BERKTAY, H., "Batı ve Türk Ortaçağ Tarihçiliğinin Köylülüğe Bakışı", **Toplum ve Bilim**, 48/49, (1990), ss. 61-78.
- BERRY, B.J.L. and GARRISON, N.L., "Functional Bases of Central Place Hierarchy", **Economic Geography**, 34 (1958), pp. 145-154.
- BERRY, B.J.L.-A. Pred, **Central Place Studies: A Bibliography of Theory and Applications**, Philadelphia, 1961.
- BEST, R.H., **Land Use and Living Space**, London, 1981.
- BILGIN, Turgut, **Biga Yarımadası Güneybatı Kısımının Jeomorfolojisi**, İstanbul, 1969.

- BIRD, J., **Centrality and Cities**, London, 1977.
- BLANTON, R., "Anthropological Study of Cities", **Annual Review of Anthropology**, 5 (1976), ss. 249-264.
- BONNIE', E., "Urban Studies in the Widdle East", **The Middle East Studies Association Bulletin**, 10/3 (1976), pp. 1-37.
- BOSTAN, I., **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tershane-i Amire**, Ankara, 1992.
- BOURNE, L.S.-J.W.SIMMONS, (eds.), **Systems of Cities**, New York, 1978.
- BOURNE, L. (ed.), **The Internal Structure of the City**, New York 1982².
- BRAUDE, B. "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650. A Study in Undevelopment", **Review**, II/3, (1979), ss. 437-54.
- BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c. I, (Çev: M.A. Kılıçbay), İstanbul, 1989.
- BRAUDEL, F., **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVII. Yüzyıllar**, III cilt, (Çev. M.Ali Kılıçbay), Ankara, 1992-93.
- BRICE, W.C., "The Turkish Colonization of Anatolia", **Bulletin of the John Rylands Library**, 38 (1955-56), ss. 18-45.
- BRILL, M., "Transformation, Nostalgia, and Illusion in Public Life and Public Place", **Public Places and Spaces**, (Eds. I. Altman-E.H. Zube), New York-London, 1989, ss. 7-29.
- BURKE, G., **Town in the Making**, London, 1971.
- BURKE, P., "Some Reflections on the Pre-Industrial City", **Urban History Yearbook**, Leicester, 1975, pp. 14-20.
- CAFEROĞLU, A., "Anadolu Etnik Yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük Üçlüsü", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V-1-4, (1973), s. 75-86.

- CARTER, H., "The Urban Hierarchy and Historical Geography", **Geographical Studies**, 3 (1956), ss. 85-101.
- CARTER, H., **An Introduction to Urban Historical Geography**, London, 1983.
- CEZAR, Mustafa, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul, 1985.
- CHALMETA, P., "İslam Şehri: Pazarlar", **İslam Şehri**, (Ed. R.B. Serjeant), Çev. E. Topçugil, İstanbul, 1992, ss. 141-156.
- CHRISTALLER, W., **Central Places in Southern Germany**, (Çev: C.W. Baskin), Englewood Cliffs, N.J., 1966.
- CIN, H., **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, İstanbul 1985².
- CIN, H., **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya, 1986.
- CIPPOLA, C., **Money, Prices, and Civilization in the Mediterranean World**, New York, 1967.
- CLARK, P., (ed), **The Early Modern Town**, London, 1976.
- CLOT, A., **Muhteşem Süleyman**, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, 1987.
- CLARKSON, L.A., **Proto-Industrialization: The First Phase of Industrialization**, Hong Kong, 1985.
- COHEN, A.-B. LEWIS, **Population and Revenue in the Towns of Palestine in the 16th Century**, Princeton, 1978.
- COOK, M.A., **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London, 1970.
- COOK, M.A., (Ed.), **Studies in the Economics History of the Middle East**, London, 1970.
- COOK, J.M., **The Troad, an Archaeological and Topographical Study**, London, 1973.

- CVETKOVA, B., "Early Ottoman Tahrir Defters as a Source for Studies on the History of Bulgaria and the Balkans", **Archivum Ottomanicum**, 8 (1983), ss. 133-213.
- ÇETINTÜRK, S., "Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", **DTCFD**, II/1 (1943), ss. 107-116.
- ÇEVİK, H., **Tekirdağ Yörükleri**, İstanbul, 1971.
- ÇIZAKÇA, M., "Price History and the Bursa Silk Industry: a study in Ottoman industrial decline, 1550-1650", **The Ottoman Empire and the World Economy**, (Ed. H. İslamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 247-261.
- DALSAR, F., **Bursa'da İpekçilik**, İstanbul, 1960.
- DANIŞMEND, İ.H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. I, İstanbul, 1971.
- DARKOT, B.-TUNCEL, M., **Ege Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul, 1978.
- DARKOT, B., "Midilli", **İA**, c. VIII, ss. 282-284.
- DAUNTON, M., "The Social Meaning of Space: The City in the West and Islam", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 25-57.
- DENİZ, B., "Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi", **ASTD**, VI (1992), ss. 17-46.
- DENY, J., "Sancak", **İ.A.**, c. X, ss. 186-189.
- de PLANHOL, X., "Historical Geography in France", **Progress in Historical Geography**, (Ed. Alan R.H. Baker), Newton Abbot, 1972, ss. 29-44.
- de VRIES, J., "Patterns of Urbanization in Preindustrial Europe, 1500-1800", In **Patterns of European Urbanization since 1500**, (ed. H. Schmal), London, 1981, pp. 77-109.
- de VRIES, J., **European Urbanization 1500-1800**, London, 1984.
- DICKINSON, R.E. **City Region and Regionalism**, London, 1947.
- DICKINSON, R.E., **European City: A Geographical Interpretation**, London 1951.
- DICKINSON, R.E., **The East European City**, London, 1961.

- DICKINSON, R.E., **The City Region in Western Europe**, London, 1967.
- DOĞRU, H., **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul, 1990.
- DUBY, G., "Tarih Araştırmalarının Fransa'da Aldığı Yönler", **Erkek Ortaçağ. Aşka Dair ve Diğer Denemeler**, (Çev: M.A. Kılıçbay), İstanbul, 1991, ss. 206-223.
- DURUKAL, A., "Edremit Ovası Kuzeybatı Kesiminde Yer Alan Birikinti Yelpazelerinin Morfolojik Gelişimi", **Jeomorfoloji Dergisi**, 7 (1978), ss. 35-54.
- DÜZDAĞ, M.E., **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul, 1983².
- DYOS, H.J. (ed.), **The Study of Urban History**, New York, 1968.
- EDDY, J.A., "The 'Maunder Minimum': Sunspots and Climate in the Reign of Louis XIV", **The General Crisis of Seventeenth Century**, (Eds. G. Parker-L.M. Smith), London, 1978, ss. 226-268.
- EISENSTADT, S.N.-A. SHACHAR (eds.), **Society, Culture, and Urbanization**, London, 1987.
- ELDEM, S. H., **Türk Evi. Osmanlı Dönemi**, 3. cilt, ?, 1987.
- ELİBÜYÜK, M., "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", **Coğrafya Araştırmaları**, 1/2 (Şubat 1990), ss. 11-44.
- ELİFOĞLU, E., "Ottoman Defters Containing Ages of Children: A New Source for Demographic Research" **Archivum Ottomanicum**, 9 (1984), pp. 321-328.
- LEISSEEF, N., "İslam Şehri: Fiziki Plan", **İslam Şehri**, (Ed. R.B. Serjeant), Çev: E. Topçugil, İstanbul, 1992, ss. 121-140.
- EMECEN, F.M., "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İlaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İstanbul, 1989, ss. 197-230.

- EMECEN, F.M., "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler**, İstanbul, 1991, ss. 143-156.
- EMECEN, F.M., "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", **Prof.Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, ss. 241-268.
- ENNEN, E., "The Different Types of Formation of European Towns", **Early Medieval Society**, (ed. S.C. Thrupp), pp. 174-182, New York, 1967.
- EPPENSTEIN, F., "Orta Anadolu Köylüsünün Gıda Vaziyeti", **IFM**, c. 1-2, (1940), ss. 246-262.
- ERDEN, A., "Balıkesir ve Çanakkale Türkmenlerinde Ölüm", **Argos**, 9 (Mayıs 1989), ss. 70-72.
- ERDER, L., "The Measurement of Preindustrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century", **Middle Eastern Studies**, XI/3 (1975), s. 284-301.
- ERDER, L.-FAROQHI, S., "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", **Middle Eastern Studies**, 15/3 (1979), ss. 322-345.
- ERDER, L.-FAROQHI, S., "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century", **JESHO**, XXIII/3 (October 1980), pp. 265-303.
- EREN, H., "Traditions of Collective Mutual Aid in Anatolia: Imece", **Archivium Ottomanicum**, 6 (1980), ss. 107-114.
- ERGENÇ, Ö., "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, (Ed. O. Okyar-Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, ss. 145-164.
- ERGENÇ, Ö., "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", **ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)**, Ankara, 1979, ss. 86-97.

- ERGENÇ, Ö., "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1980, ss. 103-109.
- ERGENÇ, Ö., "XVII. Yüzyıl Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, I (1980), ss. 85-108.
- ERGENÇ, Ö., "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, III (1982), ss. 105-118.
- ERGENÇ, Ö., "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapı ve Kentsel Özellikleri", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara, 1984, ss. 49-60.
- ERGENÇ, Ö., "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 69-78.
- ERGENÇ, Ö., "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellekten**, LII/203 (1988), ss. 667-683.
- ERGENÇ, Ö., "Some Notes on the Administration Units of the Ottoman Cities", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 425-441.
- ERGIN, O., **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, 1936.
- ERİNÇ, S., **Klimatoloji ve Metodları**, İstanbul, 1969.
- ERÖZ, M., "Türk İçtimai Hayatında Totemizmin İzleri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V/1-4 (1973), ss. 289-300.
- EYICE, S., "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İFM**, XXIII/1-2 (1962-63), ss. 1-80.
- EYICE, S., "Mescid", **İA**, c. VIII, ss. 1-118.
- EYUBOĞLU, İ.Z., **Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı**, İstanbul, 1987.
- FAROQHI, S. "Anadolu İskanı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", **Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler**, (Der: S. Karabaş-Y. Yeşilçay), Ankara, 1977, ss. 289-302.

- FAROQHI, S., "Rural Society in Anatolia and the Balkans During The Sixteenth Century, I", **Turcica**, IX/1 (1977), ss. 161-195; II, **Turcica**, XI (1979), ss. 102-153.
- FAROQHI, S., "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı**, Ankara,1979, ss.39-85.
- FAROQHI, S., "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)", **WZKM**, 71 (1979), ss. 153-175.
- FAROQHI, S.-L. ERDER, "Population Rise and Fall in Anatolia 12550-1620", **Middle Eastern Studies**, 15 (1979).
- FAROQHI, S., "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth and XVIIth Century Anatolia", **The Journal of European Economic History**, VIII/2 (1979), ss. 405-417.
- FAROQHI, S., "Taxation and Urban Activities in sixteenth-Century Anatolia", **IJTS**, I/1 (1979-80), ss. 19-52.
- FAROQHI, S., "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ Rodosçuk Limanı (16. ve 17. Yüzyıllar)", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-80 Özel Sayısı**, Ankara, 1981, ss. 139-154.
- FAROQHI, S., "Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade 1560-1650", **Osmanlı Araştırmaları**, I (1980), ss. 61-63.
- FAROQHI, S., "The Peasants of Saideli in the Late sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, 8 (1983), ss. 215-250.
- FAROQHI, S., "Ricardo, Yapısalılık ve İklimsel Değişme: Emanuel Le Roy Ladurie'nin Yapıtları", **Toplum ve Bilim**, 23 (Güz 1983), ss. 103-114.
- FAROQHI, S., "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", **Osmanlı Araştırmaları**, IV (1984), ss. 161-174.

- FAROQHI, S., "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi", **Tarih İçinde Ankara**, Ankara, 1984, ss. 61-88.
- FAROQHI, S., "XVII. Yüzyıl Ankarasında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", **IFM**, 41/1-4 (1984), ss. 237-260.
- FAROQHI, S., "Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the XVIth and XVIIth Century Ottoman Empire: Some Evidence for their Existence", **Osmanistische Studien Zur Wirtschafts und Sozialgeschicthe In Memoriam Vanco Boskov**, Wiesbaden, 1986, ss. 24-33.
- FAROQHI, S., "Town Officials, Tımar-Holders, and Taxation: The Late Sixteenth-Century Crisis as seen From Çorum", **Turcica**, XVIII (1986), ss. 53-82.
- FAROQHI, S., **Men of Modest Substance; house owners and house property in seventeenth-/century Ankara and Kayseri**, London, 1987.
- FAROQHI, S., "1600 Yıllarında Anadolu Kırklarında Toplumsal Gerilimler", **11. Tez Kitap Dizisi**, 7 (1987), ss. 106-120.
- FAROQHI, S., "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıl Kadı Sicillerinde Kayd Olunan Ev Satışları İle İlgili Belgelerin Şekil Açısından Değişimi", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, İstanbul, 1988, ss. 201-210.
- FAROQHI, S., "Merchant Networks and Ottoman Craft Production (16-17th Centuries)", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 85-131.
- FAROQHI, S., "The Anatolian Town and Its Place Within the Administrative Structure of the Ottoman State (1500-1590)", **Byzantinische Forschungen**, XVI (1990), ss. 209-244.
- FAROQHI, S., "Towns, Agriculture and the State in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia", **JESHO**, XXXIII (1990), ss. 125-156.

- FAROQHI, S., "Introduction", **The Journal of Peasant Studies**, XVIII/3-4 (1991), ss. 3-17; (Special Issue on New Approaches to State and Peasant in Ottoman History).
- FAROQHI, S., "In Search of Ottoman History", **The Journal of Peasants Studies**, XVIII/3-4 (1991), ss. 211-241. (Psecial Issue on New Approaches to State and Peasant in Ottoman History), (Eds. H. Berktay-S. Faroqhi).
- FAROQHI, S. "Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Müridzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 77-95.
- FAROQHI, S., "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", **JESHO**, XXXV (1992), ss. 1-39.
- FAROQHI, S., "Towns, Agriculture and the State in 16th century ottoman Anatolia", **JESHO**, XXXIII (1990), ss. 125-156.
- FAROQHI, S., **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Çev: N. Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993.
- FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri", (Çev. S. Karatay), **Bellekten**, XI (1947), ss. 229-328.
- FISHER, A.W., "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, c. VI (1978), ss. 149-174.
- FOX, R.G., **Urban Anthropology: Cities in their Cultural Setting**, Englewood Cliffs, N.J., 1977.
- FRANGAKIS-SYRETT, E., "The Trade of Cotton and Cloth in Izmir: From the Second Half of the Eighteenth Century to the Early Nineteenth Century", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 97-111.

- GARRARD, R.P., "English Probate Inventories and their Use in Studying the Significance of the Domestic Interior", **Probate Inventories**, (Ed. A. Der Woude-A. Schuurman), Wageningen, 1980, ss. 55-82.
- GENÇ, M., "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Haziran 1973)**, (Ed. O Okyar-Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, ss. 231-292.
- GENÇ, M., "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (2-6 Temmuz 1986), Ankara, 1987, ss. 145-170.
- GENÇ, M., "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 21-25 Ağustos 1989**, Ankara, 1990, ss. 13-26.
- GENÇ, M., "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", **Toplum ve Ekonomi**, 2 (1991), ss. 99-124.
- GERBER, H., "The Walf Institution in Early Ottoman Edirne", **Asian and African Studies**, XVII/1-3 (1983), ss. 29-46.
- GERBER, H.,
Economy and Society In an Ottoman City: Bursa, 1600-1700, Jerusalem, 1988.
- GIBBONS, H.A., **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, (Çev: Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928.
- GOLDSTONE, J.A., "East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China", **CSSH**, XXX/1, (1988), ss. 103-141.
- GORDLEVSKI, V., **Anadolu Selçuklu Devleti**, (Çev: Azer Yaran), Ankara, 1988.
- GOTTMAN, J., **Şehirsel Merkeziyetin Gelişmesi**, (Çev: Nazmiye Özgüç), İstanbul, 1976.
- GÖÇER, O., **Şehirsel Merkezler ve Şehirsel Kademelenme**, İstanbul, 1974.

- GÖKBILGIN, M.T., **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa, Mülk ve Vakıflar**, İstanbul, 1952.
- GÖKBILGIN, M.T., "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", **IV. TTK. Zabıtları**, Ankara, 1952, ss. 433-455.
- GÖKBILGIN, M. T., **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul, 1957.
- GÖKBILGIN, M.T., "Kanuni Sultan Süleyman devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'ıye Sicillerinden Örnekler", **Ismail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara, 1976, ss. 91-112.
- GÖKBILGIN, M.T., "Korkut", **IA**, VI, ss. 855-860.
- GÖKBILGIN, M. T., "Orhan Bey", **IA**, c. IX, ss. 399-408.
- GÖKBILGIN, M. T., "Süleyman I", **IA**, c. XI, ss. 99-155.
- GÖKNİL, N., "Garbi Anadolu Köy Monografileri: Edremit Bölgesi", **IÜ Sosyoloji Dergisi**, 2 (1943), ss. 338-357.
- GÖKÇEN, I., **Saruhan'da Yörük ve Türkmenler**, İstanbul, 1946.
- GÖLPINARLI, A., "Burgazi ve Fütüvvetnamesi" **IFM**, XV/1-4 (1953-54), ss. 76-154.
- GÖLPINARLI, A., "Fütüvvet-name-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", **IFM**, XVII/1-4 (1955-56), ss. 127-155.
- GÖREN, A., **Köy Evi Müçtemilatı**, Ankara, 1944.
- GÖYÜNÇ, N., **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969.
- GÖYÜNÇ, N., "Hane Deyimi Hakkında", **IÜTD**, 32 (1979), ss. 331-348.
- GRISWOLD, W.J., **The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611**, Berlin, 1983.
- GRUNEBaum, G.E. von, "The Traditional Muslim City: Structure and Change", **The American Anthropologist**, 57 (1955), ss. 141-157.
- GÜÇER, L., "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı" **IFM**, 23/1-2 (1962/63), ss. 97-143.

- GÜÇER, L., **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, 1964.
- HAKIM, B.S., "The Role of the Urf in Shaping the Traditional Islamic City", **Urbanism in Islam**, c. II, Tokyo, 1989, ss. 113-138.
- HALASI-KUNT, T., "Some Notes on Ottoman Mufassal defters Studies", **Journal of Turkish Studies**, 10 (1986), ss.
- Halil Edhem, **Düvel-i İslamiye**, İstanbul, 1926.
- HALPERN, J.M., "Town and Countryside in Serbia in the Nineteenth Century, Social and Household Structure as Reflected in the Census of 1863", **Household and Family in Past Time**, (Ed. P. Laslett), Cambridge, 1972, ss. 401-428.
- HEYD, U., **Ottoman Documents on Palestine 1552-1615**, Oxford, 1960.
- HEYD, U., **Studied in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford, 1973.
- HEYD, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev: E.Z. Karal), Ankara, 1975).
- HEYWOOD, C., "Between Historical Myth and Mythohistory the Limits of Ottoman History", **Byzantine and Modern Greek Studies**, 12 (1988), ss. 315-345.
- HINDLE, B.P., "The Road Network of Medieval England and Wales", **Journal of Historical Geography**, II/2 (1976), s. 207-222.
- HINZ, W., "İslam'da Ölçü Sistemleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 5 (1989), ss. 1-82.
- HITTI, K., **Capital Cities of Arab Islam**, Minneapolis, 1973.
- HITTLE, J.M., **The Service City: State and Townsmen in Russia, 1600-1800**, Cambridge, Mass, 1979.
- HOCAOĞLU, Ş., **Edremit Ovası ve Çevresinin Uygulamalı Jeomorfolojik Etüdü**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1992.

- HOHENBERG, P.M.-L.H. Lees, **The Making of Urban Europe 1005-1950**, London, 1985.
- HOURANI, A.H.-Stern, S:M. (eds.), **The Islamic City**, Oxford, 1970.
- HOWARD, D.A., "The BBA Ruznamse Tasnifi: A New Resource for the Study of the Tımar System", **Turkish Studies Association Bulletin**, 10/1 (1986), ss. 11-19.
- HOWARD, D.A., "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (Defter-i hakani): Mid-Fifteenth to Mid Seventeenth Centuries", **Archivum Ottomanicum**, XI (1986), ss. 213-231.
- HOWARD, D.A., **The Ottoman Tımar System and Its Transformation, 1563-1656**, Indiana, 1987 (yayınlanmamış doktora tezi).
- HUDSON, F.S., **A Geography of Settlements**, London, 1970.
- HÜTTEROTH, W.D., "The Patern of Settlement in Palestine in the Sixteenth Century Geographical Research on Turkish Defter-i Mufassal", **Studies on Palestine During the Ottoman Period**, (Ed. M. Ma'oz), Jerusalem, 1975, ss. 3-10.
- HÜTTEROTH, W.D., "The Demographic and Economic Organization of Southern Syrian Sancaks in the Late XVIth Century", **Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu**, 1071-1920, (yay. O. OKYAR-H. INALCIK), Ankara, 1980, ss. 35-47.
- HÜTTEROTH, W.D., "Methods of Historical Geography-Examples From Southeastern Turkey, Syria and Irak", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989)**, Ankara, 1990, ss. 487-500.
- HÜTTEROTH, W.D.-ABDULFATTAH, K., **Historical Geography of Palestine Transjordan and Southern Syria in the Late XVIth Century**, Erlangen, 1977.

- ILGÜREL, M., "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı", **İÜTD.**, 32 (1979), ss. 301-318.
- ILGÜREL, M., "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", **VIII. TTK Bildirileri**, c. II, Ankara, 1981, ss. 1275-1281.
- IMBER, C., "The Costs of Naval Warfare, the Account Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539", **Archivum Ottomanicum**, 4 (1972), ss. 203-216.
- IMBER, C., "The Navy of Süleyman the Magnificent", **Archivum Ottomanicum**, (1980), ss. 211-282.
- IMBER, C., "The Status of Orchards and Fruit-trees in Ottoman Law", **İÜTED**, 12 (1981-82), ss. 763-774.
- IMBER, C., "Zina in Ottoman Law", **Contribution a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman**, 1983, s. 59-92.
- INALCIK, H., "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları", **IFM**, XV/1-4, (1953-54), ss. 51-75.
- INALCIK, H., "Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamica**, II (1954), ss. 104-129.
- INALCIK, H., "Land Problems in Turkish History", **The Muslim World**, 45 (1955), ss. 221-228.
- INALCIK, H., "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Bellekten**, XXIII/92 (1959), ss. 575-610.
- INALCIK, H., "Bursa and the Commerce of the Levant", **JESHO**, III/2, (1960), ss. 131-147.
- INALCIK, H., "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", **Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958**, Munich, 1960, ss. 237-242.

- INALCIK, H., "The Nature of Traditional Society: Turkey", **Political Modernization in Japan and Turkey**, (Ed. R. E. Ward-D.E. Rostow), Princeton, N.J., 1964, ss. 42-63.
- INALCIK, H., "Capital Formation in the Ottoman Empire", **The Journal of Economic History**, XIX (1969), ss. 97-140.
- INALCIK, H., "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", **Dumbarton Oaks Papers**, 23-24 (1969-70), ss. 231-249.
- INALCIK, H., "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", **Archivum Ottomanicum**, 1 (1969), ss. 105-138.
- INALCIK, H., "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", **Studies in the Economic History of the Middle East**, (Ed. M.A. Cook), London, 1970, ss. 207-218.
- INALCIK, H., "The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya", **Aspects of the Balkans, Continuity and Change Contributions to the international Balkan Conference Held at UCLA**, (Eds. H. Birnbaum-S. Vryonis), Mouton, The Hague, 1972, ss. 338-354.
- INALCIK, H., **The Ottoman Empire: The Classiscal Age, 1300-1600**, London, 1973.
- INALCIK, H., "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", **War, Technology and Society in the Middle East**, (Ed: V.J. Parry-M.E. Yapp), London, 1975, ss. 195-217.
- INALCIK, H., "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findigs", **Review**, I/3-4 (1978), ss. 69-99.
- INALCIK, H., "The Question of the Emergence of the Ottoman State", **IJTS**, II (1980), ss. 71-789.

- INALCIK, H., "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), ss. 283-337.
- INALCIK, H., "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1979 Özel Sayısı**, Ankara, 1981, ss. 1-65.
- INALCIK, H., "Rice Cultivation and the Çeltükci-Reaya System in the Ottoman Empire" **Turcica**, XIV (1982), ss. 69-141.
- INALCIK, H., "Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century", **Revue d'Histoire Maghrebine**, 31-32 (1983), pp. 257-270.
- INALCIK, H., "Introduction to Ottoman Metrology", **Turcica**, XV (1983), ss. 311-342.
- INALCIK, H., "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", **Medieval Carpets and Textiles**, (1986), ss. 39-65.
- INALCIK, H., "When and How British Cotton Goods Invaded the Levant Markets", **The Ottoman Empire and the World, Economy**, (Ed. H. Islamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 374-382.
- INALCIK, H., "Köy Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, 21-25 Ağustos 1989, Ankara, 1990, ss. 1-12.
- INALCIK, H., "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Lendlords, and Tenants", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 17-34.
- INALCIK, H., "Mahkeme", **IA**, VII, ss. 146-151.
- INALCIK, H., "Mehmed II", **IA**, c. VII, ss. 506-535.
- INALCIK, H., "Eyalet", **EI²**, c. II, ss. 740-743.
- ISLAMOĞLU-INAN, H., "State and Peasants in the Ottoman Empire: a study of peasant economy in north-central Anatolia during the sixteenth century", **The**

- Ottoman Empire and the World-Economy**, (Ed. H. Islamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 101-159.
- ISLAMOĞLU-INAN, H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, 1991.
- ISLAMOĞLU-INAN, H., "Peasants, Commercialization, and Legitimation of State Power in Sixteenth-Century Anatolia", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 57-75.
- ISLAMOĞLU, H.-S.FAROQHI, "Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth-Century Anatolia", **Review**, II/3 (1978).
- Ismail Hakkı, **Çepniler Balıkesir'de**, Balıkesir, 1935.
- JAKLE, J.A., "Time Space, and the Geographic Past: A Prospectus for Historical Geography", **American Historical Review**, 76 (1971), ss. 1084-1103.
- JENNINGS, R.C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", **IJMES**, VII (1976), ss. 21-57.
- JENNINGS, R.C., "Sakaltutan Four Centuryy Ago", **IJMES**, 9, (1978), ss. 89-98.
- JENNINGS, R.J., "Zimmis (non-Müslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", **JESHO**, XXI/2 (1978), ss. 225-295.
- JENNINGS, R.J., "Firearms, Bandits, and Gun-Control", **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), ss. 339-358.
- JENNINGS, R.C., "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", **JESHO**, XXX/3 (1987), ss. 286-302.
- JENNINGS, R.C., "Village Agriculture in Cyprus", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, 21-25 Ağustos 1989, Ankara, 1990, ss. 469-476.

- JINNAI, H., "Microcosm of the Family around the Courtyard", **Urbanism in Islam**, c. II, Tokyo, 1989, ss. 391-402.
- JONES, E., **Towns and Cities**, Oxford, 1970.
- KAFESOĞLU, I., "Selçuklular", **IA**, c. X, ss. 353-416.
- KALDY-NAGY, G., "Der Quellenwert der Tahrir Defterleri für die Osmanische Wirtschaftsgeschichte", **Osmanistische Studien Zur Wirtschafts und Sozialgeschichte: In Memoriam Vanco Boskov**, Wiesbaden, 1986, ss. 76-83.
- KALDY-NAGY, G., "Kadı", **EI²**, IV, s. 375.
- KANO, H., "Urbanization and Social Behaviors of the Urban Poor in Turkey", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 337-365.
- KANSU, Ş.A., "Bir Tahtacı Mezarlığı", **Bellekten**, XXIX/115 (1965), ss. 485-490.
- KARAMAĞARALI, B., "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, c. II, (1970), ss. 75-109.
- KASABA, R., "Migrant Labor in Western Anatolia, 1750-1850", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 97-111.
- KAZICI, Z., "Osmanlı İhtisap Kanunnameleri ve Ahilik", **Türk Kültürü ve Ahilik**, İstanbul, 1986, ss. 101-109.
- KELEŞ, R., **Şehirciliğin Kurumsal Temelleri**, Ankara, 1972.
- KESSLER, G., **Büyük Şehirlerin İçtimai Çehresi ve Zamanımızda Büyük Bir Şehirden Beklenen Vazifeler**, İstanbul, 1934.
- KEYDER, Ç.-F. TABAK, (Eds.), **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, New York, 1991.
- KHOURY, D.R., "The Introduction of Commercial Agriculture in the Province of Mosul and its Effects on the Peasantry, 1750-1850", **Landholding and Commercial**

- Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 155-171.
- KIENITZ, F.K., **Büyük Sancağın Göngesinde Anadolu ve Balkan Yarımadası Şehirlerinin Tarih ve Kültürü**, (Çev: S.H. Kakinç), İstanbul, 1976.
- KISIMA, Y., "Street Network and Open Space in Islamic Cities", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 313-335.
- KRAMERS, J.H., "Su-başı", **IA**, c. XI, ss. 78-79.
- KOEBNER, R., "German Towns and Slav Markets", **Change in Medieval Society** (Ed. S.L. Thrupp), New York, 1964, ss. 30-46.
- KOLARS, J.F., **Tradition, Season and Change in a Turkish Village**, Chicago, 1963.
- KONVITZ, W., **Cities and the Sea: Port City Planning in Early Modern Europe**, Baltimore, 1978.
- (KÖPRÜLÜ), M.F., "Anadolu Beğlikleri Tarihine Ait Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, II (1925), ss. 1-32.
- KÖPRÜLÜ, M.F., "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahileyit ve Tarihi Tekamülü", **Vakıflar Dergisi**, II (1942), ss. 1-36.
- KÜPRÜLÜ, M. F., **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul, 1981.
- KUBAN, D., "Anadolu-Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, VII (1968), ss. 53-73.
- KURMUŞ, O., "The Cotton Famine and its Effects on the Ottoman Empire", **The Ottoman Empire and the World Economy**, (Ed. H. İslamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 160-169.
- KUNIHOLM, P.I.-C.L. STRIKER, "Dendrochronological Investigation in the Aegean and Neighboring Regions, 1977-82", **JFA**, 10/4 (1984), ss. 411-420.
- KUNIHOLM, P.I.-C.L. STRIKER, "Schematic Introduction to Problem Focus and Research Strategy 1977-1986", **II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara,

- 1986, ss. 41-48; IV. **Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1988, ss. 97-102.
- KUNT, I. M., **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve II İdaresi**, İstanbul, 1978.
- KUNT, M., "Ottoman names and Ottoman Ages", **Journal of Turkish Studies**, 10 (1986), ss. 227-234.
- KUNT, M., "Siyasal Tarih (1300-1600)", **Türkiye Tarihi, c. 2; Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Ed: Sina Akşin), İstanbul, 1988, ss. 15-144.
- KURAN, A., **The Mosque in Early Ottoman Architecture**, Chicago, 1968.
- KURAT, A. N., **Çaka Bey**, Ankara, 1966³.
- KURODA, T., "Privacy in the Islamic World", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 297-311.
- KUROSE, S., "A Case Study on Pedestrian Flow System in the Road Network of 18th Century Cairo", **Urbanism in Islam**, c. I, Tokyo, 1989, ss. 271-295.
- LADURIE, E. Le R., **Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000**, (Çev: Barbara Bray), New York, 1971.
- LADURIE, E. Le R., **The Peasants of Languedoc**, (Çev: J. Day), Urbana, 1974.
- LADURIE, E. Le R., **The Territory of the Historian**, (Çev: Ben and Sian Reynolds), Chicago, 1979.
- LADURIE, E. Le R., "Writing the History of the Climate", **The Territory of the Historian**, Chicago, 1979, ss. 287-292.
- LADURIE, E. Le R., "The History of Rain and Fine Weather", **The Territory of the Historian**, Chicago, 1979, ss. 293-319.
- LADURIE, E. Le R., **Montaillou, Cathars and Catholics in a French Village, 1294-1324**, (Çev: B. Bray), Harmondsworth, 1980.
- LAPIDUS, I.M., **Muslim Cities in the Later Middle Age**, Cambridge, 1967.

- LAPIDUS, I.M. (ed.), **Middle Eastern Cities: A Symposium on Ancient, Islamic, and Contemporary Middle Eastern Urbanism**, Berkeley-Los Angeles, 1969.
- LAPIDUS, I.M., "The Early Evolution of Muslim Urban Society", **C.S.S.H.**, I, (J., 1973), ss. 21-50.
- LASLETT, P., "The Comparative History of Household and Family", **Journal of Social History**, IV/1 (1970-71), ss. 75-87.
- LASLETT, P., "Mean Household Structure of Mid-Sixteenth Century", **Household and Family in Past Time**, (Ed. P. Laslett), Cambridge, 1972, ss. 125-158.
- LASLETT, P.-M. CLARKE, "Houseful and Household in an Eighteenth-Century Balkan City. A Tabular Analysis of the Listing of the Serbian Sector of Belgrade in 1733-4", **Household and Family in Past Time**, (Ed. P. Laslett), Cambridge, 1972, ss. 375-400.
- LASLETT, P.-R. WALL (eds.) **Household and Family in Past Time**, Cambridge, 1972.
- LASLETT, P., **Family Life and Illicit Love in Earlier Generations: Essays in Historical Sociology**, Cambridge, 1977.
- LAURENT, V., "Action de graces pour la victoire navale remportee sur les Turcs a Atramyttion au cours de l'automne 1334", **Ειζ μνημη Κ.Ι.**, (Athens, 1960), ss. 25-41.
- LAWRENCE, I. C., "Taun and Veba: Conceptions of Plaque and Pestilence in Early Islam", **JESHO**, XXV/III (October, 1982), pp. 268-307.
- LAWRENCE, R.J., "A More Humane History of Homes: Research Method and Application", **Home Environments**, (Eds. I. Altman-C.M. Werner), New York-London, 1985, ss. 113-132.
- LE GOFF, J., "The Town as an Agent of Civilization 1200-1500", **FEHE**, c. I, (Ed. C. Cippolla), Glasgow, 1981, ss. 71-106.

- LEMERLE, P., **L'emirat d'Aydın, Byzance et L'occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"**, Paris, 1957.
- LEWIS, B., "Ottoman Archives as a Source for the History of Arab Lands", **Journal of Royal Asiatic Society**, (1951), ss. 138-150.
- LEWIS, B., "Diwan-ı Hümayun", **E.İ²**, c. II, ss. 337-339.
- LINDLER, R.P., "What was a Nomadic Tribe?", **CSSH**, 24-4 (1982), ss. 689-711.
- LINDLER, R.P., **Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia**, Bolomington, 1983.
- LINDLER, R.P., **Ottoman Government and Nomad Society 1261-1501**, Bloomington, 1983.
- LOWRY, H.W., **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, İstanbul, 1981.
- LOWRY, H.W., "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478", **Diptycha**, II (1981), ss. 254-293.
- LOWRY, H.W., "The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani", **Osmanlı Araştırmaları**, II (1981), ss. 43-74.
- LOWRY, H.W., "Changes in Fifteenth Century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilogo", **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, (Eds. A. Bryer-H.Lowry), Birmingham, 1986, ss. 23-37.
- LOWRY, H.W., "The Ottoman Tahrir Defterleri as A Source for Social and Economic History: Pit falls and Limitations", **Studies in Defterology**, İstanbul, 1992, ss. 23-18.
- LUTHER, U.M., **Historical Route Ntwork of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya) 1550's to 1850's: A Methodological Study**, Ankara, 1989.
- LYNCH, K., **The Image of the City**, Massachusetts, 1974.

- MAKOVSKY, A., "Sixteenth Century Agricultural Production in the Liwa of Jerusalem Insights from The Tapu Defters and An Attempt at Quantification", **Archivum Ottomanicum**, IX, (1984), ss. 91-127.
- MANSEL, A. M., **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988⁵.
- MANTRAN, R., **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, c. I-II, (Çev: M.A. Kılıçbay-E. Özcan), İstanbul, 1986.
- MANTRAN, R., "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", **Belleten**, LII/203 (1988), ss. 685-695.
- MANTRAN, R., **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, (Çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul, 1991.
- MARCUS, A., **The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the XVIIIth Century** New York,
- MARDINI, E., "Kadı" **IA**, c. VI, ss. 42-46.
- MARSHALL, J.U., **The Location of Service Towns: An Approach to the Analysis of Control Place Systems**, Toronto, 1969.
- MAZAHERI, A., **Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları**, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, 1972.
- McGOWAN, B., "Food Supply and Taxation on the Middle Danube, (1568-1579)", **Archivum Ottomanicum**, I (1969), ss. 139-196.
- McGOWAN, B., "The Middle Danube cul-de-sac", **The Ottoman Empire and the World Economy**, (Ed. H. İslamoğlu-Inan), New York, 1987, ss. 170-177.
- MENAGE, V.L., "Beğlerbeğ", **E.I.²**, c. I, ss. 159-1160.
- MISKIMIN, H.A. (ed.), **The Medieval City**, New Haven and London, 1977.
- MORIMOTO, Y., "Towards a New Conception of the Urban History of the Western Middle Ages: Some Historiographical Remarks", **Urbanism in Islam**, c. III, Tokyo, 1989, ss. 145-168.

- MORTMANN, "Edremit", **IA**, c. IV, s. 128-129.
- MULLETT, F., **Public Baths and Health in England, 16th-18th Centruy**, Baltimore, 1946.
- MUMFORD, L., **The City in History**, New York, 1961.
- MUTLUER, M., **Edremit-Burhaniye Ovası ve Yakın Çevresinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası Üzerine Bir Araştırma**, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1990.
- NAITO, M., "Urbanization and Its Implications on the Socio-Economic Structure in the Syrian Cities: A Comparative Study on Damascus and Aleppo" **Urbanism in Islam**, c. III, Tokyo, 1989, ss. 439-460.
- NKAMURA, K., "Ibn Khaldun's Imace of City", **Urbanism in Islam**, c. II, Tokyo, 1989, ss. 301-318.
- N. A.-M. Arif, **Osmanlı Tarihi**, c. I, İstanbul, 1335.
- OCAK, A.Y., **Babailer İsyanı**, İstanbul, 1980.
- ORHONLU, C., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, 1987².
- ORHONLU, C., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, İstanbul, 1990².
- ORTAYLI, I., **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Ankara, 1994.
- OSTROGORSKY, G., **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara, 1981.
- ÖRNEK, S.V., **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara, 1971.
- ÖZ, M., "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **Vakıflar Dergisi**, XXII (1991), ss. 430-439.
- ÖZBARAN, S., "Alan Boyutunda Gelişmeler Tarih İçin Coğrafya", **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul, 1992 ss. 56-65.
- ÖZBAYRI, K., **Tahtacılar ve Yörükler**, (Çev: H. Gannet), Paris, 1972.
- ÖZEN, M.E., "Türkçe'de Kumaş Adları", **İÜTD**, 33 (1980/81), ss. 291-340.

- ÖZER, K., **Balıkesir Yürük ve Çepni Türkleri**, Bursa, 1948.
- ÖZKAN, C., "Dendroklimatoloji", **Bilim ve Teknik**, 321 (Ağustos 1994), s. 28.
- PARKER, G., **Europe in Crisis, 1598-1648**, Glasgow, 1979.
- PARKER, W.N.-JONES, E.L., (Eds.), **European Peasants and their Markets. Essays in Agrarian Economic History**, Princeton, 1995.
- PARRY, V.J.-YAPP, M.E., War, **Technology and Society in the Middle East**, London 1975.
- PLANHOL, X. de, **De la Plaine Pamphylienne aux lacs Psidiens-Nomadisme et vie Paysanne**, Paris, 1958.
- PLANHOL, X. de., "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia", **ISSJ**, IX, (1959), ss. 525-531).
- POWERS, D.S., "Revenues of Public Waqfs in Sixteenth-Century Jerusalem", **Archivum Ottomanicum**, 9 (1984), ss. 163-202.
- PRESTON, R.E., "The Structure of Central Place Systems", **Systems of Cities**, (Ed. L.S. Bourne-J.W. Simmons), New York, 1978, ss. 185-206.
- RAFEQ, A., "City and Country Side in Ottoman Syria", **Urbanism in Islam**, c. III, Tokyo, 1989, ss. 97-144.
- RAMSAY, W.M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, (Çev: M. Pektaş), İstanbul, 1961.
- RAYMOND, A., **The Great Arap Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction**, New york, 1984.
- REUTER, F., "Beledi Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri", (Çev: Coşkun Üçok), **IFM**, III/3-4 (1942), ss. 329-343.
- RHODE, H., "The Geogrophy of the Sixteenth-Century Sancak of Safad", **Archivum Ottomanicum**, 10 (1985), ss. 179-218.

- RICHARDSON, W., "Theory of the Distribution of City Size: Review and Prospects", **Systems of Cities** (ed. L.S. Bourne-J.W. Simmons), New York, 1978, ss. 169-184.
- ROUX, J.P., "The Tahtacı of Anatolia", **The Other Nomads**, (ed. A. Rao), Cologne-Wien, 1987, ss. 229-245.
- ROZMAN, G., **Urban Networks in Ching China and Tokugama Japan**, Princeton, 1973.
- ROZMAN, G., "Urban Networks and Historical Stages", **Journal of Interdisciplinary History**, 9 (1978), ss. 65-91.
- RUNCIMAN, S., **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev: Fikret Işıltan), c. I, Ankara, 1986. c. II-III, Ankara, 1987.
- RUSSEL, J., "The Late Medieval Balkans and Asia Minor Population", **JESHO**, III (1960).
- SAHILLIOĞLU, H., "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", **IFM**, XXIII/1-2 (1962-63), ss. 145-218.
- SAHILLIOĞLU, H., "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", **İÜGAD**, 2-3 (1973-74), ss. 415-466.
- SAHILLIOĞLU, H., "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitab'ül-Kadı ve Süfteceler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, (Ed. O.Okuyar-Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, ss. 103-142.
- SAHILLIOĞLU, H., "XVI. Yüzyılın Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", **Atatürk Konferansları**, c. VIII, (1975-76), ss. 217-230.
- SAHILLIOĞLU, H., "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı**, Ankara, 1979, ss. 1-38.

- SAHILLIOĞLU, H., "XV. Yüzyılın Sonu ve XVI. Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", **ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-80 Özel Sayısı**, ss. 67-138.
- SAK, I., "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)", **Osmanlı Araştırmaları**, IX (1989), ss. 159-197.
- SALIM, **Köy Kitabı. Kanunlara Göre Köylünün ve Köy Heyetinin İşleri**, Balıkesir, 1934.
- SAQQAF, A., **The Middle Eastern City**, New York, 1987.
- SCHILCHER, L., "The Grain Economy of Late Ottoman Syria and the Issue of Large-Scale Commercialization", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 173-195.
- SEAVOY, R.E., **Famine in Peasant Societies**, New York-London, 1986.
- SELEN, H.S., "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", **III. TTK Zabıtları**, Ankara, 1948, ss. 390-398.
- SERJEANT, R.B. (ed.), **İslam Şehri**, (Çev. E. Topçugil), İstanbul, 1992.
- SETTON, K.M., **The Papacy and the Levant (1204-1571)**, c. I. **The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Philadelphia, 1976.
- SEVİM, S., **XVI. Yüzyılda Karesi Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 1993.
- SHAW, S., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I. cilt, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982.
- SIDDIK, B., **Karakeçili Yörükleri**, İstanbul, 1900.
- SINGER, A., "Tapu Tahrir Defterleri and Kadı Sicilleri: A Happy Marriage of Sources", **Tarih**, I (1990), ss. 95-125.

- SINGER, A., "The Routine Conduct of Rural Administration", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 21-25 Ağustos 1989**, Ankara, 1990, ss. 663-670.
- SJOBORG, G.S., **The Pre-Industrial City, Past and Present**, London, 1965.
- SOMMER, R., "Farmers' Markets as Community Events", **Public Places and Spaces**, (Eds. I. Altman-E.H. Zube), New York-London, 1989, ss. 57-82.
- SOUCEK, S., "The Rise of the Barbarossas in North Africa" **Archivum Ottomanicum**, 3 (1971), ss. 238-250.
- SOUCEK, S., "Remark on Some Western and Turkish Sources Dealing with the Barbarossa Brathers", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1 (1972), ss. 63-76.
- SÖYLEMEZOĞLU, H., **İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri**, İstanbul, 1955.
- STEWIG, R., **Batı Anadolunun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler**, (Çev: R.Turfan), İstanbul, 1968.
- STOIANOVICH, T., "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800", **The Journal of Economic History**, XIII (1953), ss. 398-411.
- STOIANOVICH, T., "Model and Mirror of the pre-modern Balkan City", **La ville balkanique, XVe XIXe**, (1970), ss. 83-110.
- SUCESKA, A., "Malikane: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı", **IFM**, 41/1-4 (1984), ss. 273-282.
- SU, K., **Balıkesir ve Civarında Yürük ve Türkmenler**, İstanbul, 1938.
- SÜMER, F., **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, İstanbul 1980³.
- SVANBERG, I., "A Bibliography of the Turkish Speaking Tribal Yürüks", **Materialia Turcica**, 5 (1979), ss. 25-40.

- SWEET, M.L., "History of Municipal Markets", **Journal of Housing**, XVIII (1961), ss. 237-247.
- ŞAHİN, I., "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", **I.Ü. Tarih Dergisi**, 32 (1979), ss. 905-935.
- ŞAHİN, I., "Osmanlı İmparatorluğunda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları", **Türk Kültürü**, XX/227 (1982), ss. 285-294.
- ŞAHİN, I., "Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülâhazalar", **İÜTED**, 13 (1983-87), ss. 195-208.
- TAESCHNER, F., "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet) Teşkilatı", **İFM**, XV/1-4, (1953-54), ss. 1-32.
- TANAĞLU, A., **Nüfus ve Yerleşme**, İstanbul, 1969.
- TANKUT, Gönül, "The Spatial Distribution of Urban Activities in the Ottoman City", **Structure Sociale et Development Cultural des Villes Sud-Est Europeennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIe Siecles (Venice 1971)**, Bucarest, 1975, s. 258-259.
- TANOĞLU, Ali, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod", **Türkiyat Mecmuası**, c. XI, (1954), ss. 1-32.
- TANSEL, S., **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, İstanbul, 1971.
- TANYELİ, U., **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)**, İstanbul, 1987.
- TEKELİ, I., "On Institutionalized External Relations of Cities in the Ottoman Empire a Settlement Models Approach", **Etudes Balkaniques**, 2 (1972), pp. 49-72.
- TEKELİ, I., "Türkiye'de Yerleşmeler Kademelenmesi İçinde Kasabanın Özellikleri Üzerine Düşünceler", **Murat Sarıca Armağanı**, (Ed. A. Aydın-R. Aydın), İstanbul, 1988, ss. 317-330.

- TEKINDAĞ, Ş., "İstanbul", **IA**, c. V/2.
- THOMAS, L.V., **Ölüm**, (Çev. I. Gürbüz), İstanbul, 1991.
- TODOROV, N. (ed.), **La ville balkanique, XIe-XIXe siècle**, Sofya, 1970.
- TODOROV, N., **The Balkan City, 1400-1900**, Seattle and London, 1983.
- TODOROVA, M.N., "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", **Etudes Balkaniques**, 2 (1988), ss. 55-63.
- TOGAN, Z. V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.
- TOLEDANO, E., "The Sancaq of Jerusalem in the Sixteenth Century: Aspects of Topography and Population", **Archivum Ottomanicum**, IX, (1984), ss. 279-319.
- TOLEDANO, E.R., **Osmanlı Köle Ticareti**, (Çev: Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994.
- TOLUN, B., **Şehir İçi Arazi Kullanışı**, İstanbul, 1976.
- TUNÇDİLEK, N., "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış" **IFM**, XV/1-4 (1953-54), ss. 189-208.
- TUNÇDİLEK, N., **Bozaniç Köyü**, İstanbul, 1964.
- TUNÇDİLEK, N., "Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", **Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, 14 (1964), ss. 15-28.
- TUNÇDİLEK, N., **Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köy-altı iskan şekilleri)**, İstanbul, 1967.
- TUNÇDİLEK, N., **Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi**, İstanbul, 1986.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971.
- TURAN, Osman, "Süleyman-şah (Kutalmış-oğlu)", **IA**, c. XI, ss. 201-218.
- TURAN, Ş., "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", **Kanuni Armağanı**, Ankara, 1970, ss. 47-117.
- TURAN, Ş., **Türkiye-İtalya İlişkileri**, I, İstanbul, 1990.
- TÜMERTEKİN, E., **A Functional Classification of Cities in Turkey**, İstanbul, 1965.

- TÜMERTEKİN, E., **Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar**, İstanbul, 1973.
- TÜMERTEKİN, E.-F.MANSUR-P. BENEDICT (eds.), **Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, İstanbul, 1971.
- TÜRKAY, C., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak ve Aşiret ve Cemaatlar**, İstanbul, 1979.
- ULUÇAY, Ç., "Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları", **Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul, 1955, ss. 177-199.
- UNAT, F.R., (Yay.), "Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e Yazdığı Kanundur", **Tarih Vesikaları**, I/6 (1942), ss. 447-80.
- UZUNÇARŞILI, I. H., **Karesi Vilayeti Tarihçesi**, İstanbul, 1925.
- UZUNÇARŞILI, I.H., **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara, 1974.
- UZUNÇARŞILI, I. H., "Karasi-oğulları", **IA**, VI, ss. 331-335.
- UZUNÇARŞILI, I. H., "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", **Bellekten**, XXXIX/156 (1975), ss. 659-696.
- UZUNÇARŞILI, I. H., **Osmanlı Tarihi**, c. I, Ankara, 1981³.
- UZUNÇARŞILI, I. H., **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1984².
- UZUNÇARŞILI, I.H., **Kapıkulu Ocakları**, I, Ankara, 1984².
- ÜLGENER, S., **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul, 1951.
- ÜLKEN, H. Z., "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", **Vakıflar Dergisi**, IX, s. 13-37.
- VARLIK, M.Ç., "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2 (İstanbul, 1986), ss. 201-239.
- VASILIEV, A.A., **History of the Byzantine Empire**, c. I-II, Madison, 1958.

- VEINSTEIN, G., "On the Çiftlik debate", **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, (Eds. Ç. Keyder-F. Tabak), New York, 1991, ss. 35-53.
- VENZKE, M.L., "The Question of Declining Cereals Production in the XVIth Century: a Sounding on the Problemsolving Capacity of the Ottoman Cadastres", **Journal of Turkish Studies**, 8 (1984), pp. 251-264.
- VENZKE, M.L., "Syria's Land-Taxation in the Ottoman Classical Age Broadly Considered", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 21-25 Ağustos 1982**, Ankara, 1990, ss. 419-434.
- VON GRUNEBAUM, G.E., "The Sacred Character of Islamic Cities", **Islam and Medieval Hellenism: Social and Cultural Perspectives**, (Ed. D.S. Wilson), London, 1976.
- WINKS, R. W. (ed.), **Slavery: A Comparative Perspective-Readings on Slavery from Arcient Times to the Present**, New York, 1972.
- WORSLEY, P., "Tree-ring Dating (Dendrochronology)", **Geomorphological Techiques**, (Eds. A. Goudie ve diğerleri), London, 1981, ss. 298-301).
- WRIGLEY, E.A., **Population and History**, New York, 1969.
- VRONIS, Speros, Jr., **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh throught the Fifteenth Century**, Los Angeles, 1971.
- VRONIS, S., "Nomadization and Islamization in Asia Minor", **Dumborton Oaks Paper**, 29 (1975), ss. 41-72.
- WEBER, M., **The City**, (Çev: D. Martindale-G. Neuwirth), New York, 1958.
- WEBER, M., **Economy and Society**, (Eds. G. Roth-C. Wittch), New York, 1968.
- WERNER, E., **Büyük Bir Devletin Doğuşu**, c. I, (Çev: O. Esen-Y. Öner), İstanbul, 1986.

- WITTEK, P., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev: F. Berktaş), İstanbul, 1985.
- WITTEK, P., **Menteşe Beyliği**, (Çev: O. Ş. Gökyay), Ankara, 1986².
- WILSON, D.S., **Islam and Medieval Hellenism: Social and Cultural Perspectives**, London, 1976.
- WOUDE, A. van D.-A. SCHUURMAN (Eds.), **Probate Inventories A New Source for the Historical Study of Wealth, Material Culture and Agricultural Development**, Wageningen, 1980.
- YALGIN, A.R., **Cenupta Türkmen Oymakları**, c. I-II, Ankara, 1977.
- YETKİN, G., **Edremit Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1949.
- YETKİN, G., **Edremit'te Cami ve Yatırlar**, Baskı yeri ve tarihi yok.
- YETKİN, G., **Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'te Olup Bitenler**, Balıkesir, 1957.
- (YINANÇ), M. H., **Düstürname-i Enveri, Medhal**, İstanbul, 1930.
- YINANÇ, M. H., **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, 1944.
- YINANÇ, M. H., "Danişmendliler", **IA**, c. III, ss. 468-479.
- YÖRÜKAN, A., **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara, 1968.
- ZABIT, Ş.S., **Bayat Oymağı Hakkında Bir Araştırma**, Bağdad, 1966.
- ZACHARIADOU, E.A., **Trade and Crusade, Venetian Cerete and the Emirates of Mentese and Aydın (1300-1415)**, Venice, 1983.
- ZEVELEY, I., "Centre and Periphery in Urbanization: Global and National Aspects", **Urbanism in Islam**, c. III, Tokyo, 1989, ss. 272-302.

V- HARITA-SÖZLÜKLER

a- Haritalar

Edremit, Ayvalık paftaları, ölçek: 1/100.000 ve 1/200.000; Harita Genel Müdürlüğü, Ankara.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, ölçek: 1/200.000, İstanbul, 1326.

b- Sözlükler

Ali Nazmi-Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, İstanbul, 1318.

DEVELLIOĞLU, F., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1984⁶.

Muallim Naci, **Lügat-ı Naci**, İstanbul, 1987.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1317.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, 1983.